

Központi Statisztikai Hivatal

IDŐSKORÚAK MAGYARORSZÁGON

Budapest, 2004

© Készült a KSH „Időskorúak Magyarországon” című projektjének keretében

ISBN 963 215 726 5

Főosztályvezető

HARCSA ISTVÁN

Projektvezető

S. MOLNÁR EDIT

Szerkesztette

GICZI JOHANNA

SÁGHI GÁBOR

Szerzők

BÁCSKAY ANDREA, BUKODI ERZSÉBET, DÓRA ILONA, FALUSSY BÉLA,
HABLICSEK LÁSZLÓ, KAPITÁNY GABRIELLA, KESZTHELYINÉ
RÉDEI MÁRIA, LAKATOS MIKLÓS, PAKSY ANDRÁS, SALAMIN PÁLNÉ,
VAVRÓ ISTVÁN

Borítóterv:

HAUKSZ MÁRTA, VAJDA ZSOLT

Tördelés:

SIMONNÉ HORVÁTH GABRIELLA

Másodlagos publikálás csak a forrás megjelölésével történhet!

A kiadvány kialakítása egyedi, annak tördelési, grafikai, elrendezési és megjelenési megoldásai a KSH tulajdonát képezik. Ezek átvétele, alkalmazása esetén a KSH engedélyét kell kérni.

A kiadvány megrendelhető:

KSH Marketingosztály

1024 Budapest, Keleti Károly u. 5–7.

Telefon: 345–6570

Fax: (36-1) 345–6699

E-mail: marketing.ksh@office.ksh.hu

A kiadvány megvásárolható:

KSH Statisztikai Szakkönyvesbolt

1024 Budapest, Keleti Károly u. 10.

Telefon: (36-1) 212–4348,

valamint a KSH megyei igazgatóságain

Információs szolgálat:

Telefon: (36-1) 345–6789; Fax: (36-1) 345–6788

Internet: <http://www.ksh.hu>

Tartalom

	Oldal
Előszó	7
1. Demográfia öregedés Európában.....	11
1.1. Demográfiai öregedés folyamata	12
1.2. Demográfiai öregedés az Európai Unió országaiban	13
1.2.1. <i>A termékenység alakulása</i>	14
1.2.2. <i>Az élettartamok változása</i>	15
1.2.3. <i>Nemzetközi vándorlás</i>	16
1.2.4. <i>A népesség korösszetétele</i>	17
1.3. Az új tagországok jellemzői.....	20
1.4. Demográfiai távlatok	22
1.5. Összegzés	26
2. Az időskorúak főbb demográfiai jellemzői a népszámlálások alapján.....	27
2.1. Az időskorúak számának és népességen belüli arányának alakulása.....	28
2.2. Az időskorúak korcsoport szerint, a nemek aránya	31
2.3. Termékenység.....	32
2.4. Családi állapot.....	33
2.5. Az időskorú népesség iskolázottsága	34
2.6. Az időskorúak vallásossága, nemzetiségi kötődései, állampolgársága.....	36
2.7. Az időskorú fogyatékos emberek néhány jellemzője.....	40
2.8. Az időskorúak családi (háztartási) kapcsolatai.....	43
2.9. Az időskorúak gazdasági aktivitása, foglalkoztatása	45
3. Az idősek társadalmának rétegződése	49
3.1. Bevezetés	50
3.2. Munkaerő-piaci aspektus.....	50
3.2.1. <i>Gazdasági aktivitás</i>	50
3.2.2. <i>Az idősödő (ötven éven felüli) foglalkoztatottak társadalmi-foglalkozási rétegződése – a fiatalabbakkal összehasonlításban</i>	52
3.2.3. <i>A nyugdíjasok társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti összetétele</i>	53
3.3. Fogyasztás és életstílus	55
3.4. Összegzés	62
3.5. Függelék.....	63
4. Az öregedés folyamata és jelei a legaktívabbtól a legidősebb korosztályig	65
4.1. Bevezetés	66

4.2. Az életkorral változó élethelyzetek és erőforrások.....	66
4.3. Az életkor és az időfelhasználás szerkezete.....	74
4.4. A napi tevékenységek gyakoriságának alakulása	76
Irodalomjegyzék.....	83

5. Az időskorúak egészségi állapotának jellemzői

– megbetegedés adatok alapján –	85
5.1. Bevezetés	86
5.2. A kórházi és járóbeteg-szakellátás adatai	86
5.2.1. <i>A keringési rendszer betegségei (I00–I99)</i>	88
5.2.2. <i>Magasvérnyomás-betegség (I10–I15)</i>	89
5.2.3. <i>Ischaemiás szívbetegség (ISZB, I20–I25)</i>	90
5.2.4. <i>Cerebrovascularis betegségek (I60–I69)</i>	92
5.3. Rosszindulatú daganatok (C00–C97)	93
5.3.1. <i>A hörgő és a tüdő rosszindulatú daganata (C34)</i>	93
5.3.2. <i>A vastagbél, a végbél és a végbélnyílás rosszindulatú daganata (C18–C21)</i>	94
5.3.3. <i>A női emlő rosszindulatú daganata (C50)</i>	96
5.3.4. <i>A prosztata rosszindulatú daganata (C61)</i>	97
5.3.5. <i>Néhány egyéb rosszindulatú daganat</i>	97
5.4. Cukorbetegség (E10–E14)	98
5.5. A légzőrendszer betegségei (J00–J99)	100
5.5.1. <i>Tüdőgyulladások (J10–J15)</i>	100
5.5.2. <i>Asthma bronchiale (J45–J46)</i>	101
5.6. Az emésztőrendszer betegségei (K00–K93)	102
5.6.1. <i>Gyomor-, nyombél-, gastrojejunális fekély (K25–K28)</i>	102
5.7. Mentális és viselkedészavarok (F00–F99).....	104
5.7.1. <i>Organikus és szimptomatikus mentális zavarok (F00–F09)</i>	104
5.7.2. <i>Hangulatzavarok (F30–F39)</i>	106
5.8. Az idegrendszer betegségei (G00–G99)	107
5.8.1. <i>Parkinson-kór, másodlagos parkinsonismus (G20–G21)</i>	107
5.9. A szem és függelékének betegségei (H00–H59).....	108
5.9.1. <i>Zöldbáhyog (glaucoma, H40)</i>	109
5.10. A csont-izomrendszer és kötőszövet betegségei (M00–M99).....	110
5.10.1. <i>Dorsopathiák (M40–M54)</i>	111
5.10.2. <i>A csontsűrűség és a csontszerkezet rendellenességei (M80–M85)</i>	113
5.11. Az urogenitális rendszer megbetegedései (N00–N99)	114
5.11.1. <i>Prosztata túltengés (N40)</i>	114
5.11.2. <i>A női nemi szervek nem gyulladásos rendellenességei (N80–N95)</i>	115
5.12. Sérülések, mérgezések és külső okok bizonyos egyéb következményei (S00–T98).....	116

	Oldal
5.12.1. Fejsérülések (S00–S09).....	118
5.12.2. Alkattörések (S52)	119
5.12.3. Combsonttörés (S72).....	120
5.13. Összegzés	121
Irodalomjegyzék.....	121
6. Az idősek megélhetési viszonyai (A 2002. évi háztartási költségvetési felvétel adatainak tükrében)	123
6.1. Bevezetés	124
6.2. Az időseket magában foglaló háztartások jellemzői, típusai.....	124
6.3. Az idős személyekkel együtt élők háztartásainak összetétele.....	126
6.4. Az idősek jövedelmi helyzete	127
6.5. A jövedelmi helyzet megítélése, a megélhetéshez szükségesnek tartott összegek.....	132
6.6. Lakáshelyzet	133
6.7. Tartós javak állománya	137
6.8. Két kiemelt figyelmet érdemlő csoport jellemzői.....	138
6.8.1. Szegények (az alsó decilisben élők).....	138
6.8.2. Egyedül élő idősek	139
6.9. Összegzés	140
7. Az időskorú háztartások fogyasztási színvonala és szerkezete (a KSH háztartási költségvetési felvételeinek adatai alapján)	143
7.1. Bevezetés	144
7.2. Időskorú háztartásfőjű háztartások kiadási színvonalának alakulása a háztartásfő korcsoportja szerint, 1993–2002.....	145
7.2.1. Élelmiszer-kiadások.....	148
7.2.2. Lakásfenntartási kiadások.....	150
7.2.3. Egészségügyi kiadások.....	152
7.2.4. Az 1993-ban 60 éves korosztály és a 2002-ben 70 éves korosztály kiadási színvonalának és szerkezetének összehasonlítása.....	154
7.3. Időskorú háztartásfőjű háztartások kiadási színvonala és szerkezete településtípusonként, 2002	155
7.3.1. Élelmiszer-kiadások.....	157
7.3.2. Lakásfenntartási kiadások.....	158
7.3.3. Egészségügyi kiadások.....	159
7.4. Az összes időskorú személyek által lakott háztartások kiadási színvonala és szerkezete családtípusonként, 2002	162
7.4.1. Egészségügyi, testápolási kiadások.....	168
7.5. Összegzés	174

8. Lakásviszonyok időskorban	175
8.1. Idős emberek és lakásuk.....	176
8.2. Lakással való elégedettség időskorban	178
8.3. Lakásfenntartási terhek.....	179
8.4. Az idősek lakásainak minőségi problémái	182
8.5. Összegzés	184
9. Gondozási formák az idősellátásban – a szociális alapellátás	185
9.1. Bevezetés	186
9.2. Alapellátás.....	187
9.2.1. <i>Házi segítségnyújtás</i>	187
9.2.2. <i>Szociális étkeztetés</i>	189
9.2.3. <i>Falugondnoki szolgálat</i>	191
9.3. Ellátottság – ellátatlanság	192
9.4. Az állami szektor szerepe	192
9.5. A nem állami szektor szerepe.....	193
9.6. Néhány következtetés és magyarázat	193
Irodalomjegyzék.....	196
10. Az időskorúak és a bűnözés.....	197
10.1. Bevezetés	198
10.2. Az időskorú mint sértett	198
10.3. Sértettek és elkövetők.....	200
10.4. Az időskorú mint elkövető	201
10.5. Összegzés	206
11. Mit gondolunk az öregségről?.....	207
11.1. Bevezetés	208
11.2. Hány éves kortól számít az ember öregnek?.....	208
11.3. Kik öregek?	210
11.4. Milyenek az öregek?.....	213
11.5. Az öregek személyes tulajdonságaira vonatkozó véleménycsoport.....	214
11.5.1. <i>Az öregek negatív tulajdonságai</i>	214
11.5.2. <i>Az öregek anyagi helyzete</i>	216
11.6. Az öregek családi szerepére vonatkozó véleménycsoport	217
11.7. Az öregek munkájára vonatkozó véleménycsoport.....	218
11.8. Generációs feszültségek	219
Irodalomjegyzék.....	220
Melléklet.....	221

Előszó

Az indiai hagyomány szerint a Satya–Krta-Yugában – az Aranykorban – az emberi élet hossza 4000 év volt, ami az eltelt évezredek folyamán egyre rövidült, hogy a végső ún. Lefutási időszakban már csak 100 évig tartson. Az általunk ismert történelem bizonyossága szerint – amely talán csak erre az utolsó időszakra vonatkozik – az emberek egyre hosszabb ideig élnek. Bár a mítosz-ként megfogalmazott vágyakhoz képest csekély ez az élethossz, a modern társadalmat mégis zavarba hozza, és kihívások elé állítja a világ vezetőit. A „hosszú élet forradalma” ahogy az ENSZ dokumentuma nevezi már a XX. században elkezdődött, és várhatóan radikális demográfiai változásokat hoz majd az emberiség, de elsősorban az európai államok jövőjét illetően. A probléma globalitását felismerve már 1982-ben sor került az öregedéssel foglalkozó első világkonferenciára, amelynek alkalmával az államfők idősügyi cselekvési tervet fogadtak el. Az itt deklarált kezdeményezések nyomán fogadta el az ENSZ 1991-ben az Idős Emberekkel Foglalkozó Alapelveket. E szerint olyan időspolitikára van szükség, amely az egész élet során biztosítja a függetlenséget, a részvételt, a gondoskodást, az önmegvalósítást és a méltóságot.

1999 az idősök nemzetközi éve volt. A tapasztalatok az ENSZ által elfogadott alapelvek kiterjesztését inspirálták, így ezekhez az élethosszig tartó fejlődés és a generációk közötti kapcsolatok dimenziója társult. Az eredmény a „minden korosztály számára kedvező társadalom” kialakításának alapeszméje lett.

Az Európai Bizottság 2002 márciusában közleményt intézett a Tanácshoz és az Európai Parlamenthez, mely „Európa válasza a világ öregedésére - gazdasági és társadalmi fejlődés előmozdítása egy öregedő világban” címet viseli. Ez a dokumentum az Európai Bizottság hozzájárulása az öregedéssel foglalkozó 2. világkonferenciához. Többek között kimondja, hogy „Az öregedési politikáknak széles életpályát és a társadalomra kiterjedő közelítést kell elfogadniuk, figyelembe véve az ENSZ globális kezdeményezéseit és vezérelveit.” Javasolja az öregedés kérdéseiben való együttműködésről szerzett tapasztalatok megosztását az unió szintjén, és alátámasztja az öregedés gazdasági, foglalkoztatási és szociális dimenzióit felölelő politikai közelítés szükségességét.

Az Európai Unió tagállamainak társadalmát szolidárisnak tekinti, így az európai szociális modell megvalósítását – a szubszidiaritás elvét követve – alapvetően nemzeti hatáskörbe rendeli. Az ebből adódó teendőinket a Nemzeti cselekvési terv foglalja keretbe. Az ebben elfogadott koncepciók megvalósításának alapjául, a változó demográfiai folyamatok megfigyelése illetve az idősök társadalmi helyzetét célzó programok hatékonyságának mérése céljából készült ez a tanulmánykötet a KSH „Időskorúak Magyarországon” című projektjének részeként.

Az idézett világkonferencián meghatározott problémaköröknek megfelelően elsősorban a demográfiai öregedéssel kell szembenéznünk. Amíg a Föld népességében kerekén 10% az idős emberek aránya, a szűkebb unió 15 tagállamában már jócskán meghaladta a 20%-ot. A kutatási eredmények szerint 2050-ben az idősebb személyek az európai népesség 32–35%-át teszik majd ki. Bár a közép- és kelet-európai országokban ez a hányad ma alacsonyabb, a várakozás szerint rohamosan emelkedni fog, és 2050-re eléri majd az EU átlagos szintjét.

A népesség öregedése olyan körülmény, amely valamennyi korosztályt alkalmazkodásra kényszerít. A lehetséges megoldások kimunkálásában legfőbb eredménnyel az életpályaközelítés kecsegtet, amely figyelembe veszi az életkorhoz kapcsolódó és a nem-specifikus tényezőket, mint a nyugdíjazás utáni aktivitást vagy az egészségmegtartó programokban való részvételt. Az Európai Unió tagállamainak – így hazánknak is – mindezek mellett néhány közös problémára is reagálniuk kell.

Ilyen:

- az öregedés gazdasági következményeinek kezelése a növekedés és a stabil államháztartás fenntartása érdekében; egy öregedő és csökkenő munkaerő-állományhoz való megfelelő alkalmazkodás;
- a megfelelő, fenntartható és alkalmazkodó nyugdírendszer kimunkálása;
- a magas színvonalú egészségügyi ellátás mindenkire kiterjedő biztosítása, az egészségügyi rendszerek pénzügyi életképességének megteremtésével.

Az Egyesült Nemzetek Európai Gazdasági Bizottsága által elfogadott regionális végrehajtási stratégia 11 pontban foglalja össze a legfontosabb lépéseket, ebből három a munkaerőpiaci alkalmazkodásra és az élethosszig tartó tanulás előmozdítására irányul. Az idősödés folyamatának következményei a korösszetétel általános átrendeződésében is megmutatkoznak. Ennek megnyilvánulása, az aktív korúak arányának csökkenése is. Az unió egészében a 20–59 évesek jelenleg 55–56%-ot képviselnek, 2050-re ez a hányad 47%-ra várható. Magyarországon az idősödő nemzedékek foglalkoztatási arányai európai mértékkel mérve különösen is alacsonynak tekinthetők. A 2002 tavaszán végrehajtott munkaerő-felmérés adatai szerint, míg az Európai Unióban az 55–64 éves férfiaknak átlagosan a fele van foglalkoztatotti státuszban, addig a csatlakozó országokban 41, nálunk pedig csak 36%-uk. Itt persze számításba kell venni, hogy a kilencvenes években zajlott gazdasági változások nyomán – megfelelő foglalkoztatási kilátások híján – viszonylag sokan kerültek rokkantnyugdíjas, munkanélküli vagy egyéb inaktív státuszba.

A kutatási eredmények – a közhiedelmekkel ellentétben – azt mutatják, hogy az idősek jövedelmi helyzete a fiatalabbakhoz, főleg a gyermeket nevelő családokhoz képest nem tekinthető kedvezőtlennek, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy a kisebb háztartásnagyság miatt relatíve drágábban élnek. Fontos szem előtt tartani továbbá azt is, hogy a nyugdíjbavonulásig felgyülemlett javak szintén jelentős szerepet játszanak abban, hogy milyen ennek az életszakasznak a minősége, bár az ezzel foglalkozó kutatások szerint a felhalmozott tartalékok azokba a generációk közötti transzferekbe épülnek be, amelyek az idősektől a fiatalok felé áramlanak.

Az öregedés kérdésköre azonban nem szűkül kizárólag az anyagi biztonság kérdésére. A cél az, hogy az időskorúak – ameddig és amennyire lehet – ne veszítsék el önállóságukat, ne szigetelődjenek el a társadalomtól; azzal is segítsék őket önállóan és függetlenül maradni, hogy az ellátások otthon, a megszokott környezetükben álljanak rendelkezésükre. Magyarországon a házi gondozás a települések 40%-ában, az étkeztetés a települések 30%-ában nincs megszervezve, és ebben 2000 óra nem tapasztalható elmozdulás. Megfigyelhető az urbanizációs lejtő hatása is, azaz minél kisebb a település lélekszáma, annál hiányosabb az ellátás.

A generációk közötti kapcsolattartás kulcskérdés. A megvalósítandó időspolitikának mindegyik korosztállyal kell számolnia. A legfontosabb célok egyike a generációs feszültségek enyhítése. Ezek létezéséről, mértékéről olyan szubjektív mutatók segítségével tudunk ismereteket szerezni, mint a feleslegesség vagy a munkahelyi megbecsültség érzése. A fennálló konfliktusok pedig csak akkor fognak enyhülni, ha hihetővé tesszük a mostani fiatal és középső generáció számára, hogy a társadalomnak idős emberként is szüksége lesz rá.

Tanulmánykötetünk, a demográfiai öregedés és az idősek életkörülményeinek hazai problémáiról igyekszik átfogó képet nyújtani. Az elemzések, amelyek szakmai vitáiban az ESZCSM szakértői is részt vettek, a KSH sokféle forrásból származó gazdag adatbázisára épülnek. Az időskorú népesség összetételét, valamint a népesség-előreszámítások eredményeit bemutató tanulmányok a 2001. évi népszámláláson alapulnak. A háztartási költségvetési felvétel (HKF), mint a KSH folyamatos adatgyűjtése az idősek jövedelmi és fogyasztási jellemzőinek elemzésére nyújtott lehető-

séget. A lakáskörülményekről, az életmód, az időfelhasználás sajátosságairól, a nyugdíjasok rétegjellemzőiről, az öregségről kialakult közvélekedésről a hivatal tematikus lakossági felméréseinek elemzéseit tájékoztatnak. Nem kevésbé jelentősek az intézményes adatszolgáltatásokra támaszkodó elemzések, így az időskorú népesség egészségi állapotát, szociális ellátását, illetve a bűnözéssel összefüggő kérdéseket bemutató tanulmányok.

Terveink szerint a kötetet kétévenként, legközelebb 2006-ban szeretnénk megjelentetni. Bízunk abban, hogy a benne foglalt tanulmányokat haszonnal forgathatják szakpolitikusok, kutatók, gyakorlati szakemberek és a téma iránt érdeklődők, tartozzanak akár az idősebb, akár a fiatalabb generációba.

1. DEMOGRÁFIAI ÖREGEDÉS EURÓPÁBAN*

HABLICSEK LÁSZLÓ

* A tanulmány egy változata megjelent az Esély 4002/3. számában. Lásd: Hablicsek László - Pákozdi Ildikó: Az elöregedő társadalom szociális kihívásai. Esély, 3: 87-119.

1.1. Demográfiai öregedés folyamata

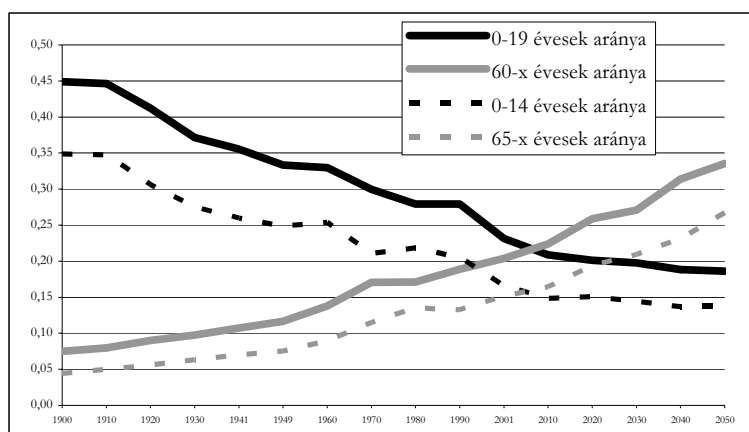
Az öntörvényű demográfiai mozgások egyike a korösszetétel változása. A 19–20. századi nagy népesedési váltás, az úgynevezett első demográfiai átmenet a korösszetételre is jelentős hatást gyakorolt. A korstruktúra fokozatosan kibontakozó, végeredményét tekintve radikális átalakulását nevezzük a népesség öregedésének, amely napjainkra a fejlett országok jelentős részében oly mértékűvé vált, hogy – mint új helyzet – nem kezelhető a korábban kialakított eszközökkel.

A népesség öregedésén általában az időskorúak össznépességen belüli arányának emelkedését értik. A folyamat rendszerint együtt jár a fiatalok arányának csökkenésével. A konkrét mértékek természetesen függenek attól, hol húzzuk meg az időskor alsó, illetve a fiatalkor felső határát. A demográfiai publikációkban, az Európai Statisztikai Hivatal (EUROSTAT) értelmezésében leggyakrabban a 0–19 éveseket tekintik fiatalnak, míg az idős kor a 60. életévvel kezdődik. Ezek a választóvonalak természetesen csak a nagy áttekintésekhez alkalmasak, finomabb vizsgálatokhoz részletesebb bontásokra van szükség.

A generációs arányok mellett fontos jelzőszám a fiataloknak és az időseknek az aktív korúakhoz, esetünkben a 20–59 évesekhez viszonyított rátája, melyeket fiatalkori és időskori függőségi aránynak nevezünk, míg a teljes függőségi arány a fiatalkori és az időskori ráta összege. A népesség öregedésének folyamatában az időskori függőségi arány nő, a fiatalkori csökken. Ugyanakkor a teljes függőségi arány, ami bizonyos mértékben jelzi az aktív korúakra háruló eltartási kötelezettség mértékét, sokáig szintén csökkenő tendenciájúnak mutatkozott. Csak a legutóbbi időben indult újra növekedésnek, távlatban pedig – változatlan korhatárok mellett – minden előrebecslés szerint újra elérhetné a korábbi, az agrár-népesség túlsúlya idején mért szinteket. Ez az a gyökeres változás, az új szakasz kezdete az öregedési folyamatban, amire reagálniuk kell a fejlett országoknak.

Az öregedés folyamatában nemcsak az idősek, fiatalok, aktív korúak száma, aránya változik, hanem – és ez a folyamat lényege – az egész korösszetétel átalakul, a népesség korstruktúráját ábrázoló korfa *megnyúlik*. A korfa megnyúlásából következik, hogy bárhogy választunk ki egy életkort, az annál fiatalabb népesség részaránya tendenciájában csökken, az a fölötti életkorú népesség részaránya tendenciájában növekszik. Sőt, az öregedési folyamat olyan előrehaladott állapotban van, hogy a fiatalok számát előbb-utóbb meghaladja az időseké, még akkor is, ha megemeljük a fiatalkor felső, illetve az időskor alsó határát.

1. ábra A fiatalok és az idősebbek népességbeli arányának alakulása Magyarországon

Forrás: KSH NKI Népesség-előreszámítási adattár, 2003. A 2004. évtől a népesség-előreszámítás alapváltozata szerint.

Az 1. ábra szerint Magyarországon az öregedési fordulópontok 1990 és 2025 között jönnek létre abban az értelemben, hogy az idősek száma meghaladja a fiatalokét, más megfogalmazásban, az öregedési index meghaladja az 1-et. Az 1990-es évek elején a 60 évesnél idősebbek¹ száma már több volt, mint a 0–14 éveseké. Jelenleg már a 65 évesnél idősebbek száma is magasabb. A 60 évesnél idősebbek száma olyan gyorsan emelkedik, hogy 2008-ra a 0–14 éveseknél jóval népesebb 0–19 évesek létszámát is meghaladja. A 2020-as években a 0–19 évesek száma már a 65+ éveseknél is kevesebb lesz.

A demográfiai öregedést jelentős mértékben fokozza az alacsony gyermekszám, a növekvő élettartam és az elvándorlás; csökkenti a népesség átlagos korát a magasabb gyermekszám, a stagnáló vagy romló halandóság és a bevándorlás.

A népesség öregedése a demográfiai változások alapfolyamata. Meg kell tanulnunk együtt élni vele, és a társadalmi intézkedéseknek legalább követniük kell az így kialakuló helyzeteket. Hosszú távon érvényesülő jelenségről van szó, hatásai lassan, ugyanakkor hatalmas erővel bontakoznak ki, a megfelelő válaszok pedig nagyon komplexek. Ezért nem elegendő az utólagos reagálás, a társadalmaknak előre fel kell készülniük a következmények kezelésére.

1.2. Demográfiai öregedés az Európai Unió országaiban (EU-15)

Az Európai Unió régebbi tagállamai (EU-15) a legfejlettebb országok közé tartoznak demográfiai értelemben is. A nagy népmozgalmi átalakulások itt jórészt már a múlt század közepéig lezajlottak. Kialakult az alacsony gyermekszám, a magas élettartam, időssé vált a népesség.

A második világháborút követő két évtized az országok többségében a magas reprodukció, az ún. baby-boom időszak volt. Ezzel párhuzamosan a halandóság javulása lelassult, emelkedni kezdett a középkorú férfiak elhalálozási gyakorisága. Mindennek következményeként növekedésnek indult a népességszám, és lelassult a népesség öregedése.

Az 1960-as évek végére, némely országban az 1970-es, 1980-as évekre újabb fordulatot vett a folyamat: radikálisan visszaesett a keresztmetszeti termékenység,² miközben látványos növekedésnek indult az élettartam. Az öregedési folyamat azonban csak később lódult meg, mert a baby-boom nemzedékei még az alacsonyabb gyermekszám mellett is sok újszülöttet hoztak világra. Mindemellett országoként jelentős különbségek alakultak ki a jövőben várható előregedés mértékében és időzítésében is.

A demográfiai öregedés két időtávon okoz majd fejtörést az unióban. Először a 2010-es, 2020-as években, amikor a baby-boom idején születettek mennek nyugdíjba, hirtelen megnövelve az idős korúak létszámát. Hosszabb távon, 2050 körül pedig az utóbbi két évtized alacsony születésszámái erősítik az előregedési folyamatot. Mindemellett a belátható jövő egészére a halandóság javulását valószínűsítik, növekszenek az időskori élettartamok, ami különösen a járadéki rendszereket érinti kedvezőtlenül.

Vegyük sorra a tényeket, mértékeket, az országok közötti különbségeket.

¹ A szokásos demográfiai terminológiától némiképp eltérve, itt és a későbbiekben, az „x évesnél idősebb” kifejezés azt jelenti, hogy az illetők túl vannak az x. születésnapjukon. Tehát itt a 60 évesnél idősebbek vagy 60 évesek vagy idősebbek a betöltött éveik számát tekintve.

² A demográfia a termékenység nagyságának jellemzésére a nők átlagos végső gyermekszámát használja. Ez valóságosan csak a születési évjáratokban mérhető. Egy-egy naptári időszakban a jelenlévő évjáratok gyermekvállalásának „összevegyítésével” következtetünk a termékenység szintjére. Ez a keresztmetszeti termékenység, szakkifejezéssel *teljes termékenységi arányszám* (total fertility rate – TFR).

1.2.1. A termékenység alakulása

A 2000. évi adatok szerint az Európai Unió régebbi országainak átlagos gyermekszáma 1,53. Létrejött az igen alacsony, 1,4 alatti átlagos gyermekszámú országok markáns csoportja: Spanyolország, Olaszország, Németország, Görögország, Ausztria. Továbbra is viszonylag magas, 1,7 feletti a termékenység Hollandiában, Finnországban, Dániában, Franciaországban és Írországban. Átlag feletti értékeket mutat Belgium, Egyesült Királyság, átlagosat Portugália és Svédország. A termékenység alacsony – és különösen az igen alacsony – szintje az érintett országokban jelentősen hozzájárul a népesség öregedési folyamatának felgyorsulásához (1. tábla).

Az Európai Unióban kialakult termékenységgel kapcsolatos aggodalmak többfélék. Egyfelől tartanak attól, hogy a nagyon alacsony – számottevő akaratlagos gyermektelenséggel párosuló – termékenység mintává válik, és konzerválja a jelenlegi viszonyokat. Másrészt az országok tisztában vannak azzal, hogy a jelenség bizonyos mértékben a gyermekvállalási kor egyre fokozódó kitolódásával is összefügg. Egyáltalán nem biztos tehát, hogy a generációk végső gyermekszáma is a jelenleg mutatkozó alacsony értéken rögzül. A tagországok és az ENSZ által végzett előreszámítások is azt feltételezik, hogy az unióban a jövőben fokozatosan emelkedik a gyermekszám, bár az emelkedés mértéke szerénynek és lassúnak ígérkezik.

1. tábla Teljes termékenységi arányszám az Európai Unió országaiban, 1960–2000 (EU-15)

Ország	1960	1970	1980	1990	2000
EU-15	2,59	2,38	1,82	1,57	1,53
EUR-11	2,62	2,41	1,79	1,51	1,51
Belgium (B)	2,56	2,25	1,68	1,62	1,65
Dánia (DK)	2,57	1,95	1,55	1,67	1,76
Németország (D)	2,37	2,03	1,56	1,45	1,34
Görögország (E)	2,28	2,39	2,21	1,39	1,30
Spanyolország (EL)	2,86	2,90	2,20	1,36	1,22
Franciaország (F)	2,73	2,47	1,95	1,78	1,89
Írország (IRL)	3,76	3,93	3,23	2,11	1,89
Olaszország (O)	2,41	2,42	1,64	1,33	1,25
Luxembourg (L)	2,28	1,98	1,49	1,61	1,78
Hollandia (NL)	3,12	2,57	1,60	1,62	1,72
Ausztria (A)	2,69	2,29	1,65	1,45	1,32
Portugália (P)	3,10	2,83	2,18	1,57	1,54
Finnország (FIN)	2,72	1,82	1,63	1,78	1,73
Svédország (S)	2,20	1,92	1,68	2,13	1,54
Egyesült Királyság (UK)	2,72	2,43	1,90	1,83	1,64

Forrás: *European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat.*

A gyermekszám alakulása – miközben jelentős mértékben hozzájárul az öregedési folyamat felgyorsulásához – a korfa megnyúlásával összefüggésben a korhatárok módosulására, közelebb-ről a fiatalok kitolódására is felhívja a figyelmet. Nem véletlen ugyanis a gyermekvállalás életko-

rának emelkedése, hiszen az Európai Unió országában igen nagy mértékben megnőtt az iskolázás, a képzés időtartama. Ennek nyomán a fiatalok később alapítanak családot, vállalnak gyermeket, később kezdenek az önálló felnőtt élethez. Ez a folyamat tovább növeli az öregedéssel amúgy is együtt járó feszültségeket, hiszen az ifjúkor felől rövidíti az aktív életszakasz hosszát.

1.2.2. Az élettartamok változása

Az élettartamok, különösen az idősebb életkorokban várható élettartamok alakulása nagymértékben hozzájárul az öregedési folyamat felgyorsulásához. Amíg a termékenység csökkenése az alacsonyabb születésszám révén a fiatalok arányát szorítja vissza, és ezáltal emeli az idősekét, az időskori túlélési esélyek javításával emelkedő élettartam közvetlenül növeli az idősek számát és ezáltal arányát. Nem véletlen, hogy a korstruktúra változásából eredő kihívások jelentős részét eredeztetik az unióban a csökkenő időskori halandóságból. A 2. tábla szerint az időskori élettartamok emelkedése az 1970-es évek óta töretlen az unió országában.

2. tábla 60 éves korban várható élettartam az Európai Unió országában (EU-15)

Ország	60 éves korban várható élettartam, nők					60 éves korban várható élettartam, férfiak				
	1960	1970	1980	1990	1998	1960	1970	1980	1990	1998
EU-15	19,0	19,8	21,2	22,5	23,8	15,9	15,9	16,8	18,2	19,4
EUR-11	19,1	19,8	21,4	22,7	24,0	16,0	16,0	16,9	18,3	19,5
B	18,7	19,2	20,9	22,7	23,6	15,5	15,2	16,3	17,9	19,0
DK	19,3	20,6	21,4	21,6	21,9	17,1	17,1	17,0	17,4	18,4
D	:	:	:	21,7	23,3	:	:	:	17,4	19,0
EL	18,5	19,1	20,8	22,3	23,1	16,9	17,5	18,2	19,4	20,2
E	19,2	20,0	22,1	23,4	24,5	16,5	16,8	18,4	19,1	19,8
F	19,5	20,8	22,4	24,2	25,2	15,6	16,2	17,3	19,0	20,0
IRL	18,1	18,7	19,5	20,9	21,8	15,8	15,6	15,9	16,7	17,9
I	19,3	20,2	21,2	23,0	:	16,7	16,7	16,8	18,6	:
L	18,3	18,8	19,9	22,4	23,4	15,5	15,2	15,5	17,8	18,7
NL	19,7	20,5	22,6	23,1	23,4	17,7	16,8	17,5	18,1	18,9
A	:	18,8	20,3	22,2	23,6	:	14,9	16,3	17,9	19,3
P	19,1	18,9	20,6	21,3	22,2	16,2	15,5	16,3	17,5	18,0
FIN	:	:	20,5	21,9	23,4	:	:	15,6	17,1	18,6
S	19,3	20,9	22,1	23,2	24,2	17,3	17,8	17,9	19,1	20,2
UK	18,9	19,8	20,4	21,8	22,6	15,0	15,2	15,9	17,5	18,9

Forrás: *European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat.*

Ami a távlatokat illeti, valamennyi uniós ország azzal számol, hogy folytatódik a lassúnak tűnő, ám hosszabb távon jelentőssé halmozódó élettartam-emelkedés. 2020-ra a férfiak születéskor várható élettartama megközelítené a 80, a nőké a 85 évet, kiindulva a 2000. évi 75, illetve 81 évtől. A feltételezett változás nagyrészt az időskorú halandóság további látványos javulásából adódik.

1.2.3. Nemzetközi vándorlás

A vándorlás a népességváltozás harmadik komponense. Sokáig a befolyását illetően is ez a pozíció illette meg a termékenység és a halandóság *után*, így rendszerint a népesedés mérlegében is számításon kívül hagyták. Csak a második demográfiai átmenet elmélete adott impulzust ahhoz, hogy a termékenységcentrikus reprodukciós modellt egy többtényezős konstrukció váltsa fel, melyben a vándorlás is szerepet kap. A gyakorlatban egyre több országban ellensúlyozza a pozitív vándorlási egyenleg az ún. természetes fogyást, vagyis a népesség öregedésének azt a következményét, hogy a halálozások száma meghaladja a születéseket.

Az Európai Unió (EU-15) az utóbbi negyven évben jelentős népességet fogadott be, a bevándorlók száma 15 millióval meghaladta a kivándorlókéét. Természetesen ez a szám messze nem tükrözi a migráció tényleges mértékét, az akár tízszerese is lehet az egyenlegnek. Talán nem állunk messze a valóságtól, ha kijelentjük, hogy százmilliós az unión belüli, illetve az unió és a világ más országai között lakóhelyet változtatók száma (3. tábla).

3. tábla *Korrigált nemzetközi vándorlási egyenlegek alakulása az Európai Unió országáiban (EU-15)*

Ország							(1000 fő)	
	1960–69	1970–79	1980–89	1990–99	2000	Összesen	Népesség-arány (%)	
EU-15	894,1	2 360,9	2 559,6	8 629,0	680,4	15 124,0	4,0	
EUR-11	1 018,0	2 257,4	1 925,7	6 844,1	482,0	12 527,2	4,3	
B	155,1	81,0	5,5	101,9	12,1	355,6	3,5	
DK	9,2	42,1	37,1	131,5	10,1	230,0	4,3	
D	1 918,0	938,6	1 670,4	3 835,2	105,3	8 467,5	10,3	
EL	-385,2	159,7	208,1	391,4	23,9	397,9	3,8	
E	-699,0	-19,1	-94,4	295,5	20,8	-496,2	-1,3	
F	1 993,5	742,9	510,5	589,4	55,0	3 891,3	6,6	
IRL	-178,7	102,3	-197,2	71,2	20,0	-182,4	-4,8	
I	-918,7	-196,0	-151,5	1 150,8	181,3	65,9	0,1	
L	14,9	26,5	13,0	41,5	3,6	99,5	22,9	
NL	68,9	312,0	207,9	361,3	53,1	1 003,2	6,3	
A	54,6	80,2	133,5	334,8	17,3	620,4	7,7	
P	-1 240,1	219,3	-204,6	-8,0	11,0	-1 222,4	-12,2	
FIN	-150,4	-30,2	32,7	65,7	2,4	-79,8	-1,5	
S	175,9	118,3	146,5	210,5	24,4	675,6	7,6	
UK	76,1	-216,6	242,1	1 051,6	140,0	1 293,2	2,2	

Forrás: European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat.

A lakosság számához viszonyított bevándorlási többlet szerint a legnagyobb befogadó – Luxemburgot nem számítva – Németország, ahol a migrációs nyereség az összlakosság 10%-át teszi ki. Az EU-15 átlagos, a lakosság 4%-ára rúgó többletét további négy ország: Hollandia, Ausztria, Franciaország és Svédország nyeresége számottevően meghaladja. A másik póluson Portugália áll,

amely lakosságának 12 százalékát vesztette el az utóbbi negyven év vándormozgalmának következtében.

Ami a migráció létszámhatását illeti, az unió 15 országának népessége 1960–2001 között 63 millió fővel gyarapodott, amiből 48 millió a születési többlet, 15 millió pedig a vándorlásokból ered. Az arány az 1990-es években megfordul: a népesség száma 14 millió fővel növekszik, amiből már több mint 9 millió köszönhető a nemzetközi vándorlásnak.

Még erősebb a migráció hatása a korösszetételre. Úgy becsülhetjük, hogy az időskori függőségi arány, tehát az idősek és az aktív korúak aránya a vándorlás pozitív hatása nélkül 3, a fiatalok függőségi arány 4, a teljes függőségi arány 7 százalékponttal magasabb lenne. A vándorlás tehát nemcsak a népesség számát, de korösszetételét is jelentősen módosította, lassítva az öregedési folyamatot az Európai Unióban.

1.2.4. A népesség korösszetétele

A kedvező külső hatások ellenére az unió lakossága a Föld legidősebb népességei közé tartozik. Az előregedési folyamat ma már szinte minden országban tetten érhető, de még mindig nagyon markáns, eltérő demográfiai fejlődési periódusokat tükröző különbségek vannak az országok, országcsoportok között.

4. tábla A 60 évesnél idősebbek aránya az EU-15 országában és a világban (%)

Megnevezés	1960	1970	1980	1990	2000
Föld	8,1	8,4	8,6	9,2	10,0
Fejlettebb országok	12,6	14,5	15,5	17,7	19,5
ebből:					
EU-15	15,6	17,6	17,9	19,9	21,6
USA	13,3	14,1	15,6	16,6	16,5
Japán	8,9	10,6	12,9	17,4	23,0
Oroszország	9,3	11,9	13,5	16,0	18,6
Fejlődő országok	6,2	6,1	6,3	6,9	7,6
ebből:					
Kína	7,2	6,8	7,4	8,6	10,2
India	5,7	6,0	6,5	6,9	7,0
Nigéria	4,1	4,2	4,3	4,5	4,5
Brazília	5,3	5,7	6,2	6,7	7,9

Forrás: EU-15 kivételével: *United Nations – Population by sex and Age, 1950–2050 (The 1998 Revision)*, U.S. Bureau of the Census – *International Data Base*.

EU-15: *European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat*.

Amíg a Föld népességében kerekén 10% az idős ember, az EU-15 tagállamában már jócskán meghaladta a 20%-ot. Egészen 1995-ig itt élt a legidősebb népesség, az utóbbi években viszont Japán vette át ezt a pozíciót. A fejlett országok sorából az USA a főként a bevándorlás által féke-

zett öregedéssel tűnik ki. A kevésbé fejlett országok a demográfiai átalakulás különböző fázisai-
ban találhatóak. Nigériában a továbbra is igen magas gyermekszám miatt még csak 4% az időskori
népesség aránya, míg Kínában a politika által kikényszerített születéskorlátozás emeli hányadukat
10% fölé.

A fenti mértékek is jelzik, hogy igazán az Európai Unió országai számára sürgető, hogy vála-
szoljanak a nagy mértékű előregeedés okozta kihívásokra. Éppen ez indokolja azt a körütekintést,
amellyel az egyes tagállamok és maga az unió az időskori ellátás kérdését és azon belül a nyugdíj-
rendszert kezeli. Olyan súlyú társadalmi problémáról van szó, amelyben az útkeresésnek, a külön-
böző eszközök, megoldási módok kipróbálásának komoly korlátai vannak. Már jelenleg is 81 mil-
lió idős emberről kell gondoskodni, és ez a szám évről évre növekszik.

Az unión egyes országaiban a népesség előregeedettség szintje jelentősen különbözik, bár a fej-
lett országokra jellemző módon rendre magas. A differenciák elsősorban a termékenység időbeli
alakulására vezethetők vissza, ehhez járulnak a halandóság és a nemzetközi vándorlás hatásai.

Írországot leszámítva, ahol a termékenység a legutóbbi időig magas szintű volt, az idők
részaránya 18% (Hollandia) és 24% (Olaszország) között mozog. Hollandia lakossága a baby-
boom idején megfigyelt magas gyermekszám, a jelenleg is átlag feletti gyermekvállalás, valamint a
kiemelkedő mértékű bevándorlás következtében viszonylag fiatal. Olaszországban a nagyon ala-
acsony születésszámok és az igen dinamikus emelkedő élettartamok együttállásából ered az idő-
sek kiemelkedő aránya. Általában magas ez a kvóciens azokban az országokban, amelyekben a
termékenység hosszabb ideje 1,2–1,3-as szinten mozog (Németország, Görögország, Olaszor-
szág) és korábban is átlag alatti volt. Svédországban viszont a kiemelkedő élettartam dominál az
idősödés folyamatában.

5. tábla Az öregedés mutatószámai az Európai Unió országaiban, 2000 (EU-15)

Ország	Átlagos kor	A 60 évesnél idősebbek száma (1000)	A 0–19 évesek aránya (%)	A 20–59 évesek aránya (%)	A 60 évesnél idősebbek aránya (%)
EU-15	39,8	81 476,2	23,0	55,4	21,6
EUR-11	39,9	63 851,9	22,5	55,7	21,9
B	39,7	2 240,8	23,6	54,5	21,9
DK	39,1	1 050,6	23,7	56,6	19,7
D	40,9	18 881,1	21,3	55,7	23,0
EL	40,3	2 438,1	21,8	55,1	23,1
E	39,6	8 517,3	21,7	56,7	21,6
F	38,7	12 149,9	25,6	53,9	20,5
IRL	34,7	570,6	30,8	54,1	15,1
I	41,4	13 792,0	19,8	56,3	23,9
L	38,3	83,2	24,4	56,5	19,1
NL	38,2	2 875,9	24,4	57,5	18,1
A	39,5	1 650,5	22,8	56,8	20,4
P	38,6	2 064,1	23,5	55,9	20,6
FIN	39,2	1 026,4	24,7	55,5	19,8
S	40,2	1 963,9	24,2	53,6	22,2
UK	38,8	12 171,7	25,3	54,3	20,4

Forrás: European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat.

Az átlagosnál valamivel fiatalabb népességű országok között kiemeljük a két nagyot, Franciaországot és az Egyesült Királyságot. Eddig egyikben sem sülyedt kritikus szintre a termékenység, ugyanakkor jelentős számú bevándorlót fogadtak be, és a halandóságban sincs lemaradásuk a többiekhez képest.

Figyelmet érdemel azon országok csoportja, amelyekben a gyermekvállalás szintje korábban meghaladta az uniós átlagot, mára azonban mélypontra jutott. Spanyolország, Ausztria és Portugália tartoznak ebbe a csoportba. Várható, hogy ezek az országok viszonylag gyorsan csatlakoznak az igen idős lakosságú német–görög–olasz csoporthoz, Spanyolország pedig egyhamar át is veheti a vezető helyet az öregedésben.

Az unió egészét tekintve 100 aktív korúra 41 fiatal és 39 idős ember jut, összesen tehát 81 személy. Ez fejeződik ki a teljes függőségi arány 0,81-es értékében (6. tábla). Érdekes, hogy a fiatalabb és az idősebb korösszetételű országok között egyaránt találhatók olyanok, ahol az aktív korúak „demográfiai terhelése” az átlagnál magasabb, illetve alacsonyabb. Hollandiában 100 aktív korúra 74 fiatal és időskorú jut, Olaszországban 78. A sor másik végén Svédországban a teljes függőségi arány 86%, Írországban 85%. Ez a tarka kép is mutatja, hogy még mindig mennyire differenciáltak az öregedéssel összefüggő viszonyok az unióban.

6. tábla Az országok sorrendje különböző öregedési és függőségi mutatószámok szerint, 2000

Országok sorrendben	A 60 évesnél idősebbek aránya (%)	Országok sorrendben	Teljes függőségi arány	Országok sorrendben	Eltartási arányszám
EU-15	21,6	EU-15	0,805	EU-15	1,309
EUR-11	21,9	EUR-11	0,797		
IRL	15,1	NL	0,740	DK	1,053
NL	18,1	A	0,761	NL	1,134
L	19,1	E	0,763	FIN	1,165
DK	19,7	DK	0,767	A	1,173
FIN	19,8	L	0,771	D	1,179
A	20,4	I	0,776	S	1,196
UK	20,4	P	0,790	P	1,226
F	20,5	D	0,796	UK	1,263
P	20,6	FIN	0,802	F	1,332
E	21,6	EL	0,815	L	1,370
B	21,9	B	0,836	E	1,400
S	22,2	UK	0,841	IRL	1,431
D	23,0	IRL	0,847	B	1,442
EL	23,1	F	0,855	EL	1,505
I	23,9	S	0,864	I	1,546

Forrás: *European Social Statistics – Demography 2001*. Eurostat.

OECD Online Database – *Labour Force Statistics 2002*. www.oecd.org.

Megjegyzés: Az eltartási arányszámmal a 20–59 éves gazdaságilag aktívak számával osztottuk a körükbe nem tartozó népesség számát.

Erőteljes átrendezéssel jár azonban, ha a gazdasági aktivitással is számolunk. Az eltartási arányszám egyfelől jóval magasabb, mint a függőségi ráta, másrészt országonkénti sorrendje más, mint a demográfiai függőségi mutatóké. Az unió átlagában 100 gazdaságilag aktív személyre 131 nem aktív jut, miközben a foglalkoztatottság szintje magas. A legalacsonyabb eltartási arányszámot felmutató országok közé kerülnek a skandináv államok, továbbá Hollandia, Németország és Ausztria is, ugyanakkor magas ez a mutató Spanyolországban, Írországban, Belgiumban, Görögországban és Olaszországban.

1.3. Az új tagországok jellemzői

2004 közepén egy nagyobb (Lengyelország), két gyengén közepes (Csehország és Magyarország) és több kisméretű, sőt miniállam belépésével mintegy 75 millió fővel, hozzávetőlegesen 20%-kal gyarapodott az unió népessége.

Demográfiai jegyeiket tekintve alacsony gyermekszámmal, alacsony élettartammal, többségben elvándorlási többlettel jellemezhető országokról van szó. Mindez ellentétben áll a közvéleményben még ma is élő sztereotípiákkal.

Ami a termékenység alakulását illeti, valóban volt két olyan évtized (az 1970-es és az 1980-as évek), amikor a közép-európai régióban magasabb volt a gyermekszám, mint az unió átlagában és országai zömében. Kiderült azonban, hogy csak fáziskésésről van szó, egyfajta keleti termékenységi minta továbbéléséről. A rendszerváltozások nyomán minden országban hirtelen süllyedt a termékenység, és a lehető leggyorsabb paradigmaváltásnak vagyunk tanúi.

Az 1970-es, 1980-as évek Közép-Európájában a gyermekszámhoz hasonlóan az élettartam is többé-kevésbé megrekedt. Az unió országaival való összehasonlításban a hátrány fokozódott, sőt a rendszerváltozások környékén a szóban forgó államok egy részében, főleg a Baltikumban és kisebb mértékben Magyarországon, halandósági krízis is kialakult.

Az Európai Unió régebbi és újonnan csatlakozott államaiban a nemzetközi vándorlás fő tendenciái is eltérőek. Az utóbbiakban a negatív egyenleg volt a jellemző, azaz a kivándorlók száma meghaladta a bevándorlókét. Néhány országban, így Magyarországon is, a rendszerváltozás után az előjel megfordult. Hazánkban az 1990-es évek során – mérhetően – mintegy 200 ezer fős bevándorlási többlet keletkezett. Ennek ellenére a közép-európai országokat ma még inkább a kibocsátó, mint a befogadó országok között tartják számon.

7. tábla Teljes termékenységi arányszám az újonnan csatlakozott országokban

Ország	1960	1970	1980	1990	2000
EU-15	2,59	2,38	1,82	1,57	1,53
Csehország	2,11	1,91	2,10	1,89	1,14
Észtország	:	2,16	2,02	2,05	1,39
Magyarország	2,02	1,98	1,91	1,87	1,33
Lettország	:	2,01	1,90	2,02	1,24
Litvánia	2,60	2,40	2,00	2,00	1,33
Lengyelország	2,98	2,20	2,28	2,04	1,34
Szlovákia	3,07	2,40	2,32	2,09	1,20
Szlovénia	2,18	2,10	2,11	1,46	1,25
Ciprus	3,51	2,54	2,46	2,42	1,83
Málta	3,62	2,02	1,99	2,05	:

Forrás: European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat.

8. tábla Születéskor várható élettartam az újonnan csatlakozott országokban

Ország	Születéskor várható élettartam, férfiak					Születéskor várható élettartam, nők				
	1960	1970	1980	1990	1999	1960	1970	1980	1990	1999
EU-15	67,4	68,4	70,5	72,8	74,9	72,9	74,7	77,2	79,4	81,2
Csehország	67,9	66,1	66,8	67,6	71,4	73,4	73,0	73,9	75,4	78,1
Észtország	64,3	65,5	64,1	64,6	65,5	71,6	74,1	74,1	74,6	76,3
Magyarország	65,9	66,3	65,5	65,1	66,4	70,1	72,1	72,7	73,7	75,2
Lettország	65,2	66,0	63,6	64,2	64,9	72,4	74,4	74,2	74,6	76,2
Litvánia	64,9	66,9	65,5	66,6	67,1	71,4	74,8	75,4	76,2	77,4
Lengyelország	64,9	66,6	66,9	66,7	68,8	70,6	73,3	75,4	76,3	77,5
Szlovákia	68,4	66,7	66,8	66,6	69,0	72,7	72,9	74,3	75,4	77,0
Szlovénia	66,1	65,0	67,4	69,5	71,3	72,0	72,4	75,2	77,4	78,8
Ciprus	:	:	72,3	74,1	75,3	:	:	77,0	78,6	80,4
Málta	66,5	68,4	68,5	73,7	75,1	70,5	72,6	72,7	78,1	79,3

Forrás: European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat.

Az új tagországok népessége ma még fiatalabb, mint az Európai Unióé. Ebben egyaránt szerepet játszik a nagyobb halandóság és a korábban magasabb gyermekszám is. A fiatalok aránya rendre felette, az időseké alatta van az uniós átlagnak. A függőségi arányokban már jóval kisebbek a különbségek. A legutolsó évek termékenységi és halandósági adataiból pedig az látszik, hogy a közép-európai országok – a népmozgalom minden összetevőjét érintő konszolidációs periódus után, – a korösszetétel főbb arányait illetően fokról fokra közelíthetnek az uniós átlagokhoz.

9. tábla Az öregedés mutatószámai az új tagországokban, 2000

Ország	A 60 évesnél idősebbek száma (millió fő)	A 0–19 évesek aránya (%)	A 20–59 évesek aránya (%)	A 60 évesnél idősebbek aránya (%)	Teljes függőségi arány
EU-15	81 476	23,0	55,4	21,6	0,805
Csehország	1 873	23,4	58,4	18,2	0,713
Észtország	292	25,5	54,2	20,3	0,844
Magyarország	1 974	23,6	56,7	19,7	0,763
Lettország	501	25,3	54,1	20,7	0,850
Litvánia	684	27,1	54,4	18,5	0,838
Lengyelország	6 393	28,3	55,2	16,5	0,812
Szlovákia	831	28,1	56,5	15,4	0,770
Szlovénia	378	23,2	57,8	19,0	0,731
Ciprus	102	31,3	53,4	15,4	0,874
Málta	60	31,3	53,4	15,4	0,874

Forrás: European Social Statistics – Demography 2001. Eurostat.

OECD Online Database – Labour Force Statistics 2002. www.oecd.org.

Megjegyzés: Ciprusnál a kormány által ellenőrzött területen. Málta korösszetételét Cipruséval azonosnak vettük.

Az unióban 100 gazdaságilag aktív személyre 131 nem aktív jut. Közép-Európában vannak ennél jóval kedvezőbb és jóval kedvezőtlenebb arányok. Előbbire példa Csehország és Szlovákia 1,096-es, illetve 1,154-es, az utóbbira pedig Lengyelország és Magyarország 1,0-es, illetve 1,51-es eltartási arányszámmal. A magyarországi értéket az unióban csak az olasz kvóciens haladja meg.

1.4. Demográfiai távlatok

Az Európai Unió országaira az utóbbi években több népesség-előreszámítás is készült. Az Eurostat forgatókönyvei (2001) mellett az ENSZ kétévenként (legutóbb 2002-ben) megjelent világnépesség prognózisai tájékoztatnak a statisztikai megfigyelések és a tudományos vizsgálatok alapján kimunkált jövőképről. A demográfiai előrejelzések – tárgyának természeténél fogva – különösen hosszú távot fognak át, hiszen a népesség kicserélődése igen lassú folyamat.

A tanulmányban egy speciális eljárást alkalmazunk, melyet az 1999. évi Európai Népességi Konferenciára dolgoztak ki, kimondottan azzal a céllal, hogy felmérjék az uniós bővítés lehetséges népmozgalmi következményeit. Ennek eredményeire a továbbiakban EPC99-előreszámításként hivatkozunk.³

Az EPC99-előreszámítások két feltételrendszer alkalmaznak, ennek megfelelően két, markánsan eltérő demográfiai forgatókönyvet követnek. Az „Egységes” scenárióban minden ország ugyanazokhoz a távlati mutatószámokhoz közelít. A termékenység szintje eszerint egységesen 1,8, a férfiak születéskor várható élettartama 83, a nők 86 év, valamint évente 2,5 ezreléknyi bevándorlási többlet is keletkezik. A „Differenciált” scenárióban a termékenység Észak-Európától Nyugat- és Dél-Európán keresztül Közép-Európáig 1,6-tól 1,3-ig csökken. Az élettartamokban az unió javára öt év előny marad fenn. A nemzetközi vándorlás arányszáma Északon és Nyugaton 1,5, Délen 2,5 ezrelék, Közép-Európában, tehát a most csatlakozott országok övezetében viszont negatív: -0,5 ezrelék.

Az EPC99-előreszámítások főbb eredményeit a 10-12. táblákban mutatjuk be.

A leginkább sokkoló eredmény az, hogy az Európai Unió régebbi 15 tagállamának együttes népességszáma 2050-re a mostani 376 millióhoz képest 341 és 424 millió fős intervallumban várható, tehát *középtértéken növekszik*. Egyáltalán nincs szó tehát arról a fenyegető mértékű fogyatkozásról, ami hosszabb ideje befészkelte magát a köztudatba. 2020-ig egyetlen tagállamban sem várható számottevő, a népesség öt százalékát meghaladó létszámcsökkenés, mégoly kedvezőtlen feltételezések mellett sem.

Míndez arra vezethető vissza, hogy noha a gyermekszám az egész régióban alacsony, ma már nem egyedül ez határozza meg a népmozgalmat. Sőt, az EU-15 országok példát mutatnak egy új reprodukciós modell érvényesítésére. Ebben létszámmegőrző, -növelő szerep jut a halandóságnak és a migrációnak is, mégpedig a gyermekszámmal összemérhető nagyságrendben.

A scenáriók másik sokkoló konklúziója az, hogy az öregedési folyamat felgyorsul, új elöregedési hullám indul meg. A számítások szerint a baby-boom korosztályainak idős korba lépése csak nyitánya lesz ennek az elöregedési szakasznak, mely töretlenül folytatódik, és egyharmados szintre emeli az idősek arányát. Azzal kell tehát számolni, hogy 2050-ben minden harmadik polgár a 60 évesnél idősebbek csoportjába tartozik majd.

A harmadik sokkoló következtetés a most csatlakozott országokra vonatkozik. Ezek népessége ugyanis – a számítások szerint – a fiatalabb korösszetétel ellenére jelentős csökkenésnek néz

³ Huisman, C. – Imhof, E. van: EPC99 European Population Scenarios 1996–2020. Version 1.1.NIDI, 1999.

elébe. A népességcsökkenés a földrajzi régió szintjén még ez „Egységes” scenárió szerint is kialakul (78,6 millióról 77,5 millióra), a „Differenciált” forgatókönyv pedig egyenesen drámai mértékűnek prognosztizálja (a népességszám 2050-ben mindössze 58 millió fő).

Témánk szempontjából különös figyelmet érdemel az időskorúak létszámának és arányának, valamint a függőségi mutatók és az eltartási arányszámoknak az alakulása.

Az EU-15 övezetben az idősek száma 2020-ban 102–107 millió, az EU-25 övezetben 120–125 millió körül várható. Ez a 2000. évi létszámokhoz képest 20–30 milliós, azaz 25–40%-os többletet jelent. Az „Egységes” forgatókönyv szerint a legnagyobb, 52%-os létszámnövekedés Hollandiában következett be. Igen jelentős a becsült expanzív Finnországban és Írországban, a csatlakozó országok közül Lengyelországban és Szlovákiában. Az idősek száma ezek mindegyikében legalább 40%-kal emelkedik 2020-ig. A változások a „Differenciált” scenárió szerint még nagyobbak. 2050-ig az idősek száma több országban megduplázódik, míg másutt – ahol a népesség már ma is igen öreg – a változások szerényebbek.

Nagyon markáns tendencia az idősek arányának növekedése. 2050-ig az unió egészét tekintve ez a korosztály a népesség 32–35%-át teszi majd ki. Ennél lényegesen magasabb lesz a hányaduk Dél-Európában és Közép-Európában.

Az időződés átfogó, a teljes korösszetételt érintő jellege mutatkozik meg abban, hogy megkezdődik az aktív korúak arányának csökkenése is. Az unió egészében a 20–59 évesek jelenleg 55–56%-ot képviselnek, 2050-re ez a hányad 47%-ra várható.

Végül az eltartási arányszám alakulására hívjuk fel a figyelmet. Az uniós átlag jelenleg 1,3, a 2050-re számított érték pedig 1,7 – változatlan aktivitási arányok mellett. Külön figyelmet érdemelnek azok az országok, ahol az eltartási arány igen magas szintre szökken. Négy országban: Görögországban, Spanyolországban, Olaszországban és Magyarországon várhatóan a 2-t is meghaladja.

10. tábla Az EPC99-előreszámítás főbb eredményei I.

Országok	Népesség száma (1000 fő)					60+ évesek száma (1000 fő)				
	2000	Egységes		Differenciált		2000	Egységes		Differenciált	
		2020	2050	2020	2050		2020	2050	2020	2050
EU-15	376 225,7	378 339,6	340 728,4	398 639,6	424 022,0	81 304,0	102 478,9	119 641,1	106 711,1	135 258,5
EU-25	450 144,7	449 557,4	396 158,6	472 792,3	497 189,6	94 057,8	119 677,9	140 329,5	125 446,4	161 439,1
B	10 200,9	10 078,8	8 995,5	10 665,2	11 426,3	2 244,5	2 798,0	3 072,5	2 912,5	3 496,8
DK	5 333,8	5 549,8	5 384,6	5 808,2	6 429,3	1 046,7	1 427,1	1 635,2	1 489,7	1 844,9
D	82 386,2	82 205,6	72 972,5	86 182,1	89 745,4	18 800,7	23 053,7	25 548,1	23 999,4	28 672,6
EL	10 541,7	10 457,7	9 168,6	11 036,7	11 347,4	2 435,2	2 919,4	3 512,9	3 049,8	3 962,6
E	39 428,2	38 807,5	33 597,6	41 099,2	42 087,1	8 544,2	10 467,4	13 409,4	10 920,1	15 265,2
F	59 196,8	60 968,1	56 476,2	64 706,2	71 875,2	12 124,7	16 137,4	18 786,8	16 753,0	21 260,7
IRL	3 708,2	4 124,4	4 191,1	4 393,4	5 302,7	568,5	830,6	1 350,2	875,9	1 533,1
I	57 606,6	55 825,1	47 203,6	58 787,3	58 523,7	13 725,7	16 463,1	18 222,4	17 150,9	20 660,5
L	432,1	476,4	454,2	502,8	569,0	83,6	117,9	144,6	122,5	163,4
NL	15 827,7	16 528,9	15 200,1	17 410,5	18 992,9	2 883,5	4 386,5	5 063,5	4 552,5	5 719,0
A	8 094,8	7 913,5	6 885,4	8 361,4	8 758,0	1 651,6	2 157,8	2 499,9	2 246,8	2 849,3
P	9 993,9	9 977,2	9 056,0	10 528,8	11 244,6	2 074,9	2 537,5	3 310,5	2 655,1	3 773,7
FIN	5 171,3	5 260,6	4 854,8	5 545,9	5 987,0	1 021,8	1 499,5	1 540,8	1 554,9	1 751,6
S	8 859,0	8 759,9	8 016,9	9 233,9	9 883,9	1 966,3	2 484,3	2 629,8	2 590,8	2 994,0
UK	594 44,7	61 406,3	58 271,2	64 378,0	71 849,6	12 132,1	15 198,8	18 914,6	15 837,2	21 311,0

11. tábla Az EPC99-előreszámítás főbb eredményei I. (folytatás)

Országok	Népesség száma (1000 fő)					60+ évesek száma (1000 fő)				
	2000	Egységes		Differenciált		2000	Egységes		Differenciált	
		2020	2050	2020	2050		2020	2050	2020	2050
CZ	10 280,6	9 685,7	7 238,2	9 934,4	9 247,8	1 863,6	2 524,6	2 840,5	2 736,3	3 536,2
ES	1 426,0	1 234,6	878,9	1 359,9	1 283,3	279,0	309,4	359,0	342,5	479,2
HU	10 072,8	9 221,2	7 063,0	9 639,5	9 406,9	1 985,7	2 341,5	2 525,9	2 562,7	3 227,9
LA	2 397,7	2 055,1	1 437,5	2 258,9	2 110,2	479,3	530,6	611,4	591,5	823,1
LI	3 687,4	3 497,5	2 734,8	3 640,1	3 568,0	677,3	795,3	1 004,0	882,7	1 290,5
PL	38 661,9	38 229,1	30 353,2	39 762,2	40 085,8	6 263,1	8 988,7	11 210,1	9 765,3	14 131,7
SK	5 398,6	5 388,4	4 316,2	5 595,1	5 637,9	827,9	1 201,7	1 586,2	1 304,4	2 000,1
SL	1 994,0	1 906,2	1 408,4	1 962,6	1 827,6	378,0	507,2	551,3	549,9	692,1

12. tábla Az EPC99-előreszámítás főbb eredményei II.

Országok	60+ évesek aránya (%)					20–59 évesek aránya (%)				
	2000	Egységes		Differenciált		2000	Egységes		Differenciált	
		2020	2050	2020	2050		2020	2050	2020	2050
EU-15	21,6	26,8	31,9	27,1	35,1	55,4	52,1	46,9	53,6	47,4
EU-25	23,6	26,5	32,5	26,6	35,4	55,5	52,4	46,5	54,0	47,4
B	21,9	27,3	30,6	27,8	34,2	54,5	51,4	47,9	52,7	48,0
DK	19,7	25,6	28,7	25,7	30,4	56,6	51,5	49,0	52,9	49,9
D	23,0	27,8	31,9	28,0	35,0	55,7	51,9	46,8	53,5	47,3
EL	23,1	27,6	34,9	27,9	38,3	55,1	51,9	44,7	53,8	45,4
E	21,6	26,6	36,3	27,0	39,9	56,7	53,4	43,8	55,1	44,2
F	20,5	25,9	29,6	26,5	33,3	53,9	51,1	48,3	52,5	48,5
IRL	15,1	19,9	28,9	20,1	32,2	54,1	53,7	48,4	55,4	48,7
I	23,9	29,2	35,3	29,5	38,6	56,3	51,7	44,7	53,4	45,4
L	19,1	24,4	28,7	24,7	31,8	56,5	52,7	49,3	54,2	49,9
NL	18,1	26,1	30,1	26,5	33,3	57,5	52,2	48,3	53,7	48,8
A	20,4	26,9	32,5	27,3	36,3	56,8	53,5	46,7	54,8	46,7
P	20,6	25,2	33,6	25,4	36,6	55,9	53,1	45,8	54,7	46,8
FIN	19,8	28,0	29,3	28,5	31,7	55,5	49,5	48,4	50,6	48,7
S	22,2	28,1	30,3	28,4	32,8	53,6	50,7	48,1	52,0	48,4
UK	20,4	24,6	29,7	24,8	32,5	54,3	52,9	48,6	54,2	49,3
CZ	18,2	27,5	38,2	26,1	39,2	58,4	53,8	42,9	56,1	46,4
ES	20,3	25,2	37,3	25,1	40,8	54,2	54,7	43,2	56,5	44,8
HU	19,7	26,6	34,3	25,4	35,8	56,7	52,4	45,3	54,6	48,9
LA	20,7	26,2	39,0	25,8	42,5	54,1	54,9	42,1	56,6	43,6
LI	18,5	24,2	36,2	22,7	36,7	54,4	55,2	44,3	57,2	48,1
PL	16,5	24,6	35,3	23,5	36,9	55,2	53,9	44,5	55,9	47,8
SK	15,4	23,3	35,5	22,3	36,7	56,5	55,0	44,5	57,0	48,1
SL	19,0	28,0	37,9	26,6	39,1	57,8	52,9	42,6	55,3	46,2

Forrás a 10. és a 11. táblához: EPC99 Scenario Browser.

13. tábla Az EPC99-előreszámítás főbb eredményei III.

Országok	Teljes függőségi arány					Eltartási arányszám (változatlan aktivitás)				
	2000	Egységes		Differenciált		2000	Egységes		Differenciált	
		2020	2050	2020	2050		2020	2050	2020	2050
EU-15	0,805	0,920	1,132	0,866	1,111	1,309	1,455	1,727	1,386	1,699
EU-25	0,801	0,910	1,150	0,853	1,109					
B	0,836	0,944	1,090	0,897	1,083	1,442	1,586	1,780	1,524	1,770
DK	0,767	0,943	1,039	0,889	1,003	1,053	1,258	1,369	1,195	1,328
D	0,796	0,926	1,136	0,871	1,114	1,179	1,338	1,591	1,270	1,565
EL	0,815	0,925	1,235	0,860	1,200	1,505	1,657	2,084	1,566	2,036
E	0,763	0,874	1,284	0,814	1,262	1,400	1,551	2,111	1,470	2,080
F	0,855	0,956	1,070	0,903	1,064	1,332	1,459	1,602	1,392	1,595
IRL	0,847	0,861	1,068	0,805	1,051	1,431	1,449	1,721	1,375	1,699
I	0,776	0,934	1,237	0,873	1,201	1,546	1,773	2,208	1,686	2,156
L	0,771	0,897	1,027	0,845	1,004	1,370	1,539	1,713	1,470	1,682
NL	0,740	0,916	1,070	0,863	1,051	1,134	1,349	1,538	1,285	1,515
A	0,761	0,869	1,140	0,825	1,143	1,173	1,306	1,641	1,251	1,644
P	0,790	0,882	1,184	0,828	1,138	1,226	1,341	1,717	1,274	1,660
FIN	0,802	1,021	1,065	0,975	1,052	1,165	1,428	1,481	1,373	1,464
S	0,864	0,971	1,077	0,925	1,064	1,196	1,322	1,446	1,267	1,432
UK	0,841	0,889	1,058	0,844	1,030	1,263	1,322	1,530	1,267	1,496
CZ	0,713	0,858	1,333	0,783	1,155	81,7	1,272	1,854	1,181	1,636
ES	0,844	0,829	1,316	0,771	1,233					
HU	0,763	0,907	1,208	0,832	1,044	70,2	1,715	2,144	1,609	1,910
LA	0,850	0,822	1,373	0,765	1,295					
LI	0,838	0,810	1,256	0,748	1,077					
PL	0,812	0,856	1,246	0,790	1,094	75,1	1,471	1,989	1,382	1,788
SK	0,770	0,818	1,245	0,756	1,081					
SL	0,731	0,891	1,345	0,809	1,164	82,2	1,302	1,854	1,202	1,634

Forrás: EPC99 Scenario Browser.

1.5. Összegzés

Tanulmányunkban az Európai Unió jelenlegi és várható demográfiai helyzetével foglalkoztunk. Vizsgáltuk a népesség és a népesedés alakulását, különös tekintettel a korösszetételre.

A demográfiai öregedés folyamata az unióban igen előrehaladott stádiumban van, ennek ellenére távolról sem beszélhetünk annak megállásáról vagy lassulásáról. Éppen ellenkezőleg: azzal, hogy a második világháború utáni baby-boom korosztályai idős korba léptek, a folyamat felgyorsul, új szakaszba lép. Ennek végén kialakul az egyharmados népesség, amikor már minden harmadik polgár az idősebbek közé tartozik. Sikeres felzárkózás esetén ugyanez következik be gyorsítottan a csatlakozó országokban is.

Az öregedés kibontakozásban lévő fázisában a fiatalok mellett az aktív korúak számának és arányának zsugorodása van napirenden. Ugrásszerűen növekednek az eltartási arányszámok.

Az öregedés a teljes korösszetétel átalakulásának, „megnyúlásának” menete, amelyben szükségszerűen elmozdulnak a főbb életkori csoportokat (fiatalok, aktív korúak, idősek) elválasztó határok. Jól megfigyelhető a fiatalság korintervallumának kitolódása: az iskolázás időtartamának növekedése, a későbbi családalapítás, a későbbi gyermekvállalás. A halandóság igen jelentős további csökkenésével emelkedik az idős kor átlagos felső határa is. Magas lesz és erősen növekszik az eltartási arányszám, az aktívakra jutó eltartási kötelezettség, amennyiben a foglalkoztatást nem sikerül jelentősen kiterjeszteni mind az idősebb életkorok, mind a társadalmi csoportok irányában.

A demográfiai öregedés nem valamiféle káros jelenség, amely ellen küzdeni kell. Éppen ellenkezőleg: az „ageing” nagyon is szerves része annak az átfogó népességfejlődési tendenciának, amit első és második demográfiai átmenet néven ismer ma már nemcsak a szakma, hanem a széles közönség is. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a folyamat súlyos alkalmazkodási problémákat vet fel, amelyek megoldandó feladatokként tornyosulnak a modern társadalmak előtt.

Mindannyiunkat alapvetően érintő kérdés, mi lesz az idősek millióival. Úgy véljük, az európai helyzet népesedéspolitikai keretekbe ágyazott aktív magatartást, a folyamatok sokirányú befolyásolását, sokféle eszköz sokoldalú alkalmazását igényli. Az öregedési folyamat kezeléséhez minden területnek, tudományágnak hozzá kell tennie a maga kimunkált rész megoldásait.

2. AZ IDŐSKORÚAK FŐBB DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐI A NÉPSZÁMLÁLÁSOK ALAPJÁN

KAPITÁNY GABRIELLA – DR. LAKATOS MIKLÓS

2.1. Az időskorúak számának és népességen belüli arányának alakulása

A 2001. évi népszámlálás időpontjában Magyarországnak több mint 2 millió 60 éves vagy ennél idősebb lakosa volt, ők tették ki hazánk 10 millió 198 ezer főnyi népességének egyötödét (20,4%). A felnőttkorú (15–59 éves) lakosság létszáma megközelítette a 6 és fél milliót (63%), ugyanakkor a 15 éven aluli évjáratokhoz tartozók száma közel 400 ezer fővel, népességen belüli arányuk csaknem 4 százalékponttal maradt el az időskorúakétól (1 millió 695 ezer fő, 16,6%), 100 gyermekkorúra 123 időskorú jutott. A felnőttkorú népességre háruló eltartási teher nagyobbik része „törlesztési”, és csak kisebb része „befektetési” jellegű, minden 100 felnőttkorúnak 26 gyermekkorú és 32 időskorú eltartását kell biztosítania.

Hazánkban a népszámlálások által nyomon követett 130 évben folyamatosan emelkedett az időskorúak népességen belüli aránya, ez az öregedési folyamat azonban csak a legutóbbi négy-öt évtizedben értékelhető kifejezetten negatív tendenciaként. A korstruktúrának az az eltolódása, amely az I. világháború kezdetéig következett be, szinte kizárólag a mortalitás csökkenésének, az átlagos elhalálozási életkor kitolódásának, az átlagos élettartam növekedésének az eredménye. Az ország népessége negyven év alatt a másfélszeresére nőtt. Ezen belül a felnőtt korosztályok nagyjából ezzel megegyező mértékben, közel másfélmillió fővel, a 15 éven aluliak az átlaghoz képest kissé mérsékeltebben, mintegy 800 ezer fővel gyarapodtak. A 60 éves és idősebb évjáratokhoz tartozók – annak ellenére, hogy számuk a századfordulóig megduplázódott, az 1910. évi népszámláláskor pedig már közel két és félszerese volt az 1870. évinek – alig több mint egytizednyivel járultak hozzá az összességében 2 millió 600 ezres népességnövekedéshez.

A következő ötven év népességfejlődése már jóval ellentmondásosabb, hiszen a természetes népmozgalmat két világháború is megzavarta. Az ország népessége ennek ellenére is 30%-kal emelkedett 1910 és 1960 között. Ebben az időszakban még jelentősen növekedett az átlagos élettartam (azok, akik az I. világháború befejezését követő években születtek, alig több mint 40 évre számíthattak, viszont 1960-ban a születéskori várható átlagos élettartam a férfiaknál meghaladta a 66, a nőknél pedig a 70 évet). Ugyanakkor folyamatosan és erőteljesen romlottak a termékenységi mutatók. Az élveszületések száma az I. világháború alatti visszaesést követően ismét megemelkedett, ez a fejlemény azonban átmenetinek bizonyult. A II. világháború utáni években mutatkozott mérsékelt növekedés, majd a drasztikus intézkedésekkel előidézett 1953–55. évi születési hullám is csupán időlegesen javította a termékenységi mutatókat, de lényegében nem változtatott a súlylyedő trenden. A halálozások és a termékenység együttes csökkenése jelentősen módosította a korstruktúrát. Az 1960. évi népszámlálás időpontjában a gyermekkorúak aránya több mint 10 százalékponttal alacsonyabb, az időskorúaké ugyanakkor közel 6 százalékponttal volt magasabb, mint egy fél évszázaddal azelőtt. 1910-ben még több mint négyszer annyi gyermekkorú élt hazánkban, mint amennyi időskorú, 1960-ban azonban már kevesebb mint kétszer annyi.

Az 1960. évi népszámlálást követő censusok adatai arról tanúskodnak, hogy a legutóbbi évtizedekben Magyarország népességfejlődésében a negatív tendenciák váltak dominánssá. A termékenységi szint alakulásában nem következett be lényeges javulás, a visszaesést csupán átmenetileg lassították a hatvanas, hetvenes évek népesedéspolitikai intézkedései. A halálozási mutatók ugyanakkor fokozatosan romlottak, az 1000 lakosra számított halálozási arány 1960 óta folyamatosan emelkedett. A születéskor várható élettartam a nőknél ugyan egyre magasabb (1960-ban több mint 6 évvel volt rövidebb, mint 2001-ben), viszont a férfiaknál 1960-hoz képest csak a legutóbbi két népszámlálás közötti időszakban növekedett (1970-ben 66,31, 1980-ban 65,45, 1990-ben 65,13, 2001-ben pedig 68,15 év volt).

A kedvezőtlen tendenciák eleinte csupán a népességnövekedés ütemét lassították. Míg az 1949. évi és az 1960. évi népszámlálások között – 11 év alatt – 8,2%-kal gyarapodott az ország népessége, addig az 1960. évi és az 1980. évi népszámlálás között, tehát húsz év alatt csak 7,5%-kal. A nyolcvanas évtizedben aztán bekövetkezett a hatvanas, hetvenes években még csupán távlati veszélyként prognosztizált népességfogyás, ami a kilencvenes években is folytatódott: a legutóbbi két népszámlálás között 1,7 százalékkal csökkent az ország népessége. Ebben a kedvezőtlen folyamatban egyre nagyobb szerepe van magának a korstruktúrának: az elmúlt évtizedben magas létszámú női korosztályok közelítették meg, illetve hagyták el a szülőképes kor felső határát, ugyanakkor a szülőképes korba lépett évjáratok kis létszámúak, ami kedvezőtlenül befolyásolja az élveszületések számát. A legutóbbi 11 év alatt bekövetkezett népességcsökkenés a fiatal (15 éven aluli) korosztályok létszámának csökkenéséből ered: 2001-ben ez több mint 435 ezerrel, 20%-kal volt alacsonyabb, mint 1990-ben. A fiatal felnőtt korosztályok létszáma is csökkent, viszont az 1950-es évek elején született nagy létszámú korosztályok még nem léptek át az idős korba, így a 15–59 éveseknél összességében csupán 2%-os a számbeli növekedés. Az időskorúak létszáma ugyanakkor 6 százalékkal nőtt.

A korstruktúra változásának meghatározó jegye a népesség jelentős öregedése. Az időskorúak hányada az 1960. évi 14%-ról egyötödre nőtt, a gyermekkorúaké viszont egynegyedről 17%-ra esett vissza a 2001. évi népszámlálás időpontjáig. A legutóbbi két népszámlálás közötti intervallumban az időskorúak aránya másfél százalékponttal nőtt, a gyermekkorúaké viszont 4 százalékponttal csökkent. 1990-ben a 0–14 éves korosztály létszáma még valamivel magasabb volt, mint a 60 éves és idősebbeké, mára azonban ez a viszony megfordult: az időskorúak és a gyermekkorúak egymáshoz viszonyított arányát kifejező öregedési index értéke 123.

1. tábla A népesség száma és kormegoszlása, 1870–2001

Év	Népesség (fő)	0–14	15–59	60–X
		évesek a népesség százalékában		
1870	5 011 310	36,7	58,2	5,1
1880	5 329 191	35,2	58,1	6,7
1890	6 009 351	36,2	56,9	6,9
1900	6 854 415	34,9	57,6	7,5
1910	7 612 114	34,8	57,3	8,0
1920	7 986 875	30,6	60,4	9,0
1930	8 685 109	27,5	62,7	9,8
1941	9 316 074	26,0	63,3	10,7
1949	9 204 799	24,9	63,5	11,7
1960	9 961 044	25,4	60,8	13,8
1970	10 300 996	21,1	61,9	17,0
1980	10 709 463	21,9	61,1	17,1
1990	10 374 823	20,5	60,6	18,9
2001	10 198 315	16,6	63,0	20,4

Bár hazánk demográfiai állapotjellemzői igen kedvezőtlenek, ennek ellenére még nem tartozunk a kirívóan öreg korösszetételű országok közé. (Az összehasonlítás és a mutatók számítása során időskorú népességként – az OECD, azaz a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet gyakorlatának megfelelően – a 65 éves és idősebb személyeket vesszük figyelembe.)

Az Európai Unióhoz csatlakozó környező országok népessége általában fiatalabb, mint a miénk, a tagállamok kormegoszlási mutatói viszont általában kedvezőtlenebbek. Az időskorúak hányada csupán négy országban – Hollandiában és Írországból jelentősebben, Dániában és Luxemburgban alig valamivel – kisebb, mint hazánkban. Az öregedési index értéke – a 100 gyermekkorúra jutó 65 éves és idősebb személyek száma – a felsoroltakon kívül még három országban (Finnországban, Franciaországban és Nagy-Britanniában) alacsonyabb a magyarországinál. Kormegoszlási mutatóink jobbak, mint az EU-tagországok átlaga, népességünk ennél kisebb hányada időskorú, és a 100 gyermekkorúra jutó 65 éves és idősebbek száma is alacsonyabb.

2. tábla Az időskorú népesség aránya Európa néhány országában

Ország	Népesség (ezer fő)	65 éves és idősebb a népesség százalékában	100 gyermekkorúra jutó 65 éves és idősebb	Időpont
Magyarország	10 198,3	15,2	91	2001. február 1.
Ausztria	8 139,3	15,6	95	2002. január 1.
Belgium	10 263,4	16,9	96	2001. január 1.
Dánia	5 368,4	14,8	79	2002. január 1.
Finnország	5 194,9	15,2	85	2002. január 1.
Franciaország	59 344,0	16,2	87	2002. január 1.
Görögország	10 554,4	17,3	114	2000. január 1.
Hollandia	16 105,3	13,7	73	2002. január 1.
Írország	3 826,2	11,2	52	2001. január 1.
Luxemburg	444,1	14,1	75	2002. január 1.
Nagy-Britannia	59 894,2	15,6	82	2001. január 1.
Németország	82 259,5	16,6	107	2001. január 1.
Olaszország	57 844,0	18,2	127	2001. január 1.
Portugália	10 335,6	16,5	104	2002. január 1.
Spanyolország	40 409,3	17,1	117	2002. január 1.
Svédország	8 909,1	17,2	95	2002. január 1.
<i>EU-tagországok együtt</i>	<i>378 891,7</i>	<i>16,3</i>	<i>99</i>	
Csehország	10 269,7	13,8	87	2002. január 1.
Észtország	1 361,2	15,5	90	2002. január 1.
Lengyelország	38 632,5	12,5	69	2002. január 1.
Lettország	2 345,8	15,5	93	2002. január 1.
Litvánia	3 475,6	13,5	75	2002. január 1.
Szlovákia	5 379,5	11,5	60	2002. január 1.
Szlovénia	1 994,0	14,5	94	2002. január 1.

Forrás: Recent demographic developments in Europe 2002 - Consil of Europe Publishing 2002, Strasbourg Cedex

2.2. Az időskorúak korcsoport szerint, a nemek aránya

A 2001. évi népszámlálás időpontjában az 1936. február 1-je és 1941. január 31-e között született férfiak és nők alkották az időskorú népesség legfiatalabb – 60–64 éves – korcsoportját. A 60 éves és idősebb férfiak közel háromtizede, a nők nem egészen egynegyede tartozott ebbe a korcsoportba, együttes számuk meghaladta az 535 ezret. Ennél szűkebb, 490 ezres volt a 65–69 évesek korcsoportja, valamivel kevesebb mint egynegyedét alkották az időskorú népességnek, nem túl jelentős nemenkénti különbséggel (férfiak: 25,2%; nők: 22,5%).

Az elmúlt 11 év alatt jókora (163%-os) létszámgyarapodás következett be a 70–74 éves korcsoportban, ugyanis az I. világháború befejezése után született népesebb évjáratok léptek a háborús évek alacsony lélekszámú évjáratái helyére. Ennek eredményeképpen emelkedett a 70 éves és idősebb korosztály súlya, az időskorúak több mint a fele betöltötte már a 70. évét. A 70–79 évesek létszáma csaknem 780 ezer, a 80 éves és idősebbeké 280 ezer, vagyis összesen több mint 1 millióan jutottak el abba a korba vagy annak a kornak a közelébe, amikor már igen nagy valószínűséggel számítani lehet az egészségi állapot, a fizikai erőnlét romlására.

3. tábla Az időskorú népesség ötéves korcsoportok szerint, 1910, 1960, 1980–2001

Korcsoport (év)	1910	1960	1980	1990	2001
					(%)
60–64	37,5	35,1	20,8	29,9	25,7
65–69	27,7	25,4	29,9	27,0	23,6
70–74	19,0	19,2	22,7	13,7	21,0
75–79	9,9	12,3	15,0	16,2	16,3
80–84	4,1	5,7	8,0	8,8	7,4
85–X	1,8	2,2	3,5	4,5	6,0
Együtt	607 710	1 372 661	1 830 132	1 959 846	2 081 559
Ebből:					
60–69	65,2	60,6	50,7	56,9	49,3
70–79	28,9	31,5	37,8	29,8	37,3
80–X	5,9	7,9	11,5	13,3	13,4
Férfi					
60–64	37,2	36,8	22,5	33,0	28,5
65–69	28,6	25,1	31,4	28,1	25,2
70–74	20,0	18,6	22,8	13,5	21,0
75–79	9,7	11,8	14,1	14,9	14,7
80–84	3,8	5,5	6,7	7,3	6,2
85–X	1,6	2,1	2,6	3,2	4,4
Együtt	295 832	590 156	757 774	787 320	804 685
Ebből:					
60–69	65,9	61,9	53,9	61,1	53,7
70–79	28,7	30,5	36,9	28,4	35,7
80–X	5,4	7,6	9,2	10,5	10,6
Nő					
60–64	37,7	33,9	19,6	27,8	23,9
65–69	26,8	25,7	28,8	26,3	22,5
70–74	19,1	19,6	22,7	13,8	21,0
75–79	10,0	12,6	15,7	17,0	17,2
80–84	4,3	5,9	8,9	9,8	8,2
85–X	2,0	2,4	4,2	5,3	7,0
Együtt	311 878	782 505	1 072 358	1 172 526	1 276 874
Ebből:					
60–69	64,5	59,5	48,4	54,1	46,5
70–79	29,1	32,3	38,4	30,8	38,3
80–X	6,4	8,2	13,2	15,1	15,2

A korcsoport szerinti megoszlás nemenkénti mutatóiból jól láthatók a legjellemzőbb tendenciák. A 70 éven aluli korosztály aránya a férfiak körében mindig magasabb, a nők körében mindig alacsonyabb volt a két nem együttes mutatójánál, míg a magasabb korcsoportokban éppen fordított a helyzet. Mindez abból a különbségből adódik, amely a két nem átlagos élettartamában, halandósági viszonyaiban mutatkozik.

A 60 éves és idősebb népesség háromötöde (61%-a) nő. Minden nyolcadik férfi és csaknem minden negyedik nő tartozik ebbe a korosztályba, a nők száma több mint 470 ezerrel magasabb. A nemek arányának a mutatója – az 1000 férfira jutó nők száma – a népesség egészét tekintve 1102, a 60 éves és idősebbek körében viszont 1587.

Az a számottevő nőtöbblet, ami az időskorúak – és kizárólag az időskorúak – körében mutatkozik, a XX. század második felében alakult ki. A folyamat csak lassan, kisebb-nagyobb visszaesésekkel bontakozott ki, a nők körében azonban megszakítás nélkül, és a férfiakhoz képest erőteljesebben növekedett az időskorúak aránya. A demográfiai öregedés nemek szerinti különböző lefutását mutatja, hogy 1980-ban a 60–74 év közötti három ötéves korcsoportban mindenütt alacsonyabb volt az 1000 férfira jutó nők száma, mint a teljes 60 éves és idősebb népességben, viszont 1990-ben és 2001-ben már csak a 60–64 és a 65–69 évesek mutatója maradt el az átlagostól, a 70–74 éveseké a fölé emelkedett. A 85 éves és idősebbek között már 1980-ban és 1990-ben is több mint kétszer annyi volt a nő, mint a férfi, 2001-ben pedig már a 80–84 éves korcsoportban is legalább két nő jutott minden férfira.

4. tábla A nemek aránya korcsoport szerint, 1980–2001

Korcsoport (év)	1000 férfira jutó nő		
	1980	1990	2001
0–14	942	954	954
15–59	1 027	1 023	1 020
60 éven aluli együtt	1 004	1 005	1 006
60–X	1 415	1 489	1 587
Összesen	1 064	1 081	1 102
ebből:			
60–64	1 233	1 255	1 330
65–69	1 299	1 395	1 422
70–74	1 409	1 514	1 593
75–79	1 580	1 704	1 856
80–84	1 899	1 989	2 114
85–X	2 331	2 497	2 516

2.3. Termékenység

A 60 éves és idősebb nők termékeny éveik során átlagosan kevesebb mint két gyermeket hoztak a világra, 100 ilyen korú nőre 194 élve született gyermek jut. A házas vagy volt házas családi állapotúak egyötödének, az özvegyek kissé kevesebb mint háromtizedének, az elváltak 18%-ának pedig legalább három gyermeke született. A házasok és az özvegyek legnagyobb hányada (44, illetve 37%-a) két gyermeket szült, az elváltak között az egygyermekesek hányada a legmagasabb, 36%.

5. tábla Az időskorú nők élve született gyermekeik száma és családi állapota szerint

Családi állapot	Összesen (fő)	0	1	2	3	4–X
		élve született gyermeke van (%)				
Hajadon	49 957	87,1	8,0	2,3	1,0	1,6
Házass	464 859	7,2	28,0	44,1	13,6	7,1
Özvegy	666 203	8,9	25,2	37,0	16,1	12,7
Elvált	95 855	12,6	35,9	33,1	11,1	7,2
Összesen	1 276 874	11,6	26,3	38,0	14,3	9,8

A 2001. évi népszámlálás idején már az időskorúak közé számítottak azok a nők, akiknek a családalapítás, gyermekszülés szempontjából ideális életszakasza egybeesett a nők tömeges munkába állásával, viszont az 1960-as évek közepén bevezetett gyermekgondozási segély és a gyermekvállalást ösztönző egyéb intézkedések már nem nagyon befolyásolhatták termékenységi szintjüket. Az időskorú nők legfiatalabb generációjában így kevesebb gyermek született, mint a magasabb korcsoportokban, amelyek tagjait például érintette a művi terhesség-megszakítás szigorú tilalma. Ha a 60–64 éves korcsoport mutatóit az utánuk következő, időskorúnak még nem számító, de már befejezett termékenységű korcsoport, az 55–59 évesek mutatóival hasonlítjuk össze, láthatjuk, hogy az előbbieket átlagos gyermekszáma némiképp az utóbbiakétól is elmarad.

6. tábla A legidősebb felnőttkorú és az időskorú nők termékenysége családi állapot és korcsoport szerint

Korcsoport (év)	100				
	nőre	hajadon	házass	özvegy	elvált
		családi állapotú nőre			
jutó élve született gyermek					
55–59	185	30	192	202	171
60–X	194	25	191	213	171
Ebből:					
60–64	185	27	188	201	169
65–69	189	26	189	204	172
70–74	195	25	195	210	175
75–79	202	26	200	216	172
80–84	208	25	204	222	170
85–X	211	18	194	228	158

2.4. Családi állapot

Az idős generáció családi állapot szerinti megoszlása egészen más, mint az össznépességé. A legmarkánsabb eltérés a házassok és volt házassok, illetőleg a nőtlenek, hajadonok arányában mutatkozik. A szóban forgó korosztályok tagjainak csupán töredéke élte le egész életét úgy, hogy ne kötött volna házasságot. Az 1990. évi népszámlálás időpontjában az időskorú férfiaknak csupán 3%-a volt nőtlen, illetve a nőknek 5%-a hajadon. 2001-re ez az arány szinte teljesen kiegyenlített,

jelenleg minden 1000 időszerű férfi között 40 olyan van, aki soha nem nősült meg, minden 1000 időszerű nőből pedig mindössze 39 nem ment férjhez. A 60 éves és idősebb férfiak háromnegyede jelenleg is házas családi állapotú, 15%-uk özvegyült meg, elvált 6%-uk. A nők körében – a férfiak nagyobb halandóságával összefüggésben – ehhez képest jóval alacsonyabb (36%) a házas családi állapotúak, viszont magasabb (52%) az özvegyek aránya. Az időszerű nők között az elváltak hányada is valamivel magasabb, 8%.

A korosztályos különbségek jelentősek. A házasok aránya az életkor emelkedésével mindkét nem esetében jelentősen csökken. A 70 évesnél fiatalabb férfiak közel négyötöde, de még a 70–74 éveseknek is több mint háromnegyede él házasságban. Az ennél idősebbek körében már erőteljesebben esik vissza ez az arány, ugyanakkor egyre növekszik az özvegy családi állapotúak hányada. Az utóbbiak súlya a 80–84 évesek között még fele akkora (31%), mint a házasoké (63%), a 85 éven felüliek között viszont már kiegyenlítődik (egyformán 47%) a két arány. A nők között már az idős kor kezdetén is jelentős az özvegyek hányada (30%), 80–84 éves korára már közel négyötödük marad házastársa halála miatt egyedül, a legidősebbeknek pedig a túlnyomó többsége (85%-a) megözvegyült.

Az elváltak hányadának életkor szerint csökkenő trendje abból adódik, hogy az idősebb évjáratokhoz tartozók körében még kevésbé volt szokás a válás, ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a jelenség népszámlálásról népszámlálásra elterjedtebbé válik a legidősebb korcsoportokban is. Szintén a korábbi hagyományok játszanak közre abban, hogy a házas családi állapotú időszerűek döntő többsége (98%-a) együtt él házastársával. Az időszerűek élettársi kapcsolatra is igen ritkán lépnek, a férfiak 3, a nők kevesebb mint két 2%-a vállalja az együttélésnek ezt a formáját.

7. tábla Az időszerű férfiak és nők családi állapot szerint, korcsoportonként

Korcsoport (év)	Összesen (fő)	Nőtlen, hajadon	Házias	Özvegy	Elvált
Férfi					
60–64	229 703	5,1	79,4	6,6	8,8
65–69	202 442	3,8	79,8	9,9	6,5
70–74	168 654	3,5	76,7	15,0	4,8
75–79	118 653	3,4	70,2	22,7	3,6
80–84	49 520	2,9	63,1	31,2	2,8
85–X	35 713	4,4	46,5	46,5	2,6
Összesen	804 685	4,0	75,1	14,8	6,0
Nő					
60–64	305 606	3,5	56,1	30,2	10,3
65–69	287 855	3,2	46,4	41,9	8,5
70–74	268 693	3,8	34,6	54,4	7,2
75–79	220 170	4,4	22,2	67,7	5,7
80–84	104 704	4,7	12,3	78,3	4,7
85–X	89 846	5,9	5,9	84,6	3,7
Összesen	1 276 874	3,9	36,4	52,2	7,5

2.5. Az időszerű népesség iskolázottsága

A népesség iskolázottsági szintje, ezzel együtt természetesen az időszerűké is évtizedek óta folyamatosan emelkedik. Mindazonáltal az idősek idevágó adatai az évtizedekkel korábbi iskolázottsági viszonyokat tükrözik még, ha sokan felnőtt fejfel, munka mellett szereztek is valamilyen magasabb képesítést. Az 1960. évi népszámlálás időpontjában például még igen éles különbség volt

az időskorú népesség és a fiatalabb korosztályok iskolázottsága között. A teljesen képzetlen, tanulatlan réteg aránya még az időskorúak legfiatalabb korcsoportjaiban is jóval magasabb volt, mint a teljes népességben. De hasonlóan nagy volt a különbség a magasabb képzettségi szinteket illetően is. A korcsoportos adatok jól mutatják az iskolázottsági viszonyok változását, a legidősebbek mutatói jelentősen elmaradnak attól, ami az idősek fiatalabb nemzedékeit jellemzi.

Napjainkra alig néhány képviselője maradt annak a generációnak, amelyik az 1960-as népszámlálás időpontjában számított időskorúnak. A helyükbe lépő évjáratok egy része még a háború előtti iskolarendszerben végezte tanulmányait, de az időskorúak legújabb nemzedéke már az 1945. utáni 8 évfolyamos általános iskolákban, illetve a 4 évfolyamos középiskolákban tanultak.

A 2001. évi népszámlálás időpontjában a teljesen képzetlenek aránya már alig volt magasabb az időskorúak körében, mint a teljes népességben. A különbség – ahogy az az általános iskola elvégzésére és a magasabb iskolázottsági szintekre vonatkozó adatokból egyaránt jól látszik – javarészt a magasabb korcsoportokhoz tartozók jellemzően alacsonyabb iskolai végzettségéből adódik.

2001-ben a 15 éves és idősebb népesség 89%-a rendelkezett bizonyítvánnyal az általános iskola elvégzéséről. A 60–64 évesek között ez az arány alig valamivel alacsonyabb, 87%. A más iskolarendszerben tanuló idősebbek körében már nagyobb azok hányada, akik nem rendelkeznek befejezett alapfokú iskolai végzettséggel: a 65–69 évesek több mint egynegyedére, a 70–74 évesek kétötödére, az ennél idősebbek háromötödére érvényes ez. A 8 általános iskolai évfolyamot végzetek aránya a férfiak valamennyi korcsoportjában magasabb, mint a megfelelő korú nők esetében.

Az időskorú népesség egyötöde érettségizett. A korcsoportonkénti adatokból jól látható, hogy a nemenkénti különbség lassan eltűnik: az idősebb korosztályokban a férfiak előnye több mint kétszeres, míg a fiatalabb korcsoportokban az arányok egyre közelednek egymáshoz. A 60–64 évesek közül a férfiak 32, a nők 27%-a érettségizett.

A diplomások aránya az időskorú férfiak körében alig alacsonyabb, mint a népesség egészében. A korcsoportonkénti adatok jelzik, hogy csak lassan módosul az a tendencia, hogy a nők jóval ritkábban szereznek egyetemi, főiskolai végzettséget, mint a férfiak.

8. tábla A népesség és az időskorú népesség iskolai végzettség szerint, 1960, 1990, 2001

Korcsoport	1960			1990			2001		
	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő
Az általános iskola első évfolyamát sem végezte el									
60–64	4,8	3,7	5,6	1,3	1,1	1,5	1,0	0,8	1,0
65–69	6,6	5,2	7,7	1,2	0,9	1,4	1,0	0,9	1,2
70–74	8,2	6,2	9,6	1,6	1,1	1,9	0,8	0,7	0,9
75–X	10,9	8,6	12,5	4,1	2,8	4,7	1,2	0,8	1,3
Együtt	7,1	5,5	8,4	2,1	1,5	2,6	1,0	0,8	1,1
10–X	3,2	2,6	3,7	1,2	1,0	1,4	0,7	0,6	0,7
Legalább 8 általános iskolai évfolyamot végzett									
60–64	15,0	16,2	14,1	50,3	59,0	43,4	86,7	89,3	84,8
65–69	13,6	14,9	12,7	36,7	46,3	29,9	73,7	80,8	68,8
70–74	12,6	14,0	11,6	33,2	41,1	28,0	60,8	71,3	54,3
75–X	10,8	11,5	10,3	23,0	27,3	20,6	40,5	52,4	34,6
Együtt	13,3	14,5	12,5	36,3	45,0	30,4	64,5	74,0	58,4
15–X	32,8	34,5	31,3	78,1	82,8	73,9	88,8	92,3	85,8

8. tábla A népesség és az időskorú népesség iskolai végzettség szerint, 1960, 1990, 2001 (folytatás)

(%)

Kor- csoport	1960			1990			2001		
	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő
Legalább középszintű iskolai végzettséggel rendelkezők									
60–64	5,5	8,7	2,8	16,7	23,0	11,6	29,3	31,8	27,4
65–69	4,9	8,4	2,3	13,0	19,6	8,3	22,8	28,8	18,6
70–74	4,7	8,0	2,4	12,0	18,3	7,9	19,9	29,3	13,9
75–X	3,9	6,5	2,0	7,7	12,6	5,0	14,3	24,3	9,3
Együtt	4,8	8,1	2,4	12,4	18,8	8,1	21,3	28,6	16,7
18–X	8,8	11,6	6,3	29,2	28,5	29,8	38,2	35,9	40,2
Egyetemi, főiskolai stb. oklevéllel rendelkezők									
60–64	2,0	3,6	0,7	7,0	11,1	3,8	9,5	13,4	6,6
65–69	1,9	3,8	0,5	5,3	9,2	2,6	8,5	13,9	4,7
70–74	1,8	3,7	0,4	5,3	8,8	2,9	7,5	14,0	3,5
75–X	1,5	3,2	0,3	3,6	6,9	1,9	5,1	11,2	2,1
Együtt	1,8	3,6	0,5	5,3	9,2	2,7	7,6	13,1	4,1
25–X	2,7	4,5	1,1	10,1	11,8	8,7	12,6	13,8	11,6

2.6. Az időskorúak vallásossága, nemzetiségi kötődései, állampolgársága

A 2001. évi népszámlálás 50 év után ismét kitért a vallási hovatartozásra. Az erre irányuló kérdés – a nemzetközi ajánlásoknak és a korábbi magyar gyakorlatnak megfelelően – az egyházhoz, felekezethez, vallási közösséghez tartozást tudakolta.

Bár nem volt kötelező, a népesség nagy többsége meghatározta vallási hovatartozását, egytizedet sem tett ki a nem válaszolók aránya. A népesség közel 55%-a, a vallásukról nyilatkozók csaknem háromnegyede a katolikus egyházhoz tartozik. Közülük 5,3 millió a római katolikusok száma, a görög katolikusoké megközelíti a 269 ezret. A magukat a református egyházhoz tartozónak vallók száma 1 millió 623 ezer, az evangélikusoké 305 ezer, az izraelitáké mintegy 13 ezer. A lakosság 14,5%-a úgy nyilatkozott, hogy nem tartozik egyházhoz, felekezethez.

A korcsoportos adatok nyilvánvalóvá teszik, hogy az időskorúak nagyobb arányban vállalták vallásos meggyőződésüket. Ez érthető is, hiszen olyan közegben nőttek fel, voltak fiatalok, amelyben a vallásosság igen elterjedt világnézet volt. A 60 éves és idősebb népesség 89%-a jelezte, hogy valamilyen egyházhoz, felekezethez tartozik, a 40–59 évesek, valamint a 15–39 évesek körében ez a mutató 78, illetve 68% körül alakult.

Az önmagukat valamely történelmi egyházhoz kötők közül a 60 éves és idősebbek aránya a katolikusok, a reformátusok és az unitáriusok körében rendre 24, 26 és 30% volt. A tragikus történelmi körülményekkel is magyarázható, hogy a kis létszámú izraelita vallási közösséghez tartozók több mint 40%-a az időskorúak közül került ki. A viszonylag újonnan alakult ún. kis egyházak vallási csoportjainak korösszetétele a fentiekétől jelentősen eltér, ezekben sokkal nagyobb a fiatal korosztályhoz tartozók aránya. Például az „örök világtörvényt hirdető” vallásokat követők köré-

ben az időskorúak aránya a 9%-ot sem érte el. A fentiekből következik, hogy az egyházhoz, felekezethez nem tartozók között is igen alacsony (6%) a 60 évesek és idősebbek hányada.

Jelentősek a településtípusonkénti eltérések: a községek felől a kisebb és nagyobb városok felé haladva csökken a vallásosság mértéke. A községekben lakók közül 8% volt azoknak az aránya, akik nem tartoztak egyházhoz, felekezethez. Budapesten és a megyeszékhelyeken ez a mutató egyaránt 20% körül alakult, a többi városban pedig 16% volt. (Itt nem számoltunk azokkal, akik a kérdésre nem válaszoltak, tekintettel arra, hogy közöttük lehetnek olyanok is, akik az egyházhoz, felekezethez tartozás tényét nem tartották szükségesnek az összeíróval közölni.)

A fenti tendencia az időskorúakra is igaz, azzal a különbséggel, hogy az átlaghoz viszonyítva mindegyik településtípus esetében alacsony az egyházhoz, felekezethez nem tartozók aránya: így a községekben 2%, Budapesten 7%. Az időskorúak, közülük is különösen a kisebb településen élők életében tehát jelentős szerepe van a vallásnak. Ennek kapcsán érdemes emlékezni az egyházak karitatív tevékenységére, közelebbről arra, hogy milyen nagy szerepe lehet az idősek ellátásában, gondozásában, lelki békéjük biztosításában.

9. tábla A népesség vallás, felekezete, korcsoport és településtípus szerint

Terület, korcsoport	Összesen (fő)	Ebből:					
		katolikus	református	evangé- likus	izraelita	egyház- hoz, fe- leke- zethez nem tar- tozó	nem kí- ván vá- laszolni
az összesen százalékában							
Budapest							
0–14	227 622	38,9	10,1	1,9	0,2	29,0	17,0
15–39	637 994	41,2	10,7	2,0	0,4	25,9	17,0
40–59	503 784	48,8	13,1	2,6	0,5	17,1	15,6
60–X	408 521	58,8	16,5	4,0	1,0	7,4	10,3
Együtt	1 777 921	47,1	12,6	2,6	0,5	19,5	15,1
Megyeszékhely (mjv.)							
0–14	313 501	44,6	10,5	2,5	0,0	28,4	12,1
15–39	769 306	46,9	11,4	2,5	0,1	24,9	12,3
40–59	571 426	55,1	14,4	3,4	0,1	15,1	10,5
60–X	379 686	63,2	18,4	4,9	0,1	5,8	6,1
Együtt	2 033 919	51,9	13,4	3,2	0,1	19,1	10,6
Többi város							
0–14	480 613	44,1	14,1	2,0	0,0	26,2	11,8
15–39	966 416	48,1	15,0	2,2	0,0	21,1	11,8
40–59	781 463	54,7	18,8	2,9	0,0	12,3	9,7
60–X	532 548	60,5	23,6	4,2	0,1	4,6	5,5
Együtt	2 761 040	51,6	17,6	2,7	0,0	16,3	10,0

9. tábla A népesség vallás, felekezeti, korcsoport és településtípus szerint (folytatás)

Terület, korcsoport	Összesen (fő)	Ebből:					
		katolikus	református	evangé- likus	izraelita	egyház- hoz, fe- leke- zethez nem tar- tozó	nem kí- ván vá- laszolni
		az összesen százalékában					
Község							
0–14	673 200	54,8	16,3	2,5	0,0	15,4	9,4
15–39	1 200 777	59,5	16,4	2,8	0,0	10,4	9,2
40–59	990 654	64,1	18,3	3,4	0,0	5,5	7,3
60–X	760 804	68,5	20,1	4,4	0,0	1,8	3,7
Együtt	3 625 435	61,8	17,7	3,2	0,0	8,2	7,6
Ország							
0–14	1 694 936	47,8	13,8	2,3	0,0	22,7	11,6
15–39	3 574 493	50,5	13,9	2,4	0,1	19,2	12,0
40–59	2 847 327	57,0	16,7	3,1	0,1	11,4	10,1
60–X	2 081 559	63,6	20,0	4,3	0,3	4,3	5,9
Együtt	10 198 315	54,5	15,9	3,0	0,1	14,5	10,1

A 2001. évi népszámlálás lehetőséget nyújt a nemzetiségi hovatartozás vizsgálatára is. Magyarország közismerten homogén etnikumú ország, a kérdésre válaszolók döntő többsége (97,8%-a) magyarnak vallotta magát. Hazánkban a legnépesebb számú nem magyar nemzetiség a cigány (roma). Korösszetételük jelentősen eltér nemcsak a magyar, hanem a más nemzetiségűekétől is. A cigányok között az időskorúak aránya 4,4%, a magyarok körében 21%, míg a második legnagyobb népességű nem magyar nemzetiségűek, a németek között is jóval magasabb, 28%. A környékbeli országok hazánkban élő nemzetiségei közül a szlovákok 34, a horvátok 28, a románok 19 és a szerbek 24%-a volt időskorú. A többnyire falvakban élő hazai kisebbségek korösszetétele általában kedvezőtlenebb mint a döntő többséget kitevő magyar nemzetiségűeké (10. tábla).

A migrációnak a rendszerváltás kapcsán bekövetkezett élénkülése előtérbe állította a lakosság állampolgárság szerinti vizsgálatát. A 2001. évi népszámlálás 93 ezer nem magyar, valamint 17 és fél ezer olyan kettős állampolgárt írt össze, akiknek az egyik állampolgársága magyar volt. Az összesen tehát 110 ezer 600 fő több mint egyharmada Románia, alig egy-egy tizede pedig Jugoszlávia (Szerbia-Montenegró), Ukrajna, illetve együttesen a többi környező ország polgára. A környező országok Magyarországon élő állampolgárainak négyötöde magyar anyanyelvű, illetve magyar nemzetiségű (11. tábla).

10. tábla A népesség nemzetiség és korcsoport szerint

Nemzetiség	Összesen (fő)	0–14	15–39	40–59	60–X
Népesség	10 198 315	16,6	35,0	27,9	20,4
Magyar	9 416 045	16,0	34,7	28,1	21,1
Afrikai	187	15,0	58,3	25,7	1,1
Arab	1 396	20,8	57,4	20,3	1,4
Bolgár	1 358	9,4	33,5	34,5	22,6
Cigány (roma)	189 984	35,6	43,2	16,8	4,4
Görög	2 509	10,8	39,8	25,6	23,9
Horvát	15 597	9,3	28,4	34,4	27,8
Kínai	2 275	14,6	57,9	25,8	1,7
Lengyel	2 962	10,1	32,5	46,6	10,8
Német	62 105	9,0	28,8	34,2	27,9
Örmény	620	10,6	41,6	30,2	17,6
Román	7 995	9,2	44,5	27,0	19,3
Ruszin	1 098	8,1	38,0	35,5	18,4
Szerb	3 816	11,4	37,0	27,1	24,4
Szlovák	17 693	8,5	24,3	33,0	34,2
Szlovén, vend	3 025	8,2	28,8	35,6	27,4
Ukrán	5 070	10,4	44,1	29,3	16,2
Zsidó	701	11,0	46,5	28,4	14,1
Nem kíván válaszolni	543 317	22,4	39,3	26,6	11,7
Ismeretlen	27 220	30,0	33,0	21,6	15,4

A nem magyar állampolgárságúak több mint fele 15–39 éves. Ebből következik, hogy körükben az időskorúak aránya a magyar állampolgárságú népességhez képest jóval alacsonyabb, 12%. A nem magyar állampolgárságúak iskolázottságukban is különböznek: képzettebbek, mint a magyar állampolgárok. Például amíg a 18 éves és idősebb népességből országosan 38% szerzett legalább érettségi bizonyítványt, addig a nem magyar állampolgársággal rendelkezőknél ez az arány 57%. A környező országok állampolgárai közül tehát elsősorban az érettségizett vagy magasabb iskolai végzettségű, fiatal, produktív személyek tartózkodnak – átmenetileg vagy tartósan – életvitelszerűen hazánkban. A változatlan demográfiai szerkezetű tömeges bevándorlás némileg javíthatná a Magyarországon élő népesség korstruktúráját, azonban gondot okozhat a környező országokban – többen vagy szórányban – élő magyar lakosság körében.

11. tábla A népesség állampolgárság és főbb korcsoportok szerint

Korcsoport	Népesség összesen (fő)	Ebből:									
		magyar és más, illetve csak más állampolgárságú népesség									
		együtt	horvát	jugoszláv	osztrák	román	szlovák	szlovén	ukrán	más európai együtt	Európán kívüli
0–14	1 694 936	13,9	14,7	15,8	19,8	12,0	5,2	15,7	13,2	14,7	18,3
15–39	3 574 493	52,0	45,9	56,6	23,2	59,7	60,2	56,5	52,9	38,1	51,4
40–59	2 847 327	22,3	27,2	19,8	32,8	17,9	25,0	18,3	21,3	30,8	20,6
60–X	2 081 559	11,8	12,3	7,8	24,2	10,4	9,5	9,6	12,6	16,4	9,8
Összesen	10 198 315	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	10 198 315	110 598	1 450	10 248	1 556	40 184	4 493	115	10 536	24 272	17 744
Férfi											
0–14	867 382	14,8	13,3	14,7	17,6	13,4	7,5	18,3	16,7	15,7	16,4
15–39	1 815 654	52,9	46,3	57,4	25,2	59,7	69,9	50,0	53,9	41,0	52,2
40–59	1 362 929	21,3	29,8	21,3	33,3	18,6	13,6	20,0	19,4	25,4	21,6
60–X	804 685	11,0	10,7	6,5	23,9	8,4	9,0	11,7	10,1	17,9	9,8
Összesen	4 850 650	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	4 850 650	54 408	830	5 584	949	18 706	1 585	60	4 246	11 903	10 545
Nő											
0–14	827 554	13,2	16,6	17,0	23,2	10,8	4,0	12,7	10,8	13,9	21,1
15–39	1 758 839	51,1	45,3	55,6	20,1	59,7	55,0	63,6	52,3	35,3	50,1
40–59	1 484 398	23,2	23,7	18,0	32,1	17,3	31,3	16,4	22,6	35,9	19,0
60–X	1 276 874	12,5	14,4	9,3	24,5	12,2	9,8	7,3	14,3	15,0	9,9
Összesen	5 347 665	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	5 347 665	56 190	620	4 664	607	21 478	2 908	55	6 290	12 369	7 199

2.7. Az időskorú fogyatékos emberek néhány jellemzője

Az utóbbi évtizedekben nemcsak hazánkban, hanem a világ más országaiban is növekedett a rokkantak és a különböző fogyatékosággal élők száma és aránya. Ezt a folyamatot sok tényező (demográfiai, egészségügyi, általában jogkiterjesztést tartalmazó társadalombiztosítási rendelkezések, az életkörülmények változása, a tudományos-technikai fejlődésből adódó változások stb.) befolyásolja.

A fogyatékos emberek a magyar társadalom leghátrányosabb helyzetű csoportjainak egyikét alkotják. Nagy részüknek nem csupán az egészségi állapota, hanem a mostoha társadalmi körülmények is nehezítik az életét, s teszik szinte lehetetlenné a társadalmi normának megfelelő életvitel folytatását.

Az adatok értelmezését meghatározza az a körülmény, hogy az összeírás személyi kikérdezésen alapult, a megkérdezettek maguk minősítették fogyatékoságukat. Az orvosi kontroll hiánya nyilvánvalóan bizonyos pontatlansággal⁴ jár, mind az abszolút számokat, mind a különböző ismérvek

⁴ A fogyatékos személyek ismeretei – különösen speciális esetekben (pl. gyengén látó) – pontatlanok lehetnek saját állapotukról. Módszertanilag problematikus például az a modern gyógypedagógiában mára már alaptétellé vált megállapítás, hogy a siketnéma-ság elhibázott fogalom, nem használható. Kérdéses az is, hogy az idősek fogyatékoságukat koruknak tudják be vagy kóros állapotnak tekintik. Ennek ellenére a népszámlálás átfogó képet tud adni a fogyatékosok életkörülményeiről, életmódjáról.

szerinti megoszlást illetően. Ennek ellenére a népszámlálás átfogó képet tud adni a fogyatékosok életkörülményeiről.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint 577 ezer fogyatékos ember élt Magyarországon, a népesség 5,7%-a. Ez számában és arányában is jelentősen több, mint amit az 1990. évi népszámlálás kimutatott. A növekedés azzal is összefügg, hogy az érintettek közül – egyebek mellett a jól előkészített és végrehajtott kommunikáció eredményeképpen – 2001-ben többen vállalták fogyatékoságukat, mint 1990-ben. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a fogyatékoság mind pontosabb meghatározásának köszönhetően többen vannak tisztában állapotuk jellegével.

A fogyatékos emberek nemek szerinti összetétele a következőképpen alakult: míg 1990-ben körükben – a népesség egészétől eltérően – férfítöbbséget mutatkozott, 2001-ben – a népesség egészéhez hasonlóan – a nők aránya volt magasabb. Ez összefügg azzal, hogy a legutóbbi népszámlálás során jóval több időskorú ember került a fogyatékos személyek közé, mint 1990-ben, és az időskorúak között mint ismeretes, a nők aránya jóval magasabb.

12. tábla A népesség fogyatékoság és nemek szerint, 1990, 2001 (%)

Nem	1990		2001	
	fogyatékos	nem fogyatékos	fogyatékos	nem fogyatékos
Férfi	53,6	47,8	49,0	47,5
Nő	46,4	52,2	51,0	52,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A fogyatékos és nem fogyatékos személyek korstruktúrája mindkét adatfelvétel idején jelentősen különbözött. Az előbbieket körében alacsonyabb volt a gyermekek és jóval magasabb a 60 éves és idősebb személyek aránya. Az elmúlt évtizedben a szerkezeti differenciák erősödtek: míg a nem fogyatékos népességben érzékelhetően csupán a gyermekkorúak hányada csökkent, a fogyatékosok között számottevően megnőtt a 40 évesek és idősebbek súlya (1990-ben 68,3, 2001-ben 80,4%).

13. tábla A népesség fogyatékoság és korcsoport szerint, 1990, 2001 (%)

Korcsoport	1990		2001	
	fogyatékos	nem fogyatékos	fogyatékos	nem fogyatékos
0–14	9,1	21,0	5,0	17,3
15–39	22,6	35,9	14,6	36,2
40–59	30,6	24,9	35,6	27,5
60–X	37,7	18,3	44,8	18,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A kategórián belül továbbra is a mozgássérülteké a legnépesebb csoport. Jelentősen emelkedett az egyéb, pontosan meg nem határozott fogyatékoságban szenvedők aránya. Valószínűleg ide sorolták azokat a személyeket, akik nem tudták állapotukat megfelelően definiálni, ezért közöttük többen lehetnek olyanok, akik nem fogyatékoságban, hanem tartós betegségben szenvednek. A fogyatékosokkal élők között minden tizedik értelmi fogyatékos. A fogyatékoság típusa szerinti megoszlásban nemenként kimutatható csekély különbség: a férfiak körében magasabb az értelmi fogyatékosok, az alsó, felső végtag hiányából adódó fogyatékoságuk és az egyéb testi fogyatékosok aránya, a mozgássérültek, gyengén látók hányada viszont a nők között nagyobb.

14. tábla A fogyatékos személyek a fogyatékoság típusa és nemek szerint, 1990, 2001 (%)

A fogyatékoság típusa	1990			2001		
	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő
Mozgássérült	29,9	29,8	30,1	36,4	33,6	39,0
Alsó, felső végtag hiánya	2,6	4,0	1,2
Egyéb testi fogyatékos	9,7	11,6	7,6	4,6	5,4	3,9
Együtt	39,7	41,3	37,7	43,6	43,0	44,1
Gyengén látó	11,8	9,2	14,9	9,6	7,6	11,5
Egyik szemére nem lát	4,8	5,2	4,4	3,2	3,4	3,0
Vak	2,1	1,8	2,4	1,6	1,4	1,9
Együtt	18,8	16,2	21,8	14,4	12,4	16,4
Értelmi fogyatékos	19,5	20,3	18,6	9,9	11,1	8,7
Nagyothalló	10,9	10,5	11,4	7,7	7,9	7,6
Siket, siketnéma, néma	2,1	2,0	2,2	1,5	1,6	1,5
Beszédhibás	2,3	2,8	1,7	1,3	1,7	0,9
Egyéb	6,7	6,9	6,5	21,6	22,3	20,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A látás-, hallás- és mozgássérültek aránya az életkor előrehaladtával fokozatosan emelkedik. Eltérő tendencia tapasztalható az értelmi fogyatékos emberek esetében, akik gyermekkorban a többiekénél jóval népesebb csoportot alkotnak, 15–39 éves korukban arányuk ugrásszerűen nő, majd fokozatosan csökken. Mindebben szerepet játszhat a fogyatékosá válás oka, a mára kiterjedté váló óvodai és iskolai szűrőrendszer és főleg az alacsonyabb várható élettartam.

15. tábla A fogyatékos személyek korcsoport és a fogyatékoság típusa szerint, 1990, 2001 (%)

A fogyatékoság típusa	1990				2001			
	0–14	15–39	40–59	60–X	0–14	15–39	40–49	60–X
	<i>az összesen százalékában</i>							
Mozgássérült	3,4	17,2	39,3	40,2	1,6	7,5	36,4	54,6
Alsó, felső végtag hiánya	1,8	8,8	32,8	56,6
Egyéb testi fogyatékos	5,5	22,5	39,5	32,4	4,1	14,8	45,0	36,2
Gyengén látó	7,1	20,1	25,9	46,9	5,0	18,5	26,0	50,5
Egyik szemére nem lát	3,6	17,8	28,9	49,7	2,4	11,8	27,6	58,2
Vak	13,1	12,0	18,6	56,3	3,5	10,5	21,9	64,1
Értelmi fogyatékos	23,5	40,8	19,6	16,1	18,5	42,3	23,7	15,5
Nagyothalló	3,4	9,4	19,7	67,6	3,5	10,3	20,5	65,7
Siket, siketnéma, néma	10,4	28,6	29,0	32,1	7,8	25,6	30,1	36,5
Beszédhibás	16,6	30,6	27,2	25,6	17,0	25,5	28,9	28,6
Egyéb	10,4	21,9	43,9	23,8	5,3	13,8	50,6	30,3

A megkérdezettek a fogyatékoság leggyakoribb okaként mindkét népszámlálás időpontjában a betegséget jelölték meg. Jelentősebb változás a veleszületetten fogyatékosok arányának csökkenésében figyelhető meg, melynek oka részben az egészségügy modernizációja, részben az időskorú fogyatékosok számának gyarapodása. A baleset miatt fogyatékoságban szenvedők között kiugróan magas – több mint kétharmad – a férfiak hányada, aminek valószínűleg az az oka, hogy közülük többen végeznek balesetveszélyes munkát. Nyilvánvaló, hogy a fogyatékoság oka erősen korszecifikus, mert amíg pl. a 0–14 éves fogyatékos gyermekek között a veleszületettek aránya több mint kétharmad, addig ez a mutató a 70 éves és idősebb fogyatékos emberek körében mindössze 4% volt.

16. tábla A fogyatékos személyek a fogyatékoság oka és korcsoport szerint, 1990, 2001 (%)

Korcsoport	1990					2001				
	vele- szüle- tett	baleset	betegség	nem tudja	isme- retlen	vele- szüle- tett	baleset	betegség	nem tudja	isme- retlen
	<i>az összesen százalékában</i>									
0–14	85,1	1,8	9,0	1,7	2,4	66,8	1,7	12,7	8,0	10,8
15–39	57,3	13,9	23,7	1,9	3,2	46,5	11,1	24,4	8,1	9,8
40–59	22,1	21,2	48,6	3,8	4,3	12,6	14,9	57,7	6,0	8,8
60–69	14,7	17,5	56,5	5,7	5,6	7,2	14,0	63,5	5,9	9,4
70–X	9,0	12,3	61,3	9,7	7,6	4,0	12,0	65,8	7,8	10,4
Összesen	31,8	15,4	43,3	4,7	4,8	17,0	12,7	53,8	6,9	9,6

2.8. Az időskorúak családi (háztartási) kapcsolatai

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint a népesség túlnyomó többsége, 9 millió 945 ezer személy háztartásban él. Az intézeti háztartásban élők száma 249 ezer fő volt. A 2 millió 82 ezer 60 éves és idősebb személy közül mindössze 44 ezer (a korosztály 2%-a) részesült valamilyen intézeti ellátásban. Intencionális oldalról tekintve: az intézeti háztartásokban az időskorúak hányada csak 18%.

A népesség korstruktúrájának változása ebben a dimenzióban is megmutatkozik. A főbb folyamatokat összefoglalva azt lehet mondani, hogy jelentősen emelkedett azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyeknek időskorú személy is tagja, és ezen belül főleg azoké, melyeket csak időskorú személy(ek) alkot(nak). A több generációt magában foglaló háztartások aránya fokozatosan csökkent, azaz a fiatalok egyre nagyobb hányada lakik külön szüleitől (nagyszüleitől). Ezeknek a folyamatoknak a kezelése lényeges feladatokat ró a szociálpolitikára, mert a külön élő időskorúak kevésbé számíthatnak leszármazottaik mindennapi segítségére, gondozására.

17. tábla A háztartások a háztartástagok korösszetétele szerint, 1970–2001 (%)

Év	Összesen	Csak			Fiatal- és közép-	Fiatal-	Közép-	Fiatal-, közép-
		fiatal-	közép-	idős-				
		és idős-						
korú személlyel								
1970	100,0	11,1	12,4	16,7	37,5	3,1	8,2	11,0
1980	100,0	12,0	15,7	17,8	36,0	2,2	8,7	7,7
1990	100,0	9,4	16,8	21,1	36,3	1,8	8,9	5,7
2001	100,0	7,7	15,9	24,3	36,5	1,4	8,5	5,7

A háztartások korösszetételét nagyban befolyásolja az a körülmény, hogy az egyszemélyes háztartásokban élő egyedülálló személyek több mint fele (56%) az időskorúak közé tartozott. (18. tábla)

A 2001. évi népszámlálás adatai azt mutatják, hogy minél idősebb korú személyről van szó, annál nagyobb az esélye, hogy egyszemélyes háztartásban él: például a 60–69 évesek generációjában az arány 62%, míg a 80 évesek és idősebbek korcsoportjában 91%.

18. tábla A háztartások háztartás-összetétel és a háztartástagok korösszetétele szerint (%)

Háztartás-összetétel	Össze- sen	Csak			Fiatal- és közép-	Fiatal-	Közép-	Fiatal-, közép-
		fiatal-	közép-	idős-				
		és idős-						
Egy családból álló háztartás								
Házaspár és élettársi kap- csolat együtt	100,0	7,2	11,7	15,9	48,8	1,0	9,2	6,2
Egy szülő gyermekkel	100,0	5,0	3,3	0,5	62,9	3,4	16,5	8,4
Együtt	100,0	6,8	10,4	13,5	51,0	1,4	10,4	6,5
Két családból álló háztartás	100,0	0,3	0,3	0,1	54,8	2,3	3,0	39,2
Három vagy több családból álló háztartás	100,0	0,3	0,0	–	66,4	0,5	0,1	32,7
Családháztartás együtt	100,0	6,5	9,9	12,9	51,2	1,4	10,0	8,0
Egyszemélyes háztartás	100,0	10,9	32,7	56,3	–	–	–	–
Egyéb összetételű háztartás	100,0	7,7	9,2	12,8	8,4	11,8	48,7	1,5
Nem családháztartás együtt	100,0	10,6	30,4	52,0	0,8	1,2	4,8	0,1
Összesen	100,0	7,7	15,9	24,3	36,5	1,4	8,5	5,7

Az adatokat háztartás-összetétel szerint vizsgálva megállapítható, hogy a párkapcsolatokban (házasság és élettársi viszony) élő személyek között általában a férfi az idősebb és a nő a fiatalabb. Minél idősebb korosztályról van szó, annál gyakoribb ez a konstelláció. Ebből a tendenciából következően az időskorú nők nemcsak azért maradnak egyedül, mert a születéskor várható élettartamuk magasabb, hanem azért is, mert férfitársuk idősebb. (19. tábla)

Az időskorúak párkapcsolatainak mindössze 4,3%-át teszi ki az élettársi viszony. (A fiatalok körében ez az arány jóval magasabb, például a 25–29 éves férfiak esetében 27%-os.)

Az intézeti háztartásban 44 ezer időskorú személy él, nagy többségük, 85%-uk tartós elhelyezést biztosító szociális intézményben. (Az ilyen jellegű intézmények feladata az ápolás, gondozás vagy rehabilitáció. Ide tartoznak az idősekkel, a fogyatékosokkal, a hajléktalanokkal foglalkozó intézetek, valamint lakásotthonok.) Az intézetben élő időskorúak további 5%-ról gondoskodnak a fekvőbeteg-ellátást biztosító intézmények (pl. kórházak), 4%-áról pedig az átmeneti (ideiglenes) elhelyezést biztosító felnőttvédelmi szociális intézmények.

19. tábla A párkapcsolatok az együtt élő párok korösszetétele és a férfi korcsoportja szerint
(a megfelelő korú férfiak százalékában)

A partnerek korösszetétele	Összesen	A férfi								
		20 évesnél fiatalabb	20–24	25–29	30–34	35–39	40–49	50–59	60–69	70 éves vagy idősebb
			éves							
Idősebb férfi	76,7	33,6	48,2	64,8	72,2	75,2	74,0	80,4	83,7	87,1
Azonos életkorúak	8,4	18,8	15,8	13,1	10,7	8,7	9,1	7,4	5,9	4,8
Idősebb nő	14,9	47,6	36,1	22,1	17,1	16,1	16,9	12,2	10,3	8,1

A tartós elhelyezést biztosító intézetek egy része kifejezetten az időskorúak ellátására szakosodott, ezekben él az érintettek 73%-a (32 ezer fő). Az itt nyújtott ellátás minőségére utaló megosztási adatok erre a sokaságra vonatkoznak. Többségük olyan intézet lakója, melyet a települési önkormányzat (34%), illetve megyei (fővárosi) önkormányzat (38%) tart fenn. Az egyházi fenntartású intézményekben viszonylag kisebb arányban (9%) laknak. Az ellátottak 78%-át befogadó intézetek 20 főek vagy ezt meghaladó létszámúak, az érintettek 56%-áról, 100-nál több személyt ellátó intézmények gondoskodnak. 1945 előtt épült intézetben a gondozottak 43%-a él. A lakók többségére helyben főznek. Az épületek jórészt többszintesek.

2.9. Az időskorúak gazdasági aktivitása, foglalkoztatása

1990-ben a gazdaságilag aktív népesség megközelítette az 5,2 millió főt, ez az akkor összeírt népességnek éppen a felét tette ki. Ezen belül a munkanélküliek hányada még jelentéktelen volt.

A gazdaságilag nem aktív népesség egyik meghatározó csoportját a nyugdíjasok, járadékosok képezték (több mint 1,8 millió fő). Az ide sorolt inaktív keresők zömmel saját jogon, öregségi nyugdíjban részesültek. Már ekkor is számottevő volt a rokkantsági és korengedményes nyugdíjasok rétege. Mintegy 260 ezren – elsősorban a fiatalabb korcsoportba tartozó nők – gyermekgondozási ellátásban (gyermekgondozási segély, gyermekgondozási díj) részesültek. Együttvéve a népesség egyötödét lehetett inaktív keresőnek tekinteni.

A fennmaradó – a népesség 30%-át kitevő – csoport nem rendelkezett keresettel, vagyis eltartott volt. Többségük a különböző oktatási intézmények nappali tagozatán folytatott tanulmányokat. A munkaképes korosztályokban eltartotként szereplő személyek általában háztartási munkát végeztek. Az 1990. évi népszámlálás alkalmával 177 ezer időskorú eltartottat írtak össze. A nyugdíjkorhatárt betöltők kisebb hányada ugyanis ekkor még nem rendelkezett a nyugdíj megállapításához szükséges időtartamú munkaviszonnal.

A gazdaságilag aktív népesség az 1990-es évek első felében közel 1 millió 150 ezer fővel csökkent. Az 1996-os, mikrocenzus alapján a népesség kétötöde, de 4 millió 50 ezer fő tartozott e körbe, amelynek meghatározó részét (3 millió 566 ezer fő) a foglalkoztatottak tették ki, a fennmaradó hányadot a munkanélkülinek minősülő személyek alkották. A foglalkoztatottak 98%-a aktív keresőként folytatta tevékenységét, csupán 0,2%-nyi volt a gyes mellett dolgozók és mintegy 2%-nyi a nyugdíj, járadék mellett dolgozók állománya. Az utóbbiak az idősebb korcsoportokban természetesen már nagyobb súlyt képviseltek, sőt a 60 éves és idősebb foglalkoztatott személyeknek a többségét ők alkották.

20. tábla A népesség gazdasági aktivitás és összevont korcsoport szerint, 1990 (%)

Gazdasági aktivitás	Összesen	0–13	14–29	30–49	50–54	55–59	60–X
Gazdaságilag aktív népesség							
aktív kereső	43,6	–	54,5	87,8	74,2	30,9	1,2
nyugdíj, járadék mellett dolgozó	5,4	–	0,1	0,6	2,5	12,3	22,9
Foglalkoztatott együtt	49,0	–	54,6	88,4	76,7	43,1	24,0
munkanélküli	1,1	–	2,6	1,7	0,8	0,3	–
Gazdaságilag aktív népesség együtt	50,1	–	57,2	90,0	77,5	43,5	24,0
Gazdaságilag nem aktív népesség							
gyermekgondozási ellátásban részesülő	2,5	–	8,3	2,5	0,0	0,0	–
nyugdíjas, járadékos	17,7	–	0,4	3,7	16,5	49,6	66,9
egyéb inaktív kereső	0,0	–	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Inaktív kereső együtt	20,2	–	8,7	6,2	16,5	49,6	67,0
nappali tagozatos tanuló	17,3	57,9	30,1	0,0	–	–	–
egyéb eltartott	12,3	42,1	4,0	3,7	6,0	6,9	9,0
Eltartott együtt	29,7	100,0	34,1	3,7	6,0	6,9	9,0
Gazdaságilag nem aktív népesség együtt	49,9	100,0	42,8	10,0	22,5	56,5	76,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	10 374 820	1 947 335	2 235 960	3 020 600	597 345	603 930	1 969 650

A gazdaságilag nem aktív népesség számszerűen legjelentősebb rétege (közel 2,8 millió fő) a nyugdíjasokból és járadékosokból tevődött össze, akiknek döntő többsége saját jogán, kisebb hányada házastársi jogon részesült nyugellátásban.

A tendenciát tekintve, a gazdaságilag aktív népesség arányának csökkenése mindegyik korcsoportban megmutatkozik, legszembetűnőbben azonban az 50 éven felüliek körében: a visszaesés az 50–54 évesek között 20 százalékpontnyi, az 55–59 éveseknél 21 százalékpontnyi. Az időskorúaknak (60 éven felülieknek) 1990-ben még közel egynegyede (24%-a), 1996-ban csak 2,5%-a sorolható a gazdaságilag aktívok kategóriájába. Nem minősül a trend megtörésének, hogy 2001-ben 1996-hoz képest némileg (4,1 millió főre) emelkedett az aktívok létszáma, ez az össznépeesség 40,3%-át tette ki.

Kedvező, hogy a kategórián belül növekedett a foglalkoztatottak száma (közel 3,7 millióra) és némileg csökkent a munkanélkülieké.

A gazdaságilag nem aktív népességen belül továbbra is meghatározó a nyugdíjasok közel 2,8 milliós csoportja. Közülük több mint 2 millió fő saját jogú öregségi nyugdíjban, járadékban részesül. A korábbi évek munkaerő-piaci fejleményeinek hatása tükröződik abban, hogy a rokkantsági nyugdíjasok, járadékosok állománya (557 ezer fő) lényegesen meghaladta a félmilliót. Az előbbiekhöz képest alacsonynak mondható a hozzátartozói jogon rendszeres nyugellátásban részesülők száma (167 ezer fő).

Az egyéb inaktív keresők csoportja – amelyhez a vagyonukból vagy egyéb, nem munkával kapcsolatos jövedelemből (föld, nyaraló, lakás bérbeadása, bankbetét kamata stb.) élők tartoznak – a korábbi évtizedekben elhanyagolható volt, a rendszerváltozás nyomán azonban feltűnően kibővült. 2001-ben ebbe a kategóriába közel negyedmillió személy került.

21. tábla A népesség gazdasági aktivitás és összevont korcsoport szerint, 2001

	(%)						
Gazdasági aktivitás	Összesen	0–14	15–29	30–49	50–54	55–59	60–X
Gazdaságilag aktív népesség							
aktív kereső	35,2	–	43,4	70,2	60,3	26,5	1,0
gyermekgondozási ellátás mellett dolgozó	0,1	–	0,2	0,3	0,0	–	–
nyugdíj, járadék mellett dolgozó	0,9	–	0,1	0,6	1,4	4,2	1,8
Foglalkoztatott együtt	36,2	–	43,7	71,1	61,7	30,7	2,8
munkanélküli	4,1	–	7,3	7,2	4,5	2,0	0,1
Gazdaságilag aktív népesség együtt	40,3	–	51,0	78,2	66,2	32,6	3,0
Gazdaságilag nem aktív népesség							
gyermekgondozási ellátásban részesülő	2,9	–	7,5	4,3	0,1	0,0	0,0
saját jogú öregségi nyugdíjas, járadékos	19,8	–	–	0,3	3,7	40,6	83,6
rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos	5,7	–	0,8	7,3	21,4	20,5	3,6
hozzátartozói jogú nyugdíjas, járadékos	1,6	0,0	0,1	0,2	0,4	0,9	7,3
egyéb inaktív kereső	2,4	0,0	2,9	4,6	3,9	2,5	0,2
Inaktív kereső együtt	32,4	0,0	11,3	16,8	29,5	64,5	94,7
Eltartott együtt	27,3	100,0	37,7	5,0	4,2	2,9	2,4
Gazdaságilag nem aktív népesség együtt	59,7	100,0	49,0	21,8	33,8	67,4	97,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	10 198 315	1 694 936	2 264 902	2 842 900	704 742	609 276	2 081 559

60 éves kor felett a gazdasági aktivitás fokozatosan csökken. A 60 éveseknek egytizede (10,7%-a) tartozott a gazdaságilag aktív kategóriájába, a 61 éveseknél ez az arány csak 8,2%-ot, a 62–64 éveseknél 5%-ot tett ki. Meg kell azonban jegyezni, hogy a 2001. évi népszámlálás adatai szerint a 65 éven felüliek, de minimális mértékben még a 70–74 évesek, sőt az annál idősebbek körében is kimutatható a foglalkoztatottság, illetve a gazdasági aktivitás.

3. AZ IDŐSEK TÁRSADALMÁNAK RÉTEGZŐDÉSE

BUKODI ERZSÉBET

3.1. Bevezetés

Amikor azt vizsgáljuk, hogy miként rétegződik az idősök társadalma, alapvetően kétféle eljárást követhetünk. A hagyományosabb megközelítés a korábbi munkaerő-piaci/foglalkozási pozícióból indul ki, és ez alapján sorolja a nyugdíjasokat, inaktívakat különböző társadalmi csoportokba. A másik markáns álláspont szerint ez a differenciálódás nem magyarázható kizárólagosan munkaerő-piaci jellemzőkkel. Ez a felfogás Magyarországon a nyolcvanas évek elején jutott először kifejezésre, a Rétegződés-modell címmel akkor indított vizsgálat⁵ kapcsán. A kutatás a többdimenziós szemléletmód érvényesítésére és az egyenlőtlenség különböző összetevőinek empirikus elkülönítésére törekedett. Így a munkaerő-piaci helyzeten kívül még számos rétegződési szegmessel (kulturális fogyasztással, jövedelemmel, vagyonnal, a második gazdaságban való részvétellel, lakással és lakókörnyezettel, emberi kapcsolatokkal és egészségi állapottal) számolt, és e dimenziók együttjárásának elemzésével alakította ki az ún. státuscsoportokat.

A következőkben mindkét megközelítést alkalmazzuk. A munkaerő-piaci/foglalkozási pozíción alapuló elemzést a 2001. évi népszámlálás adatain végezzük, felhasználva azt a rétegsémát, amelyet éppen ezen az adatállományon alakítottunk ki, és amely – az egyének részletes munkaerő-piaci/foglalkozási jellemzőinek figyelembevételével – alkalmas az életmódban, a megélhetési viszonyokban megmutatkozó különbségek érzékeltetésére.⁶ Az életmód, az életstílus különböző szegmensein nyugvó vizsgálat a 2000. évi életmód/időmérleg-felvétel gazdag adatbázisából merít. Ez az anyagi és kulturális fogyasztás számos eleméről, a lakáskörülményekről tartalmaz részletes információkat.

A tanulmány felépítése a következő: először az ötven éven felüliek gazdasági aktivitás szerinti összetételét tekintjük át, majd az idősödő foglalkoztatottak foglalkozási csoportok szerinti megoszlására fókuszálunk. Ezt a nyugdíjasok nyugdíjba vonulás előtti munkapiaci helyzetének a feltárása követi. A továbbiakban a fogyasztáson, az életstílus különböző elemein nyugvó réteghelyzet kerül sorra. Végül azt vizsgáljuk meg, vajon a társadalmi státus hogyan befolyásolja az idősök testi-lelki egészségét.

3.2. Munkaerő-piaci aspektus

3.2.1. Gazdasági aktivitás

Életkor szerint figyelemreméltó különbségek mutatkoznak az ötven éven felüliek gazdasági aktivitásában. A legtöbb foglalkoztatottat nyilvánvalóan az 50–54 évesek között találjuk: ebben a korosztályban a férfiak 62, a nők 59%-a volt aktív kereső 2001-ben (1. tábla). Az 55–64 évesek generációjában viszont már sokkal alacsonyabb az aktív keresők és a nyugdíj mellett foglalkoztatottak hányada: az ötvenes éveik második felében járó férfiaknak csak 46, a nőknek mindössze 17%-a dolgozott a számbavétel idején. A 60–64 éveseknél ezek az arányszámok: 10, illetve 4%.

⁵ A vizsgálatról lásd például: *Kolosi Tamás* (1987): *Tagolt társadalom*. Budapest, Gondolat.

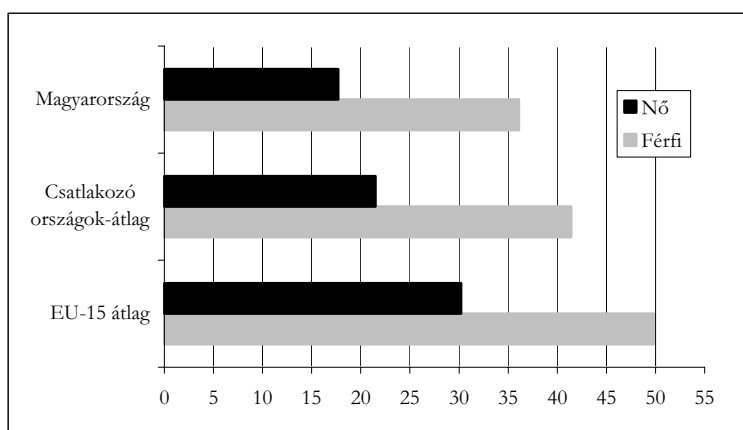
⁶ Erről lásd: *A társadalom rétegződése*. Népszámlálás, 2001. 16. kötet KSH, 2004.

1. tábla Az ötven éven felüli népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint (%)

Megnevezés	50–54	55–59	60–64	65–69	70–74	75–x
	éves					
Férfi						
Aktív kereső	61,9	44,3	4,9
Nyugdíj, járadék mellett foglalkoztatott	1,4	2,0	4,8	3,8	2,1	1,5
Munkanélküli	5,5	3,3	0,4
Saját jogú öregségi nyugdíjas, járadékos	3,8	16,6	77,5	91,1	94,5	95,6
Rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos	20,8	27,5	11,0	4,1	2,5	1,6
Hozzá tartozói jogú nyugdíjas, járadékos	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Egyéb inaktív, eltartott	6,5	6,2	1,3	0,8	0,8	1,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Nő						
Aktív kereső	58,8	11,4	1,1
Nyugdíj, járadék mellett foglalkoztatott	1,4	6,0	3,2	1,7	0,7	0,5
Munkanélküli	3,6	0,8	0,2
Saját jogú öregségi nyugdíjas, járadékos	3,6	61,0	83,8	85,4	82,0	72,6
Rokkantsági nyugdíjas, baleseti járadékos	22,1	14,4	5,0	3,0	1,9	1,2
Hozzá tartozói jogú nyugdíjas, járadékos	0,6	1,6	3,5	6,3	11,1	22,1
Egyéb inaktív, eltartott	9,9	4,8	3,2	3,5	4,3	3,6
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Népszámlálás, 2001.

1. ábra Az 55–64 éves népesség foglalkoztatási rátája európai összehasonlításban 2002 tavaszán (%)

Forrás: EUROSTAT News Release, 2003. július, EUROSTAT Press Office.

Magyarországon az idősödő nemzedékek foglalkoztatási arányai európai mértékkel mérve különösen is alacsonynak tekinthetők. A 2002 tavaszán végrehajtott munkaerő-felmérés adatai szerint amíg az Európai Unióban az 55–64 éves férfiakra átlagosan a fele volt foglalkoztatotti státusban, addig a csatlakozó országokban 41, nálunk pedig csak 36%-uk (1. ábra). Ebben a tekintetben Magyarországnál csak Lengyelország áll hátrább a rangsorban (ott 35%-os ez az arány). A

nők körében, természetesen, mindenütt alacsonyabb a foglalkoztatottak részaránya; de Magyarország ebben a vonatkozásban is messze az uniós átlag alatt marad.

Az ötvenes éveikben járók magas inaktivitási aránya elsősorban a rokkantnyugdíjasok magas hányadának tudható be. A férfiaknál az 50–54 évesek egyötödét, az 55–59 évesek 27%-át találjuk ebben a kategóriában. Az 55–59 éves nők esetében valamivel alacsonyabbak ezek az arányszámok. Figyelemreméltó, hogy a nyugdíj előtt állók nem jelentéktelen hányada egyéb inaktív vagy munkanélküli: az 50–59 éves férfiak mintegy 10, az 50–54 éves nők 13%-áról mondhatjuk el ezt. Nyilvánvaló, hogy 60 éves kor felett már az öregségi nyugdíjasok vannak abszolút többségben; illetve a nőknél a kor előrehaladtával emelkedik a hozzátartozói jogú nyugdíjasok, járadékosok részaránya.

3.2.2. Az idősödő (ötven éven felüli) foglalkoztatottak társadalmi-foglalkozási rétegződése – a fiatalabbakkal összehasonlításban

A foglalkoztatottak társadalmi rétegződését illetően nagyon lényegesek a korcsoportos differenciák. Minél idősebb szegmensüket vizsgáljuk, annál magasabb a felső- és középvezetők, a magasan képzett értelmiségiek, szakértők aránya; csakúgy, mint az alsóvezetők és az alsószintű értelmiségiek, hivatalnokok hányada (2. tábla). E tendenciának alapvetően kétféle kézenfekvő magyarázata adódik. Egyrészt e pozíciók megszerzésére tipikusan az életpálya későbbi szakaszaiban kerül sor, amikor a megfelelő munkaerő-piaci tapasztalat, a felhalmozott anyagi és emberi tőke ezt lehetővé teszi. Másrészt joggal állítható, hogy a kilencvenes években elsősorban azok szorultak ki a munkaerőpiacról, akik foglalkozási helyzete rosszabb volt (közülük kerültek ki a rokkantnyugdíjasok, az egyéb inaktívak stb.), így az idősebb foglalkoztatottak között megnövekedett a kedvezőbb státusúak aránya. Hasonló okokra vezethető vissza az is, hogy a kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók hányada magasabb az idősebbek, mint a fiatalabbak között. A 30 évesnél fiatalabb foglalkoztatott férfiaknak csak az egytizede tartozik ebbe a társadalmi csoportba, az 50 évesnél idősebbeknek viszont már csaknem az egyötöde.

A 2001. évi népszámlálás adatai szerint emelkedett a képzett szolgáltatási, kereskedelmi, irodai, technikus – más szóval: a kiszolgálói, az asszisztensi – jellegű tevékenységeket végzők aránya. E réteg esetében jelentkeznek a legmarkánsabban a korcsoportos különbségek, főleg a férfiaknál. Amíg a 15–29 éves foglalkoztatott férfiak 17%-át találjuk ebben a csoportban, addig az ötven éven felülieknél csak 7%-os az előfordulási arány. De a nők esetében is markánsak az életkori differenciák: a harminc éven aluliaknak majdnem a fele, az ötven éven felülieknek a 30%-a tartozott ide 2001-ben.

A szakképzett ipari foglalkozásúak, a közvetlen munkairányítók előfordulása már korántsem mutat ilyen mértékű életkori variabilitást. A betanított vagy képzetlen foglalkozásúaknál viszont figyelemre méltóak a korcsoportok szerinti különbségek, leginkább azért, mert másként jelentkeznek a férfiaknál és másként a nőknél. Amíg az előbbiek esetében az életkor emelkedésével visszaesik a betanított és a szakképzetlen foglalkozásúak hányada, addig az utóbbiaknál éppen fordított a helyzet. Mindez leginkább a szolgáltatási munkát végzők részarányváltozásával függ össze. A 30 évesnél fiatalabb foglalkoztatott férfiak 11%-a tartozott a betanított vagy képzetlen szolgáltatási munkát végzők kategóriájába, az 50 éven felülieknél viszont csak 7%-os volt ez az arány 2001-ben. A nők esetében egyrészt ennél markánsabban a korcsoportos különbségek; másrészt az idősebbeknél nagyobb az előfordulási gyakoriság: az 50 éven felüli munkavállalók 16%-át találjuk ebben a társadalmi csoportban, míg a 30 éven aluliaknak mindössze 5%-át.

2. tábla Afoglalkoztatottak társadalmi rétegek, korcsoportok és nemek szerint (%)

Társadalmi réteg	15–29	30–39	40–49	50–X
	éves			
Férfi				
Felső- és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók, magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok	4,8	8,8	10,6	17,0
Alsóvezetők, alsószintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikus, irányítói foglalkozásúak	11,4	12,9	12,5	15,5
Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	17,4	12,2	7,8	6,9
Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	9,7	17,3	19,2	18,2
Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	19,6	17,6	18,6	15,7
Betanított vagy szakképzetlen munkát végzők	37,1	31,1	31,1	26,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Nő				
Felső- és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók, magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok	4,8	6,8	7,7	11,0
Alsóvezetők, alsószintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikus, irányítói foglalkozásúak	16,7	20,3	19,2	19,3
Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	46,9	37,3	32,5	30,9
Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	6,1	9,5	10,1	10,5
Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	6,1	5,1	5,0	3,6
Betanított vagy szakképzetlen munkát végzők	19,3	20,9	25,4	24,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Népszámlálás, 2001.

3.2.3. A nyugdíjasok társadalmi-foglalkozási rétegek szerinti összetétele

A munkaerőpiacról kiszorult rokkantnyugdíjasok több mint 40%-a korábban aktívként betanított vagy szakképzetlen munkát végzett, azaz viszonylag nagy hányaduk már eredendően is kevés előrelépési lehetőséget kínáló pozícióban volt (3. tábla). Ugyanakkor a férfiak közül nem jelentéktelen arányban (23%) kerültek ebbe a státusba a szakmunkások köréből is; a rokkantnyugdíjas nők egynegyedének pedig korábban szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási vagy irodai foglalkozása volt. Az is figyelemreméltó, hogy ebben az aktivitási csoportban viszonylag magas a kisfoglalkoztatottak, az önálló vállalkozók hányada: utolsó foglalkozási státusa szerint a férfiak 14, a nők 8%-a tartozott ide.

Az öregségi és a hozzátartozói nyugdíjban részesülők társadalmi-foglalkozási helyzet szerinti összetétele ennél valamivel kedvezőbb képet mutat. Ez leginkább abban nyilvánul meg, hogy a férfiak 21, a nők 11%-a nyugdíjazása előtt valamilyen vezetői vagy értelmiségi, hivatalnoki, szakértői pozíciót töltött be; továbbá a rokkantnyugdíjasokhoz viszonyítva esetükben alacsonyabb azok aránya, akik aktívként mint betanított vagy szakképzetlen munkások dolgoztak.

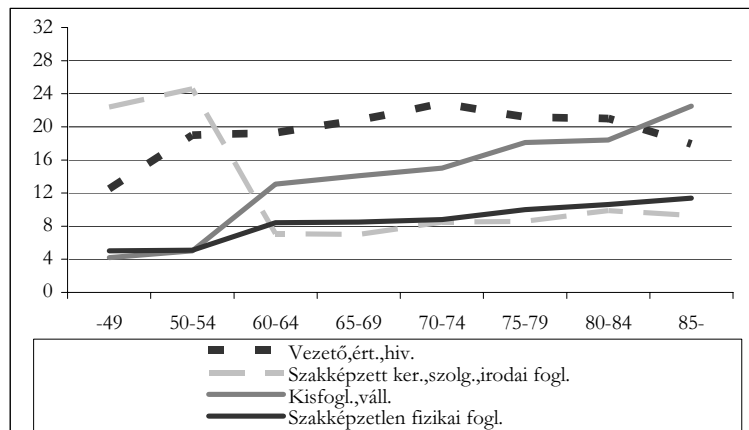
3. tábla A nyugdíjasok társadalmi rétegei szerint (%)

Társadalmi réteg	Férfi		Nő	
	rokkant-nyugdíjasok	öregségi és hozzátartozói nyugdíjasok	rokkant-nyugdíjasok	öregségi és hozzátartozói nyugdíjasok
Felső- és középszintű vezetők, nagy- és közép vállalkozók, magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok	1,4	5,4	0,9	1,9
Alsóvezetők, alsós szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikus, irányítói foglalkozásúak	6,9	15,3	6,7	9,5
Egyéb technikus, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	6,6	8,5	25,0	22,1
Kisfoglalkoztatottak, önálló vállalkozók	14,3	14,6	11,2	12,9
Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak	22,7	17,3	7,8	6,3
Betanított vagy szakképzetlen munkát végzők	41,3	37,8	40,7	36,6
A munkaerőpiacról kiszakadók (tartósan munka nélkül lévők)	1,4	0,3	1,3	0,3
Inaktívak, eltartottak, akik soha nem dolgoztak	5,3	0,8	6,5	10,2
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: Népszámlálás, 2001.

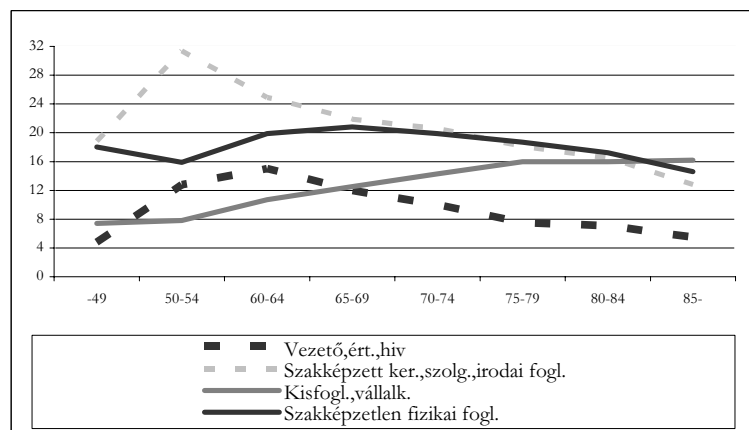
Az életkor szerinti különbségek azonban ebben a kategóriában is nyilvánvalóak (2.1. és 2.2. ábra). A szakképzett szolgáltatási, kereskedelmi, irodai, technikus rétegbe tartozók részaránya a fiatal, 50–54 éves nyugdíjasok között a legmagasabb, hányaduk az életkor előrehaladásával visszaesik. Ez – feltehetően – a foglalkozási struktúra időbeli változásával függ össze: a fiatalabb nyugdíjasok között többen vannak olyanok, akik aktívként korszerűbbnek minősülő munkát végeztek, mint az idősebbek között. Azok aránya viszont, akik munkaerő-piaci karrierjüket vállalkozóként, illetve – a férfiak esetében – szakképzetlen munkásként zárták, az életkorral párhuzamosan növekszik. Szintén számottevőek az életkor szerinti eltérések a vezetők, értelmiségiek, hivatalnokok előfordulási gyakoriságában. Ezen társadalmi réteg súlya a legfiatalabb nyugdíjasoknál a legkisebb; majd – a férfiaknál fokozatosan, a nőknél hirtelen – megnövekszik, végül a legidősebbeknél visszaesik. Ennek az életkori profilnak a hátterében többféle ok is meghúzódhat. Az első magyarázat szerint az 50 évesnél fiatalabb nyugdíjasok nagy hányada özvegyi jogon kapja az ellátást, és az özvegyek aránya a kedvező társadalmi-foglalkozási státusúak között viszonylag alacsony. A második gondolatmenet úgy hangzik, hogy a korai – a hivatalos korhatár előtti – visszavonulás kevésbé jellemző a vezetőkre, értelmiségiekre, hivatalnokokra, ezért alacsonyabb a részarányuk a nagyon fiatal nyugdíjasok között, míg a legidősebbek között azért kisebb a hányaduk, mert nagy részük évtizedekkel korábban vonult nyugdíjba, amikor a foglalkozásszerkezetben a fizikai munkák domináltak.

2.1. ábra Nébány társadalmi csoport előfordulási aránya az öregségi és hozzátartozói nyugdíjasoknál életkor szerint; férfiak (%)

Forrás: Népszámlálás, 2001.

2.2. ábra Nébány társadalmi csoport előfordulási aránya az öregségi és hozzátartozói nyugdíjasoknál életkor szerint; nők (%)

Forrás: Népszámlálás, 2001.

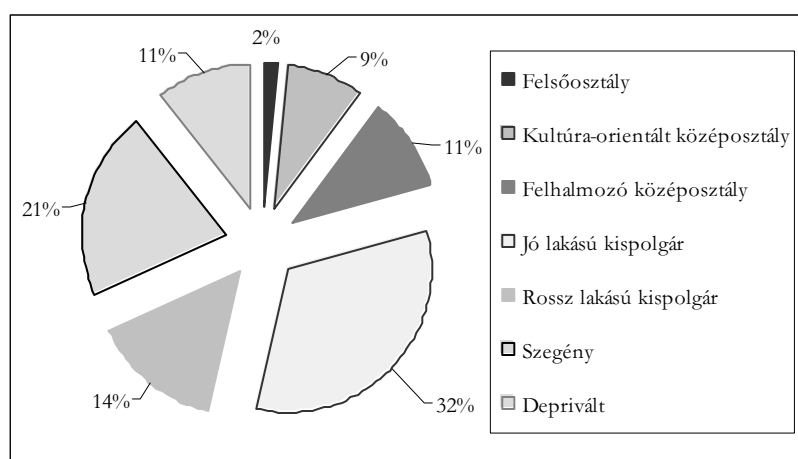
3.3. Fogyasztás és életstílus

Az idősök társadalmi rétegződését elemezve eddig a munkaerő-piaci szerepvállalás, illetve a korábbi foglalkozási pozíció fontosságát hangsúlyoztuk. Azonban a kutatási gyakorlatban elterjedt másik gondolatmenet szerint a társadalmi differenciálódás vertikális hierarchiáját a fogyasztási és életstílusban horizontálisan megmutatkozó különbözőségek váltják fel. Ezt a folyamatot erősíti az oktatás kiterjedése, az erősödő urbanizáció, a munkaidő és szabadidő arányának átalakulása, a társadalmi mobilitás növekedése. Magyarországon az elmúlt években több kísérlet is történt arra, hogy a fogyasztás szerkezeti sajátosságai alapján különítsenek el társadalmi csoportokat.⁷

⁷ Lásd például: Fábán Zoltán–Kolosi Tamás–Róbert Péter (2000): Fogyasztás és életstílus. In: Kolosi–Tóth–Vukovich (szerk.): Társadalmi Riport 2000. Budapest: TÁRKI, 225–259. o. Itt ennek alapján ismertetjük a fogyasztási csoportokon nyugvó társadalmi tagozódás legfontosabb jellemzőit.

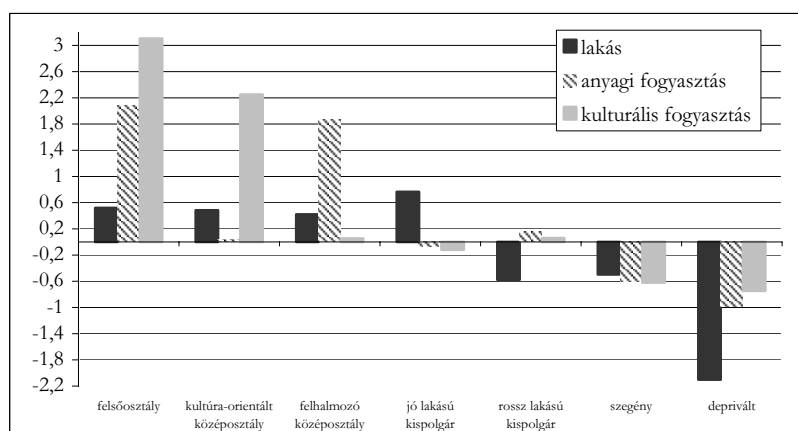
Ezt a kutatási hagyományt követve – a KSH 2000. évi életmód/időmérleg-felvételének gazdag információkészletét felhasználva a következőkben megrajzoljuk az idősek, azaz a 60 évesnél öregebbek életstílustérképét. A fogyasztási csoportokon nyugvó rétegsémát három dimenzió mentén alakítottuk ki: számba vettük az egyének lakásvagyonát, lakáshelyzetét, anyagi fogyasztását és kulturális aktivitását (a dimenziók konstruálásának részleteiről a Függelék tudósít). Mindezek alapján – egy speciális statisztikai eljárást, az ún. klaszteranalízist alkalmazva – a következő lakossági csoportok különülnek el: 1) a felsőosztály (2%), amely kimagasló anyagi és kulturális pozíciója alapján alkot külön kategóriát; 2) a felhalmozó középosztály (11%), amely az anyagi javak akkumulálásával tűnik ki; 3) a szabadidő-orientált középosztály (9%), amelyet az átlagot meghaladó kulturális fogyasztás jellemez; 4) a jó lakású kispolgárok csoportja (32%), amelynek tagjai a lakásvagyon kivételével az anyagi és kulturális javakból az átlagnak megfelelően fogyasztanak; 5) a rossz lakású kispolgárok rétege (14%), amelynek tagjai lakáshelyzetüket tekintve az átlagnál rosszabb pozícióban vannak; a tisztességes szegények csoportja (21%), akik mindhárom fogyasztási dimenzió szerint az alsó harmadban helyezkednek el; a depriváltak rétege (11%), akiket a nagyon kedvezőtlen anyagi és kulturális státus mellett rendkívül rossz lakáskörülmények jellemeznek (3. és 4. ábra).

3. ábra. Az idősek (60–x évesek) társadalmi-fogyasztási státuscsoportok szerint (%)

Forrás: Életmód/időmérleg-felvétel, 2000.

4. ábra. A társadalmi-fogyasztási státuscsoportok átlagai a lakás, az anyagi fogyasztás és a kulturális fogyasztás dimenziókban

Forrás: Életmód/időmérleg-felvétel, 2000.

Jelentősek a különbségek a társadalmi-fogyasztási csoportok demográfiai összetételében (4. tábla). A felsőosztálytól a depriváltak felé haladva növekszik a magasabb korú idősök aránya: amíg az előbbieknél csak egynegyede, addig az utóbbiaknál több mint 60%-a 70 éven felüli. Az egyedül élők hányadát illetően már nem ilyen magától értetődő az összefüggés. A felhalmozó középosztályban és a felsőosztályban a legkisebb az egyszemélyes háztartások aránya; a kultúraorientált középosztályhoz tartozóknak azonban a 40%-a egyedül él. A jó lakású kispolgárok és a tisztesszegények között ugyanolyan nagyságrendben (44–46%) fordulnak elő az egyszemélyes háztartások. Az viszont némileg meglepő, hogy a rossz lakású kispolgároknak – a jobb lakáskörülményekkel bíró társaikhoz viszonyítva – viszonylag kis hányada él egyedül. A legtöbb egyszemélyes háztartást a depriváltak között találjuk, ami – részben – a korstruktúrájukkal is összefügg (itt a legmagasabb a legidősebbek aránya).

4. tábla. A különböző társadalmi-fogyasztási csoportokhoz tartozó idősök (60-x évesek) demográfiai és lakóhelyi jellemzői (%)

Megnevezés	Felsőosztály	Kultúraorientált középosztály	Felhalmozó középosztály	Jó lakású kispolgár	Rossz lakású kispolgár	Tisztesszegénységben élő	Deprivált	Átlag
A 70 éven felüliek aránya	26,0	38,4	37,4	51,2	51,3	56,7	62,4	50,6
Az egyedül élők aránya	16,0	40,7	4,8	44,5	25,7	46,3	51,5	37,2
A községekben élők aránya	4,0	15,3	31,9	30,9	40,8	47,6	61,7	37,5
Átlag	2	9	11	32	14	21	11	100,0
Elemzészám	50	255	313	970	431	637	311	2 967

Forrás: Életmód/ időmérleg-felvétel, 2000.

A lakóhely és a társadalmi-fogyasztási státusz között egyértelmű a kapcsolat: az urbanizációs lejtőn lefelé haladva emelkedik a hátrányosabb pozíciók gyakorisága. Amíg a felsőosztályhoz tartozóknak mindössze 4%-a él községekben, addig a tisztesszegényeknek csaknem a fele, a depriváltaknak pedig több, mint 60%-a.

A korábbiakban azt láttuk, hogy számottevően különbözik az öregségi és a rokkantnyugdíjasok utolsó munkaerő-piaci/foglalkozási pozíciója. Ezek az eltérések a fogyasztási csoportok gazdasági aktivitás szerinti összetételében is visszaköszönek (5. tábla).

A foglalkoztatottak aránya a felsőosztályhoz tartozó idősök körében a legmagasabb, ugyanakkor közöttük a legkevesebb a rokkantnyugdíjas és a nyugdíjban nem részesülő egyéb inaktív. Ez utóbbiak részaránya a kultúraorientált középosztály tagjai között sem haladja meg a 3%-ot, míg a (nyugdíj melletti) munkavállalók hányada itt is több mint 13%-os. A foglalkoztatottság a depriváltak és a tisztesszegénységben élők mellett a rossz lakású kispolgárok rétegében a legalacsonyabb (mindössze 2%); a jó lakású kispolgárok 4%-a, a felhalmozó középosztályhoz tartozók mintegy egytizede vállal valamilyen jövedelemszerző munkát. A rokkantnyugdíjasok és az egyéb inaktívak részaránya a legrosszabb körülmények között élőknel (a szegények és a depriváltak) a legmagasabb.

⁸ A nyugdíj mellett foglalkoztatottak is ide értendők.

5. tábla. A különböző társadalmi-fogyasztási csoportokhoz tartozó idősök (60-x évesek) gazdasági aktivitása és foglalkozási jellemzői (%)

Megnevezés	Felsőosztály	Kultúraorientált középosztály	Felhalmozó középosztály	Jó lakású kispolgár	Rossz lakású kispolgár	Tisztes szegénységben élő	Deprivált	Átlag
Gazdasági aktivitás								
Foglalkoztatott	42,0	13,3	9,9	4,0	2,1	1,9	1,9	5,1
Öregségi és özvegyi nyugdíjas	56,0	83,9	85,6	92,6	93,5	91,1	90,9	90,2
Rokkantsnyugdíjas és egyéb inaktív	2,0	2,7	4,5	3,4	3,4	7,1	7,2	4,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Foglalkozási réteg (utolsó)								
Felsővezetők, felsőszintű értelmiségiek	48,0	20,1	11,5	5,5	4,4	1,7	..	6,6
Alsóvezetők, alsószintű értelmiségiek	28,0	38,6	16,3	14,6	13,5	6,1	2,6	13,8
Középszintű alkalmazottak	8,0	15,0	11,2	12,5	11,8	6,4	2,6	10,1
Vállalkozók	8,0	0,8	4,2	1,9	2,6	1,4	0,3	2,0
Szakmunkások	2,0	6,7	16,6	12,8	16,7	16,0	11,3	13,6
Betanított munkások	4,0	9,4	24,3	30,7	34,1	36,5	38,6	30,3
Szakképzetlen munkások	2,0	7,5	10,5	15,1	10,7	20,0	25,7	15,2
Soha nem kötődtek a munkapiachoz	–	2,0	5,4	7,1	6,3	11,8	18,3	8,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Azoknak az aránya, akiknek a háztartásában legalább egy foglalkoztatott van	68,0	23,1	54,3	15,6	17,6	12,5	8,9	19,8
<i>Átlag</i>	<i>2,0</i>	<i>9,0</i>	<i>11,0</i>	<i>32,0</i>	<i>14,0</i>	<i>21,0</i>	<i>11,0</i>	<i>100,0</i>
Elemzészám	50	255	313	970	431	637	311	2 967

Forrás: Életmód/időmérleg-felvétel, 2000.

A gazdasági aktivitásbeli különbségek mellett jelentős eltérések vannak a fogyasztási csoportok foglalkozási rétegek szerinti összetételében⁹ is. Amíg a felsőosztály csaknem fele felső- vagy középsővezető, illetve magas beosztású értelmiségi, hivatalnok volt nyugdíjba vonulása előtt, addig a kultúraorientált középosztályhoz tartozók egyötödéről, a felhalmozó középosztály tagjainak 11%-áról mondható el ugyanez. A többi esetben hányaduk az 5%-ot is alig éri el. Az alsóvezetők, alacsonyabb beosztású hivatalnokok, értelmiségiek a kultúraorientált középosztályban képviseltetik magukat a legmagasabb arányban, és ugyanez igaz a középszintű alkalmazottakra is. (Ez utóbbiak részaránya a kispolgárság két rétegében is viszonylag magas.) A felsőosztály tagjainak 8, a felhalmozó középosztályának 4%-a nyugdíjazása előtt vállalkozó volt. A többi csoport esetében elenyésző az önálló vállalkozók hányada. A szakmunkások legnagyobb arányban a felhalmozó középosztályban, valamint a rossz lakással rendelkező kispolgárok és a tisztes szegénységben élők között találhatók. A depriváltakon kívül az utóbbiak között a legtöbb a betanított és a képzetlen

⁹ A nyugdíjba vonulás előtti foglalkozást vettük alapul.

munkás is (a tisztos szegénységben élők 56, a depriváltak 64%-a aktívként ezekhez a foglalkozási rétegekhez tartozott). A korábbi munkaerő-piaci/foglalkozási pozíciónak a társadalmi réteghelyzet meghatározásában játszott fontos szerepére utal, hogy a tisztos szegénységben élők és a depriváltak között viszonylag magas azok aránya, akiknek korábban semmilyen intézményes kapcsolatuk nem volt a munkaerőpiachoz.

A fogyasztási csoportok közötti elrendeződés nemcsak a nyugdíjazás előtti munkaerő-piaci pozícióval függ össze, hanem a háztartás gazdasági aktivitás szerinti összetételével is. A deprivált idősök körében a legalacsonyabb (10%-nál kisebb) azok aránya, akiknek a háztartásában van aktív kereső. A másik oldalon a felsőosztályhoz és a felhalmozó középosztályhoz tartozókat találjuk: az előbbieket 68, az utóbbiak 54%-a él olyan családban, amelynek van legalább egy foglalkoztatott tagja.

A különböző – demográfiai, lakóhelyi, munkaerő-piaci, foglalkozási – motívumok befolyásának számba vétele után felmerül a kérdés, hogy melyeknek jut a legfontosabb szerep az idősök társadalmi helyzetének kialakításában: inkább az életkor, a családi helyzet vagy a nyugdíjba vonulás előtti munkaerő-piaci pozíció, a gazdasági aktivitás számít? Mindezek tisztázása érdekében a társadalmi státus meghatározottságát a lineáris regresszió módszerével elemeztük. Ez a statisztikai eljárás lehetővé teszi, hogy a magyarázó változók befolyását ne egymástól függetlenül, külön-külön mutassuk ki, hanem az egyes tényezőknek a tiszta, a többi paraméterrel kontrollált hatását ismerjük meg. Ezen túlmenően – a standardizált regressziós becslések alkalmazásával – mód nyílik ezek súlyának közvetlen összevetésére is. Vizsgálatunk függő változója egy szintetikus mutató, amely összegzi a társadalmi státus négy lehetséges elemét: a lakáshelyzetet, az anyagi fogyasztás mértékét és összetételét, a kulturális aktivitást és a jövedelmi helyzetet.¹⁰

6. tábla. Az idősök (60–x évesek) társadalmi státusának meghatározói (standardizált regressziós becslések)

Változók	Becslés
Demográfiai jellemzők	
Életkor	-0,112*
Egyedül él (referencia: nem egyedül él)	-0,034
Gazdasági aktivitás	
A háztartásban legalább egy aktív kereső van (referencia: nincs aktív kereső)	0,152*
Rokkantsnyugdíjas, egyéb inaktív (referencia: öregségi, özvegyi nyugdíjas, nyugdíj mellett foglalkoztatott)	-0,052*
Utolsó munkaerő-piaci pozíció	
Foglalkozási státus (a társadalmi-gazdasági státus pontszáma)	0,497*
Önálló vállalkozó (referencia: alkalmazott)	0,056*
A lakóhely népességszáma	
Magyarzóerő (R-négyzet)	36,2%
Elemszám	2 967

Megjegyzés: *: statisztikailag szignifikáns ($p < 0,05$).

Forrás: Életmód/ időmérleg-felvétel, 2000.

¹⁰ A mutató előállítását a főkomponens-analízis módszerével történt. Az elemzés bemenő változóit a következők voltak: a lakáskörülményeket a korábbiakban – a klasztertipológia kialakításához – használt lakásstátus változójával mértük; az anyagi fogyasztás és a kulturális aktivitás esetében ugyanígy jártunk el (lásd a Függelék); a jövedelmi helyzetet az egy főre jutó háztartási jövedelem mutatta. A főkomponens-elemzés során – amely a változók közötti korrelatív összefüggésekre épít – egyetlen olyan faktor (főkomponens) képződött, amelynek a sajátértéke 1-nél nagyobb volt. A négy változó közös főkomponense az együttes szórás 54 százalékát fejezte ki. A főkomponens faktorpontszámára – amely az általunk vizsgált változók szerinti társadalmi különbségeket mutatják – a továbbiakban mint társadalmi státusra utalunk.

A 60 éven felüliek társadalmi státusa leginkább a nyugdíjba vonulásuk előtti foglalkozási pozíciójuktól függ:¹¹ minél előnyösebb az utóbbi, annál magasabb az előbbi. A vállalkozói múltnak ugyan nincs ekkora hatása a jelenlegi életkörülményekre, de azt mindenképpen ki kell emelnünk, hogy az aktív periódusukban vállalkozóként tevékenykedő idősök státusa szignifikánsan jobb, mint a volt alkalmazottaké. A korábbi munkaerő-piaci pozíció után a következő legfontosabb befolyásoló tényező a lakóhely urbanizáltsági foka – amit az ott élők számával mértünk. Az összefüggés ebben az esetben is pozitív: a nagyobb településeken élők a társadalmi ranglétra magasabb fokait foglalják el – figyelembe véve a demográfiai, foglalkozási jellemzőket.

Az idősök társadalmi státusa erősen függ háztartásuk gazdasági aktivitás szerinti összetételétől is: azok életkörülményei, akiknek legalább egy családtagja (pl. házastársa, vele élő gyermeke) valamilyen formában kötődik a munkaerőpiachoz, sokkal kedvezőbbek, mint a tiszta inaktív háztartásokban élőké. Kimutatható továbbá, hogy a rokkantnyugdíjasok, a nyugdíjjal nem rendelkező inaktívak társadalmi státusa szignifikánsan rosszabb, mint az öregségi nyugdíjasoké.

A demográfiai jellemzők közül csak az életkor gyakorol statisztikai értelemben lényeges hatást a társadalmi státusra: ahogyan a korábbiakban is láthattuk, az idősebb öregek életkörülményei rosszabbak, mint a fiatalabbakéi. Figyelembe véve az egyéb tényezők szerepét is, az a tény, hogy valaki egyedül él vagy sem, érdemben nem befolyásolja a társadalmi státust.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a hatvan éven felüliek jelenlegi életkörülményei leginkább a korábbi munkaerő-piaci pozíciójukkal, legkevésbé demográfiai jellemzőikkel magyarázhatók.

A következőkben azt vizsgáljuk meg, vajon a társadalmi-fogyasztási státus hogyan befolyásolja az idősök testi/lelki egészségi állapotát.

A 60 éven felüliek 47%-a nyilatkozott úgy, hogy van valamilyen tartós betegsége, fogyatékosága, és 16% azok aránya, akiket ez a betegség komolyan akadályoz a mindennapi tevékenységeikben (7. tábla). Az átlagosnál jobb az egészségi állapota a felső- és a középosztály tagjainak, míg a legrosszabb a depriváltaké.

A mentális kondíciót¹² tekintve talán még ennél is markánsabbak a társadalmi-fogyasztási csoportok szerinti különbségek. A felsőosztályhoz tartozók csaknem felének nagyon jó a lelkiállapota, és csupán 6%-uké nagyon rossz. Hasonló arányszámok adódnak a kultúraorientált középosztálynál is. A kispolgárok két kategóriájában egyötöd-egynegyed a nagyon jó és ugyanekkora a nagyon rossz mentális állapotúak aránya. A tisztesszegénységben élők között már azok vannak többen, akik többféle lelki panasszal küzdenek. A depriváltak 40%-ánál mindennaposak a mentális panaszok, és csak valamivel több mint egytizedük tekinthető ebből a szempontból egészségesnek.

¹¹ Ebben az esetben a foglalkozási helyzetet az ún. gazdasági-társadalmi státus pontszámával mértük. Eszerint, minden egyes foglalkozáshoz kapcsolható egy nemzetközileg validált státuspontszám, ami az adott munkavégzéshez tartozó képzettségi minimumon, átlagos jövedelmi helyzeten és presztízsen nyugszik. Nyilvánvalóan jobb lett volna olyan foglalkozási státuspontokat alkalmaznunk, amely magyar adatokon alapul, azonban Magyarországon 1988 óta nem volt erre alkalmas felvétel.

¹² Ennek a mérésére egy szintetikus indexet alakítottunk ki, amely a következő panaszok előfordulását veszi figyelembe: gyakran érzi kimerültnek magát; többnyire úgy érzi, nincs szerencséje; sokat aggódik az egészségi állapota miatt; gyakran fáj erősen a feje; sokszor van erős szívdobogása; egészen összezavarodik, ha több dolgot kell rövid idő alatt elvégeznie; állandóan izgatott, ideges; a félelmeitől, szorongásaitól nem tud megszabadulni; ismételten visszatérő, riasztó gondolatok kínozzák. Az alkalmazott statisztikai eljárás a standardizálás volt. A 7. tábla azoknak a részarányát mutatja, akik az így kialakított index legfelső és legalsó negyedébe esnek.

7. tábla. A különböző társadalmi-fogyasztási csoportokhoz tartozó idősök (60–x évesek) egészségi jellemzői

(%)

Megnevezés	Felső- osztály	Kultúra- orientált közép- osztály	Felhal- mozó közép- osztály	Jó lakású kispolgár	Rossz lakású kispolgár	Tisztes szegény- ségben élő	Deprivált	Átlag
Fizikai egészségi állapot								
A tartós betegek vagy fogyatékosok aránya	18,0	40,0	38,7	46,8	49,5	52,9	54,1	46,9
Azok aránya, akiket betegségük akadályoz a mindennapi életvitelükben	2,0	9,4	12,1	17,4	17,6	18,1	22,5	16,3
Mentális egészségi állapot								
A nagyon jó állapotúak aránya	49,0	46,4	35,1	26,4	22,5	17,6	11,6	25,6
A nagyon rossz állapotúak aránya	6,0	9,8	16,9	20,7	23,9	36,4	40,2	25,0
Átlag	2,0	9,0	11,0	32,0	14,0	21,0	11,0	100,0
Elemszám	50	255	313	970	431	637	311	2 967

Forrás:Életmód/időmérleg-felvétel, 2000.

A mentális egészségi állapot kapcsán is kíváncsiak voltunk arra, vajon a különböző egyéni-háztartási jellemzők közül melyek befolyása erősebb és melyeké gyengébb. Különös jelentőséget tulajdonítottunk a társadalmi státus hatásának, ezért – a lineáris regresszió eszközét alkalmazva – egy kétlépcsős modellt alakítottunk ki úgy, hogy első lépésben csak az ezt leképező indexet¹³ szerepeltettük, a második lépésben viszont bevontuk az egyéb demográfiai, lakóhelyi, munkaerőpiaci változókat is. Az eredményeket a 8. tábla foglalja össze.

8. tábla. Az idősök (60–x évesek) mentális egészségi állapotának meghatározói (standardizált regressziós becslések)

Változók	Becslés	
	1. modell	2. modell
Társadalmi státus	–0,292*	–0,217*
Demográfiai jellemzők		
Férfi (referencia: nő)	–	–0,155*
Életkor	–	0,043*
Egyedül él (referencia: nem egyedül él)	–	0,009
Gazdasági aktivitás		
Rokkantsnyugdíjas, egyéb inaktív (referencia: öregségi, özvegyi nyugdíjas, nyugdíj mellett foglalkoztatott)	–	0,041*
Utolsó foglalkozási státus (a társadalmi-gazdasági státus pontszáma)	–	–0,067*
A lakóhely népességszáma		
Magyarázóerő (R-négyzet)	10,1%	15,7%
Elemszám		2 967

Megjegyzés: *: statisztikailag szignifikáns ($p < 0,05$).

Forrás: Életmód/időmérleg-felvétel, 2000.

¹³ Ez az index megegyezik a 6. táblában bemutatott regresszióelemzés függő változójával.

A társadalmi státus nagyon lényegesen befolyásolja a mentális egészséget, és ezt a hatást a különböző egyéb tényezők alig korrigálják. Eszerint minél kedvezőbb körülmények között él egy idős ember, annál kisebb eséllyel szenved lelki panaszoktól.

A demográfiai változókat illetően a nemi hovatartozás és az életkor szerepét kell kiemelnünk: a férfiaknál és a fiatalabbaknál ritkábban fordulnak elő pszichikai panaszok, mint a nőknél és az idősebbeknél. Ha valaki rokkantnyugdíjas vagy egyéb inaktív, akkor több panaszt említ, mint az öregségi nyugdíjas. Az utolsó foglalkozási státusnak szerepe van a mentális stabilitásban: figyelembe véve az egyéb tényezők hatását is, minél jobb pozícióból ment nyugdíjba valaki, annál kevesebb lelki problémával küzd. Hasonló a lakóhely urbanizáltsági szintjének befolyása is.

3.4. Összegzés

Magyarországon az idősödő korosztály foglalkoztatási aránya – európai összehasonlításban – különösen alacsony. A kilencvenes években a gazdasági változások nyomán – megfelelő foglalkoztatási kilátások híján – viszonylag sokan kerültek rokkantnyugdíjas, munkanélküli, egyéb inaktív státusba. Elemzésünk szerint ennek a csoportnak az életkörülményei lényegesen rosszabbak, mint a szabályszerűen öregségi nyugdíjba vonult társaiké; az átlagosnál magasabb közöttük a szegények, a depriváltak aránya.

Lakáskörülményeik, anyagi fogyasztásuk, kulturális aktivitásuk alapján a 60 éven felüliek több, mint egyötödét sorolhatjuk a felső-, illetve a középosztályhoz. Legnépesebb (46%-os aránnyal) az átlagos anyagi színvonalon élő kispolgárok kategóriája, amelyet – a lakásviszonyok szerint – a jó, illetve a rossz lakással rendelkezők rétegére bonthatunk. Az idősek több mint 30%-a tekinthető szegénynek, és ebből mintegy 10% a depriváltak (a nagyon rossz lakás- és anyagi körülmények között élők) hányada.

Az idősek társadalmi státusát, életkörülményeit leginkább a nyugdíjazásukat megelőző munkaerő-piaci pozíció határozza meg: minél előnyösebb volt ez, annál kedvezőbbek a mostani létviszonyaik. A demográfiai jellemzők közül csak az életkornak van lényeges szerepe: az idősebb nyugdíjasok státusa rosszabb, mint a fiatalabbaké. Azonban nem feledkezhetünk meg a háztartásösszetétel hatásáról sem: azok az idősek, akiknek a családjában van legalább egy aktív kereső, kedvezőbb körülmények között élnek, mint a kizárólag inaktívokból álló háztartások tagjai. Nagyon lényeges szerepe van a lakóhelynek is: az urbanizáltabb településeken élő idősek társadalmi státusa kedvezőbb, mint a kistelepüléseken, községekben lakóké.

A társadalmi státus az idősek egészségi állapotát szintén alapvető módon befolyásolja. A felső- és középosztályhoz tartozók körében jóval alacsonyabb a tartós betegségben szenvedők, a fogyatékosok aránya, mint a szegények vagy a depriváltak között. A mentális egészségi állapotot illetően még markánsabbak a társadalmi helyzet szerinti differenciák: a depriváltak rétegéhez tartozó idősek 40%-ánál mindennaposak a lelki problémák, míg a felsőosztályban egytizedes ugyanez az arány.

3.5. Függelék

A társadalmi-fogyasztási csoportok alapjául szolgáló szintetikus mutatók elemei és előállításuk módja

Lakásstátus	Anyagi fogyasztás	Kulturális aktivitás
Laksűrűség: 0 – az egy főre jutó lakterület átlag feletti 1 – az egy főre jutó lakterület átlag alatti	A következő tárgyakkal való ellátottság: automata mosógép: 0-1 hagyományos mosógép: 0-1 centrifuga: 0-1	Könyvek száma a háztartásban: 0 – átlag alatti mennyiség 1 – átlag feletti mennyiség
A lakás fűtése: 0 – szén, fa 1 – egyéb	mosogatógép: 0-1 hűtőszekrény: 0-1 mélyhűtőgép: 0-1 színes tv: 0-1	Hanglemezek, CD-k száma: 0 – átlag alatti mennyiség 1 – átlag feletti mennyiség
A lakás vízellátása: 0 – házi vízvezeték, kút 1 – hálózati ivóvíz	személyi számítógép: 0-1 mikrohullámú sütő: 0-1 fekete-fehér tv: 0-1 képmagnó: 0-1	Újságolvasás: 0 – nem olvas rendszeresen 1 – rendszeresen olvas
A szennyvízelvezetés módja: 0 – házi 1 – közcsonatorna	videokamera: 0-1 Van-e a család tulajdonában nyaraló, hétvégi ház, második lakás? 0 – nincs 1 – van	Könyvolvasás: 0 – a felvételt megelőző 12 hónapban nem olvasott 1 – olvasott
A melegvízellátás: 0 – fürdőkályha, konyhai vízmelegítő 1 – egyéb	Van-e a család tulajdonában gépkocsi? 0 – nincs 1 – van	Színházlátogatás: 0 – a felvételt megelőző 12 hónapban nem volt 1 – volt
A lakás állapota: 0 – vizes, nedves, penészes 1 – száraz	0 – nincs 1 – van	Múzeumlátogatás: 0 – a felvételt megelőző 12 hónapban nem volt 1 – volt
Környezeti ártalmak: 0 – vannak 1 – nincsenek	A vizsgálatot megelőző 12 hónapban a háztartás valamelyik tagja elutazott valahová üdülni? 0 – nem 1 – igen	Hangverseny-látogatás: 0 – a felvételt megelőző 12 hónapban nem volt 1 – volt
Telefonellátottság (vezetékes): 0 – nincs 1 – van	A háztartásban tudnak-e pénzt félre- tenni? 0 – nem 1 – igen	Könyvtárlátogatás: 0 – a felvételt megelőző 12 hónapban nem volt 1 – volt
A szintetikus mutató előállítása: 1. lépés: a fenti változók standardizálása (z-score) ¹⁴ 2. lépés: a standardizált változók összeadása	A háztartásnak vannak-e hátralékai, elmaradt befizetései? 0 – nincsenek 1 – vannak A szintetikus mutató előállítása: 1. lépés: a fenti változók standardizálása (z-score) 2. lépés: a standardizált változók összeadása	A szintetikus mutató előállítása: 1. lépés: a fenti változók standardizálása (z-score) 2. lépés: a standardizált változók összeadása

¹⁴ Ez az eljárás egy adott tárgy, jelenség népességén belüli előfordulását veszi alapul. Például ha valamely anyagi jószág a lakosság körében nagyon elterjedt, annak alacsony a skála szerinti értéke, mert majd mindenkinek van belőle, hiánya viszont erős negatívum (csak keveseknek nincs), illetve fordítva.

4. AZ ÖREGEDÉS FOLYAMATA ÉS JELEI A LEGAKTÍVABBTÓL A LEGIDŐSEBB KOROSZTÁLYIG*

FALUSSY BÉLA

* Készült a T-033042 számú OTKA kutatási program keretében

4.1. Bevezetés

Az elemzés adatbázisául az 1999/2000. évi Életmód–időmérleg-felvétel szolgál. Ez az adatgyűjtés – országosan reprezentatív mintával dolgozva – 1999 szeptemberétől 2000 augusztusáig folyamatosan zajlott. A kiválasztott 11 000 15 és 84 év közötti személy negyedévenként egy-egy előre kijelölt napjáról számolt be részletesen még másnap, kérdezőbiztos segítségével. Az időmérlegnapló a végzett tevékenységeket, azok helyszíneit, társas környezetét a valóságosnak megfelelő sorrendben, a kezdő és záró időpont meghatározásával rögzítette.

Interpretációnk a korcsoportok közötti különbségeket gyakran az öregedés folyamatának tüneti fel, noha magunk is úgy véljük, hogy mindez minden nemzedékkel más körülmények, feltételek között, másként, más tünetekkel történik meg. Vizsgálódásunk középpontjában azonban az időfelhasználás áll, amelyben a ma érvényesülő külső hatások eredményeként különböző életkori szakaszokban jelennek meg az öregedéshez vezető, ahhoz köthető tünetek, jellemző vonások. Ez a keresztmetszeti vizsgálat tehát nem az egyes generációk életében követi nyomon és veti egybe, hanem a jelenben egymás mellett élő korosztályokban vizsgálja azokat az eseményeket és életviteli hatásokat, amelyek között a mai nemzedékek – gyakran korai, idő előtti – öregedése zajlik.

Az ember teljesítőképességének csúcsát a legtöbb vonatkozásban 30–39 éves kora között éri el. Innen a hanyatlás hosszú, soktényezős folyamata vezet az öregedéshez. Elemzésünk során ennek az ívnek a töréspontjaira mutatunk rá, az életviszonyokban és az időfelhasználásban beálló változásokat vizsgálva. Az egyes életszakaszokat öt egymást követő korcsoport reprezentálja: a 60 év alattiak három generációja (30–39, 40–49, 50–59 évesek), majd az öregedés kezdeti szakaszát képviselő 60–74 évesek, végül a legidősebb életkort megélők közül a 75–84 évesek korosztálya. Az öregedés kezdetét ma az emberek többsége – a 60–74 éves korosztályi átlag körül – 65 évben jelöli meg.¹⁵

A korosztályok életkörülményeiben, időfelhasználásában egyaránt tükröződnek az életkorhoz kötődő aktuális feladatok és az egymást követő generációk sok tekintetben különböző életútja. Az életkorral együtt változnak a rendelkezésre álló emberi erőforrások, de a szükségletek is. Egy-egy korcsoport, a rá jellemző közös vonásokon, élethelyzeteken túl, éppúgy rétegződik erőforrások és szükségletek szerint, mint a társadalom egésze. E különbségek többségének mértéke és szerepe azonban az életkor előrehaladtával változik.

4.2. Az életkorral változó élethelyzetek és erőforrások

Az öt korosztály jellemzésekor az eltérő élethelyzetekből indulunk ki. A számos lehetséges változó közül figyelembe vesszük a lakóhely településtípusát, a lakóépületet, a háztartás nagyságának és összetételének néhány jellemző vonását (1–2. tábla), továbbá az egyén családi állapotát, családi állását, gazdasági aktivitási csoportját (3–4. tábla).

Az egyes korcsoportok közül a fiatalabbak vidéki városokban, a legidősebbek pedig főként a fővárosban élnek nagyobb arányban. A 30 és 60 év közöttiek közel egyötöde lakótelepi panelépületek, fele családi házak lakója. A legidősebbek (75–84 évesek) aránya erősen felülreprezentált a városi bérházakban (17%) és parasztházakban (19%), de kevesebben élnek családi házban. Lakótelepeken a két idősebb korosztály egyre csökkenő hányada található (1. tábla).

¹⁵ Dobossy–S. Molnár–Virágh: Öregedés és társadalmi környezet. KSH – Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2003.

1. tábla A háztartások megoszlása a megkérdezett 30–84 éves személy kora szerint, 2000

A háztartások jellemzői	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A megfigyelések száma	1 684	1 819	1 617	2 204	854
A háztartások száma, ezer	504,9	549,8	540,3	839,5	346,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Településtípus					
Budapest	18,3	18,9	22,7	20,5	24,4
Egyéb város	45,7	45,4	44,4	42,0	38,5
Község	36,0	35,7	32,9	37,5	37,1
Az épület jellege					
Városi bérház	11,6	11,4	13,3	12,8	17,1
Lakótelepi panel	21,2	21,7	19,6	14,5	11,7
Többlakásos zöldövezeti	6,1	5,6	6,2	6,4	5,4
Családi ház	49,2	51,8	50,6	50,8	45,3
Parasztház	9,7	7,8	8,5	13,7	18,9

A korcsoportokat követve lineárisan növekszik (9-től 59%-ig) az egyszemélyes, ugyanakkor csökken a háromtagú (26-ról 5%-ra), valamint a népes, 5 és többtagú háztartásokban élők aránya (18%-ról 2%-ra). A kéttagú háztartás a 60–74 évesek (46%), a négytagú pedig a 30–49 évesek körében (35%) képviseli a legnagyobb hányadot.

2. tábla A háztartások összetételének megoszlása a megkérdezett 30–84 éves személy kora szerint, 2000

A háztartások jellemzői	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A HÁZTARTÁS NAGYSÁGA, ÖSSZETÉTELE					
A háztartás létszáma					
1	8,6	10,5	20,2	41,4	58,7
2	12,2	18,5	40,0	45,9	33,3
3	26,4	24,5	22,2	8,4	5,1
4	34,5	34,4	11,9	2,2	1,2
5–x	18,3	12,2	5,6	2,1	1,7
A háztartásnak tartós beteg, fogyatékos tagja van	20,8	30,4	47,6	53,1	57,5
A háztartás személyi összetétele					
Egyedülálló					
– 15–59 éves	8,8	10,5	20,4
– 60 éves és idősebb	–	–	..	39,3	58,8
Házaspár gyerek nélkül					
– 15–59 éves	6,2	8,9	26,6	2,2	–
– 60 éves és idősebb	–	..	5,4	37,7	26,8
Házaspár gyerekekkel					
– eltartott gyerekekkel	60,9	47,5	12,8	1,1	0,2
– felnőtt gyerekekkel	5,0	9,7	15,3	5,0	1,8
Egy szülő gyerekekkel					
– eltartott gyerek	4,9	6,4	2,0	0,1	0,2
– felnőtt gyerek(ek)	4,2	5,5	5,8	4,6	3,8
Több család	3,7	2,0	3,0	1,6	0,6
Egyéb	6,3	9,3	8,6	6,5	7,7

Az eltartott gyermeket nevelő házasok háztartásainak aránya a 30–39 éves korosztályban a legmagasabb (61%). A 75 évesnél idősebbek 59%-a él egyedül, közel 30%-a házastársával. A 30 és 60 év közötti három korosztályban folyamatosan csökken (61-ről 13%-ra) az eltartott gyereket nevelők és emelkedik (5-ről 15%-ra) a felnőtt gyermekkel élők aránya.

A családi állapotban bekövetkező változásokat, illetve a korosztályi különbségeket vizsgálva: a házasok aránya az 50–74 éves korosztályokhoz tartozó férfiak (77%), valamint a 30–39 éves nők körében (75%) a legmagasabb. Az ennél idősebb nők között először az elváltak (40–49 évesek korcsoportjában arányuk 17%), majd az özvegyek hányada emelkedik. 50 és 84 év között a három női korosztályban az özvegyek aránya 17-ről 68%-ra fut fel. Az élettársi kapcsolatban élő férfiak kvótája a 40–49 évesek generációjában a legmagasabb (6%), a nőknél 30–39 éves korban tetőzik 5% felett. A gyermeküket egyedül nevelő anyák a 40–49 éves korosztályban vannak legtöbben (korosztályon belüli arányuk 18%). A szülőként gyermekük családjával élő idős nők hányada a 60–74 évesek között 4%, a 75–84 évesek között 6% (3. tábla).

3. tábla A 30–84 éves népesség megoszlása családi állapot és családi állás szerint, 2000

3.1. Férfiak

Személyi jellemzők	A felszorzott minta százalékos megoszlása				
	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A megfigyelések száma	780	912	783	900	304
Felszorzott minta, 1000 fő	623	734	579	562	149
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Családi állapot					
– nőtlen	22,8	12,7	5,3	3,1	1,5
– házas	70,1	75,6	77,3	77,5	69,2
– házas, de különváltan él	1,9	1,3	2,7	1,3	1,0
– elvált	5,1	9,3	11,7	6,5	0,9
– özvegy	–	1,1	3,1	11,6	27,4
Családi állás					
– férj	69,8	75,7	77,3	77,8	69,2
– élettárs	5,4	6,3	4,9	2,2	2,5
– gyermek	16,6	7,1	3,1	0,9	–
– felmenő rokon	–	–	0,1	0,6	2,7

3.2. Nők

Személyi jellemzők	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A megfigyelések száma	901	904	833	1 304	550
Felszorzott minta, 1000 fő	616	757	645	806	287
Családi állapot					
– hajadon	11,0	4,9	3,6	4,3	3,9
– házas	74,3	70,3	64,6	42,3	20,6
– házas, de különváltan él	1,9	2,2	1,3	1,0	1,7
– elvált	11,4	17,5	13,7	7,5	5,3
– özvegy	1,5	5,0	16,8	45,0	68,4
Családi állás					
– feleség	74,6	70,5	64,9	42,3	20,6
– élettárs	5,2	3,1	2,6	1,5	0,5
– gyermekével egyedül élő szülő	11,8	17,7	10,8	7,0	7,0
– gyermek	4,0	2,0	2,0	0,8	–
– felmenő rokon	–	0,6	1,9	3,7	5,8
– egyedülálló	4,1	5,3	16,8	42,8	63,0

A gazdasági aktivitás szerint képzett főbb kategóriák korosztályokon belüli súlyát vizsgálva (4. tábla) azt látjuk, hogy

- a foglalkoztatottak aránya a férfiak között a 30–39 éves korosztályban (85%), a nők között pedig a kisgyermekes kort követően, a 40–49 évesek közt a legmagasabb;
- a gyesen, gyeden levő kismamák aránya a 30–39 éves korosztályban 18%;
- a munkanélküli férfiak aránya az 50 év alatti korosztályokban 10% körüli, a nőknél ezek aránya a 30–39 éveseknél tetőzik 9% körül;
- a rokkant férfiak aránya a 40–49 évesek között is már közel 10%, az 50–59 évesek közül pedig minden negyedik tartozik ebbe a körbe.

4. tábla A 30–84 éves népesség megoszlása gazdasági aktivitás szerint, 2000

4.1. Férfiak

Személyi jellemzők	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A gazdasági aktivitás csoportjai					
15–84 éves férfiak együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Foglalkoztatott	84,8	80,2	61,8	11,4	1,5
– aktív kereső	81,1	76,9	57,5	4,3	0,2
– nyugdíj mellett foglalkoztatott	0,5	0,8	3,3	7,1	1,2
Nyugdíjas együtt	4,4	10,1	30,2	88,4	98,5
– öregségi nyugdíjas	–	0,8	5,4	82,6	96,8
– rokkantnyugdíjas	4,4	9,3	24,9	5,8	1,8
Munkanélküli, segélyezett együtt	9,6	9,6	7,6	0,2	–
KERESŐMUNKA					
Keresőmunkája nem volt	0,9	0,4	0,4	0,1	–
Azok közül, akiknek volt/van rendszeres keresőmunkája	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
– volt már (vagy jelenleg is) munkanélküli	22,7	23,2	15,7	3,3	2,8

4.2. Nők

Személyi jellemzők	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A gazdasági aktivitás csoportjai					
15–84 éves nők együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Foglalkoztatott	66,0	74,6	45,0	3,5	1,4
– aktív kereső	65,1	72,9	40,7	0,6	0,7
– nyugdíj mellett foglalkoztatott	0,2	1,3	4,3	2,9	0,7
Nyugdíjas együtt	1,7	10,4	47,5	94,9	95,5
– öregségi nyugdíjas	–	0,5	29,1	91,7	94,8
– rokkantnyugdíjas	1,6	9,9	18,5	3,2	0,8
Munkanélküli, segélyezett együtt	8,6	6,4	3,6	0,3	0,8
Gyes, gyeden van	18,1	3,4	0,3	–	–
Háztartásbeli és egyéb eltartott együtt	5,6	5,2	3,6	1,3	2,3
KERESŐMUNKA					
Keresőmunkája nem volt	2,8	1,5	2,7	8,8	23,3
Akinek volt/van rendszeres keresőmunkája	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
– volt már (vagy jelenleg is) munkanélküli	23,7	16,8	10,7	5,4	4,7

Az egyes korosztályok eltérő munkatapasztalata (volt-e kereső foglalkozásuk) és a már előfordult munkanélküli állapot egyaránt fontos mutatója az életvitelnek, a legfőbb megélhetési forrás, a keresőmunka stabilitásának, biztonságának.

Azok aránya, akiknek életük során még nem volt keresőmunkájuk, a férfi korosztályokban 1% alatt marad, míg a nők körében az 50 évesnél idősebbek egymást követő három korcsoportjában ugrásszerűen emelkedik hányaduk (rendre 3, 9 és 23%). Azok közül, akiknek jelenleg is van (vagy volt) keresőmunkájuk, az 50–59 éves férfiaknak 16%-a, a nőknek 11%-a volt már munkanélküli.

Az egyes korcsoportok kulturális erőforrásait az iskolai végzettség, a nyelvtudás és a számítógéphasználat (5. tábla), valamint a háztartás kulturális eszközellátottságának néhány mutatója alapján vizsgáljuk (6. tábla).

5. tábla A 30–84 éves népesség megoszlása iskolai végzettség, nyelvtudás és számítógép-használat szerint, 2000

5.1. Férfiak

Személyi jellemzők	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
Iskolai végzettség					
0–7 osztály	1,0	2,7	4,4	14,2	40,8
8 osztály	13,9	16,4	22,6	35,5	20,2
Szaktanulmányok, szakiskola	43,6	42,0	35,3	19,8	10,2
Érettségi	27,7	25,3	22,1	15,7	17,1
Felsőfokú oklevél	13,8	13,5	15,7	14,8	11,7
Idegen nyelvet beszél	22,6	20,0	18,3	15,1	19,9
Számítógépet használ	32,4	26,0	18,5	4,6	1,4

5.2. Nők

Személyi jellemzők	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
Iskolai végzettség					
0–7 osztály	1,9	1,5	4,5	27,1	60,5
8 osztály	15,2	23,8	37,5	42,9	22,7
Szaktanulmányok, szakiskola	25,8	21,0	14,2	7,5	5,0
Érettségi	38,8	36,4	32,4	15,8	8,1
Felsőfokú oklevél	18,3	17,2	11,4	6,7	3,7
Idegen nyelvet beszél	25,6	20,3	14,7	12,1	13,6
Számítógépet használ	37,2	33,7	18,6	1,4	–

Az általános iskolát sem (0–7 osztályt) végzetek aránya a 60 év alattiaknál nem éri el az 5%-ot, az őket követő két korosztály (a 60–74 és a 75–84 évesek) férfi népességéből 14, illetve 41%, a nők köréből 27, illetve 60% tartozik közéjük. A csupán általános iskolai végzettséggel rendelkezők hányada is magasabb az idősebbek között: a 30–39, illetve a 60–74 évesek generációjában a férfiaknál 14, illetve 35%, a nőknél 15, illetve 43%. A szaktanulmányokat végzetek és érettségizettek hányada 30 és 84 év között a korról fokozatosan csökken. Az előbbieket aránya a 30–39 éves férfiaknál 44, a 75–84 éveseknél 10%, a nőknél 36, illetve 5%, az utóbbiak aránya ugyanezekben a korosztályokban a férfiaknál 28, illetve 17%, a nőknél 39, illetve 8%. A szaktanulmányvégzettség minden korosztályban a férfiak, az érettségi pedig 60 év alatti korcsoportokban a nők körében elterjedtebb. Amíg a diplomás férfiak aránya a 30 és 74 év közötti korosztályokban alig különbözik,

14–15%, addig az 50 év alatti diplomás nők aránya meghaladja a férfiakét (17–18%), az ezt követő korosztályokban viszont egyre kisebb a legmagasabb végzettségűek hányada.

Idegen nyelvet a fiatalabbak közül beszélnek többen. A 30–39 és a 60–74 évesek generációját összehasonlítva, arányuk a férfiaknál 23, illetve 15%, a nőknél 26, illetve 12%.

A számítógép használatnál hasonló következtetésre jutunk. Az aktív korcsoportokból kiemelve a 30–39 és az 50–59 évesek korcsoportját, a férfiaknál 32, illetve 18%, a nőknél 37, illetve 19% az arány, viszont mindkét nem esetében magasabb, mint az idegen nyelven beszélőké. Ebben a tekintetben az 50 év alatti korosztályokban a nők magasabb arányt képviselnek, összefüggésben azazal, hogy munkájuk fokozottan igényel számítógép-ismeretet.

Meg kell jegyezni, hogy a 60–74 éves férfiak közül is 15% beszél idegen nyelvet és 5% használ számítógépet.

Azok a háztartások, amelyekben 30 és 50 év közötti személyeket kérdeztünk meg, 26%-ban rendelkeznek személyi számítógéppel, de internet csatlakozás csak a 40 év alattiak háztartásában közelíti meg (2000-ben) az 5%-ot. (6. tábla)

A színes tévé az idősebbek háztartásában némileg kevésbé elterjedt: a 30–39 éveseknél 80, a 75–84 éveseknél 72%-os az arány; a csak fekete-fehér tévékészüléket illetően viszont 5%, illetve 20%. A programok közötti – az adásidőtől függetlenül – szabadabb választást biztosító képmagnóval legnagyobb hányadban (60%) a fiatalabbak háztartásai rendelkeznek; az arány korcsoportok szerint egyre alacsonyabb, az 50–59 éveseknél 41%. A két idős korosztály háztartásai közül már csak 18, illetve 6%-nak van képmagnója.

Az összes háztartás 13%-ában nincs könyv. Ez az arány az 60 év alattiaknál 9–12%, a két idősebb korosztályban pedig 18, illetve 23%. 500 kötetesnél nagyobb házi könyvtárral a 40 és 60 év közötti két korosztály rendelkezik, a könyvet birtokló háztartások negyedrésze. A 60 év felettiéknél ezek az arányok 17, illetve 12%.

6. tábla A háztartások megoszlása a megkérdezett 30–84 éves személy kora szerint, 2000

A háztartások jellemzői	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A megfigyelések száma	1 684	1 819	1 617	2 204	854
A háztartások száma, ezer	504,9	549,8	540,3	839,5	346,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A tévéhasználat eszközei					
fekete-fehér tv (színes nincs)	4,2	4,6	7,3	12,1	19,2
színes tévé	79,4	73,2	74,9	76,2	72,1
kábeltevé, műholdvevő	65,1	67,4	61,4	48,4	37,1
képmagnó	59,6	56,9	41,4	17,7	6,4
videokamera	6,3	6,2	4,3	1,6	0,3
Számítógép, Internet					
személyi számítógép	26,1	26,0	13,9	3,5	1,8
Internet csatlakozás	4,8	3,4	2,2	0,9	0,4
Házi könyvtár					
van	91,0	91,5	88,0	82,1	77,5
nincs könyv a háztartásban	9,0	8,5	12,0	17,9	22,5
Házi könyvtárak a könyvek száma szerint					
Összes házi könyvtár	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
– 49	17,3	15,5	17,6	29,4	36,0
50 – 199	36,9	32,3	32,6	34,4	33,8
200– 499	28,3	28,5	24,4	19,1	18,2
500 és több	17,5	23,6	25,4	17,1	11,9
Ebből: 1000–x db	8,7	10,7	12,5	8,3	5,1

A nyitott életvitel, a mozgékonyság, a kapcsolattartás lehetőségeit befolyásoló fontos, bár nem kizárólagos tényező a telefon- és a gépkocsi-ellátottság (7. tábla). A kapcsolati tőke működésére utal, hogy szükség esetén miben és kitől várhat egy háztartás segítséget: a szükségletek és a segítséget ígérő kapcsolatok jellemzői (számuk és erősségük is) életkoronként szintén jellegzetesen változnak (8. tábla).

7. tábla A háztartások megoszlása telefon- és gépkocsi-ellátottság szerint, 2000

A háztartások jellemzői	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
Telefon					
vezetékes telefon	77,0	75,9	76,3	68,5	58,5
mobiletelefon	22,9	17,2	14,1	4,0	2,0
Gépkocsi van	49,8	50,0	42,8	23,7	8,1
Mire használja gépkocsiját					
keresőtevékenységhez	15,1	15,5	10,0	3,0	1,1
munkába járásra	25,4	21,0	17,3	3,8	1,6
vásárláshoz, ügyintézéshez	35,7	35,8	30,1	15,4	6,2
hétvégi utazáshoz	25,2	21,6	18,7	11,3	3,5
csak nagyobb utakhoz	8,2	8,6	8,2	5,0	1,6
egyéb	8,9	10,0	9,4	7,3	2,5

8. tábla A háztartások aránya a kapott segítség fajtái és a segítőkhez fűződő kapcsolat szerint, 2000

A háztartások jellemzői	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A megfigyelések száma	1 684	1 819	1 617	2 204	854
A háztartások száma, ezer	504,9	549,8	540,3	839,5	346,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
TÁMOGATÁSOK					
Szociális támogatást egy éven belül kaptak	25,6	17,6	13,2	12,3	15,6
Egy éven belül kapott segítségfajták					
háztartási munkában	28,5	21,3	21,6	30,3	45,7
gyermek/beteg ellátásában	30,9	12,7	5,5	6,9	14,8
élelmiszer, ruhanemű	44,0	30,2	24,1	28,6	37,8
pénz a napi megélhetéshez	11,9	8,6	5,3	5,4	9,3
Kitől kapott legutóbb segítséget:					
a háztartási munkában					
gyerektől	..	7,0	13,3	23,0	33,5
rokontól, baráttól	26,1	14,3	8,3	5,8	8,0
gyermek/beteg ellátásában					
gyerektől	3,2	5,6	11,4
rokontól, baráttól	30,1	11,8	2,4	1,7	1,8
élelmiszert, ruhaneműt					
gyerektől	..	3,8	12,4	22,3	29,1
rokontól, baráttól	40,6	24,9	10,1	5,7	7,1
pénzt a napi megélhetéshez					
gyerektől	1,8	3,2	6,7
rokontól, baráttól	8,5	5,9	2,2	1,3	1,2

Vezetékes telefonnal az aktív korú (30–59 éves) személyek háztartásainak 76–77%-a rendelkezik. Ez az arány a kapcsolattartásra fokozottan ráutalt két idősebb korcsoportban alacsonyabb, 68%, illetve 58%. A mobiltelefon használata erősen korfüggő: legnagyobb hányadban a 30–39 évesek körében (23%), legkevésbé a két 60 év feletti csoport háztartásában terjedt el (4, illetve 2%).

Személygépkocsi az 50 év alattiak háztartásainak felében van. Az ezt követő három korosztályban 43, 24, 8% a gépkocsi-tulajdonosok aránya.

Háztartási munkában, gyermek-, illetve betegellátásban, ételkészítésben/ruhaneműben a legtöbb (nem intézményes) támogatást, a legnagyobb arányban a kisgyerekes 30–39 évesek és a rendszerint egyedül élő, magára hagyatott 75–84 évesek kapják. A szülőktől, rokonoktól, barátoktól kapott segítség aránya az életkorral fokozatosan csökken, majd az idősebb korosztályoknál támogatóként egyre nagyobb szerephez jut a gyermek. A napi megélhetéshez pénzt a 30–39 éves korosztály 12%-a kap, ez az arány az idősebb korcsoportokban rendre alacsonyabb, de a legidősebeknél ismét magasabb, megközelíti a 10%-ot.

A háztartások anyagi helyzete (9. tábla) szintén változik az életkorral. Az önálló egzisztencia megteremtése időben elhúzódik. A 30–39 évesek még többnyire alacsonyabb kereset mellett kezdik kiformalni saját otthonukat (lakás, lakásfelszerelés), ezért sokan közülük (35%) kölcsönöket vesznek fel és törlesztenek. Ugyancsak erre az életkorra esik a gyermekvállalás, amelynek költségei tartósak és növekszenek. Viszont éppen a gyermekek miatt ez a korosztály jut el leggyakrabban üdülni.

9. tábla A háztartások jövedelmi helyzete a megkérdezett 30–84 éves személy kora szerint, 2000

A háztartások jellemzői	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
A megfigyelések száma	1 684	1 819	1 617	2 204	854
A háztartások száma, ezer	504,9	549,8	540,3	839,5	346,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
JÖVEDELMI HELYZET					
Jövedelmi kvintilisek					
1. kvintilis	28,3	22,4	13,6	6,7	4,7
2. kvintilis	29,6	29,0	15,8	8,7	7,5
3. kvintilis	9,0	14,5	20,6	35,2	40,6
4. kvintilis	11,3	14,1	21,5	32,6	34,3
5. kvintilis	21,8	19,9	28,4	16,8	13,0
PÉNZGAZDÁLKODÁS					
Törlesztenek valamilyen hiteltartozást	34,5	26,9	16,3	6,3	3,2
Van késedelmes tartozásuk	5,3	6,1	3,1	1,9	0,7
Tudnak félretenni pénzt	37,1	35,2	38,7	41,1	39,7
GAZDÁLKODÁS					
Rendelkeznek földterülettel	47,0	50,2	55,5	61,6	48,5
Foglalkoznak állattartással	26,7	28,6	33,6	40,0	32,8
Azon évek száma, amelyben voltak üdülni					
5 év alatt nem volt	45,2	52,8	62,3	76,8	83,1
1–2 évben	27,4	24,8	20,4	13,1	10,5
3–5 évben	27,4	22,4	17,3	10,1	6,5

Később (50–59 éves korban) az anyagilag is egyre önállóuló gyerekek mellett csökkennek a háztartás mindennapi kiadásai, a kortól függően növekvő keresetek lehetővé tesznek egy-egy nagyobb beruházást, korszerűsítést. E korosztályon belül legtöbben (28%) az 5. jövedelmi kvintilisbe tartoznak.

Idősebb korban folyamatosan szűkülnek a pénzügyi források, csökken a nyugdíjak vásárlóértéke, ezzel együtt megszűnnek a beruházások, zsugorodnak a személyes szükségletek (például a ruházkozásban), az ésszerűbb életvitel mellett csökkennek az egyéb (kulturális, utazási célú) kiadások is. A nyugdíjas korosztály tagjainak 77–83%-a öt éven belül egyszer sem üdült. Ebből fakad, hogy éppen köztük a legmagasabb a pénz megtakarítására képes háztartások aránya (a 60–74 éveseknél 41, a 75–84 éveseknél 40%).

Már 30 éves kortól növekszik mind a művelt földterülettel rendelkező, mind az állattartó háztartások aránya, legmagasabb a 60–74 évesek korosztályában (62, illetve 40%), alkalmat adva a jövedelemkiegészítésre.

Mindez tükröződik az egyes korcsoportok jövedelmi kvintilisek közötti megoszlásában és az üdülések gyakoriságában is.

4.3. Az életkor és az időfelhasználás szerkezete

Az időfelhasználás szerkezetét alapvetően az életkeretek és a rendelkezésre álló erőforrások alakítják, miközben az aktív tevékenységek egy része újabb erőforrásokat indukál, más részük erőforrásokat használ el. Az elhasznált erőforrások – az optimálist meg nem haladó elemi szintű, fiziológiai rekreáción túl – többnyire aktív tevékenységek révén pótolhatók és bővíthetők. Az idősebb korban szükségszerűen kieső munkatevékenységek helyét aktív szabadidős tevékenységek foglalhatják el. Ha ez nem történik meg – részben a szervezet életútától függő kifáradása következtében –, a passzív mozzanatok növekedésével kezdetét veszi a fokozatos leépülés.

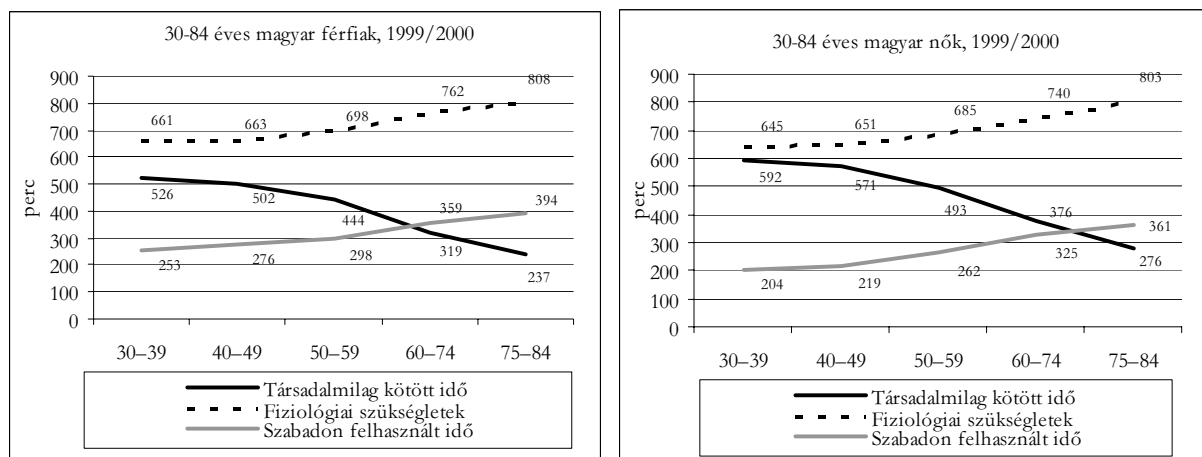
A napi átlagos időfelhasználás – a napi időkeret, ezen belül az összes munka és az összes szabad idő – szerkezetében, összetételében az életkor előrehaladtával (30 és 84 év között) bekövetkező változásokat ábrákon szemléltetjük.

Az 1–2. ábra tárgya a napi időfelhasználás három fő szerkezeti eleme. Ezek közül a társadalmilag kötött idő aránya 30–39 éves korban a legmagasabb, az ezt követő korosztálynál kissé, majd karakteresen alacsonyabb. A fiziológiai célú és a szabadon felhasznált idő ennek tükörképeként alakul, egymással viszont párhuzamosan: 30 éves kortól mindkettő hányada egyre magasabb. A nők társadalmilag kötött ideje valamennyi korosztályban meghaladja a férfiakét, az idősebb korúknál ezek a különbségek némileg kisebbek. Mivel a két nem fiziológiai célra használt ideje közel azonos, a nők szabadon felhasznált ideje lesz a férfiakéhoz képest minden korosztályban kevesebb.

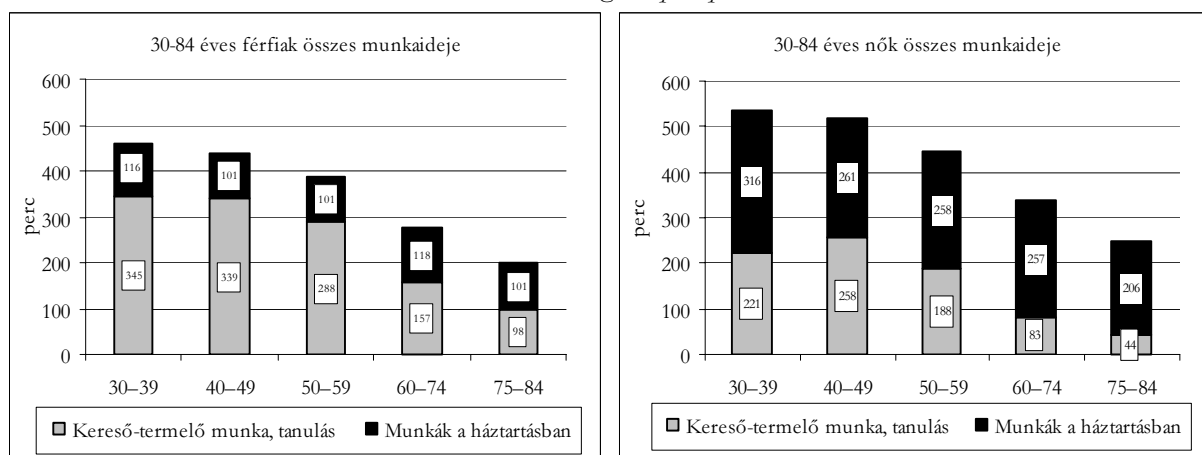
Az összes kereső-termelő és háztartásellátó munkaidő összetételében (3–4. ábra) a férfiaknál 74 éves korig az előbbi, a nőknél, a 40–49 évesek kivételével, az utóbbi dominál. A munka szempontjából legaktívabb a 30–39 évesek korosztálya, náluk a legmagasabb a társadalmi alaptevékenységekre, azaz a férfiak kereső-termelő munkákra (átlagos napon 345 perc) és a nők családellátó munkákra (316 perc) fordított ideje. A legtöbb, kétórányi háztartásellátó munkát a férfiak közül a 30–39 évesek fiatal házasként, illetve a 60–74 évesek nyugdíjasként végzik. A nők közül keresőmunkával a kisgyermekes életszakaszon túljutott, 40–49 évesek töltenek a legtöbbet (258 percet). A kereső-termelő munka aránya valójában az 50 év fölöttiekénél alacsony feltűnően (a nők esetében ez a fordulat a férfiakéhoz képest gyorsabb). Háztartásellátó munkával a 30–39 éves nők töltenek a legtöbb időt, az idősebb korosztályokban jelentő-

sen kevesebbet, de ez az alacsonyabb mérték 40-től 75 éves korig stabilan 260 perc körül marad.

1–2. ábra A 30–84 éves magyar népesség napi időfelhasználásának fő szerkezeti elemei korcsoportok szerint, 1999/2000. évi átlagos nap, perc

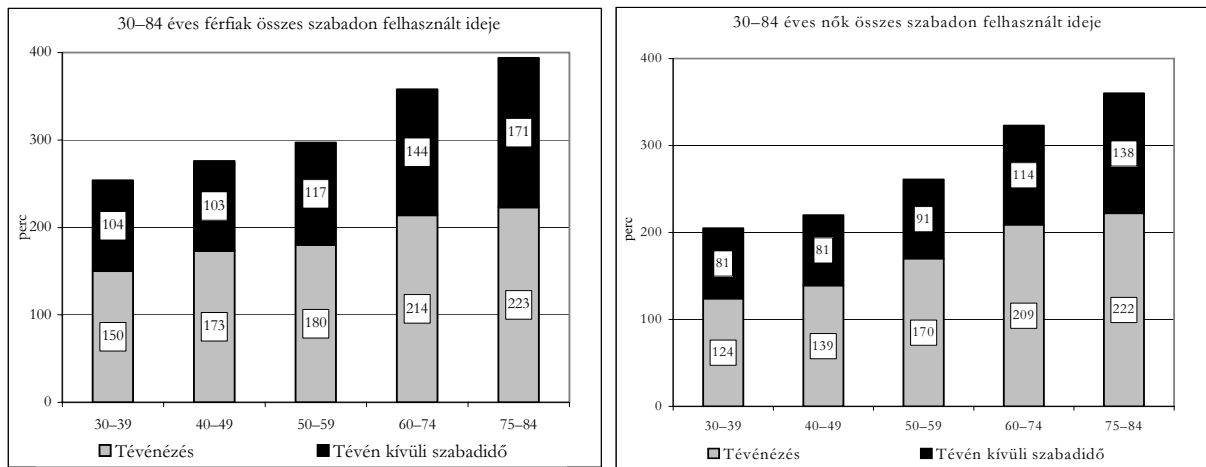

3–4. ábra A 30–84 éves magyar népesség napi időfelhasználásában az összmunkaidő szerkezeti változása korcsoportonként, évi átlagos napon, perc

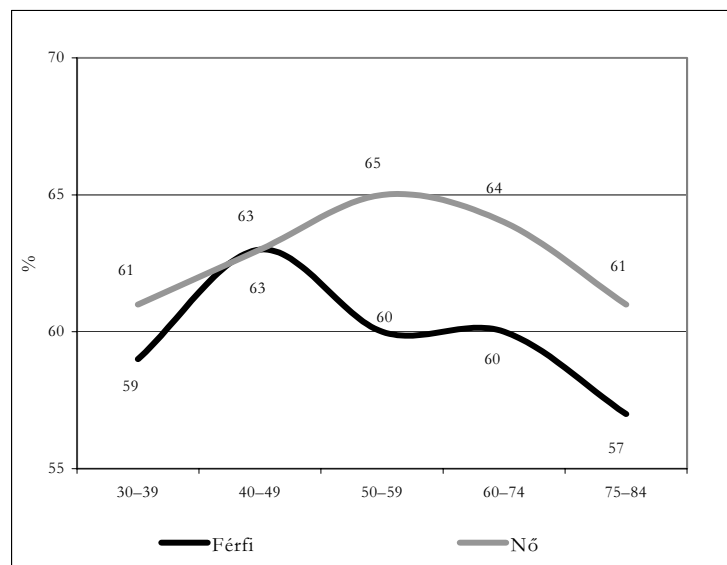

Legkevesebb szabadon felhasználható ideje a 30–39 éveseknek van. Ennek szerkezetében a 30 év felettek korcsoportjaiban – változó mértékben – a tévézés dominál: aránya a 40–49 éves férfiaknál 63%, az 50–54 éves nőknél 65%. Ettől különböző szabadidős tevékenységre a 60 év feletti korosztályok fordítanak a legtöbb időt: a férfiak esetében ez 2,5–3 óra, a nők körében 2 óra körüli idő áll rendelkezésükre (5–7. ábra).

5-6. ábra A 30–84 éves magyar népesség napi időfelhasználásában a szabadon felhasznált idő szerkezeti változása korcsoportonként, évi átlagos napon, perc

7. ábra A tévézés szabad időn belüli aránya nemek és korcsoportok szerint, a 30–84 éves magyar népesség évi átlagos napján, 1999/2000, %

4.4. A napi tevékenységek gyakoriságának alakulása

Az életvitel, az életkörülmények változása a mindennapi tennivalók, elfoglaltságok alakulásában is nyomon követhető. Az időmérleg-felvétel „B” adattípusa azt jelzi, hogy az egyes tevékenységeket a vizsgált napokon, azaz az év egy átlagos napján a megfigyelték mekkora hányada végezte. Ennek alapján vizsgáljuk, hogy 30 évesnél idősebbek tevékenységei közül melyek gyakoribbak, illetve melyek ritkábbak az életkor függvényében, vagy melyek nem mutatnak ilyen szabályosságot.

Az így értelmezett váltás a legtöbb esetben nem fokozatosan következik be, hanem bizonyos életkori töréspontokat mutat.

A csökkenő gyakoriságú tevékenységek (10. tábla) közül kiemelendő

mindkét nem esetében

- 40 éves kortól a gyermekgondozás (második töréspont a 49. életév), a tanulás-önképzés, a fizikai rekreáció aktív tevékenységei (sport, kirándulás), a vendégeskedés,
- 50 éves kortól a közlekedés, és ez folyamatosan ritkul a további korcsoportokban,
- 60 éves kortól a testi higiénia (fürdés-zuhanyzás, fogmosás), amiben 74 év felett további ritkulást hozó második törés következik be;

a férfiak körében

- 40 éves kortól az ipari-szolgáltató (nem mezőgazdasági) jellegű jövedelemkiegészítés, az autós közlekedés, a videózás,
- 50 éves kortól a főfoglalkozású munka, a kulturális intézmények látogatása,
- 60 éves kortól az összes kereső-termelő munka, 74 év felett a javító-karbantartó munka is, az autós közlekedés (ez az 50–59 éves korosztályhoz képest mindkét következő életkori csoportban az előző felére esik vissza);

a nők körében

- először 50, majd 74 éves kortól a vásárlás, a főzés, a mosás-vasalás, a gyalogos közlekedés, az összes főzés-tálalás gyakorisága azonban csak 75 éves kortól esik vissza (91-ről 84%-ra).

A viszonylag egyenletesen, nagyobb töréspontok nélkül ritkuló tevékenységek közül kiemelendő

a férfiak körében

- a vendégeskedés és vendéglátóhelyen való étkezés, a rokonok-ismerősök látogatása, a tömegközlekedés, a szabadidős tevékenységekhez kapcsolódó közlekedés, az ügyintézés;

a nők körében

- a tömegközlekedés, az ügyintézés.

A gyakoribbá váló tevékenységek (11. tábla) közül kiemelendő, egy-egy korcsoporthoz köthető kiugró növekedés jellemző

mindkét nem esetében

- 40 éves kortól az újság- és folyóirat olvasása, a házimunkák közül a mosogatás,
- 50 éves kortól a passzív pihenés és a betegség miatt ágyban fekvés,
- 60 éves kortól a reggelizés és az ebédelés (ez az egészségi szempontból fontos körülmény egyben azt is jelzi, hogy az aktív életkor táplálkozása rendszertelen, sokszor hiányos, a későbbiekben számos betegség okozója);

a férfiak körében

- 40 éves kortól a különböző házimunkák együttese,
- 50 éves kortól a hobbi, ezen belül a kedvenc állatok gondozása (kutyasétáltatás stb.), a rádióhallgatás,
- 60 éves kortól a vásárlás, a kert, udvar rendben tartása, a fűtés, a séta és a vallásgyakorlás,
- 75 éves kortól a takarítás és a társas szabadidőtöltés;

a nők körében

- 40 éves kortól az újság- és folyóirat olvasás, a hobbi, ezen belül a kedvenc állatok és szobanövények gondozása,
- 50 év felett a ruhajavítás, a kézimunka, a vallásgyakorlás és a vendégfogadás,
- 60 év felett a különböző ház körüli munkák (kert, udvar rendben tartása, a fűtés), a társas szabadidőtöltés, ezen belül a beszélgetés, valamint a séta és a rádióhallgatás.

A viszonylag egyenletesen, nagyobb töréspontok nélkül gyakoribbá váló tevékenységek közül kiemelendő mindkét nem esetében

- az egészségügyi szolgáltatások igénybevétele, a könyvolvasás és a passzív szabadidőtöltés;

a nők körében

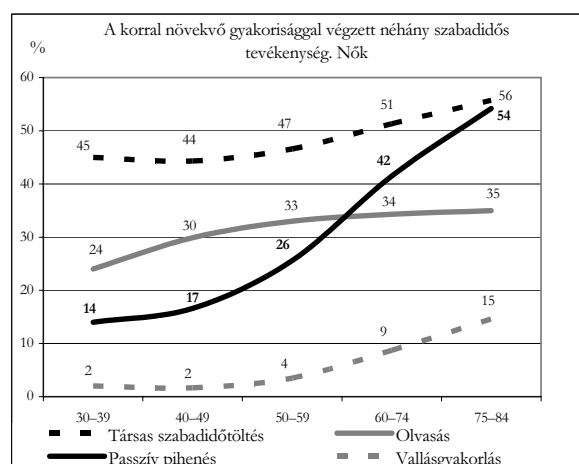
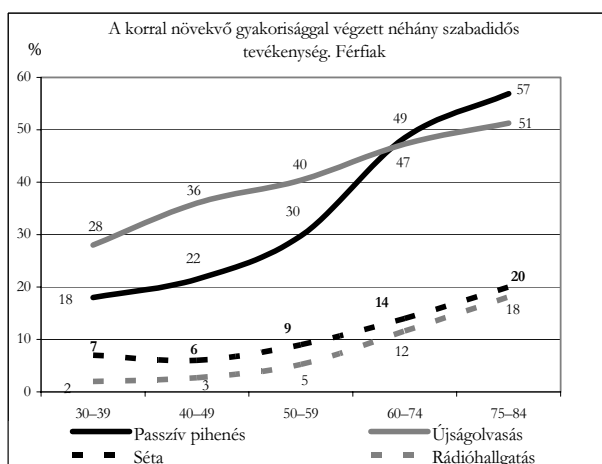
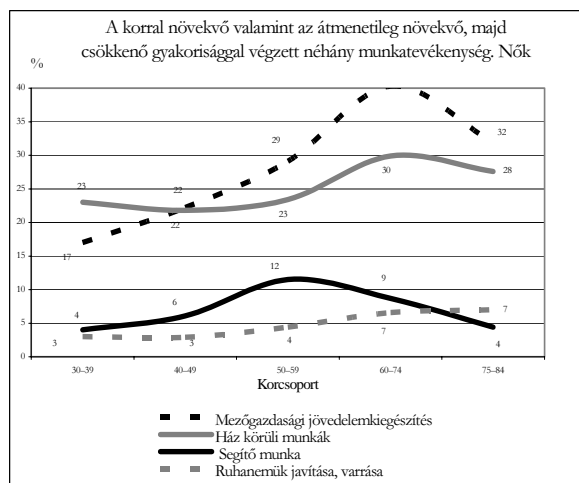
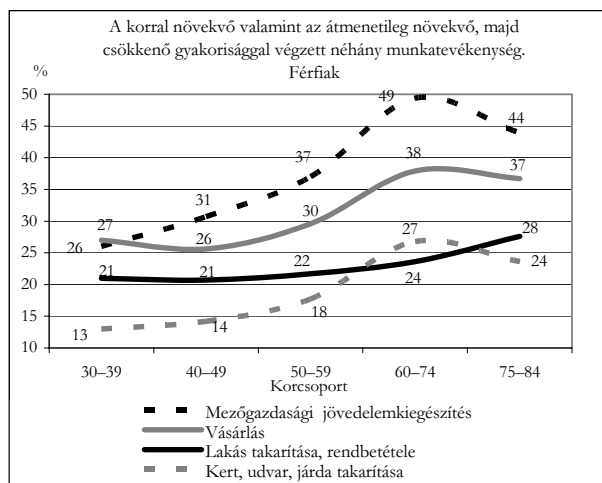
- a lakástakarítás;

a férfiak körében

- a tévénézés.

Ha megkíséreljük összevetni a korral következetesen ritkuló, illetve gyakoribbá váló elfoglaltságok körét, jellegét, azt mondhatjuk, a korszerűbb, helyváltoztató, nyitottságot, nagyobb aktivitást igénylő tevékenységeket a passzívabb, az otthonhoz kötődő, kisebb szellemi-fizikai aktivitást igénylő munka- és szabadidős elfoglaltságok váltják fel. Ebben a folyamatban kulcsszerepe van a társadalom állapotának, az életkorral egyre több kudarcot megélt, erősen megfáradt, egészségileg megroppant emberek tömegének.

8. ábra A 30-84 éves népesség körében az életkorral növekvő, vagy átmenetileg növekvő gyakorisággal végzett tevékenységek. 1999/2000. évi átlagos nap, %

Vannak átmenetileg növekvő és csökkenő gyakoriságú tevékenységek is.

Az átmeneti növekedés, majd a rá következő visszaesés többnyire a társadalmi alap- tevékenységekkel (a férfiak esetében a kereső-termelő, a nőknél az anyai, a háztartás- és családellátó szereppel kapcsolatos munkákkal), a teljesítőképesség változásával függ össze (12. tábla).

A növekedési szakasz csúcsa tevékenységenként változó:

mindkét nem esetén

- 40–49 éves korban a kávézás-teázás,
- 50–59 éves korban a segítő munka (más háztartásnak nyújtott ingyenes segítség),
- 60–74 éves korban a mezőgazdasági jövedelemkiegészítés;

a férfiak körében

- 50–59 éves korban a szeszes ital fogyasztása;

a nők körében

- 40–49 éves korban az összes kereső-termelő aktivitás, ezen belül főfoglalkozású munka végzése,
- 50–59 éves korban az idős, beteg felnőttek ellátása,
- 60–74 éves korban a főzés.

10. tábla *Az életkor emelkedésével csökkenő mértékben végzett tevékenységek (évi átlagos nap, végzők %-a)*

10.1. *Férfiak*

Napi tevékenységek	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
I./ 1. Kereső-, termelőtevékenység	75,1	74,1	69,7	59,2	47,6
1.1. Főfoglalkozás együtt	55,4	51,9	39,0	7,1	0,8
1.2.1. Nem mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	4,0	2,8	2,2	1,6	0,8
2. Tanulás, önképzés	4,3	2,6	1,3	0,8	1,0
3–5. Munkák a háztartásban					
3/a–c. Háztartási és karbantartási munkák közül					
c) Javító, karbantartó munkák, építkezés	13,1	13,3	11,2	9,5	4,8
3.10. Épület, helyiség felúj., építk.	4,2	4,1	3,9	3,6	2,0
3.11. Jármű, házt.ber., bútor javítása	9,4	9,5	7,9	6,1	2,8
4.3. Ügyintézés	4,6	4,2	3,7	4,1	2,7
5. Gyermekek ellátása, gondozása	38,5	16,1	5,6	3,5	2,5
6. Közlekedés együtt	85,7	83,2	77,6	66,0	58,6
6.3. Gépkocsi	37,3	32,2	26,3	13,1	5,8
6.4. Tömegközlekedés és egyéb	21,0	19,6	16,7	13,1	13,2
Közlekedési célok közül:					
Étkezés, italfogyasztás	9,9	9,6	8,9	6,1	5,5
Rokonok, ismerősök látogatása	16,9	13,3	11,8	12,5	12,3
Egyéb szabadon végzett tevékenység	13,3	10,8	10,2	10,7	9,6
II. / – fürdés, zuhanyozás	79,2	77,3	72,8	63,1	52,3
– fogmosás	32,6	29,1	29,1	21,7	16,2
Étkezések helyszínei közül					
– vendégség	10,3	8,7	7,6	5,4	6,0
– vendéglátó hely	22,0	19,9	15,9	7,4	7,0
III/ Vendégeskedés más lakásán	3,8	3,2	2,6	2,7	2,6
12.2. Videózás	3,4	1,7	1,5	1,2	0,8
10. Kulturális és sportrendezvény látogatása	2,5	2,1	1,3	0,9	1,2
15.2. Kirándulás, strand	4,2	2,6	2,4	2,0	1,0
15.3. Sport, egyéb testedzés	5,1	3,3	3,2	3,2	2,6

10. tábla Az életkor emelkedésével csökkenő mértékben végzett tevékenységek (évi átlagos nap, végzők %-a) (folytatás)

10.2. Nők

Napi tevékenységek	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
I/ 2. Tanulás, önképzés	4,1	2,2	0,8	0,3	0,3
3–5. Munkák a háztartásban					
3.1. Főzés, terítés, tálalás	89,8	91,0	90,0	91,3	84,4
– reggeli, kávé, tea készítése	67,5	64,1	57,5	58,3	48,5
3.4. Mosás, vasalás	44,1	43,9	36,0	27,3	20,5
– vasalás	22,1	23,6	17,9	11,8	7,4
4.1. Vásárlás	53,9	55,1	51,5	47,3	34,0
4.3. Ügyintézés	4,3	4,7	4,0	3,3	2,2
5. Gyermekek ellátása, gondozása	61,3	22,1	8,3	3,7	2,1
6. Közlekedés együtt	82,9	82,3	74,9	63,6	49,8
6.1. Gyalog	58,8	60,0	55,1	52,9	43,9
6.2. Kerékpár	13,5	12,6	12,2	7,1	2,5
6.3. Gépkocsi	20,2	18,1	12,8	4,9	4,0
6.4. Tömegközlekedés és egyéb	22,8	23,5	21,1	12,8	7,8
II. / – fürdés, zuhanyozás	82,5	84,5	75,4	61,7	48,2
– fogmosás	32,8	32,2	28,3	21,6	17,8
III/ 8.4. Társas szórakozás (játék, tánc stb.)	2,1	2,0	1,7	1,3	1,4
Vendégeskedés más lakásán	4,1	2,8	3,1	2,8	2,7
10. Kulturális és sportrendezvény látogatása	2,6	1,6	0,8	0,4	0,2
15.2. Kirándulás, strand	2,7	1,6	1,2	0,6	0,3
15.3. Sport, egyéb testedzés	4,0	2,6	1,7	1,7	1,1

11. tábla Az életkor emelkedésével növekvő mértékben végzett tevékenységek (évi átlagos nap, végzők %-a)

11.1. Férfiak

Napi tevékenységek	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
I/ a) Házimunka	43,0	49,0	48,3	48,7	48,9
– főzés (ebéd, vacsora)	11,1	15,2	17,6	17,7	16,8
3.2. Mosogatás, törölgetés	11,7	15,4	18,0	21,5	24,6
3.3. Lakás takarítása, rendbetétele	20,6	20,7	21,7	23,6	27,6
3.4. Mosás, vasalás	1,6	2,3	2,3	2,2	2,8
3.7. Kert, udvar, járda takarítása	13,4	14,2	17,7	26,8	23,6
3.8. Fűtés (favágás, tüzelőbehordás)	7,5	8,2	8,0	11,2	11,0
4.1. Vásárlás	26,5	25,6	29,6	37,9	36,7
7.3. Étkezés típusai közül – reggelizés	86,2	85,1	86,6	93,6	97,1
– ebédelés	93,8	92,7	93,6	96,8	97,9
7.4. Passzív pihenés, fekvés ébren	18,3	21,5	29,8	48,5	56,9
7.5. Betegség miatt fekvés, öngyógyítás	1,7	2,5	5,9	9,9	15,8
4.4. Egészségügyi szolgáltatás	1,8	2,7	4,5	5,7	6,3
16. Passzív szabadidő	3,5	4,3	4,1	4,9	7,9
III/ 8.1. Beszélgetés	40,2	38,4	40,5	42,6	48,7
Vendégfogadás	3,4	3,4	4,4	5,7	5,6
12.1. Tévézés	86,5	89,8	89,4	93,1	94,9
11.1. Újság, folyóirat, egyéb olvasás együtt	27,6	36,0	40,4	47,3	51,3
ebből: – kizárólag újság, napilap	20,3	27,7	31,7	36,9	40,2
– kizárólag folyóirat	4,5	5,2	4,5	7,5	8,3
11.2. Könyvolvasás	7,0	7,9	9,6	11,2	11,9
13.1. Rádióhallgatás	1,9	2,7	5,2	11,6	18,1
14. Egyéb kedvtelések, hobbik	9,3	10,8	14,7	17,1	17,0
14.2. Szobanövények, kedvenc állatok	5,7	7,2	10,1	11,2	9,6
15.1. Séta	6,7	5,7	8,5	14,1	19,7
9.1. Vallásgyakorlás	0,7	1,3	1,7	3,5	5,0

11. tábla. Az életkor emelkedésével növekvő mértékben végzett tevékenységek (évi átlagos nap, végzők %-a) (folytatás)

11.2. Nők

Napi tevékenységek	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
I/ 3.2. Mosogatás, törölgetés	76,6	81,0	81,3	85,3	82,9
3.3. Lakás takarítása, rendbetétele	63,7	65,3	67,7	70,0	67,8
3.5. Ruhaneműk javítása, varrása	2,8	2,9	4,4	6,6	7,0
b) Ház körüli munkák	22,7	21,8	23,4	29,9	27,6
3.7. Kert, udvar, járda takarítása	7,3	7,9	11,0	17,7	15,9
3.8 Fűtés	2,6	3,2	4,1	7,7	10,1
II/ 7.3. Étkezés típusai közül – reggelizés	80,4	79,4	82,7	90,0	92,9
– ebédelés	91,7	91,4	94,3	97,3	97,9
7.4. Passzív pihenés, fekvés ébren	13,9	16,6	25,6	41,5	54,2
7.5. Betegség miatt fekvés, öngyógyítás	1,2	2,6	5,2	10,8	18,0
4.4. Egészségügyi szolgáltatás	3,7	4,0	4,6	5,8	6,8
16. Passzív szabadidőtöltés	2,5	2,3	2,1	2,6	4,0
III/ 8. Társas szabadidőtöltés, szórakozás	45,0	44,3	46,6	51,3	55,7
8.1. Beszélgetés	35,8	35,5	36,5	41,0	46,6
Vendégfogadás	4,0	4,6	7,6	8,4	9,9
11.2. Könyvolvasás	8,5	9,8	11,4	10,9	10,6
13.1. Rádióhallgatás	0,5	0,9	1,9	6,6	11,5
15.1. Séta	5,7	4,4	5,9	7,7	10,9
9.1. Vallásgyakorlás	1,5	1,7	3,5	8,7	14,6
11. Olvasás	24,0	29,9	33,0	34,3	35,0
11.1. Újság, folyóirat olvasása együtt	16,8	21,8	24,1	26,3	27,4
ebből: – kizárólag újság, napilap	9,5	12,8	15,3	16,3	16,8
– kizárólag folyóirat	5,4	7,6	6,8	8,1	8,1
14. Egyéb kedvtelések	9,3	15,3	20,9	24,0	26,8
14.1. Kézimunka	0,6	1,1	3,1	5,3	6,0
14.2. Szobanövények, kedvenc állatok	7,5	12,3	14,7	15,6	17,7

Az átmenetileg csökkenő gyakoriságú elfoglaltságokhoz sorolhatók azok a nagy munkaterhelésű periódusok alatt visszaszoruló, többnyire szabadidős tevékenységek, amelyek iránt fiatal korban kialakult már az igény, majd idősebb korban újra megjelennek. Ide sorolható a férfiak társas szórakozása (kártya, sakk stb.), fizikai rekreációja (séta, sport, stb.), a nőknél a rokonlátogatáshoz, szabadidőhöz kapcsolódó közlekedés, a vendégeskedés (13. tábla).

12. tábla Az életkor emelkedésével átmenetileg növekvő mértékben végzett tevékenységek

Férfiak (Fordított U alakú görbe)

Napi tevékenységek	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
I. TÁRSADALMILAG KÖTÖTT TEVÉKENYSÉGEK					
1.2.2 Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	25,5	30,7	37,0	49,4	43,9
1.3. Segítő munka	5,1	5,4	7,0	6,7	3,9
II. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK					
– kávézás, teázás	41,2	44,8	43,3	32,5	22,5
III. SZABADON VÉGZETT TEVÉKENYSÉG					
8.3. Szeszital-fogyasztás, kocsmázás	4,0	4,2	4,6	2,8	1,2

12. tábla Az életkor emelkedésével átmenetileg növekvő mértékben végzett tevékenységek (folytatás)

Nők (Fordított U alakú görbe)

Napi tevékenységek	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
I. TÁRSADALMILAG KÖTÖTT TEVÉKENYSÉGEK					
1. Kereső-, termelőtevékenység	56,9	65,6	59,6	47,9	35,3
1.1. Főfoglalkozás	41,9	47,3	27,2	2,1	0,3
1.2.2 Mezőgazdasági jövedelemkiegészítés	16,6	22,2	29,1	40,3	31,9
1.3. Segítő munka	3,8	6,1	11,5	8,7	4,4
– háztartási munkák	3,2	3,9	5,3	4,3	2,5
– gyermekgondozás	0,5	2,4	6,9	4,6	1,6
Házimunkák					
– főzés (ebéd, vacsora)	76,2	77,5	78,9	82,0	72,4
– sütés, tészták készítése	5,2	7,0	7,3	7,1	5,2
3.6. Felnőttek ápolása gondozása	1,3	2,1	4,0	3,2	1,8
II. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK					
– kávézás, teázás	41,7	49,9	45,5	32,2	20,6
III. SZABADON VÉGZETT TEVÉKENYSÉG					
12.1. Tévénézés	85,1	87,1	91,6	93,7	91,4

13. tábla Az életkor emelkedésével átmenetileg csökkenő mértékben végzett tevékenységek

Férfiak (U alakú görbe)

Napi tevékenységek	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
II. SZABADON VÉGZETT TEVÉKENYSÉGEK					
8.4. Társas szórakozás (játék, tánc stb.)	6,0	4,6	3,9	4,3	5,8
15. Séta, sport, testedzés	14,3	10,7	12,8	18,3	22,1

Nők (U alakú görbe)

Napi tevékenységek	30–39	40–49	50–59	60–74	75–84
I. TÁRSADALMILAG KÖTÖTT TEVÉKENYSÉGEK					
Közlekedés úti céljai közül					
– rokonok, ismerősök látogatása	14,7	12,0	14,6	14,5	13,7
– egyéb szabadon végzett tevékenység	11,1	8,6	7,9	10,5	9,0
II. FIZIOLÓGIAI SZÜKSÉGLETEK					
7.3. Étkezés, evés ivás					
– egyéb étkezés	12,4	10,3	9,6	9,9	12,1
– vendégségben	8,0	4,8	6,5	5,4	5,8
III. SZABADON VÉGZETT TEVÉKENYSÉGEK					
8.2. Vendégeskedés	8,1	7,4	10,8	11,2	12,2

Irodalomjegyzék

DOBOSSY–S. MOLNÁR–VIRÁG: *Öregedés és társadalmi környezet*. Budapest 2003, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet

FALUSSY BÉLA: Az 1999/2000. évi Életmód/időmérleg-felvétel módszertani dokumentációja. Budapest 2001, KSH

FALUSSY–HARCSA: *Időfelhasználás 1986 és 1999 őszén*. Budapest 2000, KSH 199. o.

FALUSSY BÉLA: *Az időfelhasználás metszetei*. Budapest 2004, Új Mandátum

HARCSA–SEBŐK: *A népesség időfelhasználása 1986/1987-ben és 1999/2000-ben*. Budapest 2002, KSH 503. o.

**5. AZ IDŐSKORÚAK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTÁNAK
JELLEMZŐI
- MEGBETEGEDÉS ADATOK ALAPJÁN -**

DR. PAKSY ANDRÁS

5.1. Bevezetés

Az idős emberek életminőségét alapvetően testi-lelki egészségük határozza meg. Természetesen emellett szerepet játszanak még más tényezők is, mint pl. az anyagi és szociális helyzetük, környezetük stb. Jelen tanulmányban a megbetegedési, az ún. morbiditási adatok alapján kíséreljük meg bemutatni az idős emberek helyzetét. Nem értünk egyet azzal a nézettel, miszerint az öregség együtt jár a betegséggel, vagyis a betegség az öregedés következménye. Nagy számban élnek egészséges, testileg-lelkileg kiegyensúlyozott életet élő időskorú emberek, azonban erre vonatkozó statisztikai adatokkal alig rendelkezünk. Ennek következtében arra kényszerülünk, hogy az egészségi állapotot a betegségekkel és a halálalossággal jellemezzük.

A betegségek jelenléte rontja ugyan az életminőséget, azonban hangsúlyozzuk, hogy a korszerű gyógykezelés és rehabilitáció a betegségek egy részében teljes értékű életet biztosít (példa erre a jól kezelt magasvérnyomás betegség), a betegségek másik részében pedig, a betegség természetétől függően, javít az élet minőségén.

A felhasznált morbiditási adatok forrása (a felsorolt adatok a 2001. évi állapotot tükrözik):

- a házi orvosok 2 évenként ismétlődő morbiditási jelentése,
- a gondozóintézetek éves jelentései,
- a járóbeteg-szakellátás morbiditási adatai (Gyógyinfok),
- a kórházi morbiditás adatai (Gyógyinfok).

Felhívjuk a figyelmet, hogy az alábbiakban közölt morbiditási statisztikákban ugyanazon személy, ugyanazon betegség miatt csak egyszer szerepel. Ennek a módszernek az alkalmazásával lehetővé válik, hogy az adatok a tényleges morbiditást közelítsék. Például, ha egy cukorbeteg az adott tárgyévben 10 alkalommal fordult orvoshoz, akkor az csak egyszer minősült morbiditási esetnek. (A módszer leírása részletesen megtalálható „A fekvőbeteg- és a járóbeteg-szakellátás morbiditási adatainak felhasználási lehetősége a lakosság egészségi állapotának vizsgálatában” c. kiadványban KSH, 2003).

Az itt közölt morbiditási adatok a tényleges megbetegedési arányokat többségükben csak alábecsülve közelítik meg (ez a megállapítás nem csak az idősekre, hanem minden korcsoportra vonatkozik). A valódi megbetegedési arányok nagyobbak (betegségenként más-más mértékben).

Ennek okai az alábbiakban foglalhatóak össze. Csak az ún. regisztrált morbiditási adatok szerepelnek az egészségügyi statisztikában, azaz csak azoknak a személyeknek a betegsége(i), akik orvoshoz fordultak betegségük (panaszuk) miatt. Bizonyos betegségek esetén az egyének nem ismerik fel a betegség tüneteit, esetleg a betegség kezdetén nincs panaszuk, ezért nem fordulnak orvoshoz. Az sem ritka eset, hogy az emberek tisztában vannak azzal, hogy valamilyen betegség tüneteinek jelentkeztek náluk, azonban ennek ellenére nem fordulnak orvoshoz. A felsorolt megbetegedési eseteket „rejtett morbiditás”-nak nevezzük, és ezek nem szerepelnek a statisztikában.

A járóbeteg-szakellátási és a kórházi morbiditási adatok azért alábecsültek, mert voltak olyan betegek, akiket a statisztikai adatok vizsgálatának évében (jelen esetben 2001-ben) nem utaltak betegségük miatt szakorvoshoz vagy kórházba.

5.2. A kórházi és járóbeteg-szakellátás adatai

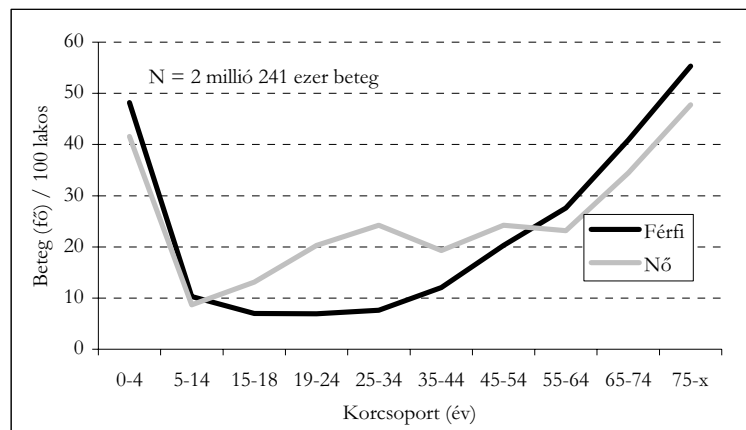
Az időskorúak gyakrabban szorulnak orvosi kezelésre, gyakrabban utalják őket szakorvosokhoz (rendelőintézetbe, kórházi ambulanciákra), továbbá gyakrabban kezelik őket kórházban. Az 1. és a 2. táblákban, valamint az 1. és a 2. ábrákon ezeket az adatokat mutatjuk be.

1. tábla A kórházból elbocsátott betegek száma nem és korcsoport szerint, 2001

Korcsoport (év)	Kórházból elbocsátott beteg (fő)*			Kórházból elbocsátott beteg (fő)* száz megfelelő korú és nemű lakosra		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
0– 4	119 345	97 833	217 178	48,2	41,6	45,0
5–14	62 918	50 472	113 390	10,3	8,7	9,5
15–18	18 570	33 676	52 246	7,0	13,1	10,0
19–24	33 368	92 544	125 912	7,0	20,3	13,5
25–34	58 446	180 154	238 600	7,6	24,2	15,8
35–44	77 675	126 920	204 595	12,0	19,3	15,7
45–54	150 726	194 345	345 071	20,3	24,2	22,3
55–64	141 098	147 011	288 109	27,6	23,1	25,1
65–74	150 685	191 213	341 898	40,9	34,5	37,0
75–x	113 656	200 439	314 095	55,3	47,7	50,2
Összesen	926 487	1 314 607	2 241 094	19,1	24,6	22,0

* Egy személy ugyanazon betegség miatt csak egy alkalommal szerepel a statisztikában.

1. ábra Száz megfelelő korú és nemű lakosra jutó kórházi ápolási eset, 2001

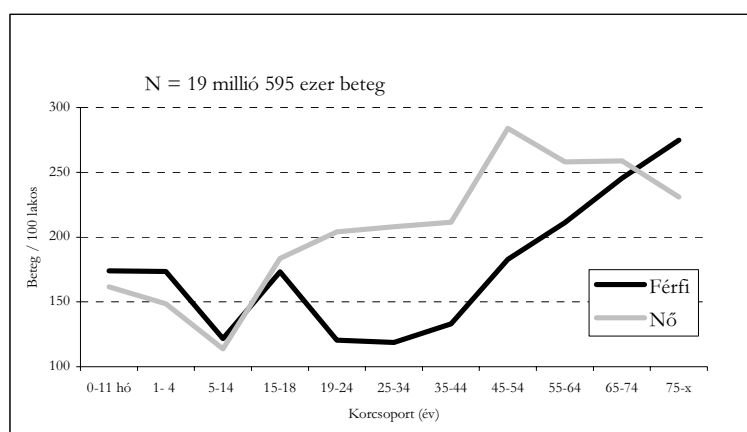
A száz lakosra jutó évi kórházi kezelések száma (pontosabban meghatározva a kórházból elbocsátott betegek száma) 2001-ben 22,0 volt. Korcsoportonként vizsgálva: a 65–74 éveseknél ez az arány 37,0, a 75 éves és idősebbek esetén pedig 50,2. A kórházban kezeltek 1/3-át az idős betegek tették ki. Természetesen ezek az arányok erősen függenek a betegség természetétől, a kórházi osztály jellegétől.

A járóbeteg-szakellátás klinikai jellegű rendelésein 2001-ben 19 millió 565 ezer beteg jelent meg (a fogászati rendelések nélkül). A klinikai jellegű rendelésekhez tartozik pl. a kardiológia, a sebészet, a nőgyógyászat, a fül-orr-gégészet, a szemészet stb. Nem tartozik közéjük a laboratórium, a röntgen, az ultrahang, a CT és egyéb képalkotó eljárások, a fizioterápia stb. A rendeléseken megjelent betegek 1/5-e volt 65 éves és idősebb. Az idős emberek évente átlagosan 2-3-szor fordulnak a járóbeteg-szakellátás szakorvosaihoz.

2. tábla A járóbeteg-szakellátás klinikai jellegű rendelésein megjelent betegek (fő) száma és aránya nem és korcsoport szerint, 2001

Korcsoport (év)	Megjelent beteg (fő)			Beteg (fő)/száz lakos		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
0–11 hó	85 559	75 611	161 170	173,9	161,7	168,0
1– 4	343 987	280 375	624 362	173,4	148,7	161,3
5–14	743 397	662 612	1 406 009	121,8	113,7	117,8
15–18	460 554	471 743	932 297	173,1	183,7	178,3
19–24	577 479	930 576	1 508 055	120,4	204,0	161,2
25–34	911 639	1 545 285	2 456 924	118,8	208,0	162,6
35–44	859 855	1 390 106	2 249 961	133,1	211,4	172,6
45–54	1 356 658	2 277 368	3 634 026	182,8	284,0	235,4
55–64	1 078 427	1 639 995	2 718 422	211,1	258,1	237,2
65–74	905 492	1 434 918	2 340 410	245,6	258,8	253,5
75–x	564 271	969 178	1 533 449	274,8	230,8	245,3
Összesen	7 887 318	11 677 767	19 565 085	162,8	218,5	192,0

2. ábra A járóbeteg-szakellátás klinikai jellegű rendelésein megjelent betegek aránya nem és korcsoport szerint, 2001

Az alábbiakban néhány, idős korban gyakrabban előforduló, erre a korcsoportra jellemző betegség, illetve betegségcsoport morbiditási adatait közöljük, a Betegségek Nemzetközi Osztályozása 10. revíziója szerint. A betegségek tételszámai (BNO-kódok) közlésénél minden esetben a 10. revízió megjelöléseit használjuk, ezért ezt külön nem jelöljük. A felsorolt adatok a 2001. évi állapotot tükrözik. Az időskorú népesség részletes morbiditási adatait „Az időskorúak egészségi állapotának jellemzői” c. kiadványban (KSH, 2004) tettük közzé.

5.2.1. A keringési rendszer betegségei (I00–I99)

Az időskorúak egészségi állapotát elsősorban a szív- és az érbetegségek határozzák meg, 65 éves kor után az emberek többségét érintik ezek a betegségek. Az időskori halálozások 60,3%-át a keringési rendszer betegségei teszik ki. 2001-ben szív- és érbetegség miatt a járóbeteg-szakellátás rendelésein 580 ezer idős személy jelent meg, a kórházakban pedig 255 ezer főt ápoltak.

5.2.2. Magasvérnyomás-betegség (I10–I15)

A magasvérnyomás-betegség az egyik leggyakoribb népbetegség, a háziorvosi morbiditás adatai szerint a 65 éves és idősebb férfiak 50,1%-a, a nők 52,0%-a szenved ebben a betegségben (3. tábla). A valódi morbiditás még ennél is nagyobb mértékű lehet, ugyanis nem minden magasvérnyomásos eset kerül a háziorvosoknál diagnosztizálásra, sok esetet nem is fedeznek fel (rejtett morbiditás).

2001-ben 155 ezer idős magasvérnyomásos beteget (55 ezer férfit és 100 ezer nőt) láttak el a járóbeteg-szakellátás rendelésein, a kórházakban pedig 43 ezer beteg került felvételre (14 ezer férfi és 29 ezer nő). A statisztikai adatok azt mutatják, hogy a nők körében gyakoribb ez a betegség, azonban figyelembe kell venni, hogy a nők gyakrabban fordulnak orvoshoz panaszaikkal, mint a férfiak, így a betegségük is hamarabb felfedezésre kerül (4. tábla, 3. ábra).

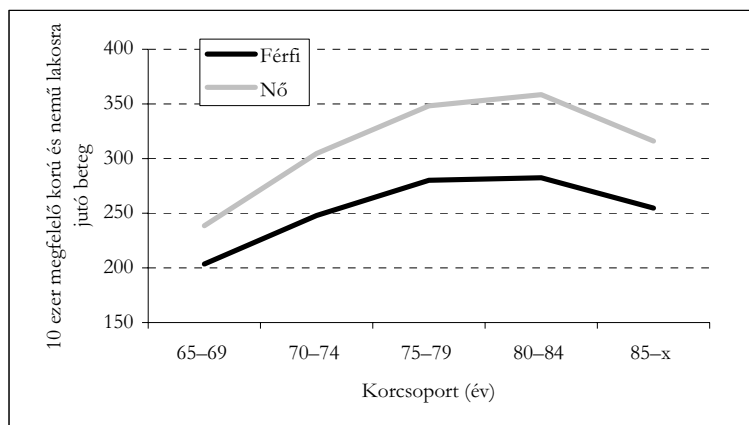
3. tábla Magasvérnyomás-betegség (I10–I15)
A háziorvosok morbiditási adatai, 2001

Megnevezés	65–74 éves	75–x éves	Összesen
A betegek száma			
Férfi	172 915	114 439	287 354
Nő	276 091	230 797	506 888
Összesen	449 006	345 236	794 242
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg			
Férfi	4 690,4	5 572,4	5 006,0
Nő	4 978,6	5 496,9	5 201,9
Összesen	4 863,5	5 521,7	5 129,3

4. tábla Magasvérnyomás-betegség (I10–I15)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfók)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	19 106	17 113	11 436	4 943	2 676	55 274
Nő	32 542	29 962	22 542	9 824	5 211	100 081
Összesen	51 648	47 075	33 978	14 767	7 887	155 355
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	952,0	1 018,8	969,1	939,3	770,3	962,9
Nő	1 131,9	1 121,9	1 022,8	879,8	593,4	1 027,1
Összesen	1 058,0	1 082,1	1 004,1	898,9	643,5	1 003,3
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	4 085	4 166	3 304	1 487	885	13 927
Nő	6 862	8 138	7 671	4 002	2 777	29 450
Összesen	10 947	12 304	10 975	5 489	3 662	43 377
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	203,5	248,0	280,0	282,6	254,7	242,6
Nő	238,7	304,7	348,1	358,4	316,2	302,2
Összesen	224,2	282,8	324,3	334,1	298,8	280,1

3. ábra Magasvérnyomás-betegség (I10–I15)
A kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.2.3. Ischaemiás szívbetegség (ISZB, I20–I25)

A keringési betegségek miatti halálozás jelentős részét az ischaemiás szívbetegségek okozzák, ezek közül kiemelt jelentősége van a heveny szívizomelhalásnak (szívizom-infarktusnak). A háziorvosi morbiditás adatai szerint a 65 éves és idősebb férfiak 28,6%-ának, a nők 23,9%-ának van ischaemiás szívbetegsége. A 75 éves és idősebb férfiak 35,7%-nál diagnosztizálták ezt a betegséget (5. tábla).

2001-ben a járóbeteg-szakellátás rendelésein 142 ezer idős beteg (65 ezer férfi és 77 ezer nő) jelent meg ISZB diagnózissal (a 65 éves és idősebb férfiak 11,3%-a, a nők 7,9%-a). A kórházakban 70 ezer beteget (30 ezer férfit és 40 ezer nőt) kezeltek az ischaemiás szívbetegség különböző formáival. Érdekes módon, míg a járóbeteg-szakellátás morbiditási arányszámai 70 éves életkor felett csökkenő tendenciát mutatnak, addig a kórházi morbiditás arányszámai kifejezetten emelkednek. Ennek okai ezekből az adatokból nem derülnek ki, feltételezhető, hogy a 70 évnél idősebb betegek már nem tudják igénybe venni a járóbeteg-szakellátást, vagy betegségük olyan súlyos, hogy kórházi ellátást igényelnek (6. tábla, 4. ábra).

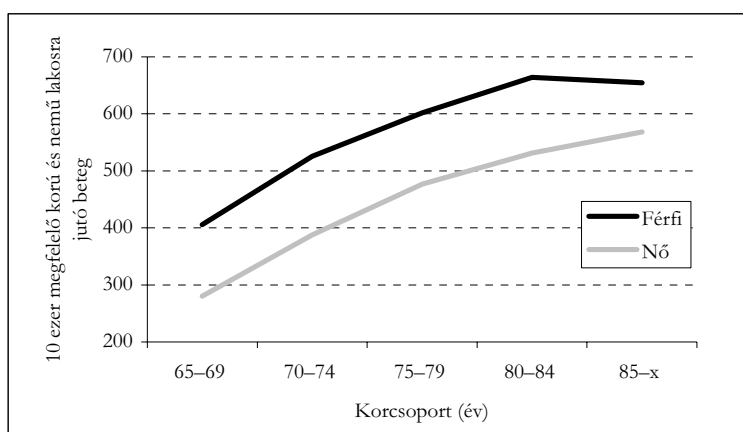
5. tábla Ischaemiás szívbetegség (I20–I25)
A háziorvosok morbiditási adatai, 2001

Megnevezés	65–74 éves	75–x éves	Összesen
A betegek száma			
Férfi	90 737	73 397	164 134
Nő	114 525	118 305	232 830
Összesen	205 262	191 702	396 964
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg			
Férfi	2 461,3	3 574,0	2 859,4
Nő	2 065,2	2 817,7	2 389,4
Összesen	2 223,3	3 066,1	2 563,6

6. tábla Ischaemiás szívbetegség (I20–I25)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	20 231	20 423	14 370	6 440	3 572	65 036
Nő	22 171	22 966	18 489	8 674	5 106	77 406
Összesen	42 402	43 389	32 859	15 114	8 678	142 442
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	1 008,1	1 215,9	1 217,8	1 223,8	1 028,2	1 133,0
Nő	771,2	859,9	838,9	776,8	581,4	794,4
Összesen	868,6	997,4	971,0	920,0	708,0	919,9
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	8 146	8 830	7 100	3 495	2 275	29 846
Nő	8 050	10 352	10 513	5 931	4 989	39 835
Összesen	16 196	19 182	17 613	9 426	7 264	69 681
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	405,9	525,7	601,7	664,2	654,8	519,9
Nő	280,0	387,6	477,0	531,2	568,1	408,8
Összesen	331,8	440,9	520,5	573,8	592,7	450,0

4. ábra Ischaemiás szívbetegség (I20–I25)
A kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.2.4. Cerebrovascularis betegségek (I60–I69)

Az agyi erek betegsége az egyik leggyakoribb időskori betegség. A házi orvosok nyilvántartásában 67 ezer 65 éves és idősebb férfit és 80 ezer nőt regisztráltak 2001-ben agyi érbetegségek miatt (7. tábla). E korcsoportban a férfiak 11,7%-a, a nők 8,2%-a szenved ebben a betegségben. Az agyvérzés következtében kialakult bénulásoknak és egyéb defektállapotoknak igen nagy jelentősége van az időskorúak életminőségének alakulásában.

2001-ben a járóbeteg-szakellátást 67 ezer beteg (31 ezer férfi és 36 ezer nő) kereste fel ezzel a betegséggel, a kórházi felvételek száma pedig 43 ezer volt (18 ezer férfi és 25 ezer nő) (8. tábla, 5. ábra).

7. tábla Cerebrovascularis betegségek (I60–I69)

A házi orvosok morbiditási adatai, 2001

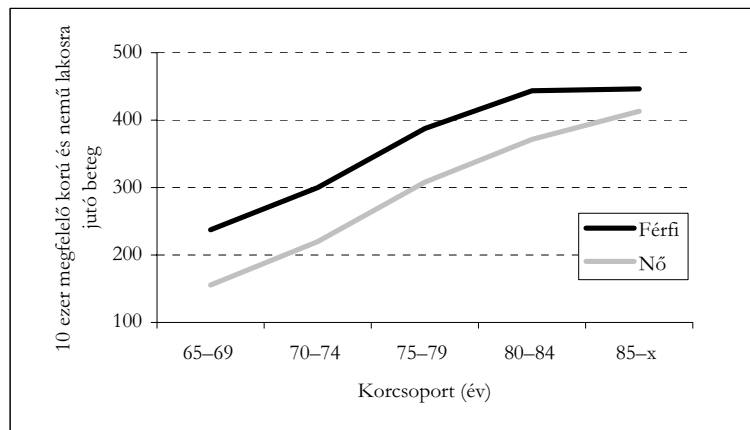
Megnevezés	65–74 éves	75–x éves	Összesen
A betegek száma			
Férfi	34 138	33 208	67 346
Nő	35 853	44 453	80 306
Összesen	69 991	77 661	147 652
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg			
Férfi	926,0	1 617,0	1 173,2
Nő	646,5	1 058,7	824,1
Összesen	758,1	1 242,1	953,5

8. tábla Cerebrovascularis betegségek (I60–I69)

A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyintézetek)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	9 142	9 156	7 170	3 482	1 763	30 713
Nő	8 419	9 785	9 494	5 180	3 270	36 148
Összesen	17 561	18 941	16 664	8 662	5 033	66 861
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	455,5	545,1	607,6	661,7	507,5	535,0
Nő	292,8	366,4	430,8	463,9	372,3	371,0
Összesen	359,7	435,4	492,5	527,3	410,6	431,8
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	4 764	5 040	4 574	2 335	1 551	18 264
Nő	4 471	5 872	6 788	4 152	3 630	24 913
Összesen	9 235	10 912	11 362	6 487	5 181	43 177
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	237,4	300,1	387,6	443,7	446,4	318,2
Nő	155,5	219,9	308,0	371,8	413,3	255,7
Összesen	189,2	250,8	335,8	394,9	422,7	278,8

5. ábra Cerebrovasculáris betegségek (I60–I69)
A kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfók)

5.3. Rosszindulatú daganatok (C00–C97)

A rosszindulatú daganatok nyilvántartására a Nemzeti Rákregiszter hivatott, azonban ennek újraszervezése óta nincsenek még nyilvánosságra hozott adataink, ezért a rosszindulatú daganatok vonatkozásban csak más adatforrásokra, a járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adataira támaszkodhatunk. Kivételt képez a tüdőrák, melynek adatait az Országos Korányi Tbc- és Pulmonológiai Intézet publikációiból (évkönyveiből) vettük át.

2001-ben a járóbeteg-szakellátás klinikai jellegű szakrendelésein 251 ezer rosszindulatú daganat miatt beutalt beteget kezeltek, akik közül 121 ezer (47,9%) volt 65 éves és idősebb személy. Ugyanebben az évben 102 ezer rosszindulatú daganatban szenvedő beteget ápoltak kórházban, akik közül 50 ezer (49,0%) volt az idős beteg. Ezek az adatok tükrözik ennek a betegségcsoportnak a jelentőségét az egészségi állapot alakulásában, továbbá megállapítható, hogy a daganatos betegségek nem csupán az idős embereket érintik. Hangsúlyozzuk viszont, hogy a rosszindulatú daganatok többsége idősebb korban gyakrabban fordul elő. Ebben a fejezetben csak néhány, általunk kiemelt, elsősorban az idősebb korban előforduló daganatféleséggel foglalkozunk.

5.3.1. A hörgő és a tüdő rosszindulatú daganata (C34)

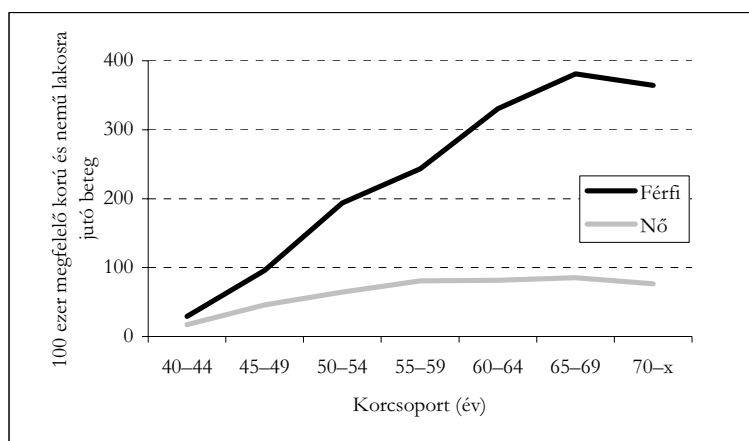
Az utóbbi néhány évben a primer hörgőrák¹⁶ megbetegedések száma a férfiaknál magas szinten stagnáló, a nőknél emelkedő tendenciát mutat. A 60 éves és idősebb férfi tüdőrákosok száma az 1995. évi 2703-ról 2001-re 2730-ra változott, azaz stagnált. A idős nőknél ugyanezen időszakban a tüdőrákosok száma 796-ról 969-re (21,7%) nőtt. A 65 éven aluli nőknél ez a növekedés még jelentősebb volt (40%-os). A százezer megfelelő korú és nemű lakosra számított megbetegedési arányok hasonló módon változtak (9. tábla).

¹⁶ A primer hörgőrák megnevezést azért használjuk, mert a tüdő hörgőinek elsődleges daganatáról van szó. A más szervekben kialakult daganatok többsége a tüdőben áttéteket okozhat, ezek az áttétek másodlagos tüdődaganatok.

9. tábla A primer hörgőrák (C34) miatt nyilvántartásba vett betegek nem és korcsoport szerint, 1995, 2001 (Országos Korányi Tbc- és Pulmonológiai Intézet)

Korcsoport (év)	1995			2001		
	férfi	nő	összesen	férfi	Nő	összesen
A betegek száma						
0–39	60	44	104	31	25	56
40–49	507	185	692	482	253	735
50–59	1 197	316	1 513	1 277	485	1 762
60–69	1 550	426	1 976	1 469	478	1 947
70–x	1 153	370	1 523	1 261	491	1 752
Összesen	4 467	1 341	5 808	4 520	1 732	6 252
Százeezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
0–39	2,1	1,6	1,9	1,2	1,0	1,1
40–49	67,9	2,9	45,5	65,6	32,8	48,8
50–59	216,4	49,0	126,3	204,5	68,4	132,1
60–69	342,5	70,3	186,7	340,6	80,6	190,1
70–x	348,1	62,0	164,1	335,8	71,0	164,2
Összesen	91,1	25,1	56,7	94,3	33,0	62,2

6. ábra A primer hörgőrák (C34) korszpecifikus megbetegedési aránya, 2001 (Országos Korányi Tbc- és Pulmonológiai Intézet)

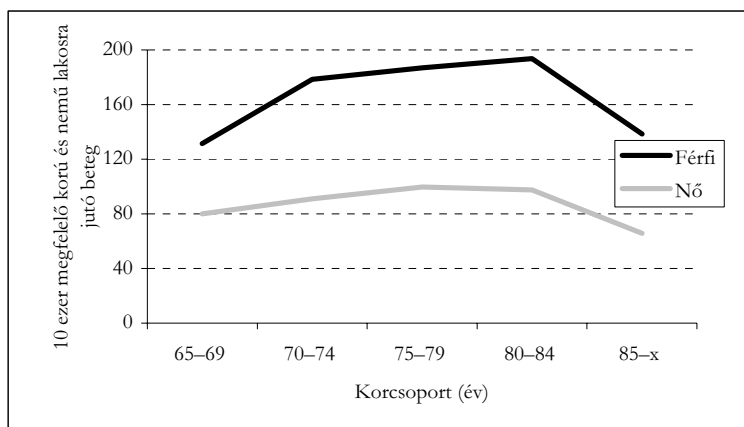
A 6. ábrán a tüdőrák korszpecifikus megbetegedési arányait mutatjuk be nemenként. A férfiak és nők morbiditása között igen nagy különbség van (a férfiak között jóval több a dohányos). Az életkor növekedésével a férfiaknál a megbetegedési arány meredeken emelkedik, a nőknél 60 éves koron túl nincs emelkedés.

5.3.2. A vastagbél, a végbél és a végbélnyílás rosszindulatú daganata (C18–C21)

A halálzási adatok szerint is a vastagbél, végbél és a végbélnyílás daganatai a második leggyakoribb rosszindulatú daganatfajleség. 2001-ben a járóbeteg-szakellátás rendelésein 17 939 idős beteget (9343 férfit és 8596 nőt) kezeltek e betegség miatt. A daganat gyógyítása elsősorban műtét, ezért a kórházakban is sok beteget kezeltek e betegség miatt. 2001-ben 9280 beteg (4756 férfi és 4524 nő) feküdt kórházban

vastagbélrák miatt. A megbetegedési arányok a férfiaknál nagyobbak. 65 és 80 év között csekély mértékben ugyan, de emelkedik a megbetegedési arány, 80 éven túl azonban csökken (7. ábra, 10. tábla).

7. ábra A vastagbél, a végbél és a végbélnyílás rosszindulatú daganata (C18–C21)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

10. tábla A vastagbél, a végbél és a végbélnyílás rosszindulatú daganata (C18–C21) A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	2 638	2 998	2 207	1 019	481	9 343
Nő	2 300	2 432	2 197	1 089	578	8 596
Összesen	4 938	5 430	4 404	2 108	1 059	17 939
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	131,4	178,5	187,0	193,6	138,5	162,8
Nő	80,0	91,1	99,7	97,5	65,8	88,2
Összesen	101,2	124,8	130,1	128,3	86,4	115,9
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	1 394	1 487	1 145	489	241	4 756
Nő	1 071	1 245	1 186	614	408	4 524
Összesen	2 465	2 732	2 331	1 103	649	9 280
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	69,5	88,5	97,0	92,9	69,9	86,9
Nő	37,3	46,6	53,8	55,0	46,5	46,4
Összesen	50,5	62,8	68,9	67,1	53,0	61,0

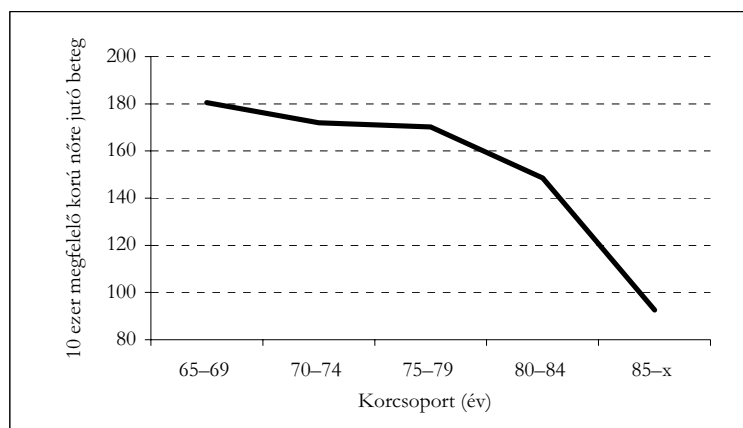
5.3.3. A női emlő rosszindulatú daganata (C50)

A rosszindulatú emlődaganat az idősebb nők körében is a viszonylag gyakran előforduló daganatok közé tartozik. A vizsgált évben 15 995 idős asszonyt utaltak szakorvoshoz mellrák diagnózissal, 3990 hasonló korú nőt pedig kórházban ápoltak. 65 éven felül a kor emelkedésével fokozatosan csökken a megbetegedési arány (11. tábla, 8. ábra).

11. tábla. A női emlő rosszindulatú daganata (C50)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
A betegek száma						
Járóbeteg-szakellátás	5 188	4 591	3 750	1 653	813	15 995
Fekvőbeteg-ellátás	1 284	1 102	977	409	218	3 990
Tízezer megfelelő korú nőre jutó beteg						
Járóbeteg-szakellátás	180,5	171,9	170,2	148,5	92,6	164,1
Fekvőbeteg-ellátás	44,7	41,3	44,4	36,6	24,8	40,9

8. ábra A női emlő rosszindulatú daganata
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

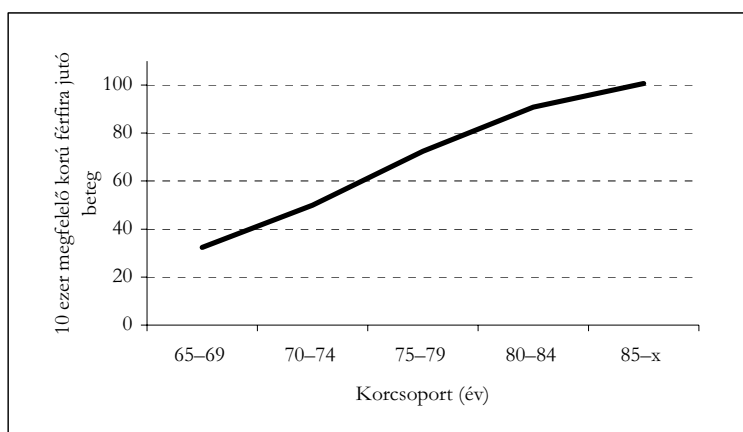
5.3.4. A prosztatata rosszindulatú daganata (C61)

A tüdőrák után az idős férfiaknál a prosztatatarák a leggyakoribb daganat. A 70 éven felüli férfiak kockázata a legnagyobb a prosztatata daganat kialakulására. 2001-ben 12 371 65 éves és idősebb férfi fordult a járóbeteg-szakellátás orvosához, valamint 3170 hasonló korú beteget kezeltek kórházban (12. tábla, 9. ábra).

12. tábla *A prosztata rosszindulatú daganata (C61)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)*

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
A betegek száma						
Járóbeteg-szakellátás	2 184	3 263	3 418	2 176	1 330	12 371
Fekvőbeteg-ellátás	649	839	854	478	350	3 170
Tízezer megfelelő korú férfira jutó beteg						
Járóbeteg-szakellátás	108,8	194,2	289,7	413,5	382,8	215,5
Fekvőbeteg-ellátás	32,3	50,0	72,4	90,8	100,7	55,2

9. ábra *A prosztata rosszindulatú daganata (C61)
A kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)*

5.3.5. Néhány egyéb rosszindulatú daganat

Az ajak a szájüreg és a garat rosszindulatú daganatának (C00–C14) előfordulási aránya idősebb korban kisebb, mint a 40–64 éveseknél, ezért nem közöljük részletesen az adatait. Felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy az idős férfiak körében ennek a daganatos megbetegedésnek a megelőzése is igen fontos.

A nyelvőcső és a gyomor rosszindulatú daganatainak (C15–C16) gyakorisága ugyan csökkenő tendenciát mutatott az utóbbi évtizedekben, azonban 65 éves kor felett a gyakrabban előforduló daganatokhoz tartozik.

Feltűnő, hogy idősebb korban milyen gyakoriak a bőr rosszindulatú daganatai (C43–C44). A festékes anyajegy rosszindulatú daganata (C43, bőr-melanoma) viszonylag ritkábban fordul elő, mint a bőr egyéb rosszindulatú daganata (C44), azonban a melanomás betegek halálozása igen nagy. Bőrrák (C44) miatt 2001. évben több mint 20 ezer idős embert kezeltek a járóbeteg-szakellátás keretében, kórházi ellátásban pedig 4525 idős személy részesült. A férfiak megbetegedési aránya magasabb, mint a nőké.

A húgybólyag rosszindulatú daganata (C67) elsősorban az idős férfiak körében gyakori (a dohányzás játszik szerepet ebben).

Szintén a férfiak túlsúlya fedezhető fel a *nyirok- és vérképzőszervek rosszindulatú daganatainak* (C81–C96) előfordulási arányában. Az idős férfiak megbetegedési aránya nagyobb a nyirokszervek daganataiban (Hodgkin-kór, az ún. non-Hodgkin lymphomák), valamint a leukaemiák (C91–C95, fehérvérűség) különböző típusaiban. A fenti adatok a 13. táblában találhatóak.

13. tábla *További néhány gyakoribb rosszindulatú daganat
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfók)*

A daganat lokalizációja	65+ éves betegek száma			Tízezer 65+ éves lakosra jutó beteg		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
Járóbeteg-szakellátás						
C00–C14 Ajak, szájüreg és garat	1 837	736	2 573	32,0	7,6	16,6
C15–C16 Nyelőcső és a gyomor	1 941	1 433	3 374	33,8	14,7	21,8
C43 A bőr rosszindulatú melanomája	1 414	1 682	3 096	24,6	17,3	20,0
C44 A bőr egyéb rosszindulatú daganata	9 446	11 072	20 518	164,6	113,6	132,5
C67 Húgyhólyag	3 960	1 662	5 622	69,0	17,1	36,3
C81–C96 Nyirok- és vérképzőszervek	2 991	3 459	6 450	52,1	35,5	41,7
ebből: C91–C95 Leukaemiák	1 643	1 574	3 217	28,6	16,2	20,8
Fekvőbeteg-ellátás						
C00–C14 Ajak, szájüreg és garat	869	327	1 196	15,1	3,4	7,7
C15–C16 Nyelőcső és a gyomor	1 464	1 046	2 510	25,5	10,7	16,2
C43 A bőr rosszindulatú melanomája	369	403	772	6,4	4,1	5,0
C44 A bőr egyéb rosszindulatú daganata	2 200	2 325	4 525	38,3	23,9	29,2
C67 Húgyhólyag	2 282	906	3 188	39,8	9,3	20,6
C81–C96 Nyirok- és vérképzőszervek	1 479	1 737	3 216	25,8	17,8	20,8
ebből: C91–C95 Leukaemiák	689	733	1 422	12,0	7,5	9,2

5.4. Cukorbetegség (E10–E14)

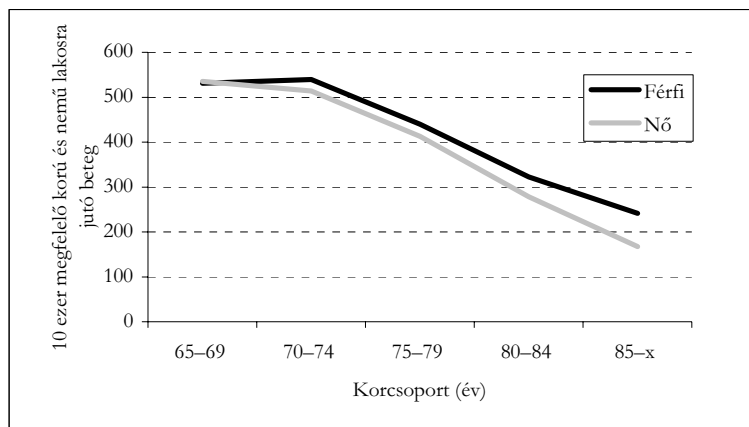
Idős korban az ún. 2-es típusú cukorbetegség előfordulási gyakorisága jelentősen megnő. A cukorbetegség e típusában inzulinkezelést általában nem írnak elő az orvosok, egyes betegek csak diétával, mások diétával és az orvos által előírt tablettákkal egyensúlyban tudják tartani szénhidrát-anyagcseréjüket.

A háziorvosok 2001. évi morbiditási jelentése szerint Magyarországon 468 ezer 19 éven felüli cukorbeteg tartottak nyilván (202 ezer férfit és 266 ezer nőt). A 65 éves és idősebb cukorbetegek száma 216 ezer (az összes cukorbeteg 46,1%-a). Az idős cukorbetegek száma a nők körében 133 ezer, azaz a 13,6%-uk cukorbeteg, az idős férfi cukorbetegek száma 83 ezer, 14,4%-uk cukorbeteg.

14. tábla A cukorbetegség (E10–E14) morbiditási adatai
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A cukorbetegnek száma						
Férfi	10 663	9 059	5 194	1 697	838	27 451
Nő	15 391	13 724	9 090	3 104	1 468	42 777
Összesen	26 054	22 783	14 284	4 801	2 306	70 228
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	531,3	539,3	440,2	322,5	241,2	478,2
Nő	535,4	513,9	412,5	278,0	167,2	439,0
Összesen	533,7	523,7	422,1	292,2	188,1	453,5
Fekvőbeteg-ellátás						
A cukorbetegnek száma						
Férfi	1 880	1 796	1 112	425	164	5 377
Nő	2 986	3 346	2 580	1 082	552	10 546
Összesen	4 866	5 142	3 692	1 507	716	15 923
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	93,7	106,9	94,2	80,8	47,2	93,7
Nő	103,9	125,3	117,1	96,9	62,9	108,2
Összesen	99,7	118,2	109,1	91,7	58,4	102,8

10. ábra Cukorbetegség (E10–E14)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

A cukorbetegség járóbeteg-szakellátási és kórházi morbiditási adatait a 14. táblában közöljük. A tábla adatai azt tükrözik, hogy életkorok és nemek szerint, 1 éves időtartamban (2001-ben) a cukorbetegnek közül hányan részesültek ambuláns szakorvosi, illetve kórházi ellátásban cukorbetegség miatt. Ez az arány jóval nagyobb a valóságban, mert az idős cukorbetegnek nagy része a cukorbetegség szövődményei miatt (magasvérnyomás-, szív-, ér-, vesebetegség) kerül szakorvoshoz, illetve kórházba, adataik ezek között a betegségek között szerepelnek. 75 év fölött a cukorbeteg-

ség prevalenciája azért csökken, mert a fent említett 2-es típusú cukorbetegségben szenvedők születéskor várható élettartama átlagosan 10 évvel rövidebb, mint a teljes népességé (10. ábra).

5.5. A légzőrendszer betegségei (J00–J99)

A légzőszervek betegségei miatt 2001-ben 174 ezer idős személy (78 ezer férfi és 95 ezer nő) jelent meg a járóbeteg-szakellátás rendelésein. Meg kell azonban jegyezni, hogy a járóbeteg-szakellátás vonatkozásában a tüdőgondozók látják el a betegek többségét, azonban az itt közölt adatok csak részben tartalmazzák a tüdőgondozókban megjelent nem tbc-s betegek számát. Ez utóbbira nem rendelkezünk részletes adatokkal.

A légzőszervi betegségek közül a tüdőgyulladások és az asthma morbiditási adatait emeltük ki.

5.5.1. Tüdőgyulladások (J10–J15)

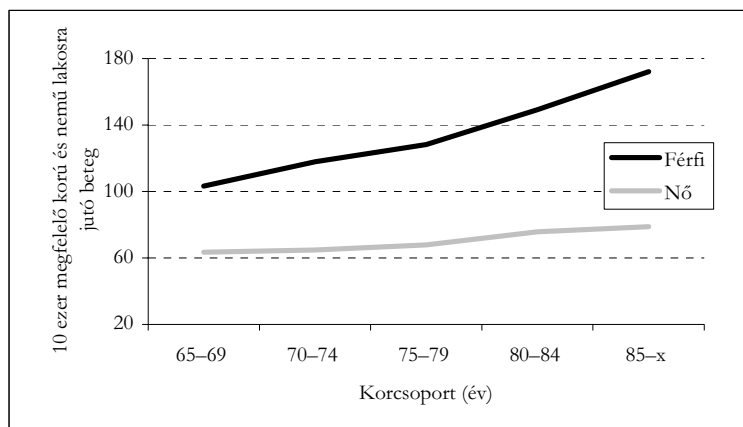
A tüdőgyulladás heveny megbetegedés, melyet vírus-, bakteriális- és egyéb fertőzés okoz. Idős korban ez a betegség gyakrabban fordul elő, mint a fiatalabb felnőtt korcsoportokban. A tüdőgyulladásos esetek nagyobb hányadát a házi orvosok kezelik, az itt közölt adatok a betegségi eseteknek csak egy részét tartalmazzák.

15. tábla Tüdőgyulladás (J12–J18)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditási adatai, 2001 (Gyógyinfók)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
	Járóbeteg-szakellátás					
	A betegek száma					
Férfi	2 073	1 978	1 513	785	598	6 947
Nő	1 826	1 731	1 497	846	693	6 593
Összesen	3 899	3 709	3 010	1 631	1 291	13 540
	Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg					
Férfi	103,3	117,8	128,2	149,2	172,1	121,0
Nő	63,5	64,8	67,9	75,8	78,9	67,7
Összesen	79,9	85,3	89,0	99,3	105,3	87,4
	Fekvőbeteg-ellátás					
	A betegek száma					
Férfi	1 087	1 219	1 110	626	673	4 715
Nő	656	855	1 002	740	951	4 204
Összesen	1 743	2 074	2 112	1 366	1 624	8 919
	Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg					
Férfi	54,2	72,6	94,1	119,0	193,7	82,1
Nő	22,8	32,0	45,5	66,3	108,3	43,1
Összesen	35,7	47,7	62,4	83,1	132,5	57,6

A járóbeteg-szakellátás rendelésein 2001-ben 14 ezer 65 éves és idősebb tüdőgyulladásos beteget kezeltek, kórházi kezelésre 9 ezer beteg szorult. A férfiak körében gyakoribb a tüdőgyulladás, valószínű, hogy itt is a dohányzás játszik szerepet (15. tábla, 11. ábra).

11. ábra Tüdőgyulladás (J12–J18)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfók)

5.5.2. Asthma bronchiale (J45–J46)

Az asthma a leggyakoribb idült légzőszervi betegség, mely minden korcsoportot érint. Idősebb korban csökken ugyan gyakorisága, azonban így is számottevő a betegek száma és aránya. Az asthmás betegek száma rohamosan növekszik. A háziorvosok nyilvántartásában szereplő adatokat a 16. táblában, a tüdőgondozók nyilvántartásában szereplő 60 éves és idősebb asthmás betegek számának és arányának 1985–2001 közötti változását a 17. táblában, illetve a 12. ábrán mutatjuk be. A betegek száma, illetve aránya 5–7-szeresére emelkedett másfél évtized alatt. Megjegyezzük, hogy a betegek száma minden korcsoportban hasonló mértékben nőtt. A 65 éves és idősebbek korcsoportos adatai azt mutatják, hogy az életkor növekedésével jelentős mértékben csökken a betegség előfordulási gyakorisága.

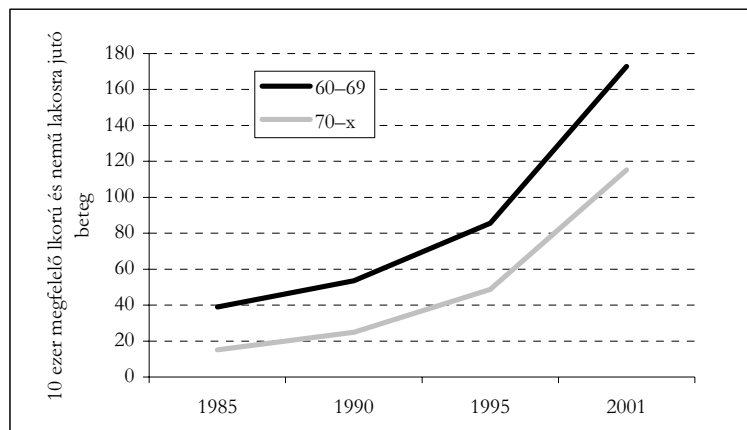
16. tábla Asthma (J45–J46)
A háziorvosok morbiditási adatai, 2001

Megnevezés	65–74 éves	75–x éves	Összesen
A betegek száma			
Férfi	9 590	6 774	16 364
Nő	10 507	6 890	17 397
Összesen	20 097	13 664	33 761
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg			
Férfi	260,1	329,8	285,1
Nő	189,5	164,1	178,5
Összesen	217,7	218,5	218,0

17. tábla *A tüdőbeteg gondozókban asthma bronchiale miatt nyilvántartottak száma, 1985–2001*
(Országos Korányi Tbc- és Pulmonológiai Intézet)

Korcsoport (év)	1985	1990	1995	2001
A betegek száma				
60–69	3 698	5 995	9 078	17 692
70–x	1 475	2 099	4 518	12 303
Összesen	5 173	8 094	13 596	29 995
Tízezer megfelelő korú lakosra jutó beteg				
60–69	39,0	53,6	85,6	172,9
70–x	15,1	24,9	48,7	115,3
Összesen	26,9	41,3	68,4	143,5

12. ábra *A tüdőbeteg gondozókban asthma bronchiale miatt nyilvántartottak száma, 1985–2001*
(Országos Korányi Tbc- és Pulmonológiai Intézet)

5.6. Az emésztőrendszer betegségei (K00–K93)

Az emésztőrendszer betegségei miatt 2001-ben a járóbeteg-szakellátás rendelésein 138 ezer 65 éves és idősebb személy (59 ezer férfi és 79 ezer nő) fordult szakorvoshoz panaszaiival. Kórházi ápolásra 53 ezer beteg (24 ezer férfi és 29 ezer nő) szorult. Ezekből az adatokból kitűnik, hogy az idős emberek gyakran betegszenek meg ennek a betegségcsoportnak valamelyikében.

Ebbe a betegségcsoportba több, igen gyakori betegség tartozik (pl. máj- és epebetegségek, sérvek), melyek közül itt csak a fekélybetegséget emeltük ki.

5.6.1. Gyomor-, nyombél-, gastrojejunális fekély (K25–K28)

2001-ben a háziorvosok 68 ezer 65 éves és idősebb gyomor-, illetve nyombélfekélyes beteget tartottak nyilván (a gastrojejunális fekély igen ritka betegség, ezért ezt külön nem említjük meg).

Ezen adatok szerint az idős férfiak 6,0%-a, a nők 3,4%-a szenved ebben a betegségben (18. tábla). A járóbeteg-szakellátás morbiditási adatai szerint az életkor emelkedésével 85 éves korig nő a fekélybetegség gyakorisága, utána valamelyest csökken. A kórházi morbiditási adatok viszont azt mutatják, hogy az életkorral a betegség gyakorisága folyamatosan és meredeken emelkedik (19. tábla, 13. ábra).

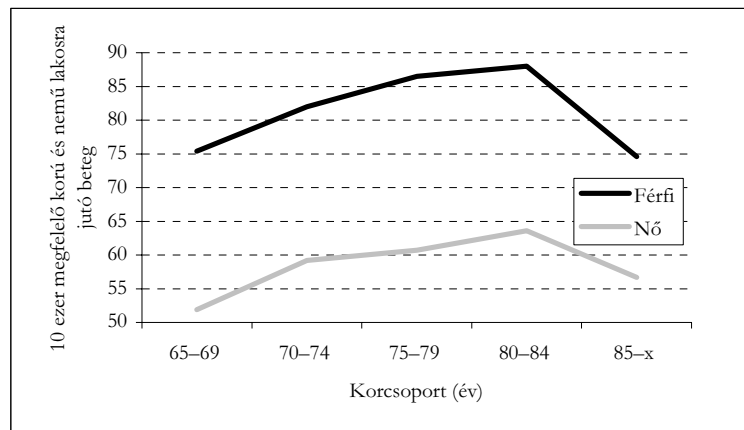
18. tábla Gyomor-, nyombél-, gastrojejunális fekély (K25–K28)
A háziorvosok morbiditási adatai, 2001

Megnevezés	65–74 éves	75–x éves	Összesen
A betegek száma			
Férfi	21 900	12 606	34 506
Nő	19 561	14 053	33 614
Összesen	41 461	26 659	68 120
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg			
Férfi	594,0	613,8	601,1
Nő	352,7	334,7	345,0
Összesen	449,1	426,4	439,9

19. tábla Gyomor-, nyombél-, gastrojejunális fekély (K25–K28)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfók)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	1 514	1 378	1 021	463	259	4 635
Nő	1 491	1 582	1 338	710	498	5 619
Összesen	3 005	2 960	2 359	1 173	757	10 254
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	75,4	82,0	86,5	88,0	74,6	80,7
Nő	51,9	59,2	60,7	63,6	56,7	57,7
Összesen	61,6	68,0	69,7	71,4	61,8	66,2
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	618	667	565	247	185	2 282
Nő	486	660	661	436	382	2 625
Összesen	1 104	1 327	1 226	683	567	4 907
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	30,8	39,7	47,9	46,9	53,3	39,8
Nő	16,9	24,7	30,0	39,0	43,5	26,9
Összesen	22,6	30,5	36,2	41,6	46,3	31,7

13. ábra Gyomor-, nyombél-, gastrojejunális fekély (K25–K28)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.7. Mentális és viselkedészavarok (F00–F99)

Az idős emberek életminőségének alakulásában igen nagy szerepük van a mentális betegségeknek. Az élettartam meghosszabbodásával nagymértékben (exponenciálisan) emelkedik több pszichiátriai betegség gyakorisága. A járóbeteg-szakellátás rendelésein 2001-ben mentális- és viselkedészavar miatt megjelent 659 ezer beteg közül 100 ezer (26 ezer férfi és 74 ezer nő) volt 65 éves és idősebb (15%). Ez az arány a vártnál jóval alacsonyabb, mivel bizonyos mentális zavarok idősebb korban jelentkeznek tömegesen (pl. Alzheimer kór, érzelmeszedés miatti időskori szellemi hanyatlás). 2001-ben 124 ezer beteget áptak kórházban mentális és viselkedészavarok miatt, közülük 23 ezer (15 ezer nő és 8 ezer férfi) volt időskorú (18,5%).

Hasonló arányokat mutatnak a pszichiátriai gondozókban nyilvántartott betegek kormegoszlásának adatai is: a 133 ezer gondozottból 24 ezer a 65 éves és idősebb (18%).

5.7.1. Organikus és szimptomatikus mentális zavarok (F00–F09)

Ehhez a betegcsoporthoz tartozik többek közt az Alzheimer-kór, továbbá a különböző eredetű időskori szellemi hanyatlások.

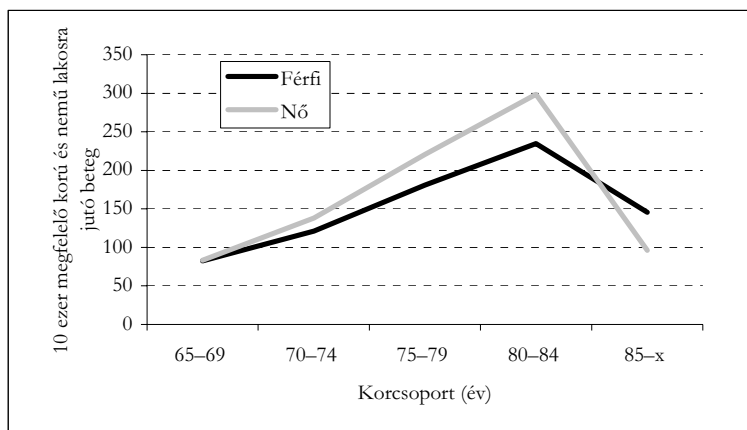
A járóbeteg-szakellátás rendelésein 22 693 beteg (7567 férfi és 15 126 nő) jelent meg, a 10 ezer 65+ éves lakosra jutó morbiditási arány 146,6, ezen adat szerint az idős emberek 1,47%-át érinti ez a betegcsoport. Szakirodalmi adatok szerint a demencia (időskori elbutulás) 60 éves korban 1% körül van, mely ötvenként nagyjából megkétszereződik, azaz 65 éves korban 2%, 70 éves korban 4%, 80 éves korra eléri a 16%-ot. Az itt közölt morbiditási adatok jóval alacsonyabbak. A kórházakban még kevesebb beteget ápolnak ezen betegcsoport miatt (2001-ben 2314 volt a betegek száma).

A járóbeteg-szakellátás morbiditási adatai szerint (20. tábla, 14. ábra) 65–85 éves korban növekszik a betegség aránya, majd 85 év felett hirtelen csökken. Ez nem a betegség gyakoriságának tényleges csökkenését jelenti, hanem azt, hogy az aggkorú beteg már nem tudja a járóbeteg-szakellátást igénybe venni. Ezt bizonyítják a kórházi morbiditási adatok is, ahol 85 éves kor felett tovább növekedik a kórházba felvett aránya (mert már nem képesek eljutni a járóbeteg rendelésekre).

20. tábla. Organikus és szimptomatikus mentális zavarok (F00–F09)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	1 660	2 032	2 134	1 236	505	7 567
Nő	2 394	3 690	4 862	3 333	847	15 126
Összesen	4 054	5 722	6 996	4 569	1 352	22 693
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	82,7	121,0	180,8	234,9	145,4	131,8
Nő	83,3	138,2	220,6	298,5	96,4	155,2
Összesen	83,0	131,5	206,7	278,1	110,3	146,6
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	740	1 009	1 158	707	650	4 264
Nő	868	1 470	2 291	1 561	1 860	8 050
Összesen	1 608	2 479	3 449	2 268	2 510	12 314
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	36,9	60,1	98,1	134,4	187,1	74,3
Nő	30,2	55,0	104,0	139,8	211,8	82,6
Összesen	32,9	57,0	101,9	138,1	204,8	79,5

14. ábra Organikus és szimptomatikus mentális zavarok (F00–F09)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.7.2. Hangulatzavarok (F30–F39)

Ehhez a betegcsoporthoz tartoznak a depressziós állapotok és a különböző eredetű hangulati rendellenességek. A járóbeteg-szakellátást igénybevevő betegek száma 2001-ben 36 238 idős személy volt (7691 férfi és 28 547 nő). A morbiditási arányok azt mutatják, hogy az idős nők 2,9%-a, az idős férfiak 1,3%-a szenved hangulati zavarban.

Hangulatzavarok miatt viszonylag ritkán kerül sor kórházi kezelésre, 2001-ben 3773 idős nő és 1047 férfi nyert felvételt kórházba e betegcsoport miatt. Érdemes megjegyezni, hogy míg az idős nők körében az életkor előrehaladásával csökken a betegség gyakorisága, addig az idős férfiak vonatkozásában a járóbeteg-szakellátást igénybe vevők száma nő, a kórházi morbiditás pedig állandó szinten marad (21. tábla, 15. ábra).

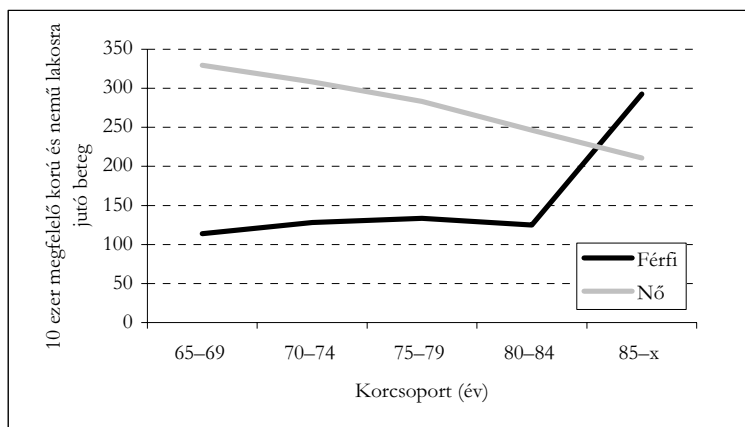
21. tábla Hangulatzavarok (F30–F39)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfók)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	2 285	2 154	1 577	658	1 017	7 691
Nő	9 471	8 230	6 243	2 753	1 850	28 547
Összesen	11 756	10 384	7 820	3 411	2 867	36 238
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	113,9	128,2	133,6	125,0	292,7	134,0
Nő	329,4	308,2	283,3	246,5	210,7	293,0
Összesen	240,8	238,7	231,1	207,6	233,9	234,0

21. tábla Hangulatzavarok (F30–F39) (folytatás)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfók)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	354	305	241	96	51	1 047
Nő	1 237	1 117	905	356	158	3 773
Összesen	1 591	1 422	1 146	452	209	4 820
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	17,6	18,2	20,4	18,2	14,7	18,2
Nő	43,0	41,8	41,1	31,9	18,0	38,7
Összesen	32,6	32,7	33,9	27,5	17,1	31,1

15. ábra Hangulatzavarok (F30–F39)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyintézetek)

5.8. Az idegrendszer betegségei (G00–G99)

A járóbeteg-szakellátás rendelésein 2001-ben 303 ezer idegrendszeri betegség miatt megjelent személyt regisztráltak, akikből 77 ezer (25,4%) volt 65 éves vagy idősebb (32 ezer férfi és 45 ezer nő). A kórházakban 50 ezer beteget kezeltek az idegrendszer betegségei miatt, közülük 17 ezer (34%) volt az idős személy. Az idegrendszeri betegségek nagy része jóval gyakoribb idősebb korban.

5.8.1. Parkinson-kór, másodlagos parkinsonismus (G20–G21)

A Parkinson-kór az időskorúak egyik leggyakoribb idegrendszeri betegsége. A betegség általában 57 éves kor után kezdődik, szakirodalmi adatok szerint a 65 év feletti népesség 1%-a érintett. 2001-ben 14 539 65 éves és idősebb beteget regisztráltak a járóbeteg-szakellátás rendelésein, ez a 65 éves és idősebb lakosság 1,25%-a (az idős férfiak 1,67%-a, a nők 1,00%-a). Az életkor növekedésével a férfiak esetében 60–85 éves korig nő a betegség gyakorisága, majd azoknál, akik megélték a 85 éves kort, csökkenést mutatnak a morbiditási arányok. A nők esetében ez a csökkenés a kórházi morbiditás adatai szerint hamarabb, már 70–75 éves kor után bekövetkezik (22. tábla, 16. ábra).

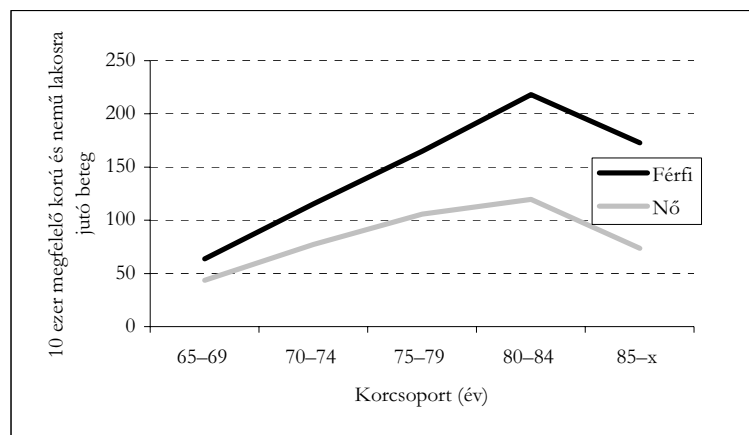
22. tábla Parkinson-kór, másodlagos parkinsonismus (G20–G21)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyintézetek)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
	Járóbeteg-szakellátás					
	A betegek száma					
Férfi	1 278	1 936	1 946	1 147	600	6 907
Nő	1 257	2 063	2 331	1 335	646	7 632
Összesen	2 535	3 999	4 277	2 482	1 246	14 539

22. tábla Parkinson-kór, másodlagos parkinsonismus (G20–G21)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfók) (folytatás)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	63,7	115,3	164,9	218,0	172,7	120,3
Nő	43,7	77,2	105,8	119,6	73,6	78,3
Összesen	51,9	91,9	126,4	151,1	101,7	93,9
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	183	276	276	148	72	955
Nő	175	278	327	121	76	977
Összesen	358	554	603	269	148	1 932
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	9,1	16,4	23,4	28,1	20,7	16,6
Nő	6,1	10,4	14,8	10,8	8,7	10,0
Összesen	7,3	12,7	17,8	16,4	12,1	12,5

16. ábra Parkinson-kór, másodlagos parkinsonismus (G20–G21)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfók)

5.9. A szem és függelékeinek betegségei (H00–H59)

A szem és függelékeinek betegsége miatt 2001-ben 1 millió 615 ezer beteg kereste fel a járóbeteg-szakellátás rendeléseit, közülük 476 ezer fő (25,4%) volt idős személy (164 ezer férfi és 312 ezer nő). Az összes idős nő 32%-a, az összes idős férfi 28%-a fordult a járóbeteg-szakellátás szemész szakorvosához 1 év folyamán.

A kórházakban 74 ezer beteget kezeltek szemészeti bántalmak miatt, közülük 46 ezer (62,2%) volt 65 éves vagy idősebb személy. Ez azt jelenti, hogy a szemészeti osztályokon fekvő betegek

2/3-a az idősebb korosztályból kerül ki. A szem betegségei közül a zöldhályog (glaucoma) adatait mutatjuk be.

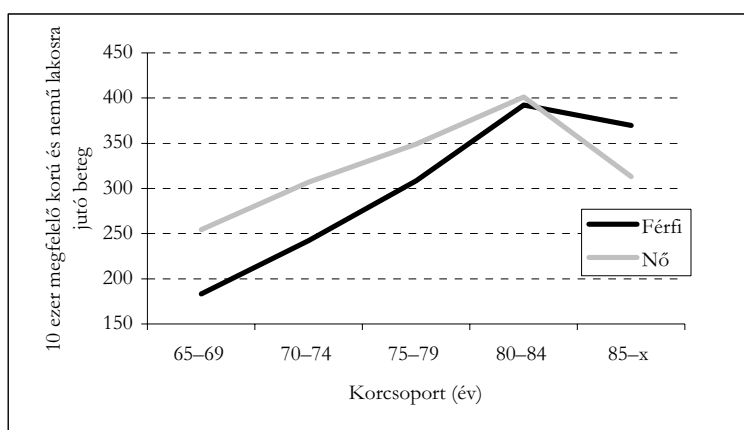
5.9.1. Zöldhályog (glaucoma, H40)

A szakirodalom adatai szerint a 40 éven felüli lakosság 2%-a szenved ebben a betegségben. A járóbeteg-szakellátás adatai szerint 2001-ben 45 ezer 65 éves és idősebb személy (15 ezer férfi és 30 ezer nő) jelent meg a rendeléseken zöldhályog miatt, ez a 65 éves és idősebb korosztály 2,92%-a (a férfiak 2,57%-a, a nők 3,12%-a). A kórházban kezelték száma és aránya jóval alacsonyabb: 2001-ben 5153 főt (1724 férfit és 3429 nőt) kezelték zöldhályog diagnózissal kórházban. A betegség gyakoriságának csúcsa 75–79 éves kor között van, e kor előtt és után is alacsonyabb a gyakorisága (23. tábla, 17. ábra).

23. tábla Zöldhályog (glaucoma) (H40)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	3 676	4 072	3 639	2 065	1 284	14 736
Nő	7 309	8 204	7 696	4 479	2 749	30 437
Összesen	10 985	12 276	11 335	6 544	4 033	45 173
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	183,2	242,4	308,4	392,4	369,6	256,7
Nő	254,2	307,2	349,2	401,1	313,0	312,4
Összesen	225,0	282,2	335,0	398,3	329,1	291,7

17. ábra Zöldhályog (glaucoma, H40)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.10. A csont-izomrendszer és kötőszövet betegségei (M00–M99)

A csont- és izomrendszer betegségei igen gyakoriak idős korban, főleg a kopási- degeneratív eredetű ízületi bántalmak száma és aránya nagy. A járóbeteg-szakellátás rendelésein 573 ezer 65 éves és idősebb személy (151 ezer férfi és 422 ezer nő) jelent meg 2001-ben, ez azt jelenti, hogy egy év folyamán az idős férfiak 26,3%-a, a nők 43,3%-a kereste fel a járóbeteg-szakellátás rendeléseit a csont- és izomrendszer betegségei miatt (hangsúlyozzuk, hogy a fizioterápiás rendelések betegforgalma nem szerepel ezen adatokban). A kórházakban 47 ezer idős ember feküdt ennek a betegségcsoportnak valamely kórképe miatt (12 ezer férfi és 35 ezer nő).

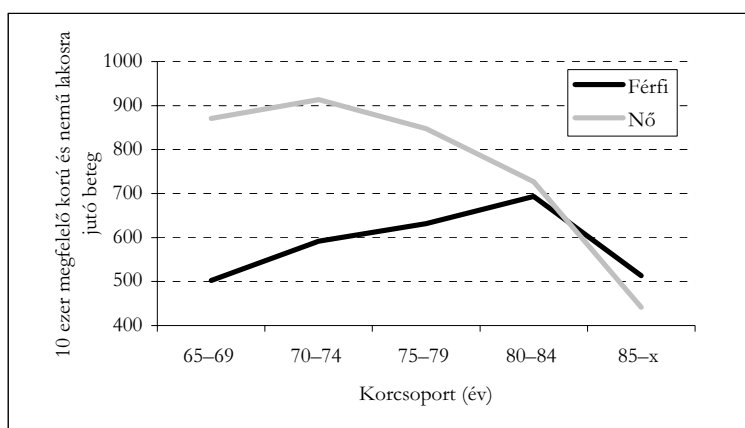
Arthrosisok (M15–M19)

Az arthrosisok nem szerepelnek a háziorvosi morbiditási adatok között, így csak a járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditási adataira szorítkozhatunk. 2001-ben 113 ezer idős személyt (33 ezer férfit és 80 ezer nőt) utaltak a járóbeteg-szakellátás rendeléseire, a kórházakban pedig 17 ezer idős beteget ápoltak e betegség miatt. Az ízületeknek ez a kopási-elfajulásos betegsége igen gyakori idős korban (24. tábla, 18. ábra).

24. tábla *Arthrosis (M15–M19)*
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditási adatai, 2001 (Gyógyintézetek)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	10 076	9 944	7 455	3 651	1 784	32 910
Nő	25 041	24 400	18 671	8 118	3 877	80 107
Összesen	35 117	34 344	26 126	11 769	5 661	113 017
10 ezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	502,1	592,0	631,8	693,8	513,5	573,3
Nő	871,0	913,6	847,2	727,0	441,5	822,1
Összesen	719,3	789,5	772,1	716,4	461,9	729,9
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	1 400	1 378	995	370	118	4 261
Nő	3 860	4 113	3 140	1 185	396	12 694
Összesen	5 260	5 491	4 135	1 555	514	16 955
10 ezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	69,8	82,0	84,3	70,3	34,0	74,2
Nő	134,3	154,0	142,5	106,1	45,1	130,3
Összesen	107,7	126,2	122,2	94,7	41,9	109,5

18. ábra *Arthrosisok (M15–M19)*
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.10.1. Dorsopathiák (M40–M54)

A hátgerincbántalmak az egyik leggyakrabban előforduló betegségcsoport az izom- és csontrendszer betegségei közül. A házi orvosok 2001. évi nyilvántartásában 290 ezer idős beteg szerepel e betegség miatt; a 65 éves és idősebb férfiak 20,0%-a, a nők 18,2%-a szenved e betegségek valamelyikében (25. tábla). Hasonlóan igen magas betegségi arányokat találunk a járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai között is. 65 éven felül az életkor növekedésével csökken a betegség gyakorisága. Valószínű, hogy ez a csökkenés csak a járó- és fekvőbeteg-ellátás igénybevételét jelzi, nem pedig a betegség tényleges csökkenését (26. tábla, 19. ábra)

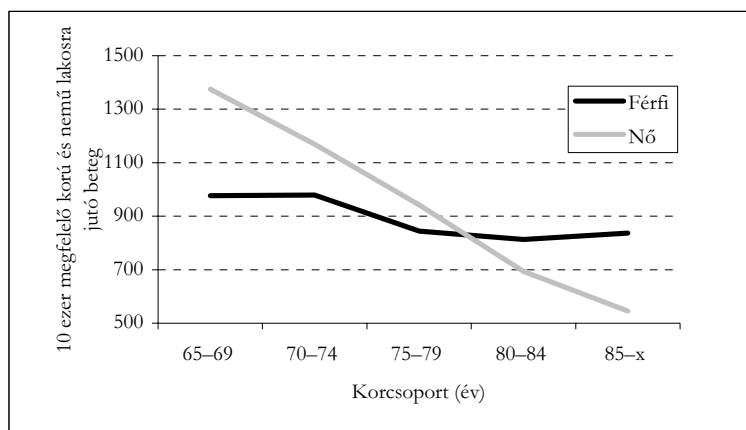
25. tábla *Deformáló hátgerinc-elhváltozások (M40-M43) és spondylopathiák (M45–M49)*
A házi orvosok morbiditási adatai, 2001

Megnevezés	65–74 éves	75–x éves	Összesen
A betegek száma			
Férfi	63 289	49 736	113 025
Nő	95 571	81 476	177 047
Összesen	158 860	131 212	290 072
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg			
Férfi	1 716,7	2 421,8	1 969,0
Nő	1 723,4	1 940,5	1 816,9
Összesen	1 720,7	2 098,6	1 873,3

26. tábla Dorsopathiák (M40–M54)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	10 076	9 944	7 455	3 651	1 784	32 910
Nő	25 041	24 400	18 671	8 118	3 877	80 107
Összesen	35 117	34 344	26 126	11 769	5 661	113 017
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	502,1	592,0	631,8	693,8	513,5	573,3
Nő	871,0	913,6	847,2	727,0	441,5	822,1
Összesen	719,3	789,5	772,1	716,4	461,9	729,9
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	1 400	1 378	995	370	118	4 261
Nő	3 860	4 113	3 140	1 185	396	12 694
Összesen	5 260	5 491	4 135	1 555	514	16 955
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	69,8	82,0	84,3	70,3	34,0	74,2
Nő	134,3	154,0	142,5	106,1	45,1	130,3
Összesen	107,7	126,2	122,2	94,7	41,9	109,5

19. ábra Dorsopathiák (M40–M54)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.10.2. A csontsűrűség és a csontszerkezet rendellenességei (M80–M85)

A címben szereplő betegségcsoport tagjai közül elsősorban az osteoporosis emelendő ki. Közismert, hogy a 40 éven felüli nők között ez a betegség igen jelentős gyakorisággal fordul elő. A szakértői becslések szerint Magyarországon az osteoporosis mintegy 1 millió embert érint, többségükben a 40 éven felüli nőket. Ezen adatok tükrében az alább közölt morbiditási arányok alábecsültek. A háziorvosok morbiditási nyilvántartásában 131 ezer 65 éves idősebb nő és 30 ezer férfi szerepel osteoporosis diagnózissal (27. tábla).

A járóbeteg-szakellátás adatai szerint 2001-ben 114 ezer idős nő és 13 ezer férfi esetében állapították meg csonttriturációt. Az öt éves korcsoportos megbetegedési arányokat a 28. táblán és a 20. ábrán mutatjuk be. A járóbeteg-szakellátás rendelkezésein megjelent osteoporotikus betegek aránya csökken az életkor emelkedésével, ez azonban nem a valódi morbiditási arányokat fejezi ki, csupán a rendelkezéseken való megjelenések arányát.

27. tábla *A csontsűrűség és a csontszerkezet rendellenességei (M80–M85)
A háziorvosok morbiditási adatai, 2001*

Megnevezés	65–74 éves	75–x éves	Összesen
A betegek száma			
Férfi	14 813	14 856	29 669
Nő	70 006	61 001	131 007
Összesen	84 819	75 857	160 676
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg			
Férfi	401,8	723,4	516,9
Nő	1 262,4	1 452,9	1 344,5
Összesen	918,7	1 213,3	1 037,7

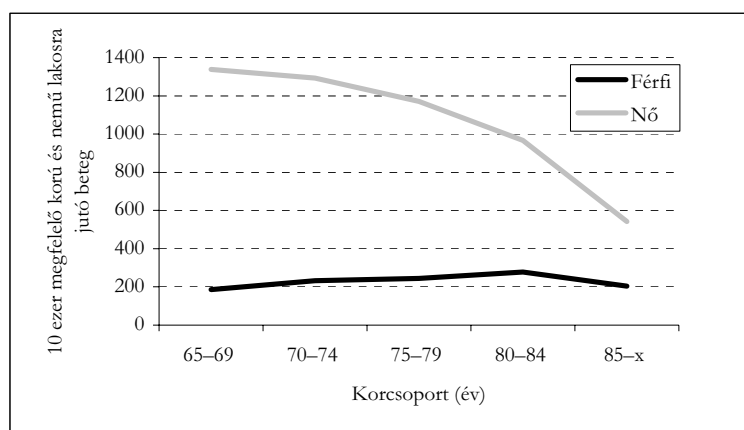
28. tábla *Osteoporosis (M80–M81)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditási adatai, 2001 (Gyógyintézetek)*

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	3 739	3 903	2 880	1 463	707	12 692
Nő	38 472	34 527	25 799	10 800	4 752	114 350
Összesen	42 211	38 430	28 679	12 263	5 459	127 042
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	186,3	232,4	244,1	278,0	203,5	221,1
Nő	1338,2	1292,8	1170,6	967,2	541,1	1173,5
Összesen	864,7	883,4	847,5	746,5	445,4	820,4

28. tábla Osteoporosis (M80–M81)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok) (folytatás)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	90	113	91	57	32	383
Nő	966	1 267	1 259	575	337	4 404
Összesen	1 056	1 380	1 350	632	369	4 787
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	4,5	6,7	7,7	10,8	9,2	6,7
Nő	33,6	47,4	57,1	51,5	38,4	45,2
Összesen	21,6	31,7	39,9	38,5	30,1	30,9

20. ábra Osteoporosis (M80–M81)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.11. Az urogenitális rendszer megbetegedései (N00–N99)

Urogenitális betegségek miatt a járóbeteg-szakellátás rendelésein 2001-ben 94 ezer idős férfi és 100 ezer nő jelent meg, kórházakban 15 ezer hasonló korú férfit és 14 ezer nőt kezeltek. Az adatok azt mutatják, hogy ez a betegségcsoport is jelentős szerepet játszik az idős népesség egészségi állapotának alakulásában.

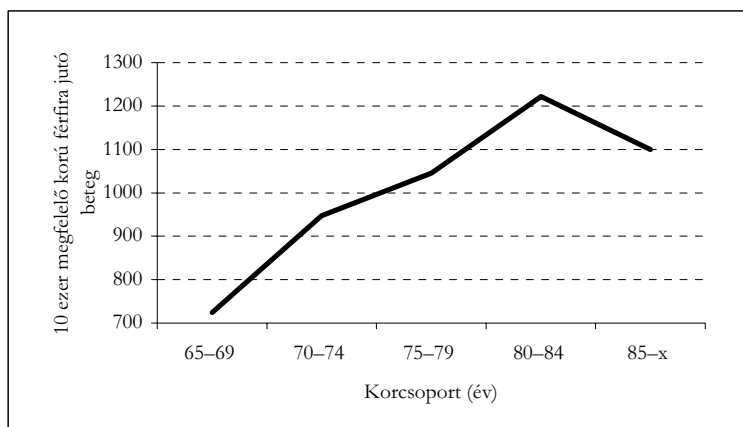
5.11.1. prosztatata túltengés (N40)

A prosztatata túltengés az idős férfiak egyik leggyakoribb betegsége. 2001-ben a járóbeteg-szakellátásban 53 ezer 65 éves és idősebb férfi jelent meg prosztatata túltengés miatti panaszaiával, azaz ennek a korcsoportnak mintegy 10%-a. Kórházi kezelésben 6432 beteg részesült. A járó- és a fekvőbeteg arány azt mutatja, hogy a prosztatata túltengést elsősorban gyógyszeresen kezelik, műtetre ritkábban kerül sor (29. tábla, 21. ábra).

29. tábla *Prosztata túltengés (N40)*
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyintők)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
A betegek száma						
Járóbeteg-szakellátás	14 536	15 909	12 331	6 432	3 821	53 029
Fekvőbeteg ellátás	1 640	1 912	1 718	750	412	6 432
Tízezer megfelelő korú férfi lakosra jutó beteg						
Járóbeteg-szakellátás	724,3	947,1	1 045,0	1 222,3	1 099,9	923,8
Fekvőbeteg ellátás	81,7	113,8	145,6	142,5	118,6	112,1

21. ábra *Prosztata túltengés (N40)*
Járóbeteg-szakellátás morbiditás adatai, 2001 Gyógyintők

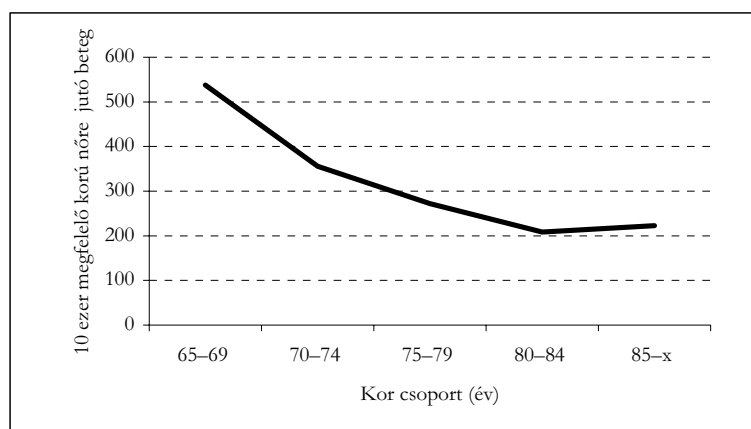
5.11.2. A női nemi szervek nem gyulladáisos rendellenességei (N80–N95)

A női nemi szervek nem gyulladáisos rendellenességei az idősebb nők körében is gyakoriak. A járóbeteg-szakellátás rendelésein 2001-ben 35 ezer idős nő jelent meg ennek a betegségrcsoportnak valamelyik diagnózisa miatt. Az életkor növekedésével csökken a rendelésen megjelentek aránya. Ezen betegségrcsoport miatti kórházi kezelések száma igen csekély (30. tábla, 22. ábra).

30. tábla A női nemiszervek nem gyulladós rendelleneségei (N80–N95)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai 2001 (Gyógyinfók)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
A betegek száma						
Járóbeteg-szakellátás	15 458	9 512	5 994	2 330	1 954	35 248
Fekvőbeteg ellátás	1 336	937	566	207	103	3 149
Tízezer megfelelő korú nőre jutó beteg						
Járóbeteg-szakellátás	537,7	356,2	272,0	208,7	222,5	361,7
Fekvőbeteg ellátás	46,5	35,1	25,7	18,5	11,7	32,3

22. ábra A női nemiszervek nem gyulladós rendellenességei (N80–N95)
A járóbeteg-szakellátás morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfók)

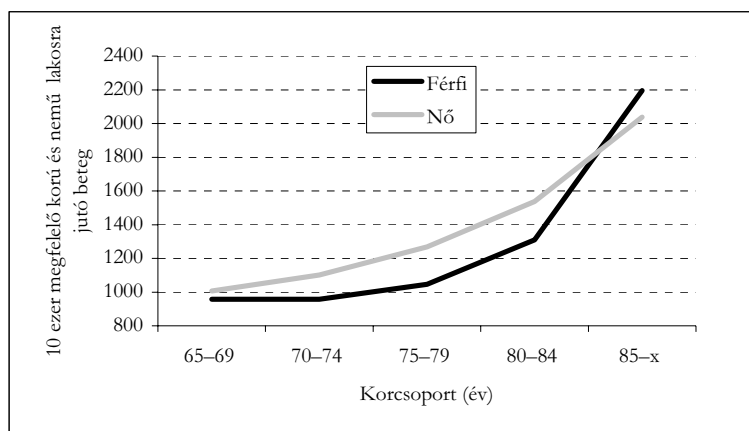
5.12. Sérülések, mérgezések és külső okok bizonyos egyéb következményei (S00–T98)

Az idős embereket gyakran éri baleset. 2001-ben 62 ezer 65 éves és idősebb férfi és 121 ezer nő szenvedett olyan sérülést (a mérgezéseket nem számítva), mellyel a járóbeteg-szakellátás szakorvosaihoz kellett fordulni, ez a idős férfiak 10,8%-át, a nők 12,5%-át jelenti. A sérülések miatti kórházi kezelések száma is igen tekintélyes: 2001-ben 34 800 65 éves és idősebb beteg (11 285 férfit és 23 515 nőt) kellett kórházba felvenni sérülés miatt. Az életkor emelkedésével a sérülések gyakorisága növekszik. A sérülések nőknél gyakoribbak az idős emberek között, ennek oka a csontritkulás miatt keletkezett csonttörések magas száma (31. tábla, 23. és 24. ábra).

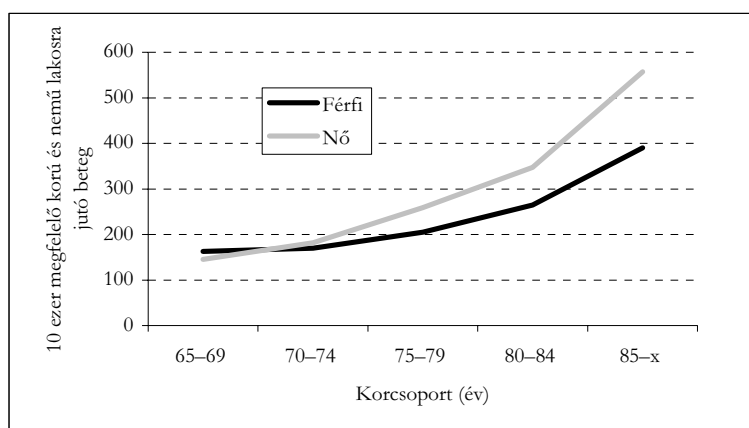
31. tábla Összes sérülés (S00–T14)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyintők)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	19 214	16 084	12 354	6 894	7 625	62 171
Nő	28 963	29 438	27 930	17 165	17 898	121 394
Összesen	48 177	45 522	40 284	24 059	25 523	183 565
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	957,4	957,6	1 046,9	1 310,1	2 194,8	1 083,1
Nő	1 007,4	1 102,3	1 267,3	1 537,2	2 038,0	1 245,8
Összesen	986,9	1 046,4	1 190,5	1 464,5	2 082,4	1 185,5
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	3 267	2 857	2 414	1 391	1 356	11 285
Nő	4 185	4 857	5 703	3 877	4 893	23 515
Összesen	7 452	7 714	8 117	5 268	6 249	34 800
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	162,8	170,1	204,6	264,3	390,3	196,6
Nő	145,6	181,9	258,8	347,2	557,1	241,3
Összesen	152,6	177,3	239,9	320,7	509,9	224,7

23. ábra Összes sérülés (S00–T14)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyintők)

24. ábra. Összes sérülés (S00–T14)
A kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

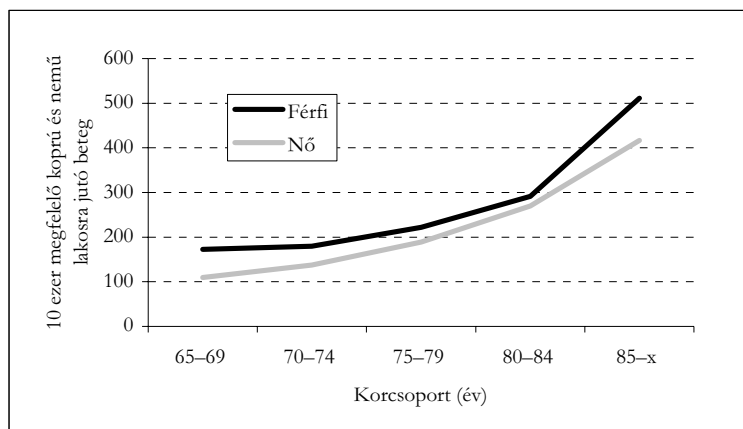
5.12.1. Fejsérülések (S00–S09)

2001-ben 30 ezer idős embert kezeltek különböző típusú fejsérülések miatt a járóbeteg-szakellátás rendelkezésére. Kórházi felvételre 5358 beteg került súlyosabb jellegű fejsérülés miatt. 65 év felett az életkorról növekszik a fejsérülések gyakorisága, aminek oka lehet az időskorban gyakran jelentkező szédülés, járászavar, a tájékozódó képesség csökkenése (32. tábla, 25. ábra).

32. tábla Fejsérülések (S00–S09)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65–69	70–74	75–79	80–84	85–x	Összesen
	éves					
Járóbeteg-szakellátás						
A betegek száma						
Férfi	3 455	3 020	2 616	1 534	1 777	12 402
Nő	3 149	3 668	4 165	3 015	3 658	17 655
Összesen	6 604	6 688	6 781	4 549	5 435	30 057
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	172,2	179,8	221,7	291,5	511,5	216,1
Nő	109,5	137,3	189,0	270,0	416,5	181,2
Összesen	135,3	153,7	200,4	276,9	443,4	194,1
Fekvőbeteg-ellátás						
A betegek száma						
Férfi	717	647	556	289	259	2 468
Nő	455	604	721	474	636	2 890
Összesen	1 172	1 251	1 277	763	895	5 358
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	35,7	38,5	47,1	54,9	74,6	43,0
Nő	15,8	22,6	32,7	42,4	72,4	29,7
Összesen	24,0	28,8	37,7	46,4	73,0	34,6

25. ábra Fejsérülések(S00–S09)
A járóbeteg-szakellátás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.12.2. Alkartörések (S52)

Az idős korban bekövetkezett összes alkartörések 84,8%-a nőknél fordult elő a 2001. évi morbiditási adatok szerint. A csonttrikulásban szenvedő nők tipikus balesete az alkartörés. 2001-ben 15 338 idős nő szenvedett alkartörést, a férfiak száma 2656 volt, a nő/férfi arány 1:5,8 volt. A járóbeteg- és a fekvőbeteg-szakellátás adatait itt is összevontan közöljük, ugyanis a sérültek csak mintegy 1/10-e került kórházi felvételre. Az alkartörések gyakorisága 65 év felett nem emelkedik lényegesen, csupán 85 éves fölött van egy enyhe emelkedés (33. tábla, 26. ábra).

33. tábla Alkartörések (S52)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás együttes adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65-69	70-74	75-79	80-84	85-x	Összesen
	éves					

Járóbeteg- és fekvőbeteg-szakellátás együtt

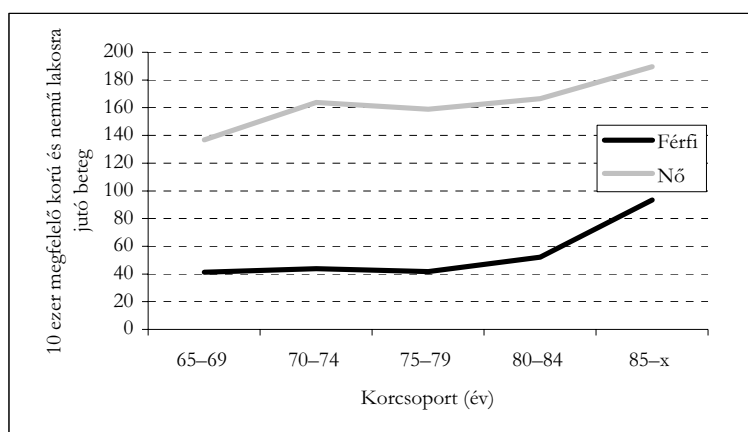
A betegek száma

Férfi	828	736	493	274	325	2 656
Nő	3 937	4 372	3 503	1 860	1 666	15 338
Összesen	4 765	5 108	3 996	2 134	1 991	17 994

Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg

Férfi	41,3	43,8	41,8	52,1	93,5	46,3
Nő	136,9	163,7	158,9	166,6	189,7	157,4
Összesen	97,6	117,4	118,1	129,9	162,4	116,2

26. ábra Alkattörések (S52)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás együttes adatai, 2001 (Gyógyinfok)

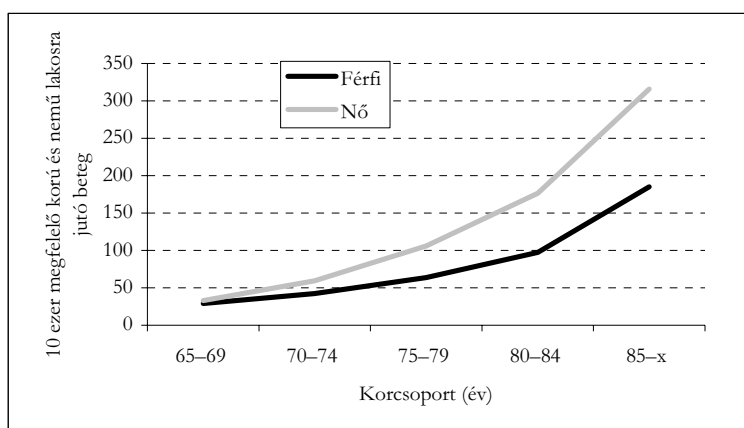
5.12.3. Combsonttörés (S72)

Az időskori combsonttörések döntő része a csonttrikulás következménye. Kizárólag a kórházi morbiditás adatait közöljük, mert a combsonttörések mindenképpen kórházi kezelésre szorulnak. 2001-ben 9618 idős nő, valamint 3201 férfi szenvedett combtörést. A 10 ezer lakosra számított törés gyakorisága nőknél 98,7, férfiaknál 55,8, a nő/férfi arány 1,8:1. 65 éves kor felett az életkorral jelentősen megnő a csípőtörés rizikója (34. tábla, 27. ábra).

34. tábla Combsonttörés (S72)
A járóbeteg-szakellátás és a kórházi morbiditás együttes adatai, 2001 (Gyógyinfok)

Megnevezés	65-69	70-74	75-79	80-84	85-x	Összesen
	éves					
Fekvőbeteg ellátás						
A betegek száma						
Férfi	582	712	752	512	643	3 201
Nő	951	1583	2338	1971	2775	9 618
Összesen	1 533	2 295	3 090	2 483	3 418	12 819
Tízezer megfelelő korú és nemű lakosra jutó beteg						
Férfi	29,0	42,4	63,7	97,3	185,1	55,8
Nő	33,1	59,3	106,1	176,5	316,0	98,7
Összesen	31,4	52,8	91,3	151,1	278,9	82,8

27. ábra Combsontörés (S72)
A kórházi morbiditás adatai, 2001 (Gyógyinfok)

5.13. Összegzés

Az idős emberek gyakrabban veszik igénybe az egészségügyi szolgáltatásokat. Az összes kórházi ápolási eset 1/3-át, a járóbeteg-szakellátás klinikai jellegű rendelésein megjelent betegek 1/5-ét a 65-x éves betegek teszik ki. Az idős emberek évente 2-3 alkalommal fordulnak a járóbeteg-szakellátás orvosaihoz.

Az idős népesség körében is a *keringési betegségek* dominálnak. A 65 éves és idősebb férfiak 50%-a, a nők 52%-a magasvérnyomás betegségben szenved, a férfiak 11,3%-ának, a nők 7,9%-ának ischaemiás szívbetegsége van. Az időskorú férfiak 11,7%-a, a nők 8,2%-a cerebrovasculáris betegség miatt került regisztrálásra. 2001-ben a járóbeteg-szakellátás klinikai jellegű szakrendelésein 121 ezer *rosszindulatú daganat* miatt beutalt idős beteget regisztráltak, ugyanebben az évben közel 50 ezer rosszindulatú daganatos beteget kezeltek kórházban, a daganatos betegek 50%-át az időskorúak tették ki. A *cukorbetegség* gyakorisága az idősek körében 14% körül van (ez alábecsült adat), a háziorvosok 216 ezer idős cukorbetegét tartottak nyilván 2001-ben, ez az összes cukorbeteg közel fele (46,1%-a). Az emésztőszervi megbetegedések közül a *májbetegségeket* emeljük ki. A korszpecifikus morbiditási adatok azt mutatják, hogy alkoholos májbetegségek gyakorisága idősebb korban jelentősen csökken (ezt a kort nem éri el betegek többsége). Idős embereket főleg 80 éves kor felett gyakran érik *balesetek, sérülések*. A sérülések közül különösen a fejsérülések gyakorisága növekszik. A combsontörések aránya a nők körében (a csontritkulás miatt) a 80 éves kor felett a leggyakoribb.

Irodalomjegyzék

Demográfiai Évkönyv 2001. Budapest 2002, KSH

Egészségügyi Statisztikai Évkönyv 2001. Budapest 2003, KSH

KERTAI PÁL: *Megelőző orvostan: a népegészségügy elméleti alapjai* Budapest 1999, Medicina

TARISKA PÉTER (szerk): *Körtünet vagy kórtünet? Mentális zavarok az időskorban.* Budapest 2002, Medicina

Morbiditási adattár 2001. Budapest 2003, KSH

**6. AZ IDŐSEK MEGÉLHETÉSI VISZONYAI
(A 2002. ÉVI HÁZTARTÁSI KÖLTSÉGVETÉSI
FELVÉTEL ADATAINAK TÜKRÉBEN)**

SALAMIN PÁLNÉ

6.1. Bevezetés

Tanulmányunk a Háztartási költségvetési felvételben részt vevő idősök anyagi életkörülményeivel, közelebbről jövedelmi helyzetükkel, annak megítélésével foglalkozik. Áttekinti az alsó decilisbe tartozó, továbbá egyedül élő idősök helyzetét nemek szerinti csoportosításban. Idősöknek azokat a személyeket tekintettük, aki betöltötték 60. életévüket. Természetesen ez az elhatárolás szociológiailag nagyon heterogén más-más életutat bejárt, különböző életszínvonalon élő, eltérő jövedelmi és vagyoni háttérrel rendelkező embereket sorol egy közösségbe. Bár Magyarországon jelenleg mind a férfiak, mind a nők esetében 62 év a nyugdíjkorhatár, a hatvan év felettiek túlnyomó többségére az a jellemző, hogy életük aktív szakasza már lezárult. Ennek következtében társadalmi jelentőségük lecsökkent, s szembe kell nézniük azzal a ténnyel, hogy miközben a biológiai öregedés egyre később következik be, a munkaerőpiac – és gyakran a család is – egyre kisebb jelentőséget tulajdonít tapasztalatuknak. (A gyors gazdasági-társadalmi változások következtében a minden újra fogékony fiatal generáció szerepe értékelődik fel.)

A nyugdíjba vonulással – társadalmi és anyagi vonatkozásban is – óhatatlanul bekövetkező veszteséggel nagyon nehéz szembesülni. Különösen erős hangsúlyt kapott ez a probléma a rendszerváltás környékén, amikor a gyors szerkezetváltozás következtében 40–50 éves emberek sokaságának tudása, tapasztalata értéktelenedett el, és még ha képesek is lettek volna új ismeretek elsajátítására gyakran már maguk sem bíztak ebben, így a munkanélküliség elől korengedményes vagy rokkantsági nyugdíjba menekültek.

Ehhez járult a többgenerációs nagycsaládok megszűnése. Az idősök általában magukban vagy házas társukkal élnek, s így nem érzik azt, hogy munkájukra, gondoskodásukra, szeretetükre – a velük együtt élő házas társat leszámítva – bárkinek is szüksége lenne. A feleslegessé válás érzése hatja át mindennapjaikat, ezért bár jövedelmi helyzetük az országos átlaghoz képest (a kevés eltarított és a biztos megélhetési forrást jelentő nyugdíj mellett) viszonylag elfogadható, a jövőre vonatkozó elvárásaik pesszimizmust tükröznek.

6.2. Az idősöket magában foglaló háztartások jellemzői, típusai

A vizsgált háztartásokat megkülönböztettük aszerint, hogy minden tagja idős-e, vagy vannak fiatalabb tagjai is. Ez utóbbi ún. vegyes csoportot is kettéosztottuk a háztartásfő kora (idős, illetve 60 év alatti) alapján. Erre az elhatárolásra azért volt szükség, mert feltételeztük, hogy más az olyan idős egyén helyzete, aki háztartásfőként vagy feleségként tagja az adott háztartásnak, illetve annak, aki felmenőként vagy egyéb rokonként fiatalokkal él együtt. Ez utóbbiak esetében feltételezhető, hogy jövedelmi helyzetük nem a saját kondíciójától függ.

2002-ben több mint 1,5 millió háztartásban azaz az összes 40%-ában éltek idősök. Számuk kb. 2 millió, közülük 600 ezren éltek egyedül, 800 ezren házas társukkal, s szintén 600 ezren egyéb típusú háztartásban. A házaspárok közül anyagilag legkedvezőbb helyzetben azok voltak, ahol a feleség 60 évesnél fiatalabb. Számuk a vizsgált évben mintegy 90 ezer volt.

Ha ehhez még hozzászámítjuk azokat a házaspár típusú családokat is, ahol a háztartásfő fiatalabb 60 évesnél, de házas társa nem, akkor a legkedvezőbb helyzetben lévő 107 ezer háztartást vizsgálhatjuk meg, ui. 18 ezer olyan család van, ahol a háztartásfő a fiatalabb.

A különböző típusú háztartások átlagos taglétszáma jelentősen eltér egymástól. Természetesen a legkisebbek a csak idősekből álló háztartások voltak. Számuk 970 ezer, átlagos taglétszámuk 1,4 fő, 62%-át az egyedülállók, 36%-át a házaspárok tették ki, s mindössze 2% volt az egyéb összetételű háztartások aránya. Az utóbbi években egyre karakteresebbé válik az idős embereknek az a törekvése, hogy ameddig csak képesek saját magukat ellátni, még megövezgyülésük után sem költöznek össze gyermekeikkel, unokáikkal, hanem megpróbálnak önálló életet élni. Ez is hozzájárult ahhoz, hogy jelenleg a mintegy 900 ezer egyedül élő több mint 2/3-a 60 év feletti, közülük csak minden ötödik férfi. A fiatalabbakkal együtt élő idősök átlagos háztartásnagysága 3,14; ezen belül a fiatalabb háztartásfőjű családoknál 3,74 ami hasonló a 60 évnél fiatalabb személyekből álló, többnyire gyermekes háztartások átlagos nagyságához.

1. tábla Az időskorúak háztartásainak típusai, 2002

Megnevezés	A háztartásfő időskorú és a háztartásban							A háztartásfő nem időskorú	Időskorúak háztartásai összesen
	csak időskorúak vannak				fiatalabb korúak is vannak				
	1 tagú	házaspárok ¹⁷	egyéb	összesen	házaspár	egyéb összetétel	összesen		
Háztartás, ezer	599	347	25	971	89	241	330	207	1 508
Idős személy, ezer	599	694	63	1357	89	335	423	225	2 005
Ebből: férfi	116	347	20	483	89	166	255	44	782
nő	483	347	43	874	0	169	169	181	1 223
Idősekből nők, %	80,6	50,0	68,3	64,4	0	50,4	40,0	80,4	61,0
Összes személy, ezer	599	694	63	1357	178	759	937	773	3 067
Átlagos háztartásnagyság, fő	1,00	2,00	2,55	1,40	2,00	3,15	2,84	3,74	2,03

A nők magasabb várható élettartama folytán az idősök között száz férfira 156 nő jut, s mivel a házaspárok között is általában a nők a fiatalabbak, az egyedül maradó özvegy nők aránya jelentősen meghaladja a férfiakét. Ezzel magyarázható, hogy mind az egyedülállók, mind a fiatalabb családokkal együtt élő idősök körében jelentős – 80% feletti – a nők aránya. E két csoportba tartozik az idős nők 54%-a (664 ezer fő), míg az idős férfiaknál ez az arány csak 20% (160 ezer fő). (1. tábla)

A több mint másfél millió idős személyt (is) magába foglaló háztartás több mint 2/3-a városokban élt, 1/5 részük Budapesten. A háztartások taglétszáma a település nagyságával párhuzamosan egyre csökken, bár a különbségek kisebbek, mint a fiatalabb háztartásoknál. A vegyes korösszetételű háztartások átlagos taglétszáma Budapesten 1,89; községekben 2,25; a csak 60 évesnél fiatalabbakból álló háztartásoknál 2,61, illetve 3,38 közötti sávban helyezkedtek el, ami arra utal, hogy a községekben gyakoribbak a népesebb háztartások a némileg magasabb gyermekszám és a kevésbé atomizálódó háztartások miatt.

A 60 évesnél idősebb személyek döntő többsége (61%-a) nő, arányuk korcsoportonként folyamatosan emelkedik: tízévenként tekintve a 60-69 évesek között 59%-os arányt képviselnek, ez 62 majd 67%-ra emelkedik; az idős nők száma összességében 441 ezer fővel haladja meg az idős férfiakét.

¹⁷ Itt és a továbbiakban házaspáron a párkapcsolatban élőket értjük, tehát a kategória magában foglalja az élettársi kapcsolatban élőket is.

6.3. Az idős személyekkel együtt élők háztartásainak összetétele

A gazdasági aktivitás szempontjából természetesnek tekinthető, hogy a csak idősekből álló háztartásokban élő személyek több mint 97%-a nyugdíjas, a házaspárokból álló idős családoknál fordul csak elő, hogy a nők közül kb. 21 ezer fő (3%) nem rendelkezik nyugdíjjal, hanem eltartott.

Említést érdemel a nyugdíj melletti foglalkoztatás kérdése. A nyugdíjkorhatár emelésével és az aktivitási ráta csökkenésével párhuzamosan egyre kisebb a lehetőség a nyugdíjasok foglalkoztatására. Így aztán nem meglepő, hogy az országosan foglalkoztatott mintegy 130 ezer nyugdíjasnak csak 47%-a található olyan háztartásokban, ahol van idős személy.

A csak 60 év alatti személyekből álló háztartásokban kb. 630 ezer nyugdíjas él, 47%-uk férfi, a többi nő. Ebből a körből kerül ki a több mint 70 ezer (11%) foglalkoztatott nyugdíjas. A 60 évesnél idősebeknél a foglalkoztatott nyugdíjasok aránya mindössze 2,8%, így áll össze a nyugdíj mellett foglalkoztatottak országos szinten 4,7%-os aránya. Ez is azt bizonyítja, hogy az erősen lecsökkent nyugdíj melletti foglalkoztatás lehetőségével a 60 év alatti korosztály él, azok, akik keirendményes vagy rokantsági nyugdíjban részesülnek.

2. tábla Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta háztartásokban élők gazdasági aktivitás szerinti összetétele, 2002

Gazdasági aktivitás szerinti összetétel	60 éves és idősebb személy is van		Csak 60 évesnél fiatalabb személy van		Országos összesen	
	ezer fő	%	ezer fő	%	ezer fő	%
Aktív keresők	484	15,8	3 255	46,7	3 739	37,3
Ebből: férfi	265	8,7	1 785	25,6	2 050	20,5
nő	219	7,1	1 470	21,1	1 689	16,8
Nyugdíjasok összesen	2 144	69,9	627	9,0	2 771	27,6
Ebből: férfi	824	26,9	292	4,2	1 116	11,1
nő	1 320	43,0	335	4,8	1 655	16,5
A nyugdíjasokból a foglalkoztatott nyugdíjasok	62	2,0	70	1,0	132	1,3
Munkanélküliek	60	2,0	271	3,9	331	3,3
Gyeden, gyesen, gyeten lévők	21	0,7	278	4,0	299	3,0
Egyéb inaktív keresők	43	1,4	80	1,2	124	1,2
Felnőtt eltartottak	65	2,1	134	1,9	198	2,0
Ebből: férfi	15	0,5	26	0,4	40	0,4
nő	50	1,6	108	1,5	158	1,6
Gyermekek (tanulók és nem tanulók)	250	8,1	2 320	33,3	2 570	25,6
Háztartások létszáma, ezer fő	3 067	100,0	6 965	100,0	10 032	100,0

A létszám és gazdasági aktivitás szerinti összetételen túlmenően további jelentős eltérések tapasztalhatóak az *iskolai végzettség* tekintetében is. Ennek elemzés azért fontos, mert ez az egyik magyarázó tényezője a jövedelmi helyzetnek, szoros összefüggésben a foglalkozással, a nyugdíjazás előtti keresettel és az utána megszerzett nyugdíjjal, bár ez utóbbi erősen nivellált, a keresetek csak igen degresszíven hatnak rá. Az iskolai végzettség vizsgálatánál figyelembe kell venni, hogy az idősek esetében lezárult folyamatról van szó, míg a fiatalabbaknál változások várhatók. Nem tartottuk célszerűnek, hogy az idősek iskolai végzettségét a gyermekeket nevelő családokéhoz viszonyítsuk, mivel az utóbbiak erre vonatkozó adatai erősen függenek a gyermekek korától. Ezért az azonos típusú, egyedülálló, illetve házaspárból álló családok iskolai végzettségét vetettük össze a legalább egy hatvan évesnél idősebb személyt magába foglaló, illetve a 60 évesnél fiatalabb személyekből álló háztartásokéval. (3. tábla)

3. tábla *Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta típusháztartásokban élők iskolai végzettség szerinti összetétele, 2002 (%)*

Iskolai végzettség	60 éves és idősebb		Csak 60 évesnél fiatalabb	
	személyt magában foglaló háztartások			
	egyedülélők	házaspárok	egyedülélők	házaspárok
8 általánosnál kevesebb	29,6	14,9	1,6	1,3
8 általános	32,2	39,5	18,5	24,3
Szaktanulmányok	8,5	10,8	22,7	18,9
Szaktanulmányok	3,5	3,9	2,0	3,8
Gimnázium	6,4	9,0	13,0	13,4
Szakközépiskola	11,3	13,5	20,3	21,8
Főiskola	5,6	6,3	13,7	12,2
Egyetem	2,8	3,1	8,3	4,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az idősek iskolai végzettsége jelentősen elmarad a fiatalokétól, 55–62%-uknak csak 8 osztályos vagy annál alacsonyabb végzettsége van. Ebben két fő tényező játszik szerepet egyrészt az iskola-rendszer változása, másrészt az iskola-rendszerbe való bekapcsolódás intenzitása. Ami az előbbit illeti, az 1931 előtt születettek számára még 6 osztály elvégzése volt kötelező és a szakiskolai bizonyítványt is csak az 1961 után végzeteknél ismerték el. A másik tényező, hogy az iskolázottság terjedése következtében az egymást követő korosztályok egyre nagyobb hányada szerzett magasabb képesítést, s különösen az elmúlt 10 évben gyorsult fel ez a folyamat. Ennek eredményeként ma már a megfelelő korosztály csaknem fele felsőfokú képzésben részesül. Mindebből következik, hogy a közép- és felsőfokú végzettségűek aránya a fiatalabbak esetében csaknem kétszerese annak, mint ami az időseknél tapasztalható.

6.4. Az idősek jövedelmi helyzete

Az idősek jövedelmi helyzetének megítéléséhez mind az egy főre jutó, mind pedig a háztartásra jutó jövedelmek nagyságát át kell tekinteni, mivel a jelentősen eltérő háztartásnagyság korlátozza az adatok összehasonlíthatóságát. Az **egy főre jutó nettó jövedelem** terén 2%-os az előnyük az

országos átlaghoz viszonyítva, melyben a nyugdíjasok kedvező adózása is közrejátszik. Az idősök körén belül azonban a differenciák ennél jóval nagyobbak. **Legkedvezőbb helyzetben** a 60 évnél fiatalabb, illetve a 60 éves és idősebb háztartásfőjű, **házaspár típusú családok** vannak. Fejenkénti jövedelmük több mint 18, illetve 16%-kal haladta meg az idősök átlagát, míg a szintén **vegyes korösszetételű (fiatalabbakat is magában foglaló) egyéb összetételű háztartások 8–10%-kal maradnak el az átlagtól.** Ezekben a háztartásokban a nyugdíjasokon és a aktív keresőkön kívül a háztartás tagjainak 1/4-e gyermek, vagy felnőtt eltartott. A homogén korösszetételű típusoknál a különbségek kiegyenlítettebbek, az egyedülélőknél 13%-os, míg a házaspár típusnál 3,5%-os többlet tapasztalható. Tagjaik eltérő száma folytán az egy háztartásra jutó jövedelem erősen szóródik. Az idősök és fiatalabbak helyzetének összevetésekor mindkét mutató némileg torzít.

A **fejenkénti jövedelem** megítélésekor arra kell tekintettel lenni, hogy az idősök háztartásaiban túlnyomó többségben felnőttek élnek, akiknek idős koruk miatt esetleg bizonyos területeken már lecsökkentek a szükségleteik (pl. étkezések, a divat követése iránti igény stb.), de még mindig felette vannak a gyermekekének, főleg a kisgyermekekének. (Bár az utóbbi években a gyermekekkel kapcsolatos fogyasztási dotációk leépítése ezeket a különbségeket némileg mérsékelte.)

A **háztartásokra vonatkozó** kiadások összevetését az indokolja, hogy a szükségletek egy jelentős – a lakások felszereltségének, infrastrukturális ellátottságának javulásából, továbbá az energiaárak emelkedéséből eredően –, egyre növekvő része a háztartás fenntartásához kapcsolódik, s így nem arányos a taglétszámmal. Ennek következtében a kisebb háztartásokat csaknem azonos mértékben terhelik, ezért azok relatíve drágábban élnek. Ehhez még azt is figyelembe kell venni, hogy Magyarországon a lakás az esetek 90%-ában magántulajdonban van, gyakran egy élet munkájának eredményét jelenti. Így nem meglepő, hogy kicsi a mobilitás, a megőzvegyült házastársak csak végszükség esetén, ha végképp képtelenek a lakás fenntartására, szánják rá magukat az eladásra, kisebb lakásba költözésre.

Mindezek alapján a legkorrektebb összehasonlítást a **fogyasztási egységre** jutó jövedelmek tennék lehetővé. A fogyasztási egységre alapozott számítások az első felnőttöz rendelnek nagyobb értéket, amelyben a háztartásra és az adott személyre jutó szükséglet összegződik, a többi személy fogyasztási egységének mértéke már csak a személyes szükségletekben fennálló eltéréseket tükrözi. A fogyasztási egységszámítás azon a feltételezésen alapszik, hogy a háztartás valamennyi tagjának azonos mértékben elégítik ki a szükségleteit, tehát tagjai azonos életszínvonalon élnek. Ez a feltételezés sem állja meg teljesen a helyét, mivel Magyarország köztudottan gyermekcentrikus ország, a szülők még a saját fogyasztásuk visszaszorításával is arra törekcsenek, hogy gyermekeiknek minél jobb életheletőséget biztosítsanak. Erre bizonyos mértékig racionális megfontolásból is szükség lehet, ui. az egészséges táplálkozás lehetőségének a biztosítása a gyermekek számára sokkal fontosabb, mint a felnőtteknek, mivel fejlődő szervezetük igényeinek kielégítése a felnőttkori egészséges élet alapja, másrészt a kialakuló fogyasztói szokások fiatal korban könnyebben rögzülnek.

A különböző életszínvonalon élő országok más-más fogyasztási egységkulcsokat alkalmaznak. A hazai ekvivalenciaskála az aktív kereső felnőtteknek nagyobb értéket ad, mint a nyugdíjasoknak, és a gyermekek között aszerint differenciál, hogy hány gyermek él a háztartásban.

A hazai fogyasztási egységkulcsok a következők: 1. felnőtt=1,00; további felnőtt=0,75; 1. gyermek=0,65; 2. gyermek=0,50; 3. gyermek=0,40; inaktívaknál: 1. felnőtt=0,90; további felnőtt=0,65.

A fogyasztási egységre jutó jövedelmek alapján sem tapasztalható az idősöknél elmaradás, ugyanis az egy fogyasztási egységre jutó nettó jövedelem az országos átlaggal megegyezik, ráadásul a tendencia is azonos, legkedvezőbb helyzetben a házaspárok, majd az egyedülélők vannak, az egyéb összetételű háztartásban élők jövedelmi hátránya pedig kb. 6%. Az idősök és fiatalabbak között az eltérés abban nyilvánul meg, hogy a degresszív nyugdíj megállapítás és az idős korban tapasztalható jelentéktelen kiegészítő

jövedelemszerzési lehetőség következtében az idősek jövedelmi helyzete nagyon kiegyenlített, a differencia 17%-os, míg a fiatalabbaknál ennek több mint kétszerese, 43%-os.

Mindezek alapján érdemes az azonos típusú, időskorúakat magában foglaló, illetve azok nélküli egytagú és házaspáros háztartások jövedelmi helyzetét összehasonlítani, figyelembe véve, hogy a hazai fogyasztási egység számításakor az idősebbek 10–13%-kal alacsonyabb értéket kapnak.

4. tábla Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta típusháztartásokban élők jövedelmi helyzete, 2002

Jövedelmek	ezer Ft			
	60 éves és idősebb		Csak 60 évesnél fiatalabb	
	személyt magában foglaló háztartások			
	egyedülélők	házaspárok	egyedülélők	házaspárok
Egy főre jutó jövedelem				
Munkajövedelem	49	132	1 024	994
Társadalmi jövedelem	615	546	199	150
Ebből: nyugdíj, nyugdíj- kiegészítés	613	543	182	133
Egyéb jövedelem	3	-26	33	-6
Ebből: adott, ill. kapott tá- mogatások egyenlege	-10	-33	13	-18
Bruttó jövedelem	668	651	1 256	1 138
Nettó jövedelem	663	623	931	839
Egy háztartásra jutó nettó jövedelem				
Nettó jövedelem	663	1 244	931	1 676
Egy fogyasztási egységre jutó nettó jövedelem				
Nettó jövedelem	736	795	962	977
A bruttó jövedelem összetétele, %				
Munkajövedelem	7,3	20,2	81,5	87,3
Társadalmi jövedelem	92,2	83,9	15,8	13,2
Ebből: nyugdíj, nyugdíj- kiegészítés	91,9	83,4	14,5	11,7
Egyéb jövedelem	0,5	-4,0	2,7	-0,5
Ebből: adott, ill. kapott tá- mogatások egyenlege	-1,4	-5,1	1,1	-1,6
Bruttó jövedelem	100,0	100,0	100,0	100,0

Az azonos típusú idős és fiatalabb háztartások jövedelmének összehasonlítása már az idősek jelentős jövedelmi hátrányát tükrözi. A fiatalabb (60 év alatti) egyedülállók 40%-os, a házaspárok 34%-os jövedelemtöbbséggel rendelkeznek a 60 éves és idősebb korcsoportba tartozókhöz viszonyítva. A fogyasztási egységalkalmazása némileg tompítja az idősek hátrányát (31, illetve 23%-ra), továbbá módosítja az egyedülélők és a házaspárok egymáshoz viszonyított jövedelmi helyzetét. Ennek következtében, bár az egy főre jutó jövedelemben az egyedülélők vannak kedvezőbb helyzetben, relatíve drágább megélhetésük miatt a fogyasztási egységre jutó jövedelmük alapján már az idős házaspárok 8%-os, a fiatalabbak pedig kb. 2%-os előnyre tesznek szert az egyedülélőkhöz képest. Természetesen az azonos háztartástípus sem tudja kiküszöbölni az eltérő életciklusból adódó különbségeket, ezért figyelemmel kell lennünk az alábbiakra:

- a fiatalabb háztartásokon belül a legjobb jövedelmi helyzetben ez a két kiemelt típus van, mivel önálló háztartást csak megfelelő jövedelemmel rendelkezők tudnak fenntartani;
- a fiatalabb háztartások még a felhalmozás időszakában vannak, most kell megteremteniük az önálló lakást, annak bebútorozását, felszerelését, ami a 60 év felettieket már nem terheli.

Míndezek ellenére a jelzett eltérések elég jelentősek ahhoz, hogy indokolják az időskorúak kedvezőtlen helyzetéről elterjedt véleményeket. Ezen kívül meg kell említeni, hogy az idősebbekre sokkal inkább jellemző, hogy anyagilag támogatják a fiatalabbakat, mint fordítva. Ezt mutatja, hogy a 60 év alatti egyedülállók – az idősebbekhez viszonyítva jóval kedvezőbb jövedelmi helyzetük ellenére – több támogatást kaptak, mint adtak. A többi vizsgált csoportnál az adott támogatás meghaladta a kapottat.

A **háztartásfő korcsoportja** nem igazán befolyásolja a jövedelmi helyzetet, mivel a fiatalabb korosztályoknál több az eltartott, elsősorban gyermek, de felnőtt eltartott is, és ez kihat a fejenkénti jövedelmek színvonalára. A 60 év alatti háztartásfőjű családok egy főre jutó jövedelme alig több mint 1%-kal marad el az országos átlagtól, a 60–69 éveseké csaknem 5, 70–79 éveseké 4, a 80 éves és idősebb háztartásfővel rendelkezőké 3%-kal haladja meg az átlagot.

5. tábla Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta típusháztartásokban élők egy főre jutó nettó jövedelme, 2002
ezer Ft

Háztartástípus	Csak 60 évnél fiatalabb	60 éves és idősebb személyt magában foglaló háztartás, ahol a háztartásfő				
		60 év alatti	60–69 éves	70–79 éves	80 éves és idősebb	összesen
Egyedülélők	931	–	689	647	635	663
Házaspárok	839	689	646	594	580	623
Egyéb összetételűek	522	535	530	530	526	532
Összesen	568	543	601	597	590	584

Háztartástípusonként azonban már jóval nagyobb eltérések tapasztalhatók, főleg az egyedülélőknel és a házaspároknál. Itt a 60 év alattiak jelentős jövedelmi előnnyel bírnak, a 80 éves és idősebb egyedül, illetve házastárral élőkhez viszonyítva csaknem másfélszer akkora egy főre jutó jövedelemmel rendelkeznek.

A háztartástípuson és a háztartásfő életkorán kívül megvizsgáltuk a **település típusa** szerinti eltéréseket is (Budapest, megyei jogú város, egyéb város, község bontásban). Ebben a vetületben is **jelentős eltéréseket** tapasztalhatunk. Az időskorúakat magában foglaló háztartásokban a budapestiek előnye az idősek átlagához viszonyítva több mint 22%, míg a községben élők elmaradása az átlagtól 11%-ot tett ki, a két véglet között csaknem 40%-os eltérés volt tapasztalható. Okként felmerülhet az, hogy mindez a községek irányába történő növekvő háztartásnagyságnak tudható be, tehát annak, hogy a községekben kb. 20%-kal több eltartottról kell gondoskodni. Ez a csaknem kétszázézer forintos eltérés azonban **főleg a nyugdíjak és kisebb részben a munkajövedelmek különbözőségéből adódik**, továbbá abból, hogy Budapest kivételével az idősek 17–20 ezer forinttal több támogatást adnak, mint amennyit kapnak. Ezek a tendenciák a csak idősekből álló háztartásoknál is ugyanúgy fennállnak, annak ellenére, hogy itt a háztartások nagyságában alig van eltérés. Az előző csoporthoz hasonló kb. 210 ezer Ft-os eltérés csaknem 90%-a a nyugdíjak különbségéből eredt, továbbá abból, hogy a Budapesten kívüli városokban 21–22 ezer Ft-tal, községekben pedig 36 ezer Ft-tal több támogatást adtak az idősek, mint amennyit kaptak. Ez a tendencia szintén a gyermekcentrikusság kifejezője, az idősebbek úgy érzik, hogy még a felnőtt gyermekeik, unokáik is támogatásra szorulnak, és ez annyira beleivódik, főleg a hagyományosabb életet élő kisvárosi, községi lakosságba, hogy teljesen természetesnek tekintik mindkét fél, az adó és a kapó részéről is.

6. tábla Az időskoriakat magában foglaló háztartásokban élők jövedelmi helyzete településtípusonként, 2002

ezer Ft

Jövedelmek	60 éves és idősebb személyt magában foglaló háztartások				
	Budapest	megyei jogú város	egyéb város	község	összesen
	Egy főre jutó jövedelem				
Munkajövedelem	283	235	188	211	223
Társadalmi jövedelem	511	469	420	357	422
Ebből: nyugdíj, nyugdíjkiegészítés	500	456	405	336	405
Egyéb jövedelem	8	-12	-10	-12	-8
Ebből: adott, ill. kapott támogatás egyenlege	0	-17	-17	-19	-15
Bruttó jövedelem	802	692	599	559	638
Nettó jövedelem	716	622	563	516	584

A jövedelmi helyzeten túl érdemes a **kiadásokat** is áttekinteni. Az idősekre a kor előrehaladtával párhuzamosan egyre inkább jellemző a **takarékosság**, még a rendelkezésükre álló összeget sem költik el, hanem váratlan kiadásokra, betegség esetére stb. tartalékolják. Ez a mentalitás teljesen érthető, mivel az idős korosztály már önerejéből nem képes anyagi helyzetén változtatni, mivel nincs lehetősége külön jövedelemre szert tenni. Ugyanakkor számot kell vetniük egészségi állapotuk romlásával, valamint azzal is, hogy ha bármi elromlik, egyre kevésbé képesek ők maguk rendbe tenni, kijavítani, hanem fizetett szolgáltatást kell igénybe venniük. Ezért a beosztás művésztévé válnak, az amúgy is alacsony jövedelmüket sem élük fel, hanem az életkor előrehaladtával egyre jelentősebb hányadát takarítják meg. A 60 év alattiaknál kb. 7% a megtakarítás, ami abból adódik, hogy az egyedülélők nem tesznek félre, a többi típusba tartozók pedig kb. 8%-ot takarítanak meg. A 60 éves és idősebb háztartásfőjű családoknál is igaz, hogy az egyedülélők a megfelelő korcsoportba tartozók átlagánál kevesebbet tesznek félre, mint a nagyobb létszámú, egyéb összetételű háztartások. Az idősebb korúak takarékosága a kor előrehaladtával tovább fokozódik, a 80 év felettiak átlagosan jövedelmük 20%-át teszik félre, ez az arány az egyedülélőknél 15%, a többiekénél 24–25%.

7. tábla Az egy főre jutó személyes kiadás a nettó jövedelem százalékában

Háztartástípus	Csak 60 év-nél fiatalabb	60 éves és idősebb személyt magában foglaló háztartás, ahol a háztartásfő				
		60 év alatti	60–69 éves	70–79 éves	80 éves és idősebb	összesen
Egyedülélők	100,2	–	94,8	92,1	85,1	92,2
Házaspárok	91,5	88,2	91,4	82,1	76,0	86,7
Egyéb összetételűek	91,9	81,1	83,0	78,5	74,5	81,3
Összesen	92,4	81,5	88,8	85,0	79,8	85,4

6.5. A jövedelmi helyzet megítélése, a megélhetéshez szükségesnek tartott összegek

Az eddigi áttekintés az idősök "objektív", tényszerű adatain alapult. Nem mindegy azonban az sem, hogy az érintettek hogyan vélekednek saját jövedelmi helyzetük alakulásáról és a különböző szintű megélhetéshez szükséges összegekről.

Annak ellenére, hogy szubjektív véleményeket kérdeztünk, a szükségesnek tartott összegek jól tükrözték a válaszadók tényleges jövedelmi helyzetét.

Településtípus szerinti bontást alkalmazva pl. Budapesten a szükségesnek tartott összegek 40–46%-kal haladták meg a községekben bemondott értékeket. Az 5 féle jövedelmi szinten elegendőnek tartott összegek közötti arányok is a válaszadók körében tapasztalható jövedelmi egyenlőtlenségeket tükrözték, némileg tompított formában. Így a nagyon jó és nagyon szűkös megélhetés közötti arány az idősöknél 3,5–4,3 közötti sávban helyezkedett el, a 60 évesnél fiatalabbak ennél kissé jobban differenciálnak, 4,1 és 4,8 közötti értékeket mondtak. Mindez arra utal, hogy a jelenleg fennálló jövedelmi különbségeket mind az idős, mind pedig a fiatalabb háztartásokban élők túlzottnak tartják. A saját tényleges jövedelmük a bemondott szűkös és átlagos megélhetés közötti sávban, annak kb. felénél helyezkedett el.

8. tábla Az időskorúakat magában foglaló háztartásokban élők véleménye településtípusonként, 2002

Megélhetési szintek	60 éves és idősebb személyt magában foglaló háztartások				
	Budapest	megyei jogú város	egyéb város	község	összesen
A megélhetéshez szükségesnek tartott havi összegek					
Nagyon szűkös	39	35	33	28	32
Szűkös	51	45	42	37	42
Átlagos	71	62	58	51	59
Jó	107	89	81	73	84
Nagyon jó	168	128	115	110	125
Tényleges havi jövedelem	60	52	47	43	49

Megkérdeztük azt is, hogy az elmúlt 3 év során milyen irányban változott jövedelmi helyzetük. Az öt fokú skálán a budapestiek ítélték meg helyzetüket a legkedvezőtlenebbül, 17%-uk szerint jelentősen, 35%-uk véleménye szerint kissé romlott, 37%-uk stagnálásról, s mindössze 10,5%-uk számolt be kisebb javulásról. (Lényeges javulást csak 0,3% említett.) A települések hierarchiájában lejjebb lépve csökkent a romlásról beszámoló, s nőtt a stagnálást említő aránya, míg javulásról 9–10%-uk nyilatkozott. Érthető módon a 60 évnél fiatalabbakból álló háztartások véleménye ennél kedvezőbb, 18–22%-uk (az idősöknél tapasztalt arány kétszerese) nyilatkozott helyzetük javulásáról, ebből 2–4% jelentős javulásról.

9. tábla Az időskorúakat magában foglaló háztartásokban élők véleménye életszínvonaluk változásáról, településtípusonként, 2002

A változás mértéke, iránya	60 éves és idősebb személyt magában foglaló háztartások				
	Budapest	megyei jogú város	egyéb város	község	összesen
Lényegesen romlott	17,0	12,4	12,9	8,0	12,0
Kissé romlott	35,2	32,4	27,0	30,7	30,9
Nem változott	37,1	45,9	49,6	50,4	46,7
Kissé javult	10,2	8,5	9,8	10,0	9,7
Lényegesen javult	0,3	0,5	0,2	0,4	0,3
Nem változott	0,1	0,3	0,4	0,5	0,4
Nem tudja	0,1	0,0	0,1	0,0	0,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

6.6. Lakáshelyzet

A jövedelmek vizsgálatán túlmenően, amely a különböző megélhetési szintekhez szükségesnek tartott összegekre is kiterjedt, az életkörülmények vizsgálatában bizonyos vagyoni jellegű tényezők, így a lakáshelyzet, a tartós fogyasztási cikkek állománya is beletartozik. Ezek vizsgálata két szempontból is kiemelt figyelmet érdemel. **Egyrészt** tudomásul kell vennünk, hogy az életkörülmények nemcsak a jelenlegi, hanem a múltbeli jövedelmei helyzetétől is függenek, amely az évek során felhalmozott vagyonban (ez esetben a lakásban, annak felszereltségében) tárgyasul. Mivel az idősök már a felélés, és nem a felhalmozás időszakában vannak, ez az állapot már többé-kevésbé véglegesnek tekinthető, sőt előfordul, hogy helyzetükben visszaesés, romlás következik be (pl. kisebb vagy rosszabb minőségű lakásba költözés révén). **Másrészt** ezeknek a tényezőknek az idősebbeknél sok esetben még nagyobb a jelentősége, mint a fiatalabb korcsoportba tartozóknál. A hazai viszonyokra ugyanis általában az a jellemző, hogy az idősök az életkor előrehaladtával párhuzamosan egyre több időt töltenek a lakásukban, kevesebbet mozdulnak ki, életük egyre nagyobb része a négy fal között zajlik. Ezért meghatározó számukra, hogy milyen a lakás nagysága, komfortossága, felszereltsége.

A lakáshoz való érzelmi kötődés is eléggé jellemző Magyarországon, amiben a tulajdonlásnak van jelentős szerepe, a lakások csaknem 90%-a magántulajdonban van. Az időseknél a lakástulajdon aránya 92,4; a fiatalabbaknál 87,8%; háztartásonként azonban már elég jelentős eltérések tapasztalhatók, főleg az egyedülélők lakáshelyzete különbözik nagyobb mértékben a többiekétől.

10. tábla Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta típusháztartásokban élők lakáshasználati jogcíme, 2002

A lakáshasználat jogcíme	60 éves és idősebb			Csak 60 évnél fiatalabb		
	személyt magában foglaló háztartások					
	Egyedülélők	házaspárok	egyéb	egyedülélők	házaspárok	egyéb
Tulajdonos	89,4	95,6	93,1	80,4	86,9	89,1
Bérlő	4,2	2,0	4,0	11,1	8,8	6,7
Rokon	6,2	2,5	2,7	6,5	2,3	3,7
Albérlő	0,1	0,0	0,0	1,8	1,7	0,6
Egyéb	0,1	0,0	0,2	0,2	0,3	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A lakást tulajdonosként használók aránya az egyedülélők körében a legalacsonyabb, ezt az idősebbeknél a rokon státus, majd a bérlakás követi. A bérlakások privatizációja során ugyanis mindazok, akiknek anyagi helyzete megengedte a megvételt, éltek a vásárlás lehetőségével. Többnyire csak a nagyon lepusztult, kisméretű, komfort nélküli lakásokra nem volt vevő, ezek maradtak meg bérlakásoknak (és néhány esetben a kiemelten jó minőségű, műemléki védelem alatt álló lakások). Az is előfordult, hogy nem a benne élő, esetleg idős személy, hanem annak valamelyik leszármazottja szerzett tulajdonjogot. Ez a két tényező eredményezheti, hogy a 60 év feletti egyedülélők kb. 10%-a rokonként vagy bérlőként él lakásában.

A fentieknél jóval jelentősebb eltéréseket tapasztalhatunk, ha a lakáshasználat módját nem a háztartástípussal, hanem a településtípussal kombináljuk. Budapesten az idős háztartások 85%-ban tulajdonosai lakásuknak; 7,6% a rokon státusban, 7,3% a bérlőként élők aránya, míg a községekben csaknem 98%-uk tulajdonosa lakásának. A fiatalabbak helyzete nagyobb változatosságot mutat, Budapesten 78%, a községekben pedig csaknem 94% a lakást tulajdonosként használók aránya. A megyei jogú városokban, illetve az egyéb városokban élők helyzete az előbb említett értékek között helyezkedik el, és követi az adatokban megnyilvánuló tendenciát (csökkenés, illetve növekedés).

11. tábla Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta háztartásokban élők lakáshasználati jogcíme településtípusonként, 2002

A lakáshasználat jogcíme	60 éves és idősebb				Csak 60 évesnél fiatalabb			
	személyt magában foglaló háztartások							
	Budapest	megyei jogú város	egyéb városok	községek	Budapest	megyei jogú város	Egyéb városok	községek
Tulajdonos	84,9	90,5	92,7	97,6	78,1	83,9	90,3	93,8
Bérlő	7,3	5,0	3,2	0,6	15,0	10,6	5,6	2,5
Rokon	7,6	4,4	3,9	1,7	4,5	4,3	3,6	3,4
Albérlő	0,1	0,0	0,0	0,0	2,1	1,1	0,5	0,3
Egyéb	0,1	0,0	0,2	0,1	0,4	0,0	0,0	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az elmúlt időszak jelentős infrastrukturális fejlesztéseinek köszönhetően szinte teljessé vált a lakások folyó vízzel, gázzal (vezetékes és palackos), csatornával való ellátottsága (így mindössze 4–7%-uknál nincs folyóvíz, gáz vagy szennyvízelvezetés), és a lakások nagysága szerinti különbségek is eléggé kiegyenlítődtek.

Az alapvető ellátottsági mutatók területén tapasztalható eltérések és tendenciák az idős személyekkel együtt élő és a csak 60 évesnél fiatalabbakból álló háztartásokban nagyon hasonlóak; a legkedvezőbb helyzetben a házaspárból álló családok, majd az egyéb összetételű háztartások vannak, s végül a lakáshelyzetet illetően az egyedülállók mutatószámai a legkedvezőtlenebbek, bár az eltérések nem jelentősek.

12. tábla Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta háztartásokban élők lakásbelyezetének főbb jellemzői, 2002

Lakásjellemzők	60 éves és idősebb			Csak 60 évnél fiatalabb			
	személyt magában foglaló háztartások						
	egyedülélők	házaspárok	egyéb	egyedülélők	házaspárok	egyéb	
Lakás alapterülete, m ²	64,7	76,4	82,6	59,7	72,4	81,4	
Ellátottsági mutatók, %							
Folyó vízzel	92,5	96,7	94,3	94,7	96,9	95,9	
Gázzal	94,1	95,2	95,3	90,7	94,4	93,6	
ebből: palackos	22,4	17,8	26,2	17,2	17,4	22,6	
Szennyvízelvezetéssel	ellátott lakások	90,8	96,2	93,0	94,1	96,6	95,3
ebből: házi-csatornával		32,8	38,0	42,6	22,8	31,6	36,8
Fürdőszobával		87,3	95,3	91,0	90,0	94,9	94,1
Vezetékes telefontal		71,3	83,3	76,8	62,8	78,5	73,7

A vezetékes telefontal való ellátottság a fiatalabb korcsoportnál azért alacsonyabb, mert körükben a mobiltelefon jóval elterjedtebb, mint az időseknel, s a kétféle telefon részben helyettesítő termékként funkcionál.

13. tábla Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta háztartásokban élők lakásbelyezetének főbb jellemzői településtípusonként, 2002

Lakáshasználat jogcíme	60 éves és idősebb				Csak 60 évesnél fiatalabb				
	személyt magában foglaló háztartások								
	Buda-pest	megyei jogú város	egyéb városok	községek	Buda-pest	megyei jogú város	egyéb városok	községek	
Lakás alapterülete, m ²	62,4	63,8	74,1	84,9	61,6	71,1	76,9	91,7	
Ellátottsági mutatók, %									
Folyó vízzel	99,8	98,9	92,7	89,9	99,8	99,5	95,9	90,9	
Gázzal	94,7	91,1	93,5	97,8	91,7	89,9	91,4	98,4	
ebből: palackos	1,1	7,3	27,1	38,4	1,6	5,2	25,8	40,3	
Szennyvízelvezetéssel	ellátott lakások	99,8	98,8	91,7	87,3	100,0	99,2	94,6	90,4
ebből: házi-csatornával		8,6	13,0	42,0	63,5	7,6	12,0	37,1	63,8
Fürdőszobával		98,3	97,4	89,3	84,1	98,6	97,8	93,1	88,4
Vezetékes telefontal		90,8	83,7	68,5	71,0	81,8	76,9	66,6	69,1

A lakással kapcsolatos minőségi, komfortossági mutatók, a lakáshasználati jogcímekhez hasonlóan legnagyobb mértékben a településtípustól függenek. Annyi az eltérés a fiatalabb és idősebb háztartások jellemzőiben, hogy a település típusa erősebben rányomja bélyegét az idősebbek lakáskörülményeire, mint a fiatalabbaknál. A jövedelmi helyzettel ellentétben tehát az idősebbek között a lakáshelyzetben nagyobb eltérések tapasztalhatók, mint a fiatalabbak körében. Ez azzal a körülménnyel függ össze, hogy az infrastruktúra fejlődése, amely az elmúlt 15–20 év során gyorsult fel, főleg az újonnan épített lakásokat érintette, s mivel a lakásépítés erősen életkorfüggő, a fiatalabbak kerültek ezekbe a modernebb, jobban felszerelt lakásokba. A települések közötti különbségek eltűnése elsősorban az új lakások állományában tapasztalható, míg az idősebbek lakásállományának javulása főleg a korszerűsítéssel kapcsolatos, ez azonban még nem volt olyan mértékű, hogy a régebben fennálló infrastrukturális elmaradást teljes egészében felszámolja (13. tábla).

Jóllehet a gáz használata és a szennyvízelvezetés jórészt megoldott, az általános ellátottságon belül nem érdektelen megnézni, hogy mekkora a vezetékes gázzal, illetve a házcistornával ellátott háztartások aránya. A komfortosságot illetően ugyanis a kétféle megoldás nem egyenértékű, még akkor sem, ha egymást helyettesítő termékekről (szolgáltatásokról) van szó. A gázpalackok cseréje, szállítása ugyanis jelentős fizikai munkát igényel, nem is beszélve arról, hogy a utóbbi években a palackos gáz ára jelentősen megnőtt, így használata kevésbé gazdaságos, mint a vezetékes gázé. Hasonló a helyzet a házcistornánál is, bár az utóbbi években jelentősen megdrágult (és folyamatosan dráguló) csatornadíjak miatt anyagilag talán kevésbé megterhelő, ugyanakkor a szippantásról való gondoskodás miatt némi kényelmetlenséggel jár a házcistorna üzemeltetése.

A lakáshelyzet áttekintését a fűtési mód vizsgálatával zárjuk településtípusonkénti bontásban, mivel a legjelentősebb eltérések ebben a vetületben tapasztalhatók (14. tábla).

14. tábla Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta háztartásokban élők lakásainak fűtési módja településtípusonként, 2002

A lakás fűtésének módja	60 éves és idősebb				Csak 60 évesnél fiatalabb			
	személyt magában foglaló háztartások							
	Buda- pest	megyei jogú város	egyéb városok	községek	Buda- pest	megyei jogú város	egyéb városok	községek
Távfűtés	27,3	31,9	9,0	0,0	37,3	38,4	15,2	0,3
Több lakást fűtő kazán	9,2	3,7	1,8	1,4	11,6	5,4	5,0	1,6
Lakás egyedi fűtése	19,3	14,5	25,9	25,8	18,4	23,4	30,6	43,3
Korszerű helyiség- fűtés	41,0	41,2	38,6	34,1	30,4	26,5	30,1	22,0
Hagyományos helyiségfűtés	2,4	8,7	24,8	38,8	1,9	6,2	19,0	32,8
Nincs fűtés	0,2	–	–	–	0,4	–	–	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A fűtési mód megítélésében az tekinthető alapvetőnek, hogy a lakás egészét fűti-e a rendszer, vagy külön-külön az egyes szobákat. A korszerűbb, a teljes lakást fűtő rendszer az idősebbeknél

átlagosan 40%-ot, a fiatalabbaknál átlagosan 56%-ot tesz ki, amely a települések nagyságával párhuzamosan fokozatosan csökken (az idősebbeknél 56%-ról 27%-ra, a fiatalabbaknál 67%-ról 45%-ra), s ezzel ellentétesen alakul az egyedi fűtési mód aránya (az idősebbeknél 60%, a fiatalabbaknál 44%).

A korszerű helyiségfűtés, amely az esetek csaknem 100%-ában gázkonvektoros fűtés alkalmazását jelenti, országosan nagyon elterjedt és kedvelt fűtési mód, főleg az idősebbeknél. Itt ugyanis lehetőség van a fűtéssel való takarékosagra (esetleg csak egy szoba fűtésével), ugyanakkor kényelmes és viszonylag olcsó fűtést tesz lehetővé. A hagyományos, szilárd tüzelőanyagokkal való fűtéssel lehet legolcsóbban megoldani a fűtést, mivel a hagyományos tüzelőanyagok ára az energiahordozók árának növekedésével nem tartott lépést, ugyanakkor ez a fűtési mód jelentős fizikai munkát igényel, ezért nem kényelmes.

A fűtési módok áttekintése is azt mutatja, hogy a nagyobb városokban, főleg Budapesten élők lakásai komfortosabbak, nagyobb kényelmet biztosítanak a bennük lakóknak, és ezen a téren a fiatalabb háztartások kedvezőbb helyzetben vannak, mint az idősek.

6.7. Tartós javak állománya

A tartós javakkal való ellátottság évek hosszú során alakul ki, tehát nemcsak a pillanatnyi jövedelmi helyzettől függ, ugyanakkor az ellátottságot a lehetőségen kívül az igények is befolyásolják. A tartós fogyasztási cikkek vásárlása az 1980-as évek végétől a folyamatosan kedvezően alakult árúkinálat, a széles termékstruktúra, részletvásárlási lehetőségek, akciók, reklámok továbbá az általános árszínvonalnál kisebb áremelkedés miatt dinamikusan bővült, sok esetben már telítődött is.

15. tábla *Az időskorúak és a nem időskorúak alkotta háztartások tartós fogyasztási cikkekkel való ellátottsága településtípusonként*

Tartós fogyasztási cikkek	60 éves és idősebb				Csak 60 évesnél fiatalabb			
	személyt magában foglaló háztartások							
	Buda- pest	megyei jogú város	egyéb városok	községek	Buda- pest	megyei jogú város	egyéb városok	községek
Hűtőszekrény	77,3	81,5	87,4	91,3	69,6	66,5	81,2	86,5
Fagyasztógép	40,3	49,1	55,4	71,9	35,3	48,4	58,6	73,5
Kombinált hűtő-, fagyasztógép	28,2	22,5	15,2	10,3	33,8	39,0	21,6	14,9
Automata, félau-tomata mosógép	75,3	63,5	40,9	33,7	86,8	84,9	71,4	64,4
Hagyományos mosógép	19,5	36,6	61,4	71,5	8,7	13,2	32,9	43,6
Porszívó	94,7	95,9	89,8	83,9	93,2	91,8	89,0	85,4
Mikrohullámú sütő	57,2	45,8	37,8	35,4	75,3	76,1	66,3	62,1
Színes televízió	96,8	96,4	92,2	90,5	96,8	97,6	96,9	95,8
Fekete-fehér televízió	5,3	6,9	14,6	16,3	3,0	4,6	7,5	11,4
Video	41,1	29,1	23,7	23,9	72,2	67,2	65,4	63,9
Személyi számítógép	12,2	7,5	3,7	5,2	43,1	37,4	24,1	21,8
Személygépkocsi	27,2	30,6	24,3	25,6	47,2	57,7	49,2	54,6
CD-lejátszó	11,6	5,3	3,8	4,2	27,9	18,2	14,9	14,1

Az alapvetőnek tekinthető javakból, például hűtőszekrényből (fagyasztógéppel és kombinált hűtő- fagyasztógéppel együtt), mosógépből, színes televízióból az ellátás teljes. Inkább a korszerű és kevésbé korszerű készülékek arányában tapasztalható némi eltérés az idősebbek rovására. Ez azzal áll kapcsolatban, hogy a technikai újdonságok először a fiatalabb korcsoportba tartozóknál terjednek el, és csak később jelennek meg az idősebbek körében. Ugyanakkor a kevésbé korszerű, de még működő készülékeket az idősebbek takarékosabb életszemléletük miatt, pusztán azok erkölcsi elavulása miatt nem szokták lecserélni.

Viszonylag nagy különbségek tapasztalhatók a kevésbé elterjedt cikkeknel (pl. videó, mikrohullámú sütő), míg az egyértelműen luxusnak tekintett szárítógépnél, mosogatógépnél, DVD lejátszónál a fiatalabb háztartások ellátottsága is nagyon alacsony szintű.

Mivel a lakáshelyzettel kapcsolatosan a legjelentősebb eltérések a településtípusa szerinti adatokban voltak, a tartós fogyasztási cikkeknel is ezt a csoportosítást alkalmaztuk.

6.8. Két kiemelt figyelmet érdemlő csoport jellemzői

6.8.1. Szegények (az alsó decilisben élők)

Az idős személyt magában foglaló háztartásokban élő több mint 3 millió személyt az országos decilis eloszlás alapján képzett csoportokba soroltuk. Ennek alapján is megmutatkozott, hogy közöttük az **országosan jellemzőnél kisebb a jövedelmi egyenlőtlenség**. Az országgal megegyező eloszlás esetén minden egyes tizedbe azonos számú, kb. 300 ezer személy kerülne. Ezzel szemben az **alsó három tizedben és a legfelsőben részesedésük az arányosnál kisebb**, a legalsóban annak fele, a 2., 3. és a 10. decilisben annak kb. 2/3-a. Az alacsonyabb jövedelmi tizedekbe a népesebb, a magasabb jövedelműbe a kisebb háztartások tartoztak. Az átlagos 2,03 fős háztartásnagyság 3,61 és 1,7 között változott, a jövedelmi tizedekben felfelé haladva fokozatosan csökkent, tehát az **alacsony jövedelem egyértelműen az eltartottak nagy számából eredt**. A legalsó decilisben az aktív keresők és nyugdíjasok együttes aránya csaknem 50%-ot tett ki, míg a **gyermek és a felnőtt eltartottak aránya 46,5% volt**. Az eltartottak nagy számához feltehetően az alacsony iskolai végzettség is hozzájárult, ez okozhatta, hogy a felnőtt eltartottak aránya 29%-ot ért el. **A legalacsonyabb jövedelmi decilisbe tartozó időseket tartalmazó háztartásokban az általános iskola 8 osztályát vagy annál kevesebbet végzettek aránya 80%**, és a közép és felsőfokú végzettségűek együttes aránya 6%-ot tett ki, ami még akkor is nagyon kedvezőtlen, ha figyelembe vesszük, hogy a létszámból 17%-ot tesznek ki a gyermekek.

A legalsó decilisbe tartozók éves nettó jövedelme 233 ezer Ft volt, s ennek is több mint 10%-át (25,5 ezer Ft-ot), támogatásként adták más háztartásban élőknek. Ezért a bruttó jövedelem 19%-át tette ki a munkajövedelem, 86%-át a társadalmi juttatások, melyből 63%-ot képviselt a nyugdíj, s az adott támogatás miatt az ún. egyéb jövedelem –5% volt.

Az alsó decilisbe tartozó időseknél a nagyon szűkös megélhetéshez szükségesnek tartott összeg a saját jövedelmükkel volt azonos, a 2. és 3. decilisben a tényleges jövedelmük a nagyon szűkösnek és szűkösnek tartott összeg között helyezkedett el, a 4–9. decilisben a szűkös és átlagos között, és csak a 10. decilisben volt az átlagos és jó megélhetési szintre mondott összeg között.

Az elmúlt 3 évre vonatkozó véleményük az átlagoshoz viszonyítva nem sokkal kedvezőtlenebb, a legnagyobb különbség a lényeges romlásról beszámolóknak csaknem kétszeres arányában (23,6%) nyilvánult meg, s ennyivel kevesebben nyilatkoztak változatlan helyzetről, ugyanakkor 8%-uk kismértékű javulást említett.

6.8.2. Egyedül élő idősök

Magyarországon jelenleg az esetek nagyon nagy hányadában szinte az egyetlen vagyontárgy a lakás, amely gyakran egy élet munkájának eredménye, s ezért nem meglepő, hogy az idős emberek jelentős része csak végszükség esetén, ha már képtelen saját magát ellátni, vagy a lakásfenntartási kiadásokat fedezni, szánja rá magát a lakás eladására, a kisebb lakásba költözésre. A lakásmobilitás alacsony foka természetesen az érzelmi okokon túlmenően a saját tulajdonú lakások magas arányával is összefügg. Ezért nagyon jelentős az a rendelkezés, mely szerint a saját jogú nyugdíjjal vagy keresettel rendelkező megözvegyült házastárs megkapja elhalt házastársa valorizált nyugdíjának 20, illetve jelenleg már 25%-át. Ez a többletjövdelem teszi lehetővé számukra, hogy továbbra is megmaradhassanak saját lakásukban, és ne kelljen önállóságukat feladva gyermekeikhez, unokáikhoz költözni. Ezt a kialakult tendenciát az is erősíti, hogy jelenleg a települések jelentős részénél már kialakult a házi gondozó szolgálat, amely tehetővé teszi, hogy az egyedül élő idős emberek legalább napi egy alkalommal házhoz szállított meleg ételt, szükség esetén 1–2 órás házi gondozást kapjanak. Ennek az új tendenciának, továbbá a népesség öregedésének következménye, hogy jelenleg a 900 ezer körüli egyedülálló 2/3-a idős.

Az egyedül élő öregek száma mintegy **600 ezer fő, egyötödük férfi, négyötöd részük nő.** Kor szerinti megoszlásának meglehetősen egyenletes, 10 éves korcsoportokat véve (60–69; 70–79 valamint 80 éves és idősebb) a férfiaknál a megfelelő arányszámok 41–41–18%, a nőknél 40–46–14%. **Fő jövedelmi forrásuk a nyugdíj,** bár a legfiatalabb (60–69 éves) korcsoportnál a férfiak 17%-os, a nők 10%-os arányban munkajövedelemmel is rendelkeznek. Ez elsősorban a 62 éves nyugdíjkorhatárból adódik, másrészt a fiatalabb nyugdíjasok nyugdíj melletti foglalkoztatásával van összefüggésben. **Az egy főre jutó nyugdíj nagysága a férfiaknál mintegy 23%-kal haladta meg a nőkét, s ez az arány a nettó jövedelem területén is fennáll.** Az eltérés az alacsonyabb női kereseteknek és a rövidebb szolgálati időnek tudható be. A nyugdíjak nagysága a kor előrehaladtával párhuzamosan fokozatosan csökken, mivel az újonnan megállapított nyugdíjak általában magasabbak. Ez a különbség az évek során a degresszív nyugdíjmegállapítás miatt folyamatosan csökkent, itt az egyedül élő időseknél kb. 10%-ot tesz ki. A férfiaknál a tendenciát megtöri az a tény, hogy a 60–69 évesek között még 17% a munkajövedelem aránya, ezért az egy főre jutó nyugdíjuk még kb. 10%-kal elmarad a 70–79 évesekétől, s csökkenés csak a 80 éves és idősebb korosztálynál tapasztalható. Még az egyedül élő idősök is jobban támogatják gyermekeiket, unokáikat, mint viszont, kivételt csak a 80 éves és idősebb nők képeznek, ahol az adott-kapott támogatás iránya megfordul, éves átlagban kb. 8 ezer forintos többletbe. A kedvezőbb jövedelmi helyzet következtében a férfiak nagyobb összeggel támogatják leszármazottaikat, ez a 70–79 éveseknél a legjelentősebb, náluk az adott-kapott támogatások egyenlege évente kb. 32 ezer Ft, bruttó jövedelmük 4%-a.

A megélhetéshez szükségesnek tartott összegekben nincs különösebb jelentősége a válaszadó nemének, az eltérés a férfiak és nők véleménye között egyértelműen a férfiak magasabb jövedelméből adódott. Ennek következtében a férfiak átlagosan 15–17%-kal magasabb összegeket mondtak és mindkét nem esetében saját tényleges nettó jövedelmük a szűkös és átlagos jövedelmi szinthez elegendőnek tartott összegek között helyezkedett el (16. táblázat).

Kedvezőbb jövedelmi helyzetükből adódóan a **férfiak kevésbé pesszimistán ítélték meg jövedelmi helyzetük alakulását, mint a nők.** Az elmúlt 3 évhez viszonyítva **romlásról** a férfiak **40,** a nők **46%-a** nyilatkozott, **stagnálásról** kb. azonos arányban **48–49%, javulásról a férfiak 10, a nők 5%-a.**

16. tábla A különböző szintű megélhetéshez szükségesnek tartott havi összegek az egyedül élő idősökénél, 2002

Megélhetési szintek	Férfiak			Nők		
	60–69 éves	70–79 éves	80 éves és idősebb	60–69 éves	70–79 éves	80 éves és idősebb
Nagyon szűkös	51	46	43	43	39	37
Szűkös	66	60	55	56	51	48
Átlagos	91	82	72	79	69	66
Jó	131	118	95	112	96	91
Nagyon jó	195	173	130	173	139	130
Tényleges nettó jövedelem	67	65	64	55	52	50

ezer Ft

A fiatalabb korúakhoz viszonyított, meglehetősen sötét kép több tényező eredőjeként alakul ki, **elsősorban az életciklussal áll kapcsolatban:**

- a nyugdíjasok jövedelmi helyzetüket általában a **nyugdíjazás előtti éveikhez hasonlítják**, amikor gyermekeik felnevelése, az eltartási kötelezettségek megszűnése miatt anyagi helyzetük a legkedvezőbb volt,
- természetes jelenség, hogy az emberek a **megszokott életszínvonalhoz** viszonyított kismértékű romlást **is jóval erőteljesebbnek érzik**, mint amekkora az valójában,
- az anyagi helyzet változásának megítélésébe óhatatlanul is **bekalkulálnak nem anyagi tényezőket** (pl. egészségi állapot romlását és az azzal járó kiszolgáltatottságot), amelyeknek esetleg anyagi vonzata is lehet (többet kell fordítani bizonyos egészségügyi kiadásokra pl. gyógyszer, orvosi hálapénz stb.),
- **önmagában az öregedés**, az érzékszervek romlása, a társadalmi és családi leértékelődés **ténye**, és különösen az egyedülélőknél az elmagányosodás, a társas kapcsolatok beszűkülése a szubjektív megítélést **negatív irányban befolyásolják**.

6.9. Összegzés

Összefoglalva az idősök megélhetési viszonyait és annak megítélését az alábbiak állapíthatók meg:

- a) Az idősök jövedelmi helyzete a fiatalabbakhoz, főleg a gyermeket nevelő családokhoz képest **nem tekinthető kedvezőtlennek**, ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy kisebb háztartás-nagyság miatt relatíve drágábban élnek.
- b) A nyugdíj **szerény, de biztos** anyagi háttérrel nyújt, mivel az idős korosztály még a teljes foglalkoztatottság idején megszerezte az ehhez szükséges szolgálati időt. Ezért a munkaerőpiac változásainak kitett fiatalabb korosztályhoz képest anyagi helyzetük stabilabbnak tűnik. Ezt a biztonságot fokozza az is, hogy a saját jogú nyugdíjjal rendelkező özvegyek nyugdíjkiegészítés formájában megkapják elhalt házastársuk valorizált nyugdíjának 20%-át, ezzel kompenzálva az egytagú háztartások relatíve drágább megélhetését. Feltehetően ez is közrejátszik abban, hogy megözvegyülés esetén egyre kevesebb özvegy költözik gyermekeihez, unokáihoz, továbbra is önállóan él.
- c) Az idősöknél a kor előrehaladtával egyre fokozódik a **megtakarítási hajlam**, a biztonsági tartalék képzésére való törekvés, továbbá bizonyos esetekben a csökkenő szükségletek miatt

meglévő jövedelmük egyre jelentősebb részét folyamatosan megtakarítják. Az életük során felhalmozott tartalékaik jelentős részét főleg nagyobb kiadásokra gyermekeiknek, unokáiknak adják. Ebből következően a generációk közötti **transzferek az idősektől a fiatalabbak felé áramlanak.**

- d) Anyagi helyzetük megítélésében pesszimistábbak a fiatalabbaknál, ami elsősorban **életciklusokkal**, az öregedés tényével magyarázható.

**7. AZ IDŐSKORÚ HÁZTARTÁSOK FOGYASZTÁSI
SZÍNVONALA ÉS SZERKEZETE
(A KSH HÁZTARTÁSI KÖLTSÉGVETÉSI
FELVÉTELEINEK ADATAI ALAPJÁN)**

KESZTHELYINÉ DR. RÉDEI MÁRIA

7.1. Bevezetés

Közismert tény, hogy az európai társadalmak előregednek, más szóval egyre nagyobb hányadukat képezik időskorú emberek. A megállapítás Magyarországra is érvényes.

Az idős emberek életminősége függ

- koruktól és egészségi állapotuktól,
- háztartási viszonyaiktól, tehát attól, hogy egyedül vagy házastársukkal, élettársukkal élnek két-személyes háztartásban, vagy többszemélyes háztartásban laknak, ahol eltartottakról kell még gondoskodniuk, vagy esetleg fiatalabb korú rokonaik egyben az eltartóik is,
- vagyoni és jövedelmi helyzetüktől, amelyet befolyásol, hogy mindezek csak az aktív korban – különböző iskolai végzettségük, munkában eltöltött éveik és betöltött tevékenységük függvényeként differenciáltan – elérték eredményei, vagy idős korukban is jelentősen befolyásolni képesek – pl. külön munkavégzéssel, vállalkozásaikkal – ezeket,
- a tágabb családi, baráti környezetnek nyújtott és attól kapott anyagi és nem anyagi támogató-sok, segítségnyújtások formáitól és mértékétől,
- a különböző társadalmi: karitatív, egyházi, egyéb civil szervezetek által nyújtott lehetőségektől, vagy akár az e tevékenységekben való részvételüktől,
- a települések adta lehetőségektől, gondolva itt az infrastrukturális kiépítettség adta lehetőségek igénybevételei lehetőségeire vagy a kiskertekben végezhető tevékenységek szabadidős eltöltésére és egyben jövedelemkiegészítő tevékenységeire, igényeik, szokásaik társas kapcsolataik ki-elégíthetőségétől, stb.

Magyarországon 2002-ben a lakosság több mint egyötöde időskorú volt, azaz betöltötte 60. életévét. E több mint 2 millió fő valamivel több mint fele még nem érte el a 70. életévét, ugyanakkor valamivel több mint 1/10-ük 80 éves vagy idősebb volt.

Az időskorúak körében a nők aránya a korral növekvő, átlagosan több mint 60%, de a legidősebbek körében 70% volt.

2002-ben az idős emberek 1,5 millió háztartásban, az összes háztartás 40%-ában éltek, jellemzően egyedül (600 ezer háztartás) vagy házastársukkal, élettársukkal kettesben (500 ezer háztartás). A többtagú, időskorúak is alkotta 400 ezer háztartás felében a háztartásfő időskorú volt, és még családot nem alapított, gyakorlatilag eltartott gyermekeivel élt együtt.

Mindössze 200 ezer olyan háztartás akadt, amelyben az idős özvegy szülő felnőttkorú gyermekei családjával lakott egy háztartásban.

Az előbb felsoroltakból következően az időskorú népesség életszínvonalát, életkörülményeit tekintve nem homogén. Tanulmányunkban ennek az összetett jelenségnek egy, ám meghatározó dimenzióját kíséreljük meg bemutatni: *az időskorú háztartások fogyasztási színvonalát és szerkezetét.*

Következtetéseinket egyfelől időbeli összehasonlításra, másfelől keresztmetszeti elemzésekre alapozzuk. Az időbeli összehasonlítást a háztartásfő kora alapján végeztük el.

A 2002-es évre vonatkozó keresztmetszeti elemzés során pedig településtípusonként, háztartástípusonként és jövedelmi decilisenként vizsgáljuk az időskorú háztartások jövedelemfelhasználási sajátosságait egymáshoz és az azonos háztartástípusú és jövedelmű fiatalabb korosztályhoz viszonyítva.

Adatbázisul a KSH éves gyakoriságú, kb. 10 ezer háztartást felölelő, 3,7 – 3,8 millió háztartást reprezentáló, véletlen kiválasztású, háztartási költségvetési felvételei szolgálnak.

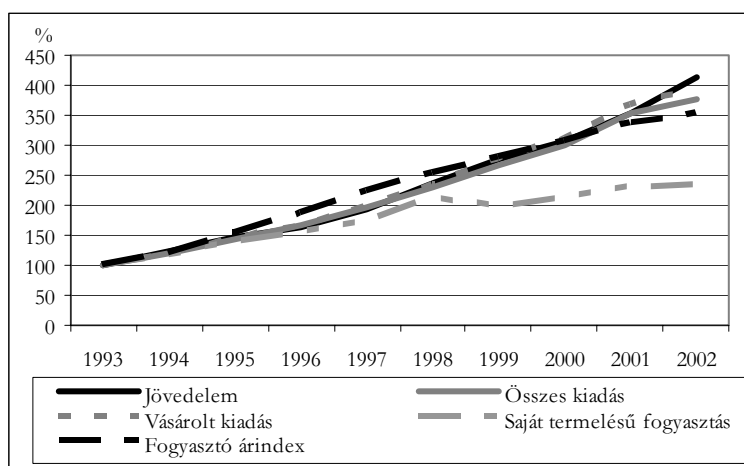
7.2. Időskorú háztartásfőjű háztartások kiadási színvonalának alakulása a háztartásfő korcsoportja szerint, 1993-2002

2002-ben az 1,3 millió 60 éves és idősebb háztartásfőjű¹⁸ háztartások egy főre jutó évi kiadása 518 ezer forintot tett ki, amely a fogyasztási volumen 6,7%-os növekedését jelentette 1993-hoz képest. (A folyó áron mért 3,77-szoros kiadásnövekedéssel szemben a fogyasztói árindex 3,54-szorosára emelkedett a vizsgált évek alatt.) A kiadások reálértéken mért emelkedése az utóbbi 6–7 év eredménye, hiszen a kilencvenes évek második harmadáig az életszínvonal csökkent. (Például az 1997. évi kiadásuk reálértéken csak 9/10-ét tette ki az 1993. évinek.)

A kiadások növekedési üteme kisebb volt, mint a jövedelmeké, így amíg 1993-ban az adott évi jövedelmek 5, addig, 2002-ben 13%-át nem használták fel.

A vizsgált évek alatt az összkiadásuk szerkezete jelentősen módosult, a vásárolt kiadások reálértéken 11%-kal emelkedtek, míg a saját termelésű fogyasztás 1/3-ával visszaesett.

1. ábra Az idős háztartásfőjű háztartások jövedelmének, kiadásainak alakulása folyóáron és a fogyasztói árindex, 1993-2002

Az időskorú háztartásokon belül a háztartásfő korának emelkedésével párhuzamosan csökken a kiadás. Így 2002-ben a 60–69 év közötti háztartásfőjű háztartások egy főre jutó évi 534 ezer forintos kiadásánál 5%-kal alacsonyabb volt a 70–79 éveseké és 12%-kal alacsonyabb volt a 80 éves és idősebb háztartásfővel rendelkezőké. A kiadási színvonalban meglévő különbségek valamelyest csökkentek a vizsgált évek alatt; ez a 70–79 éves korosztály többi korcsoporténál nagyobb kiadásnövekedési ütemére vezethető vissza. Megmaradt azonban az a tendencia, hogy minél idősebb korosztályokat vizsgálunk, annál nagyobb az adott évi jövedelmek és kiadások közti eltérés. (Míg a 60–69 év közöttiek az adott évi jövedelmük 89, addig a 70–79 évesek 85, a 80 évesek és idősebbek 80%-át költötték el.)

Végül 2002-ben a 60 éves és idősebb és a 60 évesnél fiatalabb háztartásfővel rendelkező háztartások egy főre jutó évi összkiadása csaknem azonos volt. Ezen belül azonban az idős háztartásfőjű háztartások vásárolt kiadása 1–2%-kal alacsonyabb, a saját termelésből származó pedig 35%-kal magasabb volt, mint a fiatalabb háztartásfőjűeké.

¹⁸ Azok a háztartások, amelyekben a háztartásfő 60 éves vagy idősebb, az összes időskorúak által is lakott háztartások 9/10-ét fedli le, de 1993-ra csak ilyen csoportosítás állt rendelkezésünkre.

1. tábla Az egy főre jutó évi kiadás, ezen belül a vásárlásra fordított kiadásnak és a saját termelésű javak fogyasztásának az aránya 1993-ban és 2002-ben

Megnevezés	Országos összesen (átlag)	A háztartásfő					
		60 éves-nél fiatalabb összesen	60 éves és idősebb összesen	ebből:		ebből:	
				60–69 éves	70 éves és idősebb	70–79 éves	80 éves és idősebb
1993							
Összkiadás, Ft	139 785	140 480	137 398	142 542	130 511		
ebből:							
vásárlásra fordított kiadás, %	91,9	92,4	90,0	89,6	90,7		
saját termelésű fogyasztás, %	8,1	7,6	10,0	10,4	9,3		
2002							
Összkiadás, Ft	517 236	516 878	518 445	533 754	499 358	507 223	470 358
ebből:							
vásárlásra fordított kiadás, %	95,1	95,4	93,8	93,6	94,1	93,7	96,0
saját termelésű fogyasztás, %	4,9	4,6	6,2	6,4	5,9	6,3	4,0

A vizsgált évek alatt jelentősen módosult az egyes kiadási főcsoportok színvonala. A folyó áron mért 3,77-szoros összes kiadási dinamikánál nagyobb mértékben nőtt az egészségügyre, testápolásra (7,0-szeres), a közlekedésre, hírközlésre (6,7-szeres), a lakásfenntartásra (4,3-szeres) fordítottaké, és lényegesen kisebb mértékben emelkedett az élelmiszerekre és ruházkodásra fordítottaké (3,1–3,1-szeres). Volumennövekedést azonban csak a közlekedési, hírközlési főcsoportban találunk, amely összefügg a magasabb gépkocsi-, és – főképpen – a telefonellátottsági mutatókkal. Az élelmiszer, a lakásfenntartási, és az egészségügyi, testápolási célú kiadásuk volumene 2002-ben kb. a 8/10–9/10 részét tette ki az 1993. évinek.

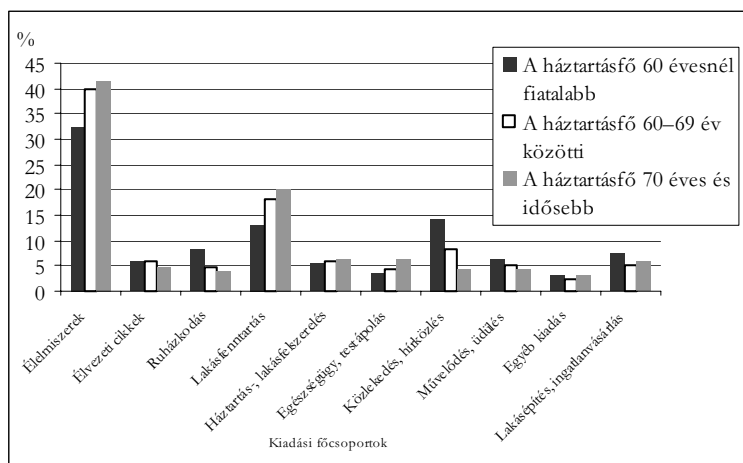
Az egyes főcsoportokra fordított kiadások eltérő növekedési üteme módosította a kiadások szerkezetét. A téren nem történt változás, hogy az időskorú háztartásfőjű háztartások összkijáradékuk 64–65%-át mind 1993-ban, mind 2002-ben élelmiszerekre, lakásfenntartásra és egészségügyi, testápolási cikkekre és szolgáltatásokra költötték. Ezen belül azonban, kb. 7 százalékponttal csökkent az élelmiszerek és kb. ugyanennyivel emelkedett a lakásfenntartás valamint az egészségügy, testápolás hányada. (Az élelmiszerekre fordított kiadások összes kiadásban belüli részesedésének alakulása az életszínvonal változásának egyik fontos mérőszáma. A kilencvenes évek második feléig, amikor az életszínvonal csökkent, az élelmiszerekre fordított kiadások aránya minden rétegnél emelkedő volt, csökkenése a kilencvenes évek második felében, az életszínvonal emelkedésével kezdődött meg.)

A kiadások további egyharmadnyi hányadát kitevő komponensek is elmozdultak egymáshoz képest. Legszembetűnőbb a közlekedési, hírközlési főcsoportra fordított kiadások részarányának 5 százalékpontos növekedése, de némi emelkedést mutat a háztartás-, lakásfelszerelési főcsoport is, míg további csökkenést a ruházkodás. A közlekedési, hírközlési kiadások súlyának növekedésében a kínálati oldalnak, nevezetesen a telefonellátottság javulásának volt jelentős szerepe. (Amíg 1993-ban mind az időskorú háztartásokban, mind országosan a vezetékkel telefonnal felszerelt lakások aránya 26%-os volt, addig 2002-ben mindkét dimenzióban 74%-ra emelkedett. Nagy eltér-

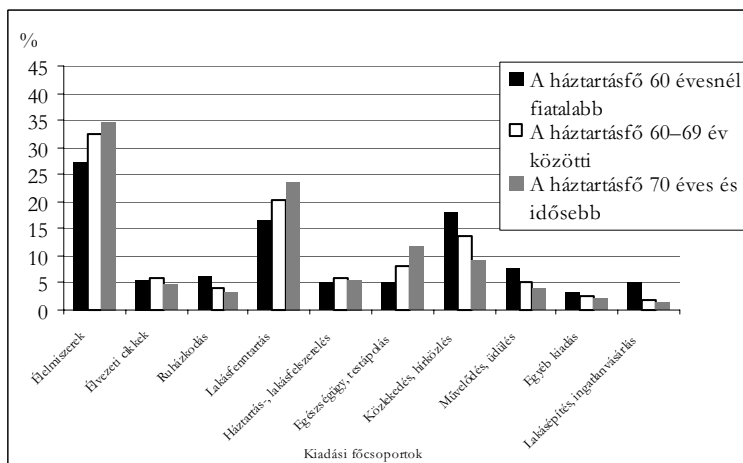
rés a mobiltelefonnal való ellátottságban mutatkozott. Az idős korúak esetében 2002-ben 100 háztartásra 18, országos átlagban 51 darab készülék jutott.)

A vizsgált időszak alatt végrehajtott nagyarányú infrastrukturális fejlesztések, az egyes árucikkek és szolgáltatások kínálatának bővülése legkevésbé a 80 éves és idősebb háztartásfővel rendelkező csoportokat érintette. Itt azonban nem a jövedelem hiánya – hiszen legnagyobb megtakarítási hányadot ebben a korosztályban találtunk – hanem az életkor adta szükségletek és igények szerepe a meghatározó.

2. ábra A kiadások szerkezete a háztartásfő korcsoportja szerint, 1993

3. ábra A kiadás szerkezete a háztartásfő korcsoportja szerint, 2002

A 60 évesnél fiatalabb háztartásfőjű háztartások kiadási szerkezetében is hasonló tendenciák játszódtak le. Így a két korosztály összevetésében változatlanul fennáll, hogy az idősök alkotta háztartásokban mind nagyságában (fejenként évi 15–20 ezer forinttal) mind arányában magasabbak az élelmiszerekre, a lakásfenntartásra, az egészségügy és testápolásra, lakásfelszerelésre, s alacsonyabbak (fejenként évi 12–30 ezer forinttal) a többi főcsoportra fordított kiadások.

2. tábla A 60 éves és idősebb, illetve a 60 évesnél fiatalabb háztartásfőjű háztartások egy főre jutó évi kiadásának szerkezete folyó és változatlan áron 1993-ban és 2002-ben

Kiadási főcsoportok	A háztartásfő					
	60 éves és idősebb	60 éves és fiatalabb	60 éves és idősebb	60 éves és fiatalabb	60 éves és idősebb	60 éves és fiatalabb
	1993		2002			
		Folyó áron		Változatlan (1993-as) áron		
Élelmiszerek	40,3	32,4	33,4	27,4	34,3	28,2
Lakásfenntartás	18,9	13,2	21,7	16,4	16,3	12,3
Egészségügy, testápolás	5,2	3,6	9,6	5,2	3,7	2,0
A három főcsoport együtt	64,4	49,1	64,6	49,0	54,2	42,5
Egyéb kiadás	35,6	50,9	35,4	51,0	45,8	57,5
Összes kiadás	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Egy főre jutó évi kiadás, Ft	137 399	140 247	518 455	516 878	146 6158	146 653

7.2.1. Élelmiszer-kiadások

Az idős háztartásfőjű háztartások 2002. évi 173 500 forintos egy főre jutó évi élelmiszer-kiadása folyó áron 3,1-szeresére, az élelmiszerár-index 3,4-szeresére nőtt, így volumenében a 2002. évi élelmiszer-fogyasztás 91%-át érte el az 1993. évinek. (Hasonló tendencia jellemzi a 60 évesnél fiatalabb háztartásfővel rendelkező háztartások élelmiszer-fogyasztási kiadását is.)

A csökkenésben a saját termelésű élelmiszerfogyasztás általános, nem csak az idősekre jellemző alacsony növekedési dinamikája játszott szerepet. A vizsgált időszakban azokban az éveiben, amikor az életszínvonal csökkent, a saját termelésű élelmiszer-fogyasztásának növekedési üteme együtt mozgott a vásárolt élelmiszerekével, az életszínvonal növekedésének éveiben viszont jelentősen lelassult. Az élelmiszer-vásárlásra fordított kiadások növekedési üteme azonban nem pótolta ezt. 2002-ben az élelmiszer-kiadások 83%-át fordították vásárlásra (1993-ban 78%-a).

A vásárolt élelmiszer-kiadáson belül minden korcsoportnál megnövekedett a házon kívüli étkezésekre fordított összegek aránya. Különösen szembetűnő ez azoknak a háztartásoknak az esetében, amelyekben a háztartásfő 70 éves és idősebb. (2002-ben a 80 éves és idősebb háztartásfőjű háztartások élelmiszerkiadásának 11%-a házon kívüli étkezés volt, 1993-ra azonban nem rendelkezünk összehasonlítható adattal.) Az arányeltolódásban szerepe volt, e szolgáltatások árának az élelmiszer kereskedelemben tapasztaltnál nagyobb mértékű emelkedésének, tehát változatlan volumen mellett is többet kell értük fizetni. A legidősebb háztartásoknak – főképpen egyedülélőknek – viszont a házi szociális ellátó hálózat bővülésével a korábbi éveknél nagyobb mértékben volt lehetőségük igénybevételükre. (3. táblázat)

Végül az időskorúak élelmiszerre fordított kiadásait az is befolyásolta, hogy mennyien és milyen nagyságrendben juttatnak ebből gyermekeiknek, unokáiknak (pl. befőzések) és milyen gyakran látják vendégül őket. Továbbra is jellemző, hogy a 60–79 év közötti két korosztály élelmiszerekkel támogatja rokonait, ezek nagyságrendje azonban – minthogy saját termelésű fogyasztás csökken – kisebb mértékű, mint korábban. Az a hagyomány, hogy a nagyszülőként többször és hosszabb időre látják vendégül gyermekeiket, unokáikat, mint viszont, továbbra is jellemző. A 80 éves és idősebb háztartásfővel rendelkező háztartások viszont már e téren fiatalabb rokonaikra,

annak hiányában az önkormányzatok vagy más karitatív szervezetek által biztosított lehetőségekre támaszkodnak.

3. tábla Az élelmiszer-fogyasztás aránya beszerzési forrásonként és az elfogyasztás helye szerint 1993-ban és 2002-ben

Megnevezés	A háztartásfő							
	60 éves-nél fiatalabb	60 éves és idősebb	ebből:		60 éves-nél fiatalabb	60 éves és idősebb	Ebből:	
			60–69 év közötti	70 éves és idősebb			60–69 év közötti	70 éves és idősebb
	1993				2002			
Egy főre jutó évi élelmiszer fogyasztás, Ft	45 427	55 435	56 558	53 930	141 649	173 515	172 925	175 334
ebből:								
vásárolt	77,4	77,7	72,2	79,8	83,9	82,6	81,3	84,2
saját termelésből származó	22,6	22,3	23,8	20,2	16,1	17,4	18,7	15,8
ebből:								
háztartásban fogyasztott	93,8	97,4	97,8	96,8	89,1	94,2	95,4	92,7
háztartáson kívüli étkezés	6,2	2,6	2,2	3,2	10,9	5,8	4,6	7,3

Mindezek együttesen azt eredményezték, hogy az idős háztartásfőjű háztartások egy főre jutó élelmiszerkiadása – hasonlóan az 1993-as viszonyokhoz – 2002-ben is 22–23%-kal magasabb volt, mint a kisgyermeket nagyobb arányban eltartó fiatalabb háztartásfővel rendelkező háztartásokban.

Lényegesek a korosztálon belüli átrendeződések:

1993-ban azokban a háztartásokban, ahol a háztartásfő életkora 60–69 év közé esett az egy főre jutó élelmiszerkiadás 5%-kal magasabb, 2002-ben viszont 2%-kal alacsonyabb volt, mint a 70–79 éveseké.

A 150 ezer 80 éves és idősebb háztartásfővel rendelkező, nagyrészt egyedülélő nő alkotta háztartás 2002. évi 166 ezer forintos élelmiszerkiadása alig marad el az idősek átlagától. Strukturája azonban lényegesen eltér.

A háztartásban fogyasztott élelmiszerek mennyisége – a 70 éves és idősebb háztartásfővel rendelkezők húsfogyasztása kivételével – *minden élelmiszerfajtánál csökkent*. Ebben szerepe van a megváltozott étkezési szokásokon kívül

- a saját termelésű fogyasztás lecsökkent hányadának,
- a házon kívüli étkezés megnövekedett részarányának,
- az élelmiszerárak emelkedésére reagáló racionálisabb vásárlásnak.

Kirívónak mondható a tejfogyasztás 15–20 literes csökkenése, még akkor is, ha a vizsgált évek során jelentősen megnőtt a sajt és egyéb tejtermékek fogyasztása.

Korcsoportonként, a 60–69 és 70–79 éves háztartásfőjű háztartások egy főre jutó háztartásban fogyasztott élelmiszer-mennyiségei a vizsgált időszakban közelítettek egymáshoz. A 80 éves és idősebb korosztály pedig életkori szükségleteiből adódóan – 2002-ben is ugyanúgy mint korábban – több tejet és tejterméket és lényegesen kevesebb húst fogyasztott, mint az idős háztartások fiatalabb korcsoportjaiba tartozók.

A 60 éven aluli háztartásfővel rendelkezők háztartásban fogyasztott élelmiszermennyiségei viszont 2002-ben is kb. ugyanannyival voltak alacsonyabbak, mint 1993-ban.

4. tábla A háztartásban fogyasztott egy főre jutó évi élelmiszer-mennyiségek a 60 éven aluli és a 60 éves és idősebb háztartásfőjű háztartásokban, 1993-ban és 2002-ben

Élelmiszer fajták	A háztartásfő						
	60 éves és fiatalabb	60–69 éves	70 éves és idősebb	60 éves és fiatalabb	60–69 éves	70 éves és idősebb	ebből: 80 éves és idősebb
	1993			2002			
Húsfélék	60,4	79,8	69,4	58,7	76,8	72,2	61,8
Tojás, db	202	305	290	174	264	271	230
Tej, liter	75,0	102,5	112,3	59,6	82,4	97,8	104,9
Zsiradékok	19,5	33,9	31,1	18,9	30,1	30,6	26,2
Cereáliák	104,9	152,6	145,8	97,3	132,3	134,8	122,5
Burgonya	46,3	81,7	72,6	37,9	59,0	58,1	44,3
Cukor és édesség	16,9	32,3	32,0	13,8	23,1	25,5	21,4
Zöldségfélék összesen	57,7	99,6	89,6	53,6	88,3	84,8	72,4
Gyümölcsfélék összesen	60,2	86,5	86,3	59,7	80,6	81,4	73,7

7.2.2. Lakásfenntartási kiadások

Az időskorú háztartások második legjelentősebb kiadási tétele a lakásfenntartással kapcsolatos. Egy főre jutó összege 114 500 (lakáskölcsön-törlesztés nélkül 112 600) forint volt 2002-ben. 1993-hoz képest ez 4,2-szeres emelkedést jelent. (Ugyanilyen növekedés volt tapasztalható azokban a háztartásokban is, ahol a háztartásfő 60 évesnél fiatalabb.) Ennél kisebb mértékben, 4-szeresére emelkedett – az átlagos háztartásnagyságuk emelkedése következtében – a 60–69 éves, és nagyobb mértékben 4,3-szeresére a 70 éves és idősebb háztartásfőjű háztartások kiadása.

A lakásfenntartási kiadások azonban inkább háztartási szinten értelmezhetők. Az erre vonatkozó adatokat összevetve azt tapasztaljuk, hogy az idős háztartásfőjű háztartások kiadása korcsoportonként 4,4-szeresére, a fiatalabb korúaké 4,1-szeresére nőtt. Az eltérő dinamikába szerepe van annak, hogy az infrastrukturális hálózat kiépítése folytán korszerűbbé vált közműszolgáltatások igénybevételének lehetősége a vizsgált időszakon belül nagyobb mértékben érintette az idősebbek háztartását, mint a fiatalabbakét. Az előbbieket ugyanis a kisebb településeken vannak többségben, ahol az infrastruktúra fejlesztése időben kitolódott, ezért az erre fordított kiadások is csak később jelentkeztek.

A hálózatok kiépítettségének területi különbségei 2002-re gyakorlatilag eltűntek, s szinte csak a legszegényebbeket kivéve a háztartások éltek is ezzel a lehetőséggel. A folyóvízzel való ellátottság 95, a vezetékes gázzal való ellátottság 72–73%-ra emelkedett. Egyedül a közcsatornával való ellátottságban van némi eltérés, amennyiben a 60 évesnél fiatalabb háztartásfővel rendelkező háztartásoknál ennek aránya 61, az idősebeknél 56%-os.

A fiatalabb korösszetételű háztartások – átlagosan magasabb létszámukból, lakásaik nagyobb méretéből és jobb felszereltségéből eredő többletfogyasztásuk miatt – 2002-ben kb. havi 8000 forinttal fordítottak többet e célra, mint az idősebbek.

Az idősek generációjának kiadási szerkezetében szintén kimutathatók életkorral összefüggő tendenciák. Az idősek kategóriáin belüli fiatalabb korúak még követni próbálják az aktív korban

lévők életvitelét, ezzel összefüggésben a lakásfenntartásra fordított kiadásaik nagysága is magasabb: pl. 2002-ben a 60–69 éves korcsoportban ez kb. 4000 forinttal több mint a 80 felettieké.

5. tábla Lakásfenntartási kiadások megoszlása a háztartásfő korcsoportja szerint, 1993 (%)

Lakásfenntartási kiadások, tételenként	A háztartásfő			
	60 év alatti összesen	60-69 év közötti	60 éves és idősebb összesen	ebből: 70 éves és idősebb összesen
Aránya az összes lakásfenntartási kiadás %-ában				
Háztartási energia	51,3	60,3	61,1	62,2
Közmű szolgáltatás	12,2	13,4	12,9	12,3
Társasház közös költség	5,6	4,7	4,8	4,9
Lakásjavításhoz áru és szolgáltatás	5,3	6,7	7,0	7,4
Lakbér	4,4	3,7	3,7	3,8
Építményadó	0,3	0,6	0,5	0,5
Ingatlanbiztosítás	3,5	4,3	4,5	4,8
<i>Együtt</i>	<i>82,8</i>	<i>93,7</i>	<i>94,6</i>	<i>95,9</i>
Lakáskölcsön visszafizetése	17,2	6,3	5,4	4,1
<i>Lakásfenntartási kiadás összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Egy háztartásra jutó évi kiadás, Ft	72 400	48 789	45 416	41 536
Aránya az összes kiadás %-ában	15,9	19,3	20,0	20,9

6. tábla Lakásfenntartási kiadások megoszlása a háztartásfő korcsoportja szerint, 2002 (%)

Lakásfenntartási kiadások, tételenként	A háztartásfő					
	60 év alatti összesen	60-69	70-79	80 éves és idősebb	60 éves és idősebb összesen	ebből: 70 éves és idősebb összesen
		év közötti				
Aránya az összes lakásfenntartási kiadás %-ában						
Háztartási energia	53,5	60,9	62,8	63,1	61,8	62,9
Közműszolgáltatás	13,0	13,4	13,4	12,7	13,4	13,3
Társasház közös költség	5,5	6,4	7,9	9,6	7,3	8,3
Lakásjavításhoz áru és szolgáltatás	9,6	11,1	9,6	7,1	10,2	9,1
Lakbér	4,9	1,1	1,1	1,3	1,1	1,1
Építményadó	0,6	0,9	0,7	0,7	0,8	0,7
Ingatlanbiztosítás	3,4	3,8	3,8	3,6	3,8	3,7
<i>Együtt</i>	<i>90,7</i>	<i>97,6</i>	<i>99,4</i>	<i>98,0</i>	<i>98,3</i>	<i>99,1</i>
Lakáskölcsön visszafizetése	9,3	2,4	0,6	2,0	1,7	0,9
<i>Lakásfenntartási kiadás összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Egy háztartásra jutó évi kiadás, Ft	295 804	220 585	186 720	173 586	201 919	183 732
Aránya az összkiadás %-ában	19,0	22,3	25,0	26,2	23,5	25,2

A lakásfenntartási kiadások több mint felét kitevő háztartásienergia-kiadásokban mindössze 26%-os eltérés volt regisztrálható a 60 évnél fiatalabb és idősebb háztartásfőjű háztartásokban.

Folyó áron számolva az egyes csoportok 2002. évi kiadása több mint 4-szerese az 1993. évi-nek. Minthogy azonban a háztartási energia árindexe 4,72-szorosára nőtt, ezért reálértéken a nem időskorúak esetében 10, az idősebbeknél kb. 5%-os csökkenés következett be. A háztartási energia átlagosnál nagyobb mértékben megemelkedett árának kiadásnövelő hatását a fiatalabb generáció – jövedelmei függvényében – energiatakarékosabb háztartási eszközök vásárlásával, az idősebb generáció pedig az adott fűtési és világítási konstrukció keretein belül kísérte meg mérsékelni.

7. tábla A háztartásienergia-kiadás alakulása, 1993-2002

Évek	A háztartásfő			
	60 év alatti összesen	60 éves és idősebb összesen	ebből:	
			60–69 év közötti	70 éves és idősebb
Egy háztartásra jutó energiakiadás, folyó áron, Ft				
1993	37 173	27 771	29 440	25 850
2002	158 363	124 776	134 256	115 540
2002/1993, %	426,0	449,3	456,0	447,0
Egy háztartásra jutó energiakiadás, változatlan (1993-as) áron, Ft				
2002	33 537	26 424	28 432	24 468
2002/1993, %	90,2	95,2	96,6	94,7

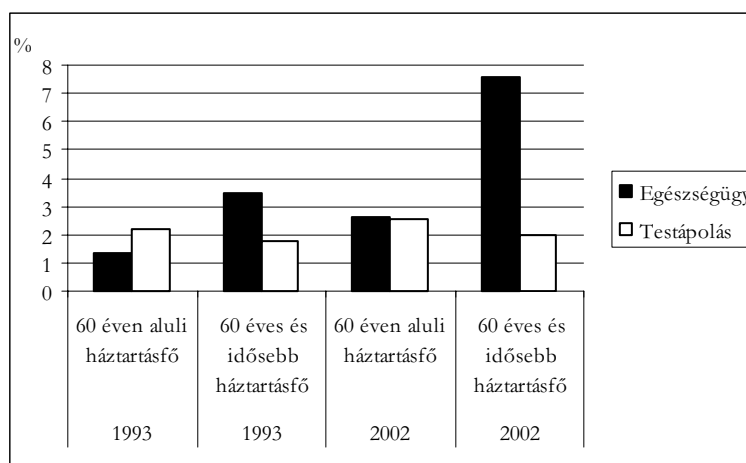
A lakásfenntartási, köztük a háztartásienergia-kiadások volumenének csökkenésébe azonban közrejátszhat az is, hogy megnövekedett az e szolgáltatásokat kifizetni nem tudók aránya, s emelkedett a ki nem fizetett összegek nagysága. Ez főképpen az elektromos energiára és a vezetékes gázra vonatkozik. Az idős háztartások nagy többsége e tételekre kompenzációt kap, amelyek összegei azonban adatainkban nem jelennek meg.

7.2.3. Egészségügyi kiadások

Az egészségügyi és testápolási kiadás főcsoport összes kiadásán belüli részaránya jelentősen módosult, a 60 éves és idősebb háztartásfővel rendelkezőknél 1993.évi 5,2%-ról 9,6%-ra, a 60 éven aluli háztartásfővel rendelkezőknél 3,6%-ról 5,2%-ra emelkedett. Az idősebb korú háztartásfővel rendelkezők 2002-ben majdnem 3-szor annyit fordítottak egészségügyi kiadásokra, mint a fiatalabb korúak, szemben az 1993-as 2,5-szeressel, miközben a testápolásra fordított kiadások arányai gyakorlatilag nem változtak. (Az idősebb háztartások mind 1993-ban, mind 2002-ben kb. 8/10-ét fordítják e cikkekre és szolgáltatásokra, mint fiatalabb korú háztartások.) (4. ábra)

Az egészségügyi kiadások részarány-növekedését egyrészt a vizsgált időszak alatt bekövetkezett áremelkedés (a gyógyszereké több mint 7-szeresére emelkedett, az átlagos fogyasztóiár-index 3,54-szeresére nőtt), másrészt egyes egészségügyi szolgáltatások ingyenességének megszüntetése okozta. A gyógyszerárak expanziója főképpen a 70 éven felüliek kiadásait terhelte meg jelentős mértékben. 1993-ban még havonta valamivel több mint 400, 2002-ben 3000 forintot költöttek fejenként e célra.

4. ábra A 60 éves és idősebb és fiatalabb korú háztartásfővel rendelkező háztartások egészségügyi és testápolási kiadása az összes kiadás %-ában, 1993-ban és 2002-ben

2002-re rendelkezünk néhány olyan adattal, amelyek az idősebb társadalom egészségügyi kiadásainak megnövekedését támasztják alá. Ezek a következők:

8. tábla Néhány egészségüggyel kapcsolatos információ

Megnevezés	A háztartásfő nem időskorú			A háztartásfő időskorú					Összes háztartás
	60 év alatti összesen	ebből:		60–69	70–79	80 éves és idősebb	60 éves és idősebb összesen	ebből: 70 éves és idősebb	
		nincs	van						
		személy a háztartásban	60 éves és idősebb		év közötti				

Az adott csoportba tartozó háztartások %-ában

Kórházi napokkal rendelkező háztartások	1,3	1,2	1,4	1,5	2,5	2,1	2,0	2,4	1,5
Gyógyszert szedő ht-ok	38,9	30,7	126,6	72,9	84,2	84,9	78,7	84,4	52,7
Gondozásra szoruló ht-ok	16,3	14,1	40,1	26,2	33,4	43,5	31,0	35,7	21,4
Közgyógyellátásban részesülő háztartások	7,4	6,4	18,2	9,9	11,2	15,9	11,1	12,3	8,7

Az összes háztartás %-ában

Kórházi napokkal rendelkező háztartások	54,4	49,1	5,3	17,4	22,5	5,7	45,6	28,2	100,0
Gyógyszert szedő ht-ok	48,1	34,9	13,3	23,7	21,7	6,4	51,9	28,2	100,0
Gondozásra szoruló ht-ok	49,8	39,5	10,3	21,0	21,1	8,1	50,2	29,3	100,0
Közgyógyellátásban részesülő háztartások	55,7	44,1	11,6	19,6	17,5	7,3	44,3	24,8	100,0

A kórházat igénybe vevő háztartás %-ában

Kórházi napok száma	8,7	8,9	7,0	10,5	9,5	10,0	9,9	9,6	9,3
---------------------	-----	-----	-----	------	-----	------	-----	-----	-----

Gyógyszert szedő személyek háztartáson belüli

átlagos száma	1,3	1,4	1,0	1,4	1,4	1,3	1,4	1,4	1,4
aránya, %	41,9	46,6	26,8	71,4	86,6	90,4	78,4	87,4	50,6

Az adott csoport átlagos taglétszáma

átlagos száma	3,16	3,11	3,74	1,98	1,57	1,47	1,76	1,55	2,68
---------------	------	------	------	------	------	------	------	------	------

7.2.4. Az 1993-ban 60 éves korosztály és a 2002-ben 70 éves korosztály kiadási színvonalának és szerkezetének összehasonlítása

Adataink alkalmasnak adnak egy sajátos dinamikai összehasonlításra. Tudjuk, hogy az 1993-ban 60–69 éves korosztály 2002-ben hetvenes éveiben járt. Bár nem ugyanazon háztartásokról van szó, mégis képet kaphatunk arról, hogy a vizsgált évek alatt hogyan alakult kiadásuk színvonala és szerkezete.

A 9. tábla adatai szerint kiadásaik nagyjából reálértéken maradtak, miközben szerkezete lényegesen módosult. Részben az egyes termékek és szolgáltatások árszínvonalának eltérő mértékű emelkedése miatt, részben korukból, szükségleteikből következően, arányaiban többet fordítottak lakásfenntartásra és egészségügyi kiadásokra, viszont kevesebbet élelmiszerekre. E három tétel azonban az 1993. évi 62%-kal szemben 2002-ben kiadásaik 69%-át kötötte le. A többi kiadási főcsoport közül pedig – valószínűleg a telefonellátottság javulásával összefüggésben – a közlekedési, hírközlési főcsoport súlya nőtt, míg, az összes többié csökkent.

A mindennapi szükségletek fedezése az idős társadalom erőforrásainak egyre nagyobb hányadát köti le. Az így mind determinisztikusabbá váló kiadási szerkezet igazolni látszik az érintettek fokozódó aggodalmát, hogy lesz-e elég jövedelmük ezek fedezésére.

9. tábla A kiadások színvonala és szerkezete az 1993-ban 60–69 és 2002-ben 70–79 év közötti háztartásfőjű háztartásokban

Kiadási főcsoportok	A háztartásfő		2002/1993 %	A háztartásfő	
	1993-ban 60–69	2002-ben 70–79		1993-ban 60–69	2002-ben 70–79
	év közötti			év közötti	
	Egy főre jutó évi kiadás, Ft			Egy főre jutó évi kiadás %-ában	
Élelmiszerek	56 558	175 334	310,0	39,7	34,6
Lakásfenntartás	25 839	118 016	456,7	18,1	23,3
Egészségügy, testápolás	6 348	56 624	892,0	4,5	11,2
<i>Együtt</i>	<i>88 745</i>	<i>349 973</i>	<i>394,4</i>	<i>62,3</i>	<i>69,0</i>
Élvezeti cikkek	8 538	25 589	299,7	6,0	5,0
Ruházkodás	6 887	16 313	236,9	4,8	3,2
Háztartás és lakásfelszerelés	8 526	28 480	334,0	6,0	5,6
Közlekedés, hírközlés	11 708	48 419	413,6	8,2	9,5
Művelődés, üdülés	7 177	19 856	276,7	5,0	3,9
Egyéb kiadás	3 553	11 247	316,6	2,5	2,2
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	7 407	7 345	99,2	5,2	1,4
<i>Együtt</i>	<i>53 796</i>	<i>157 250</i>	<i>292,3</i>	<i>37,7</i>	<i>31,0</i>
<i>Nettó kiadás összesen</i>	<i>142 542</i>	<i>507 223</i>	<i>355,8</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
ebből:					
tartós fogyasztási cikkek	5 211	12 588	241,6	3,7	2,5
szolgáltatások	23 534	105 428	448,0	16,5	20,8
Kiadás a jövedelem %-ában	96,3	85,2			

7.3. Az időskorú háztartásfőjű háztartások kiadási színvonala és szerkezete településtípusonként, 2002

Az időskorú háztartások átlagos kiadási színvonalára és annak szerkezetére hatással van az is, hogy mely településeken élnek nagyobb arányban. Tapasztalati tény ugyanis, hogy az egy főre jutó jövedelmek és kiadások nagysága igazodik a településtípusok nagyságkategóriái szerinti rangsorhoz.

E szempontból azt mondhatjuk, hogy az időskorú háztartásfővel rendelkezők összes háztartáson belüli arányukhoz képest némileg felülreprezentáltak a fővárosban és a községekben. A fővárosiak körében az egyedülélők, míg a községekben lakók közül a népesebb taglétszámúak a jellemzőbbek. (A nem időskorú háztartásfőjű háztartásokra is érvényes az az összefüggés, hogy a településtípus nagyságának csökkenésével a háztartások létszáma növekvő.)

Legmagasabb egy főre jutó kiadása – a háztartásfő korától függetlenül – a Budapesten, a legalacsonyabb pedig a községekben élőknek volt 2002-ben. A fővárosi időskorú háztartásfőjű háztartások egy főre jutó kiadása azonban kisebb mértékben (30%-kal) haladta meg a községekben élőkét, mint a nem időskorú háztartásfőjűeké (41%). Ebben nyilván szerepet játszott, hogy az idős háztartások háztartásösszetétele homogénabb, és a nyugdíj mellett kisebb mértékben játszanak szerepet az eltérő jövedelemszerző tevékenységből adódó különbségek, az eltartási ráta stb, mint a korban fiatalabb társadalomban.

Ugyanakkor az is figyelemre méltó, hogy az időskorú háztartásfővel rendelkező háztartások egy főre jutó évi kiadása csupán Budapesten volt alacsonyabb (8%-kal), mint a nem időskorú háztartásfővel rendelkező – méretében és gazdasági aktivitásában rendkívül heterogén – háztartásoké.

Az egy főre jutó kiadáson belül gyakorlatilag a vásárolt kiadások domináltak, a saját termelésből származóak csak a kisebb városokban (összkiadás 7,6%-a), illetve a községekben (11,5%) érték el az említésre méltó szintet. Ezek döntő része élelmiszer.

10. tábla Az időskorú és nem időskorú háztartások száma, aránya, egy főre jutó kiadása

Megnevezés	Budapest	Megyei jogú városok	Egyéb városok	Községek	Összesen
A háztartásfő időskorú					
Háztartások száma	269 048	225 399	376 441	423 070	1 293 958
aránya, %	20,8	17,4	29,1	32,7	100,0
átlagos háztartásnagyság, fő	1,66	1,77	1,74	1,88	1,77
Egy főre jutó kiadás, Ft	586 845	576 040	518 428	451 191	518 445
az összesen %-ában	113,2	111,1	100,0	87,0	100,0
a budapestiek %-ában	100,0	98,2	88,3	76,9	88,3
A háztartásfő nem időskorú					
Háztartások száma	485 606	510 372	672 033	785 604	2 453 615
aránya, %	19,8	20,8	27,4	32,0	100,0
átlagos háztartásnagyság, fő	2,68	3,07	3,21	3,46	3,15
Egy főre jutó kiadás, Ft	636 514	567 289	491 082	451 020	516 878
az összesen %-ában	123,1	109,8	95,0	87,3	100,0
a budapestiek %-ában	100,0	89,1	77,2	70,8	81,2

Az egy főre jutó összes kiadási színvonalban kimutatható különbségeknél nagyobb eltérések mutatkoznak a főcsoportok szerinti bontásokban. Élelmiszerfogyasztásra a községi és a kisebb településeken élő időskorú háztartások, amelyekben eleve alacsonyabb a jövedelmi és kiadási színvonal, kiadásaik 35,4-37,5%-át, míg a Budapesten és a nagyobb városokban élők 28,5-29,5%-át fordították. Ezzel szemben a lakásfenntartási költségek a fővárosiak kiadásainak 1/4-ét, a többi településtípuson valamivel több mint 1/5-ét tették ki. Az egészségügyi, testápolási kiadások részaránya 9-10%-ot ért el 2002-ben.

Végeredményben a budapesti idős háztartások kiadásainak 67%-át, a megyei jogú városokban élőkének 65%-át, a kisebb városokban élőkének 71%-át és a községekben élőkének 74%-át kötötték le az élelmiszerekre, lakásfenntartásra és az egészségügyre együttesen fordítottak.

A 60 év alatti háztartásfővel rendelkezőknél e három főcsoport együttes aránya az összkiadás kb. felét tette ki 2002-ben.

Az időskorú háztartások többi kiadási tételének összkiadáson belüli részaránya Budapesttől a kisebb települések felé haladva egyre csökken, miközben a kisebb településeken eleve alacsonyabb az összkiadás színvonala is. E tételek közül pl. az egy főre jutó évi közlekedési, hírközlési kiadásoké a Budapesten élők esetében 2002-ben 120 ezer forintot tettek ki, míg az egyéb városokban és községekben 80–83 forintot, az eltérés másfélszeres; a művelődés, üdülés, oktatás terén 2,3-szeres különbség adódott. Az e tételekre fordított összegek függenek pl. a gépkocsi, telefonellátottságtól, de főleg a rendelkezésre álló jövedelmektől. További befolyásoló tényezők: az iskolai végzettség, a korábbi gazdasági aktivitás, az igények és a település adta lehetőségek (mozi, színház, külön tanulási lehetőségek stb.)

Némileg nagyobbak a településtípusonkénti differenciák azokban a háztartásokban, ahol a háztartásfő 60 évesnél fiatalabb. Pl. a közlekedési, hírközlési kiadásokban 1,7-szeres, a művelődési, oktatási, üdülési kiadásokban 2,6-szoros a különbség a budapesti és a községi háztartások között.

Az idősek közlekedési, művelődési kiadási 40–60%-át teszik ki a fiatalabbakénak. Az okok között említendő a kevesebb gépkocsi, telefon, de gazdasági aktivitásuk miatt kisebb utazási szükséglet, és ezeket is kedvezményesen vagy egyes esetekben – 65 év feletti – ingyenesen vehetik igénybe. Művelődési, oktatási kiadásuk gyakorlatilag nincsenek. Az üdülésre viszont szintén léteznek kedvezmények, így igényeiket valószínűleg ugyanolyan mértékben tudják kielégíteni, mint az aktív korúk.

11. tábla A kiadások szerkezete településtípusonként, 2002

Kiadási főcsoportok	Budapest		Megyei jogú városok		Egyéb városok		Községek		Összesen	
	A háztartásfő									
	60 éves és idősebb	60 évesnél fiatalabb	60 éves és idősebb	60 évesnél fiatalabb	60 éves és idősebb	60 évesnél fiatalabb	60 éves és idősebb	60 évesnél fiatalabb	60 éves és idősebb	60 évesnél fiatalabb
Élelmiszer	28,5	23,2	29,5	24,9	35,4	29,2	37,5	30,5	33,4	27,4
Lakásfenntartás	24,6	18,3	21,4	16,1	20,7	15,9	20,8	15,9	21,7	16,4
Egészségügy, testápolás	10,0	5,4	10,3	5,4	9,4	5,2	8,9	4,8	9,6	5,2
Összesen	63,1	46,9	61,2	46,4	65,5	50,3	67,3	51,2	64,7	49,0
Ruházkodás	3,5	6,2	4,1	6,2	3,7	6,4	3,5	6,0	3,7	6,2
Lakásfelszerelés	5,6	4,6	5,8	5,2	5,8	4,7	5,6	5,3	5,7	5,0
Közlekedés	13,7	18,9	12,6	18,4	11,2	16,3	10,4	18,4	11,8	18,0
Művelődés	6,5	9,6	6,1	9,3	3,8	7,0	3,3	5,9	4,7	7,7
Egyéb	2,3	3,6	3,6	3,5	2,5	3,1	1,8	2,9	2,5	3,2
Összesen	36,9	53,1	38,8	53,6	34,5	49,7	32,7	48,8	35,3	51,0
Mindösszesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

7.3.1. Élelmiszer-kiadások

Az időskorú háztartásfőjű háztartások fejenként évente élelmiszerekre 173 ezer forintot fordítottak. Ezen belül a kisvárosokban élők egy főre jutó évi élelmiszerkiadása 183 ezer forint volt 2002-ben, a többi településen viszont 167–170 ezer forint között mozgott.

Lényeges eltérés az *elfogyasztás helye és a beszerzési források szerinti összetételben* mutatkozott. Ebben a különböző településtípusok lehetőségei és sajátosságai tükröződnek vissza.

A háztartáson kívüli étkezésre fordított összegek összes élelmiszerkiadásán belüli aránya Budapesten a legmagasabb (7%), összefüggésben az itt élő egyedül élő időskorú háztartások viszonylag magas arányával. A háztartásban fogyasztott élelmiszerek pedig szinte teljes egészében vásárlásból adódnak.

A háztartáson kívüli étkezésre fordított összegek nagysága a kisebb településeken az összes élelmiszerkiadás 3–5%-a. Ebből nem feltétlenül következik a kisebb mértékű igénybevétel, elképzelhető, hogy e településeken nagyobb mértékben veszik igénybe a vendéglői étkezéseknél alacsonyabb árú szociális étkezéseket.

A kisebb településeken továbbra is a háztartások jelentős része (városokban 57, községekben 86%-a) foglalkozik *saját fogyasztásra szánt élelmiszer* termeléssel.

12. tábla Az élelmiszer-fogyasztás alakulása beszerzési források és az elfogyasztás helye szerint településtípusonként, 2002

Élelmiszerfogyasztás jellemzői	Budapest	Megyei jogú városok	Egyéb városok	Községek	Összesen
A háztartásfő időskorú					
Háztartásban fogyasztott élelmiszerek, Ft	155 116	159 382	174 895	164 180	164 647
ebből: vásárolt, Ft	152 331	147 713	137 689	115 299	134 522
Saját termelésű, Ft	2 785	11 669	37 206	48 881	30 125
saját termelésű élelmiszer aránya háztartásban fogyasztott %-ában	1,8	7,3	21,3	29,8	18,3
Háztartáson kívüli étkezés, Ft	12 222	10 340	8 527	4 826	8 278
Élelmiszerek összesen, Ft	167 338	169 722	183 422	169 006	172 925
Összes kiadás %-ában	28,5	29,5	35,4	37,5	33,4
A háztartásfő nem időskorú					
Háztartásban fogyasztott élelmiszerek, Ft	128 601	123 867	131 270	129 345	128 648
ebből: vásárolt, Ft	124 842	112 884	103 445	94 567	105 835
Saját termelésű, Ft	3 759	10 983	27 825	34 778	22 813
saját termelésű élelmiszer aránya háztartásban fogyasztott %-ában	2,9	8,9	21,2	26,9	17,7
Háztartáson kívüli étkezés, Ft	19 248	17 172	12 156	8 282	13 003
Élelmiszerek összesen, Ft	147 849	141 039	143 426	137 627	141 651
Összes kiadás %-ában	23,2	24,9	29,2	30,5	27,4

A 245 milliárd Ft összes saját termelésű élelmiszer fogyasztásból 63 milliárdot e két településtípus idős háztartásai adták 2002-ben. Így e két település háztartásában fogyasztott fejenkénti élel-

miszereinek 21–30%-a saját termelésből adódott. A kisebb városok viszonylag magas élelmiszerfogyasztásában közrejátszik, hogy itt a legnagyobb azoknak a háztartásoknak az aránya, amelyek élelmiszert adnak át más háztartásoknak vagy másokat saját háztartásukban étkezésekre fogadnak.

A nem időskorú háztartásfővel rendelkező háztartások élelmiszerkiadása átlagosan 31 ezer Ft/fő/év alacsonyabb, mint az idősebbeké (ez utóbbiak 82%-a). Településtípusonkénti eltérések 20–40 ezer Ft között szóródnak. Ennek két lényeges oka van:

- a háztartásaikban élő kisebb gyermekek felnőttekénél alacsonyabb szüksége,
- élelmiszerszükségletük egy részét a szüleiknél, nagyszüleiknél vendégétkezések formájában elégítik ki.

Élelmiszerkiadásukon belül a házon kívüli étkezések aránya magasabb, mint az idősebb korú háztartásoké. Saját termeléssel a fiatalabb háztartásfőjű kisebb településeken élők 57–76%-a szintén foglalkozik (12. táblázat).

7.3.2 Lakásfenntartási kiadások

A lakásfenntartási kiadások egy főre jutó összege átlagosan 113 ezer Ft volt 2002-ben. Nagysága a budapesti háztartásokban volt a legmagasabb 145 ezer Ft/év/fő, majd a települések méretével párhuzamosan csökkent, a községekben 94 ezer Ft-ot tett ki. Az adatok értelmezésénél azonban itt számításba kell venni, hogy a lakásrezei-kiadások – az élelmiszerkiadásokkal ellentétben – a háztartás egészéhez kötődnek.

A lakásrezei kiadást gyakorlatilag a lakás mérete, minősége, fűtési módja és felszereltsége szabja meg. Hatással van rá továbbá a települések infrastrukturális fejlettsége szerinti különböző szolgáltatások (vezetékes gáz, közcsatornahálózat, szemétszállítás stb.) igénybevételi lehetősége és ezek eltérő díjtételei.

Ezért legtöbbet gyakorlatilag az ún. „összkomfortos”, viszonylag nagy méretű lakásokban élők fizetik. Ezek aránya településtípusonként változó. A lakásfenntartási kiadások egy háztartásra vetített összege – évi 243–221 ezer Ft – így a fővárosi és a megyei jogú városokban élő időskorúak esetében volt a legmagasabb. A kisebb településeken ugyanez a költség évi 189–181 ezer Ft-ot tett ki.

A lakásfenntartási kiadások két fő csoportra bonthatók:

- a háztartási energia kiadásokra. Ezek teszik ki átlagosan az összes lakásfenntartási kiadás 62%-át. Az időskorú háztartások háztartási energiára fordított évi kiadása településtípusonként 114–130 ezer Ft között szóródott, a legtöbbet fizető budapesti és a legkevesebbet fizető községi időskorú háztartásfőjű háztartások között az eltérés azonban mindössze 14,2%-os volt.
- a háztartási energián kívüli egyéb szolgáltatásokra (víz-, csatornaszolgáltatás, társasházi közös költségek, ingatlanbiztosítás stb), amelyek összege átlagosan 78 ezer Ft-ot tett ki településtípusonkénti 111–66 ezer Ft közötti szóródással. A budapesti háztartások 2/3-dal többet fordítottak e célra, mint a községiek, jórészt a társasházi közös költségekből adódóan.

13. tábla A lakásfenntartási kiadások alakulása településtípusonként, 2002-ben

Lakásfenntartási kiadások	Budapest	Magyei jogú városok	Egyéb városok	Községek	Összesen
Egy főre jutó lakásfenntartás, Ft	144 594	123 492	107 085	93 730	112 597
Összkiadásban belüli aránya, %	24,6	21,4	20,7	20,8	21,7
Egy főre jutó élelmiszer-kiadás %-ában	86,4	72,8	58,4	55,5	65,1
Egy háztartásra jutó lakásfenntartás	241 868	221 435	189 331	180 711	203 028
ebből: háztartási energia	130 395	122 975	117 233	114 218	125 462

A lakásfenntartási kiadások különösen megterhelik az egyszemélyes idős háztartásokat, ezért lehetőségük van – bizonyos feltételek megléte esetén – kompenzáció igénybevételére.

14. tábla Nébányi természetes mutató

Az időskorú háztartásfőjű háztartások közül a	Budapest	Megyei jogú városok	Egyéb városok	Községek	Összesen
lakásbérlők aránya, %	1,4	1,9	0,8	0,2	0,9
ebből: lakbért befizetni nem tudók, %	15,4	37,9	49,5	43,3	34,1
társasházi lakásokban élők aránya, %	15,3	15,3	4,3	0,9	7,1
ebből: társasházi költséget befizetni nem tudók, %	11,0	14,1	28,7	8,7	15,6
távfűtéses lakásokban élők aránya, %	17,6	16,1	3,0	0,1	4,2
ebből: távfűtés díját befizetni nem tudók, %	0,7	13,6	22,4	0,0	14,1
közcatornával rendelkezők aránya, %	21,1	26,8	11,3	8,8	13,7
ebből: víz-, csatornadíjat befizetni nem tudók, %	4,7	11,9	24,3	22,7	16,2
Háztartások száma	269 048	225 399	376 441	423 070	1 293 958

Az időskorú háztartásfőjű háztartások közül 25 ezer (1,9%) nyilatkozott úgy, hogy kap valamilyen kompenzációt, ennek fele budapesti. Ugyanakkor állításuk szerint kétszer annyi háztartás nem tudja kifizetni pl. a villanyszámlát. Különösen a községi háztartásokban feltűnő az eltérés a közüzemi díjakat befizetni nem tudók és a kompenzációban részesülők között.

15. tábla A villany és gázzámlát befizetni nem tudók és a kompenzációt kapók száma és aránya, településtípusonként, 2002-ben

Megnevezés	Budapest	Megyei jogú városok	Egyéb városok	Községek	Összesen
Villanyszámlát befizetni nem tudók száma	4 946	9 152	17 429	16 783	48 310
aránya, %	1,8	4,1	4,6	4,0	3,7
Gázzámlát befizetni nem tudók száma	5 437	10 512	11 056	9 976	36 981
aránya, %	2,0	4,7	2,9	2,4	2,9
Kompenzációt kapók száma	12 997	4 078	6 237	1 330	24 642
Az adott csoport összes háztartásának %-ában	4,8	1,8	1,7	0,3	1,9

7.3.3. Egészségügyi kiadások

Az időskorú háztartások 2002-ben átlagosan összes kiadásuk 9,6%-át fordították egészségügyi és testápolási kiadásokra, ez az érték településtípusonként 10,3 és 8,9% között szóródott. A nem időskorúak azonos célú kiadásai ennek kb. felére rúgtak.

16. tábla Egészségügyi és testápolási kiadások településtípusonként, 2002

Megnevezés	Budapest	Megyei jogú városok	Egyéb városok	Községek	Összesen
A háztartásfő időskorú (60 éves és idősebb)					
Egy főre jutó évi kiadás, Ft					
Gyógyszerek	33 132	34 376	29 410	25 171	29 528
Gyógyászati segédeszközök	3 599	5 724	3 954	2 512	3 693
Egészségügyi szolgáltatás	3 054	2 688	2 648	2 278	2 606
Hálapénz	4 570	3 457	3 053	3 298	3 502
Összesen	44 355	46 245	39 064	33 259	39 329
Testápolási cikkek	9 902	9 409	7 520	5 987	7 780
Testápolással kapcsolatos szolgáltatás	3 778	3 689	2 219	1 118	2 396
Tartós testápolási cikk	383	131	59	4	115
Összesen	14 063	13 229	9 797	7 109	10 291
Mindösszesen	58 418	59 473	48 861	40 368	49 620
Százalék					
Gyógyszerek	56,7	57,8	60,2	62,4	59,5
Gyógyászati segédeszközök	6,2	9,6	8,1	6,2	7,4
Egészségügyi szolgáltatás	5,2	4,5	5,4	5,6	5,3
Hálapénz	7,8	5,8	6,2	8,2	7,1
Összesen	75,9	77,8	79,9	82,4	79,3
Testápolási cikkek	16,9	15,8	15,4	14,8	15,7
Testápolással kapcsolatos szolgáltatás	6,5	6,2	4,5	2,8	4,8
Tartós testápolási cikk	0,7	0,2	0,1	0,0	0,2
Összesen	24,1	22,2	20,1	17,6	20,7
Mindösszesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A háztartások aránya az összes háztartás %-ában	7,2	6,2	10,0	11,3	34,7
A háztartásfő nem időskorú (60 évesnél fiatalabb)					
Egy főre jutó évi kiadás, Ft					
Gyógyszerek	10 279	9 999	8 013	7 675	8 677
Gyógyászati segédeszközök	2 214	2 719	2 032	1 572	2 040
Egészségügyi szolgáltatás	2 288	1 539	1 349	1 260	1 514
Hálapénz	1 374	1 166	1 218	942	1 137
Összesen	16 155	15 424	12 612	11 449	13 368
Testápolási cikkek	15 094	12 991	10 754	9 008	11 323
Testápolással kapcsolatos szolgáltatás	2 865	2 217	2 105	1 113	1 908
Tartós testápolási cikk	295	66	79	103	121
Összesen	18 255	15 274	12 938	10 224	13 352
Mindösszesen	34 410	30 698	25 551	21 673	26 720
Százalék					
Gyógyszerek	29,9	32,6	31,4	35,4	32,5
Gyógyászati segédeszközök	6,4	8,9	8,0	7,3	7,6
Egészségügyi szolgáltatás	6,6	5,0	5,3	5,8	5,7
Hálapénz	4,0	3,8	4,8	4,3	4,3
Összesen	46,9	50,2	49,4	52,8	50,0
Testápolási cikkek	43,9	42,3	42,1	41,6	42,4
Testápolással kapcsolatos szolgáltatás	8,3	7,2	8,2	5,1	7,1
Tartós testápolási cikk	0,9	0,2	0,3	0,5	0,5
Összesen	53,1	49,8	50,6	47,2	50,0
Mindösszesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A főcsoporton belül a gyógyszerkiadások 57 – 62 %-ot tettek ki, ez fejenként és havonta 2800–3700 Ft-ot jelentett.

Az időskorú háztartásokban átlagosan 11%-ban van gondozásra szoruló személy és ezen emberek 63%-a szed rendszeresen gyógyszert. Ezzel szemben a fiatalabb háztartásfőjű háztartások egy főre jutó egészségügyi és testápolási kiadásai 1/3-át költötték gyógyszerre, háztartásaik 5%-ában van gondozásra szoruló személy és az e háztartásokban élők 11%-a szed rendszeresen gyógyszert.

Közgyógyellátási jogosítvánnyal az időskorú háztartások 4, a fiatalabb korúaknak 2% rendelkezett 2002-ben.

17. tábla Néhány információ az egészségügyi ellátással kapcsolatban

Megnevezés	Budapest	Megyei jogú városok	Egyéb városok	Községek	Összesen
A háztartásfő időskorú (60 éves és idősebb)					
Az adott csoportba tartozó háztartások %-ában					
Kórházi napokkal rendelkező háztartások	1,7	1,0	2,3	2,4	2,0
Gyógyszert szedő háztartások	74,2	82,6	79,3	78,9	78,7
Gondozásra szoruló háztartások	32,1	33,1	28,8	31,1	31,0
Közgyógyellátást kapó háztartások	14,0	10,4	9,0	11,6	11,1
A kórházat igénybe vevő háztartás %-ában					
Kórházi napok száma	10,9	8,9	9,8	9,8	9,9
Gyógyszert szedő személyek háztartáson belüli					
átlagos száma	1,14	1,08	1,13	1,07	1,10
aránya, %	68,8	62,9	64,9	56,8	62,5
Az adott csoport átlagos taglétszáma	1,66	1,71	1,74	1,88	1,76
A háztartásfő nem időskorú (60 évesnél fiatalabb)					
Az adott csoportba tartozó háztartások %-ában					
Kórházi napokkal rendelkező háztartások	1,0	1,4	1,4	2,1	1,4
Gyógyszert szedő háztartások	72,4	79,1	74,2	76,1	75,5
Gondozásra szoruló háztartások	37,2	37,4	36,0	37,4	37,0
Közgyógyellátást kapó háztartások	15,1	13,8	15,6	17,6	16,0
A kórházat igénybe vevő háztartás %-ában					
Kórházi napok száma	8,0	7,8	10,5	9,8	9,6
Gyógyszert szedő személyek háztartáson belüli					
átlagos száma	1,03	0,86	0,85	0,97	0,93
aránya, %	7,7	5,2	5,3	7,6	6,5
Az adott csoport átlagos taglétszáma	13,28	16,72	16,13	12,83	14,41

7.4. Az összes időskorú személyek által lakott háztartások kiadási színvonala és szerkezete családtípusonként, 2002

E fejezetben *az összes olyan háztartással foglalkozunk, ahol időskorú személy található* a háztartásban. Számuk 2002-ben 1,5 millió volt. (Elemzésünkéből tehát csak az intézeti háztartásokban élő pár tízezer idős személy marad ki.)

Az idős háztartások életszínvonalának típusonkénti összehasonlítását legutoljára az ENSZ által az Idősek Nemzetközi Évének nyilvánított 1999-es évre készített 1998-ra vonatkozó felmérésünk alapján¹⁹ végeztük el. Bár az időtáv rövid, ennek ellenére néhány létszámadat figyelemfelkeltő lehet.

1998-hoz képest kb. 60 ezerrel nőtt az idősek által is lakott háztartások száma. Ez úgy következett be, hogy emelkedett kb. 50–50 ezerrel az egyedülélők és a kettőnél több személyt magában foglaló háztartások száma és lecsökkent a házaspároké.

18. tábla *Az idős népesség száma és aránya háztartástípusonként 1998-ban és 2002-ben*

Megnevezés	Háztartásfő időskorú				Háztartásfő nem időskorú	Mind-Összesen
	egyedülélő	házaspár	egyéb összetételű	összesen		
Háztartások száma, ezer						
1998	551	502	214	1267	175	1443
2002	599	436	266	1301	207	1501
2002/1998, %	108,7	86,9	124,3	102,7	118,3	104,6
Háztartások aránya, %						
1998	38,2	34,8	14,8	87,9	12,1	100,0
2002	39,7	28,9	17,6	86,3	13,7	100,0

Az idősek életszínvonalát a fiatalabb korosztályhoz viszonyítva tudjuk megítélni. Az összehasonlítást a jövedelmek felhasználásán keresztül végezzük el.

2002-ben *az időskorúak által lakott háztartások egy főre jutó évi jövedelme 3%-kal haladta meg a csak 60 évnél fiatalabb személyek által lakott háztartásokét, egy főre jutó kiadásuk azonban ettől 5%-kal elmaradt.* (A 2. pontban ismertetettekhez képest – amelyben csak a háztartásfő kora alapján végeztük a vizsgálatot – némileg eltérő eredményeket kaptunk. Ezt annak a 200 ezer háztartásnak (kb. 700 ezer személynek) az adatai okozzák, amelyekben él(nek) idős személy(ek), de a háztartásfő még 60 éven aluli.)

Az időskorúak által lakott háztartásokban élők adott évi jövedelmeik 15, a fiatalabb korúak mindössze 8%-át takarították meg.

19. tábla *Az idős és a csak fiatalabb korú személyek által lakott háztartások egy főre jutó évi jövedelme és kiadása 2002-ben*

A háztartásban élő személyek között	Egy főre jutó évi		Kiadás a jövedelem %-ában
	nettó jövedelem, Ft	kiadás, Ft	
60 éves és idősebb(ek) is van(nak)	584 475	499 301	85,4
Nincs(enek) 60 éves és idősebb(ek)	568 302	525 134	92,4
Összes háztartás	573 247	517 236	90,2

¹⁹ Időskorúak a mai Magyarországon Központi Statisztikai Hivatal, Szociális és Családügyi Minisztérium. Budapest, 1999. Szerkesztette: Keszthelyiné dr Rédei Mária, Dr Lakatos Miklós

Az idősek által is lakott háztartásokban az alábbi kiadási főcsoportok 2002-ben mind nagyságában (évi fejenként 16–21 ezer forinttal), mind összkiadáson belüli arányában magasabbak, mint a csak 60 évesnél fiatalabb személyeket magában foglaló háztartásokban:

- élelmiszerek,
- lakásfenntartás,
- egészségügy, testápolás és némileg a
- lakásfelszerelés

Ezzel szemben arányaiban és fejenként éves összegében is 12–30 ezer forinttal kevesebbet fordítottak:

- közlekedésre, hírközlésre,
- művelődésre, oktatásra, üdülésre,
- ruházkodásra

20. tábla Az idős és csak fiatalabb korú személyek által lakott háztartások fogyasztási színvonala és szerkezete, 2002

Kiadási főcsoportok	A háztartásban élő személyek között			
	60 éves és idősebb is van(nak)		nincs(enek) 60 éves és idősebb(ek)	
	Egy főre jutó évi kiadás, Ft	Aránya az összes kiadás %-ában	Egy főre jutó évi kiadás, Ft	Aránya az összes kiadás %-ában
Élelmiszerek	163 688	32,8	142 247	27,1
Lakásfenntartás	102 278	20,5	86 396	16,5
Egészségügy, testápolás	44 142	8,8	26 591	5,1
Lakásfelszerelés	28 282	5,7	25 919	4,9
Közlekedés, hírközlés	64 940	13,0	94 608	18,0
Művelődés, oktatás, üdülés	24 951	5,0	41 487	7,9
Ruházkodás	20 889	4,2	32 649	6,2
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	10 282	2,1	28 563	5,4

A jövedelemfelhasználás vázolt eltéréseit befolyásolják az életkorból adódó szükségletek, s az is hogy hány fő között oszlanak meg ezek a kiadások.

Először talán érdemes a két vizsgált csoport háztartásnagyságának összetételében rejlő eltéréseket bemutatni.

Az időskorú személyek által is lakott háztartásokban él az összes egyedülálló 2/3-a, a házaspáros családípus 59%-a, míg az ennél népesebb, eltartott gyermekeket is tartó családok mindössze 22%-a.

21. tábla A háztartások megoszlása háztartástípusonként, 2002

A háztartásban élő személyek között	Egyedülálló	Házaspárok	Egyéb összetételűek
60 évesek és idősebb(ek) is van(nak)	66,6	59,0	21,9
nincs(enek) 60 éves és idősebb(ek)	33,4	41,0	78,1

Az eltérő háztartás-összetétel eltérő kiadási szükségleteket involvál.

Az egy főre jutó évi kiadás mind a két csoportban az egyedülélőknél a legmagasabb és a népesebb háztartásokban a legalacsonyabb. Az idős személyek által is lakott háztartásokon belül a különbségek kisebbek.

Az idős korú egyedülélők évi fejenkénti 611 ezer forintos kiadása **41%**-kal haladja meg vegyes korösszetételű 3 és többtagú háztartásokét.

Az időskorúak által nem lakott háztartásokban pedig az egyedülélők 932 ezer forintos kiadása **94%**-kal több mint az eltartottakkal is rendelkezők.

Ha az azonos taglétszámú idős és nem idős háztartások kiadási színvonalát vetjük össze, akkor a taglétszám növekedésével párhuzamosan egyre kisebb eltéréseket találunk: Az időskorú

- egyedülélők kiadása 66,
- házaspároké 70,
- egyéb összetételűeké 90%-át éri el az azonos háztartástípusú, de idősek által nem lakott háztartásokénak.

A kapott eredmények egyben tükrözik a háztartásnagyságon kívüli, a háztartástagok életkorából fakadó egyéb szükségleteket is. Amíg az egy és kéttagú háztartások esetén az idős személyek által lakott háztartásokban elmondható, hogy bizonyos kiadások (pl. a munkabajárással kapcsolatban felmerülő ruházkodási, közlekedési stb) kevésbé jelentkezik, így kiadásaik alacsonyabb szinten is ugyanolyan lehetőségeket, megelégedettséget biztosítanak, mint a fiatalabb korban lévő azonos taglétszámú háztartásoknak, addig a népesebb taglétszámú idősebbek által is lakott háztartásokban a felmerülő szükségletek hasonló kiadásokat igényelnek. E téren az idősebb generáció által eltartott gyermekeket is nevelő háztartások rosszabb anyagi helyzetben vannak, mint ahol a szülők még aktív korban vannak és kereső tevékenységet folytatnak.

Végül a két szélső pont a vegyes korösszetételű idősek által is lakott 3 és többtagú háztartások egy főre jutó kiadása 46%-át éri el az aktív korban lévő egyedülélőkénak.

Az idősebb és fiatalabb generáció kiadási főcsoportjai színvonalának összevetése nemcsak a jövedelmi helyzetben, az eltérő tevékenységből, hanem az életkorból adódó különböző szükségleteket is jellemzi.

Az időskorú egyedülélők az élelmiszereken, lakásfenntartáson, lakásfelszerelésen és egészségügyi kiadásokon kívül 30–40%-át fordítják az aktív korban lévőkénak.

A házaspáros, élettársi kapcsolatban lévők már nagyobb hányadát, de e csoportba tartozók kisebb részében a háztartásban élő egyik személy még aktív korban lévő kereső tevékenységet folytat.

Az egyéb összetételűeknél viszont az alacsonyabb kiadási színvonalat valószínűleg a jövedelem hiánya okozza.

Az idősek által lakott háztartásokban az élelmiszerkiadás összes háztartáson belüli részaránya, szinte azonos, 32–33%, a lakásfenntartási és az egészségügyi kiadások hányadában azonban már jelentősebb eltéréseket találunk.

A lakásfenntartási kiadások nem emelkednek lineárisan a háztartás méretével. Így bár az egyedülélőknek vannak a legkisebb lakásaik (65 m²), ennek ellenére összkiadásuk 26%-át tették ki 2002-ben, szemben a többtagú háztartások 17%-ával. Érdekes azonban megjegyezni, hogy az egyedülélők 2002. évi 160 ezer forintos lakásfenntartási kiadása 60–70 ezer forinttal alacsonyabb volt, mint a két- és többtagú háztartásoké.

Az egészségügyi kiadások részaránya az egyedülélőknél és a házaspáros családtípusnál egyaránt 10–11% volt, szemben az egyéb összetételűek 7%-os arányával. Ebben egyértelműen az életkorból adódó egészségi állapotnak van meghatározó szerepe.

E három kiadási tétel az egyedülélők összkiadásának 70, a házaspárokénak 64, a többtagú háztartásokénak 56%-át tette ki. Az idős háztartásoknál megemlítendő ezen kívül a közlekedési és hírközlési kiadások taglétszámmal – 9-ről 16%-ra – növekvő hányada, amely jelentős részben a telefonellátottság ugrásszerű elterjedésével (76%-os) hozható összefüggésbe.

22. tábla Az egyes kiadási főcsoportok színvonala és szerkezete az idős háztartások típusai szerint, 2002

Kiadási főcsoportok	A háztartásfő időskorú (60 éves és idősebb) és a háztartásban							A háztartásfő nem időskorú	Mind-össze-sen
	csak időskorú személyek vannak				fiatalabb korú személyek is vannak				
	egyedülálló	házaspárok	egyéb összetételűek	összesen	házaspárok	egyéb összetételűek	összesen		

Egy főre jutó évi kiadás, Ft

Élelmiszerek	202 099	177 130	151 700	186 980	185 213	144 951	152 583	136 288	163 688
Élvezeti cikkek	26 153	26 267	23 467	26 086	38 814	28 279	30 276	25 255	27 157
Ruházkodási cikkek	15 461	17 183	10 591	16 116	21 215	21 648	21 566	25 571	20 165
Nagyértékű tartós javak	15 505	15 140	4 497	14 807	22 994	19 657	20 290	22 940	18 533
Egyéb fogyasztási iparcikk	203 312	166 816	138 821	181 639	184 641	113 702	127 150	118 437	149 053
Szolgáltatási kiadások	138 602	108 447	82 512	120 564	144 542	95 620	104 894	99 473	110 458
Összes fogyasztás	601 131	510 982	411 588	546 192	597 419	423 856	456 759	427 964	489 055
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	9 662	8 655	10 013	9 163	7 474	8 449	8 264	14 547	10 246
Összes személyes célú kiadás	610 793	519 638	421 601	555 355	604 894	432 305	465 024	442 511	499 301
Ebből:									
Ruházkodás	16 403	17 954	11 218	16 956	22 009	22 227	22 186	26 216	20 889
Lakásfenntartás	160 993	108 830	91 963	131 090	127 831	76 006	85 830	71 669	102 278
Lakásfelszerelés	35 021	31 650	23 352	32 754	37 228	21 756	24 689	24 792	28 282
Egészségügy, testápolás	63 998	57 697	40 432	59 679	50 038	31 559	35 062	27 889	44 142
Közlekedés, hírközlés	56 062	56 584	42 241	55 687	90 502	63 679	68 764	76 536	64 940
Művelődés, üdülés	25 234	22 435	19 142	23 519	30 727	24 442	25 634	26 638	24 951
Egyéb személyes célú kiadás	15 169	12 435	8 072	13 441	15 058	10 959	11 736	12 681	12 728

Az összes személyes célú kiadás %-ában

Élelmiszerek	33,1	34,1	36,0	33,7	30,6	33,5	32,8	30,8	32,8
Élvezeti cikkek	4,3	5,1	5,6	4,7	6,4	6,5	6,5	5,7	5,4
Ruházkodási cikkek	2,5	3,3	2,5	2,9	3,5	5,0	4,6	5,8	4,0
Nagyértékű tartós javak	2,5	2,9	1,1	2,7	3,8	4,5	4,4	5,2	3,7
Egyéb fogyasztási iparcikk	33,3	32,1	32,9	32,7	30,5	26,3	27,3	26,8	29,9
Szolgáltatási kiadások	22,7	20,9	19,6	21,7	23,9	22,1	22,6	22,5	22,1
Összes fogyasztás	98,4	98,3	97,6	98,4	98,8	98,0	98,2	96,7	97,9
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	1,6	1,7	2,4	1,6	1,2	2,0	1,8	3,3	2,1
Összes személyes célú kiadás	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Ebből:									
Ruházkodás	2,7	3,5	2,7	3,1	3,6	5,1	4,8	5,9	4,2
Lakásfenntartás	26,4	20,9	21,8	23,6	21,1	17,6	18,5	16,2	20,5
Lakásfelszerelés	5,7	6,1	5,5	5,9	6,2	5,0	5,3	5,6	5,7
Egészségügy, testápolás	10,5	11,1	9,6	10,7	8,3	7,3	7,5	6,3	8,8
Közlekedés, hírközlés	9,2	10,9	10,0	10,0	15,0	14,7	14,8	17,3	13,0
Művelődés, üdülés	4,1	4,3	4,5	4,2	5,1	5,7	5,5	6,0	5,0
Egyéb személyes célú kiadás	2,5	2,4	1,9	2,4	2,5	2,5	2,5	2,9	2,5

23. tábla Az időskorú háztartások egy főre jutó kiadása a nem időskorú háztartások kiadásának %-ában háztartástípusonként és kiadási főcsoportonként, 2002-ben

Kiadási főcsoportok	Összes háztartás, ahol időskorúak vannak			
	egyedülállók	házaspárok	egyéb összetételűek	összesen
Élelmiszerek	91,1	93,8	105,2	115,1
Élvezeti cikkek	39,5	63,4	100,9	91,8
Ruházkodás	39,2	49,6	74,9	64,0
Lakásfenntartás	78,0	84,0	97,5	118,4
Lakásfelszerelés	76,5	79,0	98,7	109,1
Egészségügy, testápolás	118,4	127,0	127,4	166,0
Közlekedés, hírközlés	35,3	42,9	80,0	68,6
Művelődés, üdülés	33,5	48,2	64,7	60,1
Egyéb kiadás	39,5	51,0	76,3	74,5
Összes fogyasztás	66,2	73,5	93,1	98,5
Lakásépítés, ingatlanvás.	40,9	19,4	42,2	35,9
Összes nettó kiadás	65,5	70,4	90,2	95,1
ebből:				
nagyértékű tartós javak	32,1	36,0	67,6	56,7
szolgáltatási kiadások	48,2	56,7	81,7	83,3

24. tábla Az élelmiszer-, a lakásfenntartási és az egészségügyi kiadások együttes részaránya az összes kiadáson belül

A háztartásban élő személyek között	Egyedülállók	Házaspárok	Egyéb összetételűek	Összesen
60 éves(ek) és idősebb(ek) is van(nak)	69,9	64,3	56,3	62,1
nincs(enek) 60 éves(ek) és idősebb(ek)	51,7	48,1	48,4	48,6

Az idős háztartások fogyasztásában a legnagyobb hányadot kitevő **élelmiszerfogyasztás** szerkezete a következőképpen alakult:

Élelmiszerfogyasztás alakulása: beszerzési források szerint:

- a **saját termelésű fogyasztás** az idős háztartásoknál 27–33 ezer, a fiatalabbaknál 20–30 ezer forint között mozgott, legnagyobb arányú az egyéb összetételű háztartásoknál, miután összes háztartáson belüli arányuknál nagyobb mértékben a községekben élnek. A saját termelésű élelmiszerfogyasztás összefogyasztáson belüli hányada folyamatosan csökken, ennek ellenére a háztartások kb. felénél megtalálható. A saját termeléssel foglalkozó háztartások élelmiszer fogyasztásának kb. egyharmadát fedezi.
- a **házon kívüli étkezés** az idősebb háztartásoknál kevésbé jelentős, bár az utóbbi években valamelyest növekvő tendenciát mutat. Említést érdemel azonban az egyedülélők 15 ezer forintos e célú kiadása. Az egyedülélőkön belül a 150 ezer 80 éves és idősebb háztartás veszi legnagyobb mértékben igénybe ezt a házi szociális ellátáson keresztül nyújtott szolgáltatást. Élelmiszerkiadásuk 13%-át fordítják az előfizetéses ebédre.

25. tábla Élelmiszerfogyasztás szerkezete

Élelmiszerkiadás szerkezete	Összes háztartás, ahol időskorúak vannak			Összes háztartás, ahol időskorúak nincsenek		
	egyedülállók	házaspárok	egyéb összetételűek	egyedülállók	házaspárok	egyéb összetételűek
Élelmiszerek összesen	202 099	178 813	140 107	221 780	190 671	133 228
ebből:						
vásárolt	86,9	81,6	79,6	90,9	84,2	83,8
saját termelésű	13,1	18,4	20,4	9,1	15,8	16,2
Vásárolt élelmiszerek	175 530	145 861	111 551	201 685	160 508	111 651
ebből:						
háztartásban fogyasztott	91,2	96,4	93,5	90,2	88,8	88,7
házon kívüli étkezés	8,8	3,6	6,5	9,8	11,2	11,3

Az idős háztartásokra jellemző, hogy általában élelmiszerek tartósításával, unokáik nyaraltatásával, gyermekeik ebédre való meghívásával segítenek a háztartási munkákban. Általában többször és több napra látják vendégül családtagjaikat, rokonaikat, mint ahogy azok azt viszonyozzák. Kivételt ez alól az egyedülélőknél tapasztaltunk, de itt is a legidősebb korosztálynál.

26. tábla Vendégétkezések

Megnevezés	Összes háztartás, ahol időskorúak vannak			Összes háztartás, ahol időskorúak nincsenek		
	egyedülállók	házaspárok	egyéb összetételűek	egyedülállók	házaspárok	egyéb összetételűek
Háztartások száma	599 245	454 376	454 344	300 471	315 191	1 623 946
Más háztartásnál vendégétkezésen						
részt vevő háztartások aránya,%	42,2	30,9	27,1	58,0	49,1	46,6
Vendégétkezési napok száma	8,2	5,8	6,5	10,4	8,6	10,7
Vendégeket étkezésre fogadó						
háztartások aránya, %	37,9	50,9	39,2	36,1	49,1	38,8
Vendégétkezési napok száma	8,6	11,6	10,2	9,7	11,2	8,4

A lakásfenntartási kiadások összkiadáson belüli legnagyobb aránya az egyedülélőknél volt, ennek ellenére e háztartások fizetik a legkevesebbet.

Az idős háztartások lakásfenntartási költsége 76-87%-át teszi ki a fiatalabb korúakénak.

Rendelkezünk olyan adatokkal is a háztartások bevallásai alapján, hogy nehézséget okoz-e a különböző számlák kifizetése. Ennek gyakorisága azonban kevésbé az idősekre jellemző. Villany, gáz számlát befizetni nem tudók az egyedülállók és a házaspárok között 2–3%-ot, az egyéb összetételűeknél viszont 5–7%-ot tettek ki 2002-ben. E csoport társasházban élő háztartásai 6%-ánál okoz gondot ennek fizetése, a bérlakásban lakó 18 ezer háztartásnak viszont 2/10-e mondta azt, hogy nem tudja a lakbért fizetni.

Átlagosan a háztartások 2%-a nyilatkozott arról, hogy villany vagy gázfizetési kompenzációt kap.

27. tábla A lakásfenntartási kiadások alakulása, 2002

	Összes háztartás, ahol időskorúak vannak			Összes háztartás, ahol időskorúak nincsenek				
	egyedül- állók	házas- párok	egyéb összeté- telűek	összesen	egyedül- állók	házas- párok	egyéb összeté- telűek	összesen
Egy főre jutó lakásfenntartási kiadás	162 771	114 713	78 819	105 858	215 285	145 939	83 812	95 107
Egy háztartásra jutó lakásfenntartási kiadás	162 771	229 425	270 448	215 298	215 285	291 879	311 426	295 776
Összesen %-ában	75,6	106,6	125,6	100,0	72,8	98,7	105,3	100,0
A nem időskorú háztartások megfelelő háztartástípusainak %-ában	75,6	78,6	86,8	72,8				
A lakásfenntartási kiadások megoszlása, %								
Háztartási energia	62,7	60,8	58,9	60,7	52,0	50,8	53,9	53,3
Közüzemi díjak	12,7	13,9	13,7	13,5	12,0	12,0	13,2	12,9
Lakáskarbantartáshoz áru és szolgáltatás	7,7	11,9	10,8	10,2	7,1	11,7	9,5	9,6
Lakbér	1,5	0,6	1,4	1,2	10,6	7,8	4,1	5,2
Társasházi közös költség	9,7	6,1	4,3	6,5	10,5	5,8	5,1	5,8
Építményadó	0,8	0,9	0,8	0,8	0,6	0,5	0,6	0,6
Ingatlanbiztosítás	3,7	4,2	3,5	3,8	3,1	3,6	3,4	3,4
Lakáshitel törlesztés	1,1	1,6	6,7	3,4	4,1	7,9	10,0	9,2

7.4.1. Egészségügyi, testápolási kiadások

Az idős emberek által lakott háztartásokban egy főre jutó kiadásuk 7–10%-át egészségügyi, testápolási kiadásokra költötték, a fiatalabbak ennek kb. a felét. E főcsoporton belül azonban az idős emberek kiadásainak 70–80%-át, míg az idősek által nem lakott háztartásokban 50–60%-át fordították egészségügyi kiadásokra.

28. tábla Az egészségügyi, testápolási kiadások alakulása

Megnevezés	Összes háztartás, ahol időskorúak vannak				Összes háztartás, ahol időskorúak nincsenek			
	egyedül- állók	házas- párok	Egyéb össze- tételűek	összesen	egyedül- állók	házas- párok	egyéb összeté- telűek	össze- sen
Egészségügyi, testápolási kiadások	63 998	55 579	29 842	44 142	54 060	43 775	23 428	26 591
ebből:								
egészségügyi kiadások	81,2	81,3	68,2	76,7	57,2	57,4	45,7	48,5
testápolási kiadások	18,8	18,7	31,8	23,3	42,8	42,6	54,3	51,5

Egészségügyi kiadásokra az idős emberek által is lakott háztartásokban az egyedülálló 52, a házaspárok 45 ezer, míg az egyéb összetételűek 20 ezer forintot fordítottak 2002-ben. Míg az idős emberek által nem lakott háztartásokban az előbbi sorrendben: 30, 15 és 11 ezer forintot.

Az idős háztartásoknál az egészségügyi kiadások 74–77%-át tették ki a gyógyszerkiadások, a nem időskorúaknál 63–67%-át. Megjegyezzük, hogy az idős háztartások közül az 1–2 tagúak 10–10, a több tagúak 18%-a kap közgyógyellátási jogosítványt, az így vásárolt gyógyszer értékét nem tartalmazzák a gyógyszerkiadások. A fiatalabb háztartásokban élők 5–7%-a rendelkezik e jogosítvánnyal. A rendszeresen gyógyszert szedők aránya 76–84%-ot tett ki, míg a gondozásra szorultaké 24–41% között mozgott az idős háztartásokban, ezen belül is az egyéb összetételűeknél.

29. tábla Az egészségügyi kiadások részletezése háztartástípusonként, 2002

Kiadási főcsoportok	Összes háztartás, ahol időskorúak vannak				Összes háztartás, ahol időskorúak nincsenek			
	egyedül- álló	házas- párok	egyéb összeté- telűek	összesen	egyedül- álló	házas- párok	egyéb összeté- telűek	összesen
Gyógyszerek	40 059	33 637	14 994	25 416	20 766	16 056	6 723	8 173
Gyógyászati segédeszközök	4 133	4 644	2 084	3 243	5 333	3 879	1 701	2 055
Egészségügyi szolgáltatás	3 218	2 934	1 449	2 235	3 006	2 866	1 347	1 556
Hálapénz	4 571	3 945	1 812	2 983	1 843	2 311	940	1 103
Összesen	51 980	45 160	20 340	33 876	30 948	25 112	10 711	12 888
Testápolási cikkek	8 497	7 573	7 973	7 957	18 297	15 406	10 913	11 639
Testápolással kapcsolatos szolgáltatás	3 498	2 633	1 492	2 222	4 730	3 037	1 675	1 930
Tartós testápolási cikk	24	214	36	86	86	221	128	135
Összesen	12 019	10 420	9 501	10 265	23 112	18 663	12 717	13 703
Mindösszesen	63 998	55 579	29 842	44 142	54 060	43 775	23 428	26 591
Gyógyszerek	62,6	60,5	50,2	57,6	38,4	36,7	28,7	30,7
Gyógyászati segédeszközök	6,5	8,4	7,0	7,3	9,9	8,9	7,3	7,7
Egészségügyi szolgáltatás	5,0	5,3	4,9	5,1	5,6	6,5	5,8	5,9
Hálapénz	7,1	7,1	6,1	6,8	3,4	5,3	4,0	4,1
Összesen	81,2	81,3	68,2	76,7	57,2	57,4	45,7	48,5
Testápolási cikkek	13,3	13,6	26,7	18,0	33,8	35,2	46,6	43,8
Testápolással kapcsolatos szolgáltatás	5,5	4,7	5,0	5,0	8,7	6,9	7,1	7,3
Tartós testápolási cikk	0,0	0,4	0,1	0,2	0,2	0,5	0,5	0,5
Összesen	18,8	18,7	31,8	23,3	42,8	42,6	54,3	51,5
Mindösszesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

30. tábla Nébány egészségügyi mutató háztartástípusonként, 2002

Kiadási főcsoportok	Összes háztartás, ahol időskorúak vannak				Összes háztartás, ahol időskorúak nincsenek			
	egyedül- álló	házas- párok	egyéb összeté- telűek	összesen	egyedül- álló	házas- párok	egyéb összeté- telűek	összesen
Háztartások száma az adott csoportban	599 245	454 376	454 344	1 507 965	300 471	315 191	1 623 946	2 239 608
A háztartások megoszlása	61,7	30,1	30,1	100,0	13,4	14,1	72,5	100,0
A háztartások aránya az összes háztartás %-ában	16,0	12,1	12,1	40,2	8,0	8,4	43,3	59,8
Kórházi napokkal rendelkező ht-ok	10998	10949	6906	28853	3 371	3 071	21 374	27 816
Gyógyszert szedő ht-ok	453406	382921	348366	1184693	103 211	148 306	538 094	789 611
Gondozásra szoruló ht-ok	145474	156824	183926	486224	41 166	59 012	216 641	316 819
Közgyógyellátást kapó háztartások	56864	43675	81633	182172	16 089	23 201	104 429	143 719
Kórházi (nem táppénzes) napok száma	93698	122003	61900	277601	33 158	40 660	173 528	247 346
Gyógyszert szedő személyek	453406	637549	585605	1676560	103 211	200 571	693 549	997 331
Kórházi napokkal rendelkező ht-ok	1,8	2,4	1,5	1,9	1,1	1,0	1,3	1,2
Gyógyszert szedő ht-ok	75,7	84,3	76,7	78,6	34,3	47,1	33,1	35,3
Gondozásra szoruló ht-ok	24,3	34,5	40,5	32,2	13,7	18,7	13,3	14,1
Közgyógyellátást kapó háztartások	9,5	9,6	18,0	12,1	5,4	7,4	6,4	6,4
Kórházi napokkal rendelkező ht-ok	38,1	37,9	23,9	100,0	12,1	11,0	76,8	100,0
Gyógyszert szedő ht-ok	38,3	32,3	29,4	100,0	13,1	18,8	68,1	100,0
Gondozásra szoruló ht-ok	29,9	32,3	37,8	100,0	13,0	18,6	68,4	100,0
Közgyógyellátást kapó háztartások	31,2	24,0	44,8	100,0	11,2	16,1	72,7	100,0
Az összes háztartás %-ában								
Kórházi napokkal rendelkező ht-ok	0,7	0,7	0,5	1,9	0,2	0,2	1,4	1,8
Gyógyszert szedő ht-ok	30,1	25,4	23,1	78,6	6,8	9,8	35,7	52,4
Gondozásra szoruló ht-ok	9,6	10,4	12,2	32,2	2,7	3,9	14,4	21,0
Közgyógyellátást kapó háztartások	3,8	2,9	5,4	12,1	1,1	1,5	6,9	9,5
Kórházi napok száma a kórházat igénybevevő háztartás %-ában	8,5	11,1	9,0	9,6	9,8	13,2	8,1	8,9
Gyógyszert szedő személyek átlagos száma a gyógyszer szedő ht-ban	1,00	1,66	1,68	1,42	1,00	1,35	1,29	1,26
Az adott csoport átlagos taglétszáma	1,00	2,00	3,43	2,03	1,00	2,00	3,72	3,11
Gyógyszert szedő személyek aránya	100,0	83,2	49,0	69,6	100,0	67,6	34,7	40,6

7.5. Az összes időskorú személyek által lakott háztartások kiadási színvonala és szerkezete jövedelmi decilisenként, 2002

Jövedelmi szempontból az idős háztartások általában az átlag körül, vagy annál valamivel magasabb decilisekben helyezkednek el. A jövedelemeloszlás két szélén alig találhatók.

Az alsó három decilisben helyezkednek el azok a háztartások (kb 200 ezer), amelyek a nyugdíj mellett még eltartottakról is gondoskodnak, vagy úgy, hogy idős a háztartásfő és még iskolába járó gyermekeik vannak, vagy a már házas, felnőtt gyermekeik jórészt kiszorultak a munkaerőpiacról.

A legfelső decilisekben pedig azok a házaspáros, élettársi kapcsolatban élők, ahol az egyik felnőtt még aktív kereső, esetleg a nyugdíjas a nyugdíj mellett még kiegészítő jövedelemhez jut. (Számuk kb 340 ezer.) A két szélső jövedelmi póluson élő 50, illetve 140 ezer háztartás jövedelemegyenlőtlensége 4,9, a kiadásokban mért egyenlőtlenség 3,2-szeres.

A legelső decilisben élők 50 ezer forinttal többet költöttek, a 2. decilisben élőknek jövedelme alig fedezte kiadásaikat, míg legfelül 27%-os megtakarítás adódott.

31. tábla Az időskorú (60 éves vagy idősebb) személyek által lakott háztartások kiadási színvonala és szerkezete jövedelmi decilisenként, 2002

Kiadási főcsoportok	Az országos egy főre jutó évi nettó jövedelem alapján képzett				Összesen	10/1
	1.	2.	9.	10.		
	decilisek					
	Egy főre jutó évi kiadás, forint					
Élelmiszerek	111 135	117 107	190 284	231 124	163 688	2,08
Élvezeti cikkek	24 101	20 714	31 935	42 362	27 157	1,76
Ruházkodási cikkek	17 789	13 935	26 060	34 823	20 165	1,96
Nagyértékű tartós javak	6 440	11 808	22 693	61 545	18 533	9,56
Egyéb fogyasztási iparcikk	73 669	92 723	189 101	262 136	149 053	3,56
Szolgáltatási kiadások	45 768	56 692	171 158	243 488	110 458	5,32
Összes fogyasztás	278 901	312 979	631 231	875 477	489 055	3,14
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	4 784	7 852	8 540	21 779	10 246	4,55
<i>Összes személyes célú kiadás</i>	283 685	320 831	639 771	897 256	499 301	3,16
<i>Ebből:</i>						
Ruházkodás	17 956	14 278	27 286	36 624	20 889	2,04
Lakásfenntartás	50 485	62 065	133 991	166 292	102 278	3,29
Lakásfelszerelés	10 858	13 939	41 023	51 512	28 282	4,74
Egészségügy, testápolás	20 106	26 571	56 034	67 531	44 142	3,36
Közlekedés, hírközlés	24 364	38 966	94 713	173 230	64 940	7,11
Művelődés, üdülés	13 977	13 166	36 896	70 510	24 951	5,04
Egyéb személyes célú kiadás	5 919	6 173	19 069	36 293	12 728	6,13

A legelső decilisbe tartozók 37–39%-ot költöttek élelmiszerre, 17–18%-ot lakásrezsire, mind-
ezt rendkívül alacsony színvonalon, hiszen a háztartásaikban élő fiatalabb korúak egyéb szükség-
leteit is ki kellett minimális mértékben elégíteni. A legfelső decilisbe tartozók kiadásainak 48%-a
fordították a fenti két főcsoportra. Jellemző, hogy közlekedési, hírközlési kiadásaik részaránya,
19% meghaladta a lakásfenntartásra fordítottat (élelmiszer 26%).

31. tábla Az időskorú (60 éves vagy idősebb) személyek által lakott háztartások kiadási színvonala és szerkezete jöve-
delmi decilisenként, 2002 (folytatás)

Kiadási főcsoportok	Az országos egy főre jutó évi nettó jövedelem alapján képzett				Összesen
	1.	2.	9.	10.	
	decilisek				
	Százalék				
Élelmiszerek	39,2	36,5	29,7	25,8	32,8
Élvezeti cikkek	8,5	6,5	5,0	4,7	5,4
Ruházkodási cikkek	6,3	4,3	4,1	3,9	4,0
Nagyértékű tartós javak	2,3	3,7	3,5	6,9	3,7
Egyéb fogyasztási iparcikk	26,0	28,9	29,6	29,2	29,9
Szolgáltatási kiadások	16,1	17,7	26,8	27,1	22,1
Összes fogyasztás	98,3	97,6	98,7	97,6	97,9
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	1,7	2,4	1,3	2,4	2,1
<i>Összes személyes célú kiadás</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Ebből:</i>					
Ruházkodás	6,3	4,5	4,3	4,1	4,2
Lakásfenntartás	17,8	19,3	20,9	18,5	20,5
Lakásfelszerelés	3,8	4,3	6,4	5,7	5,7
Egészségügy, testápolás	7,1	8,3	8,8	7,5	8,8
Közlekedés, hírközlés	8,6	12,1	14,8	19,3	13,0
Művelődés, üdülés	4,9	4,1	5,8	7,9	5,0
Egyéb személyes célú kiadás	2,1	1,9	3,0	4,0	2,5

32. tábla A nem időskorú személyek által lakott háztartások kiadási színvonala és szerkezete jövedelmi decilisenként, 2002

Kiadási főcsoportok	Az országos egy főre jutó évi nettó jövedelem alapján képzett				Összesen	10/1
	1.	2.	9.	10.		
	decilisek					
Egy főre jutó évi kiadás, forint						
Élelmiszerek	97 953	112 404	179 066	214 242	142 247	2,19
Élvezeti cikkek	20 614	22 599	39 244	50 979	29 594	2,47
Ruházkodási cikkek	16 338	20 503	44 821	62 495	32 524	3,83
Nagyértékű tartós javak	10 809	10 605	51 981	97 520	32 504	9,02
Egyéb fogyasztási iparcikk	69 543	87 434	171 918	230 209	127 140	3,31
Szolgáltatási kiadások	49 388	65 424	206 266	315 980	132 561	6,40
Összes fogyasztás	264 646	318 968	693 295	971 424	496 571	3,67
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	13 210	13 370	31 293	92 206	28 563	6,98
<i>Összes személyes célú kiadás</i>	277 856	332 337	724 588	1 063 630	525 133	3,83
<i>ebből:</i>						
Ruházkodás	16 413	20 477	45 131	62 975	32 649	3,84
Lakásfenntartás	52 351	60 187	114 704	149 523	86 397	2,86
Lakásfelszerelés	11 983	14 167	37 765	59 403	25 918	4,96
Egészségügy, testápolás	14 180	17 616	37 029	50 111	26 590	3,53
Közlekedés, hírközlés	31 533	42 386	147 588	233 047	94 608	7,39
Művelődés, üdülés	15 591	19 735	62 239	104 248	41 487	6,69
Egyéb személyes célú kiadás	4 026	9 398	30 529	46 899	17 081	11,65
Százalék						
Élelmiszerek	35,3	33,8	24,7	20,1	27,1	
Élvezeti cikkek	7,4	6,8	5,4	4,8	5,6	
Ruházkodási cikkek	5,9	6,2	6,2	5,9	6,2	
Nagyértékű tartós javak	3,9	3,2	7,2	9,2	6,2	
Egyéb fogyasztási iparcikk	25,0	26,3	23,7	21,6	24,2	
Szolgáltatási kiadások	17,8	19,7	28,5	29,7	25,2	
Összes fogyasztás	95,2	96,0	95,7	91,3	94,6	
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	4,8	4,0	4,3	8,7	5,4	
<i>Összes személyes célú kiadás</i>	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	
<i>ebből:</i>						
Ruházkodás	5,9	6,2	6,2	5,9	6,2	
Lakásfenntartás	18,8	18,1	15,8	14,1	16,5	
Lakásfelszerelés	4,3	4,3	5,2	5,6	4,9	
Egészségügy, testápolás	5,1	5,3	5,1	4,7	5,1	
Közlekedés, hírközlés	11,3	12,8	20,4	21,9	18,0	
Művelődés, üdülés	5,6	5,9	8,6	9,8	7,9	
Egyéb személyes célú kiadás	1,4	2,8	4,2	4,4	3,3	

7.5. Összegzés

Az időskorú háztartások fogyasztási színvonala reálértéken 6,7%-kal emelkedett 2002-re 1993-hoz képest. Ezen belül a vásárolt fogyasztás reálértéken 11%-kal nőtt a saját termelésű fogyasztás – amely döntő hányadban élelmiszer – 35 %-kal visszaesett. A kiadások szerkezete lényegesen megváltozott.

A téren nem történt lényeges változás, hogy kiadásaik majdnem 2/3-át élelmiszerekre, lakásfenntartásra és egészségügyi kiadásokra fordították. Ezen belül azonban – e főcsoportok egymás közötti arányainak változása következtében – csökkent az élelmiszerhányad és nőtt a másik két főcsoport részaránya.

Arányában emelkedett – a jobb gépkocsi- és telefonellátottság elterjedése miatt – a közlekedési, hírközlési főcsoport részaránya, a többi csökkent.

Az időskorú háztartások háztartásfőinek korcsoportonkénti bontásában a vizsgált csaknem egy évtized alatt nem változott az, hogy továbbra is a 60–69 évesek egy főre jutó évi kiadása a legmagasabb. Közeledett azonban e korcsoport kiadási színvonalához a 70–79 éves háztartásfővel rendelkezőké. Lényegesen lemaradva követi e kiadási színvonalat és a korból adódóan szerkezetében is teljesen más a kb. 150 ezer jórészt nőkből álló 80 éves és idősebb háztartásfőjű háztartásoké. További jellegzetesség, hogy e háztartások nagyon nagy mértékben rászorulnak az igen széles körben elterjedt családi és társadalmi segítségnyújtásra. Az időskorú társadalom fiatalabb korosztályai viszont nagyobb mértékben támogatják gyermekeiket, unokáikat, mint amennyit kapnak tőlük. A segítségnyújtás anyagi formái közül legjellemzőbb a korábbi évek megtakarításából adott nagy összegű pénzbeli, lakásépítési, tartós fogyasztási cikk vásárlás, illetve az élelmiszerekben nyújtott támogatás. A munkajellegű segítségnyújtás pedig a kisgyermekek felügyeletére és a háztartási munkában adott támogatásra terjed ki.

Településtípusonként legmagasabb kiadási színvonallal a budapesti időskorú háztartások rendelkeznek, majd a települések nagyságának csökkenésével ezek az összegek csökkennek. Az eltérés azonban csekély, mindössze 30%. A különböző településen élő időskorúak fogyasztási szerkezete lényegesen eltérő, igazodik a településtípusok adta lehetőségekhez.

Az egy főre jutó kiadások színvonalában és szerkezetében háztartástípusonkénti bontásban találhatók a legnagyobb különbségek. Az egyedül élők – amelyek az idős személyek által is lakott 1,5 millió háztartás 40%-át adják – egy főre jutó kiadása a legmagasabb, 41 %-kal haladja meg a többtagú idősök által is lakott háztartásokét. (A 60 év alattiaknál az egyedülélők egy főre jutó kiadása 94%-kal magasabb, mint a 3 és többtagúaké.)

Az időskorú egyedül élők kiadásai azonban jobban determináltak, mint a többtagú háztartásokban élő társaié, miután alapvetően a háztartás egészéhez kapcsolódó lakásrezi kiadásait egy személyben viselik.

Legjobb anyagi helyzetben az a kb. 100 ezer házaspáros típusú háztartás van, ahol a feleség még aktív korban lévén munkaviszonnyal rendelkezik. E háztartásokban a mindennapos kiadásokon kívül több marad ún. szabadon elkölthető javakra, szolgáltatásokra és a rendszeresen jelentkező javakat pl. élelmiszerek is magasabb színvonalon tudják kielégíteni. A legrosszabb helyzetben az a kb. 200 ezer időskorú háztartás van, amely még eltartott gyermekeket nevel nyugdíjából.

Jövedelmi decilisenként az időskorúak nagy tömegei az átlag körül találhatók. Pár ezren élnek a legalacsonyabb és a legmagasabb színvonalon.

Legrosszabb helyzetben vannak az idős, egyedülálló, csupán özvegyi nyugdíjukra utalt nők és az olyan egyes korösszetételű gyermekes családok, ahol a 60 éven aluliak körében sincsenek aktív keresők, s ott él a szintén alacsony nyugdíjjal vagy azzal sem rendelkező idős nagyszülő. E háztartásokban a jövedelem még a minimális mértékű, csak a mindennapos megélhetésre szorító kiadásokat sem fedezi, így állandó segélyre szorulnak mind a tágabb család, mind a társadalom részéről.

Végül külön kell említést tenni a nagyon idősök olyan háztartásairól, ahol a jövedelmek fedezik a kiadásait, mivel szükségleteik szinte csak a mindennapos megélhetésre szorítóknak, életkoruknál, leromlott egészségi állapotuknál fogva azonban a környezetük, a társadalom segítsége nélkül önmagukat ellátni képtelenek.

8. LAKÁSVISZONYOK IDŐSKORBAN

DÓRA ILONA

8.1. Idős emberek és lakásuk

A tanulmány az idősek (a legalább 60 éves személyek) lakáskörülményeinek főbb jellemzőit, lakásproblémáit írja le a népszámlálások és a Lakásviszonyok 2003¹⁹ c. adatfelvétel eredményei alapján.

A népesség öregedése, a népességen belül az idősek számának és arányának növekedése a társadalom lakásviszonyaira, a lakásállomány jellemzőire is rányomja bélyegét. 1970 és 2001 között a csak idősek által lakott lakások száma az átlagos lakásszám növekedését jóval meghaladó mértékben, 78%-kal nőtt, 498 ezerről 885 ezerre. A többi, azaz a nem vagy nem csak idősek által lakott lakások száma az elmúlt 30 évben 12%-kal emelkedett, 2 millió 537 ezerről 2 millió 839 ezerre. 1970-ben a lakott lakások 16%-ában, 2001-ben már 24%-ában éltek csak idős emberek.

1. tábla. A lakott lakások száma a lakók korösszetétele szerint, 1970–2001

Év	Csak idősek által	Többi	Összes	Csak idősek által lakott lakások aránya, %
	lakott lakások száma, ezer db			
1970	497,5	2 536,9	3 034,4	16,4
1980	550,2	2 866,4	3 416,6	16,1
1990	718,9	2 969,1	3 688,0	19,5
2001	885,0	2 838,5	3 723,5	23,8

Forrás: Népszámlálások.

A lakáshasználat szempontjából nagy jelentőséggel bír az együtt élők háztartás- és családszerkezete. Idős korban, amikor egyre gyakoribbá válnak a betegségek, egyre nehezebb a lakáshasználattal összefüggő különböző feladatok ellátása (a tüzelő behordása, lépcsőmászás, takarítás, bevásárlás vagy egyáltalán a lakás fenntartása), fontos kérdés, hogy ezekben a legtöbb idős ember inkább csak magára számíthat-e, vagy házastársa, más családtagja segítségére is. A lakással kapcsolatos teendők gyakorta meghaladják az idős emberek erejét. Különösen szerencsétlen körülmény, hogy a lakásukban egyedül élők között az életkorral előrehaladva egyre magasabb a nők aránya: 2003-ban az 59 éves és fiatalabb egyedülállók között 50, a 70 éves és idősebb egyedülállók körében pedig 80%.

A 2. tábla az egyszemélyes háztartások, illetve az egy személy által lakott lakások növekvő arányára hívja fel a figyelmet.

2. tábla. Egy személy által lakott lakások aránya a lakó életkora szerint, 1970–2001

Év	Egy személy által lakott lakások aránya (%)		
	a nem csak idősek által lakott lakásokon belül	a csak idősek által lakott lakásokon belül	Átlagosan
1970	4,4	42,3	10,6
1980	7,1	52,3	14,3
1990	10,3	56,5	19,3
2001	12,1	59,8	23,5

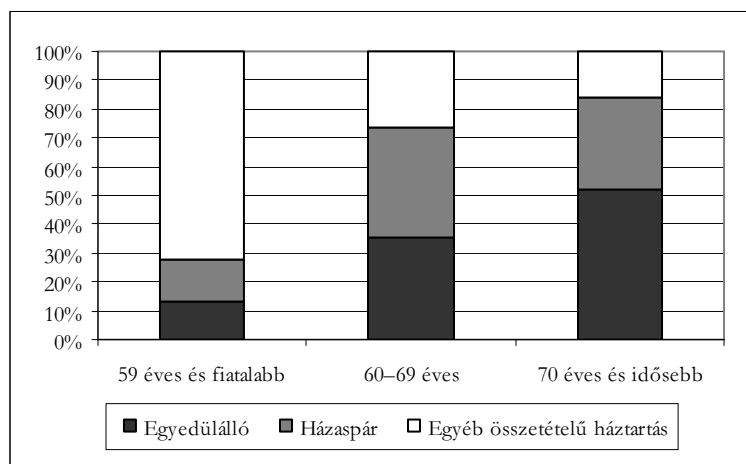
Forrás: Népszámlálások.

¹⁹ A Lakásviszonyok 2003 c. adatfelvétel során mintegy 8800 lakás adatai kerültek feldolgozásra.

1970 és 2001 között az egy személy által lakott lakások aránya több mint duplájára nőtt. A csak idősek által lakott lakásokon belül az egy személy által lakottaké 1970-ben 42% volt, 2001-ben már 60%.

Napjainkban – a lakást használók háztartásösszetétele alapján – az idős emberek jellemzően egyedül vagy háztársukkal élnek (1. ábra). Az ettől eltérő, nagyobb létszámú vagy más összetételű háztartások aránya az idősek esetében az átlagosnál jóval kisebb, a 70 év felettieknél már csak 16% szemben a nem időseknél mért 72%-kal.

1. ábra A lakásban lakó háztartások korösszetétele a háztartásfő életkora szerint, 2003

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

2003-ban átlagosan a lakók 88%-a tulajdonosként használta lakását, 4%-a haszonélvezőként vagy a tulajdonos rokonaként, ugyancsak 4%-ot tett ki az önkormányzati bérlakásban élők aránya, s további 4%-nak egyéb lakáshasználati jogcíme volt (magánbérlet, szíveségi lakó, szolgálati lakás). A lakáshasználati jogcíme szerinti megoszlást a háztartásfő életkora kevéssé differenciálja, sokkal inkább a településtípus.

3. tábla. Az idős háztartásfő lakta lakások használati jogcím szerinti megoszlása, 2003 (%)

Lakáshasználati jogcím	Budapest	Megye-székhely	Többi város	Község	Összesen
Tulajdonos	78,0	85,2	92,7	93,0	88,2
Haszonélvező, a tulajdonos rokona	11,2	10,8	5,2	4,9	7,5
Önkormányzati bérlakás	9,3	3,1	1,0	0,7	3,1
Egyéb (magánbérlet, szíveségi lakók, szolgálati lakás)	1,5	0,9	1,1	1,4	1,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

Az idős háztartásfő mint tulajdonos által lakott lakások aránya a községekben a legmagasabb, 93%, a fővárosban mért 78%-os arányt 15%-kal haladja meg. A haszonélvezőként vagy rokonként lakók aránya viszont Budapesten több mint kétszerese a kisebb városokban vagy a fal-

vakban megfigyelt gyakoriságnak. Még karakteresebbek a területi, településtípus szerinti különbségek az önkormányzati bérlakásban lakók esetében; ez a kategória szinte csak a fővárosban ér el számottevő hányadot, a többi városban és a községekben alig fordul elő.

2003-ban a lakott lakások száma 3 millió 740 ezer volt, ennek 38%-ában, 1 millió 440 ezer lakásban élt idős háztartásfő. Lakásaik az átlagnál kisebbek, mind alapterületüket, mind szobaszámukat tekintve.

4. tábla. A lakásállomány főbb jellemzői a háztartásfő életkora szerint, 2003

Megnevezés	A háztartásfő		Összesen
	59 éves vagy fiatalabb	60 éves vagy idősebb	
Lakások száma (db)	2 306 480	1 436 715	3 743 195
Esetszám	5 851	2 930	8 781
100 lakásra jutó népesség (fő)	315	174	261
Átlagos szobaszám (db)	2,8	2,4	2,7
Átlagos alapterület (m ²)	82	72	78

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

8.2. Lakással való elégedettség időskorban

Az előbbieken bemutatott objektív jellemzők mellett érdemes megismerni az idősek szubjektív értékelését is, azt, hogy maguk az érintettek hogyan vélekednek saját lakásukról, lakóhelyükről, lakáskörülményeikről. A *Lakásviszonyok 2003* c. felvétel során a megkérdezettek az elégedetlenségre okot adó 19 lehetséges ok közül jelölhettek meg sajátjukként hármat. Az idősek 23%-ának volt valamilyen kifogása, a fiatalabbak közül 33%-nak. Az elégedetlenség a fővárosban élőkre a legjellemzőbb: csaknem egyharmaduk, 31%-uk jelezte ezt.

5. tábla. A lakáskörülményeikkel, lakóközösségeikkel elégedetlenek aránya településtípus szerint, 2003

A háztartásfő életkora	Budapest	Megye- székhely	Többi város	Község	Összesen
59 éves vagy fiatalabb	42,6	30,0	31,8	28,8	32,7
60 éves vagy idősebb	30,6	19,0	22,4	21,9	23,3
Összesen	37,9	25,7	28,2	26,2	29,1

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

A kifogásolt körülmények említési gyakoriságának összesítése nyomán rajzolódott ki az a kép, amelyet a 6. tábla foglal össze, az öt leggyakoribb elégedetlenségi ok feltüntetésével. (A válaszlehetőségek kiterjedtek a lakás jellemzőire, családi, személyes okokra és a lakóközösségre.)

Az idősek elégedetlenségének leggyakoribb oka (közel 40%-os részesedéssel) az, hogy „nehezen tudja fenntartani a lakását”. Ezt követi „a lakás nem megfelelő állapot”, a „nem megfelelő közbiztonság”, az, hogy „a lakás túl nagy” és végül „a lakás környezete”. A 60 évesnél fiatalabbak esetében az elégedetlenség okai másfajta struktúrába rendeződnek, bár ők is igen gyakran említik, hogy a lakás a magas fenntartási költségek miatt nem felel meg elvárásuknak, vagy a lakásnak nem megfelelő az állapota, de ezek az okok a sorban csak a harmadik, illetve a második helyen állnak.

Legfontosabb szempontjuk a lakás mérete. A fiatalabbak élethelyzetéből, az életciklus adott szakaszának szokásszerű feladataiból (gyermeknevelés, szülők ellátása, otthon végzett munka) következik, hogy a leggyakoribb elégedetlenségi ok a lakás túl kicsi volta, zsúfoltsága. Az időseknél ennek éppen az ellenkezője, azaz a lakás szükségtelenül nagy mérete okozott nehézséget. Sokan azért nincsenek megelégedve lakókörnyezetükkel – ugyancsak az adott életcikusból, az aktív korból adódóan –, mert nem megfelelőek a munkalehetőségek; vagy éppen családi házba szeretnének költözni.

6. tábla. A lakással való elégedetlenség öt leggyakoribb oka és azok gyakorisága a háztartásfő életkora szerint, 2003

Az elégedetlenség oka	Gyakoriság,%
A háztartásfő 59 éves vagy fiatalabb	
1. Nehezen tudja fenntartani a lakást	38,1
2. A lakás állapota nem megfelelő	31,9
3. A közbiztonság nem megfelelő	15,0
4. A lakás túl nagy	11,1
5. A lakás környezetével elégedetlen	10,6
Esetszám (elégedetlenek=100%)	753 745
A háztartásfő 60 éves vagy idősebb	
1. A lakás túl kicsi, zsúfolt	29,1
2. A lakás állapota nem megfelelő	28,8
3. Nehezen tudja fenntartani a lakást	21,3
4. Nem megfelelőek a munkalehetőségek	18,0
5. Családi házba szeretne költözni	15,6
Esetszám (elégedetlenek=100%)	334 713

Forrás: Lakásvizonyok 2003.

A következőkben az elégedetlenség két leggyakoribb okát – melyet értelmezhetünk az időseket érintő két legégetőbb lakásproblémaként –, a lakásfenntartási nehézségeket és a lakás nem megfelelő állapotát vizsgáljuk meg közelebbről.

8.3. Lakásfenntartási terhek

Idős korban a saját lakás megszerzésének gondjai, az egyszeri nagyösszegű beruházás, a hitelek törlesztésének terhe helyett már inkább a felnőtté vált gyermekek lakhatásának megoldása, méginkább a lakás fenntartása jelent problémát. 2003-ban az idős háztartásfők 19%-a számolt be arról, hogy felnőtt, önálló gyermekének a lakás megszerzésében nem volt szüksége segítségre. Bár szükséges lett volna, de nem tudott segíteni 35%-uk. Az idős háztartások 46%-a viszont valamilyen formában támogatta ebben gyermekét (családi kölcsönrel vagy hozzájárulással, másik lakás átengedésével, telek, beépíthető tetőtér, épületrész átengedésével, építkezésen munkavégzéssel).

A rendszerváltozást követően a lakásfenntartás folyamatos költségei lényegesen megnöttek, a háztartások költségvetésében egyre nagyobb arányt tesznek ki az ezzel összefüggő terhek: az 1990-es évek elején 10% körüli arányt tettek ki, ez mára megduplázódott, 2003-ban 20% körüli.

Az idősek fogyasztási szerkezetében az átlagosnál magasabb, 22%, erős szórással: a legelső jövedelmi ötödben, a legszegényebbeknél 29%, a legfelső jövedelmi ötödben 13%.

2003-ban az idősek 1 főre jutó havi lakásfenntartási költsége az átlagosnál majdnem 4 ezer Ft-tal volt magasabb, különösen a fővárosiaké, akik erre fordított kiadásai 6 ezer Ft-tal haladták meg a falvakban élőkét.

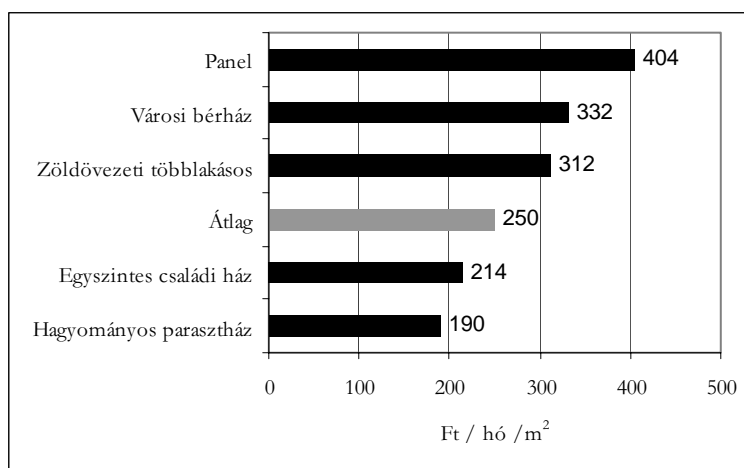
7. tábla. Idős háztartásfő lakta lakások fenntartási költségei településtípusok szerint, 2003

Településtípus	A lakásfenntartás havi összege, ezer Ft	Lakásfenntartási költségek aránya a jövedelemben (%)	Háztartások száma, ezer db
Budapest	21,5	21,8	305
Megyei jogú város	18,4	19,6	287
Többi város	17,5	22,2	402
Község	15,6	22,0	443
Összesen	18,0	21,6	1 437

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

A fenntartási költségek alakulását jelentősen befolyásolja az épület típusa is. Legdrágábbak ebből a szempontból a panellakások, legolcsóbbak a parasztházak illetve a családi házak (a kiadások különbsége közel kétszeres). Az idősek 1 m²-re jutó havi átlagos lakásfenntartási költsége 250 Ft/m², a többi generációban ez ennél magasabb, 294 Ft/m². Az idős háztartásfők közel fele, 48%-a alacsonyabb fenntartási költségekkel működő családi házban él, míg a legdrágábban üzemeltethető panellakásokban 16%-uk lakik.

2. ábra Idős háztartásfő lakta lakások 1 m²-re jutó havi fenntartási költségei főbb épülettípusok szerint, 2003

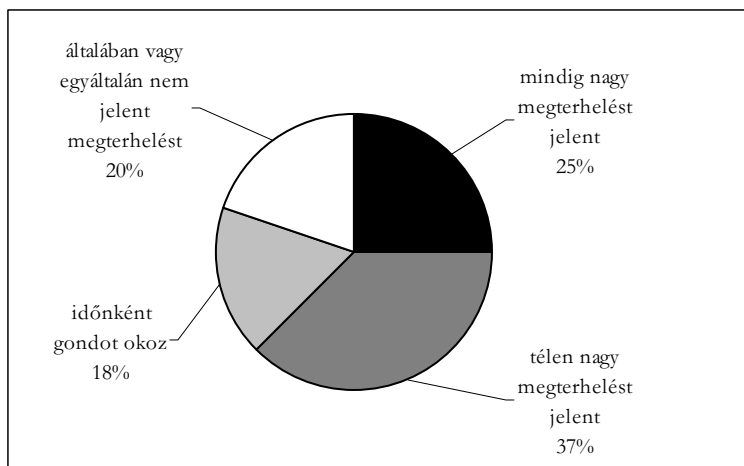

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

A lakásrezszi egyes tételei közül az időseknél a fűtési költségeknek van a legnagyobb súlya, ettől valamivel elmarad a víz- és csatornadíj. A fiatalabb háztartásfők által lakott lakások rezsiterhei között a lakbér, valamint a lakásépítési és -vásárlási bankhitelek törlesztőrésze teszi ki a legmagasabb összeget.

Az idős háztartásfők több mint egyharmada érzi úgy, hogy különösen télen jelent számára nagy megterhelést a lakásfenntartás; egynegyedüknek mindig gondot okoz, egyötödük viszont úgy érzi, hogy ez nem jár különösebb nehézséggel. A fiatalabb korosztályok számára ezek a kiadások fajlagosan valamivel magasabbak, lényeges eltérés azonban nem tapasztalható a háztartásfő életkora szerint.

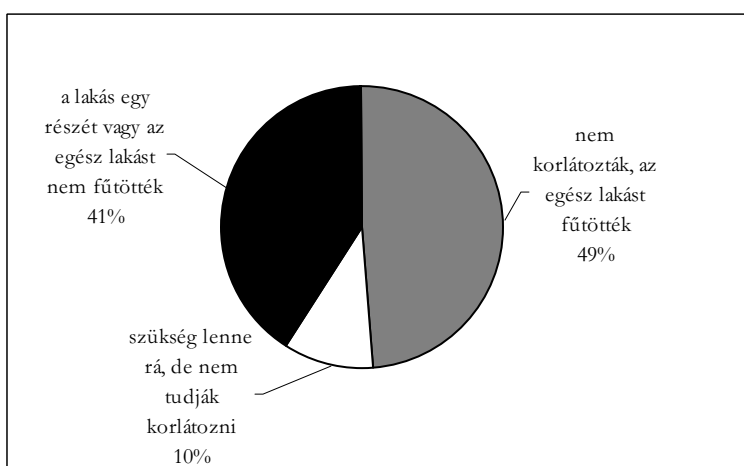
3. ábra „Milyen megterhelést jelent az Önök számára a lakásfenntartás?” (idős háztartásfők), 2003

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

Még mindig a fűtésnél mint az idősök legnagyobb lakásfenntartási terhénél maradván, a Lakásviszonyok 2003 c. felvételben szerepelt a következő kérdés: „Korlátozták-e az elmúlt télen megtakarítási céllal a lakás fűtését?” A válaszolók fele (49%-a) az egész lakást fűtötte; másik fele (51%-a) viszont takarékoskodási céllal lakása egy részét vagy egészét nem fűtötte, illetve így járt volna el, ha a fűtési rendszer megengedi.

4. ábra „Korlátozták-e az elmúlt télen megtakarítási céllal a lakás fűtését?” (idős háztartásfők), 2003

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

A 3. ábra tanúsága szerint az idősek háztartásainak 25%-a úgy nyilatkozott, hogy a lakásfenntartás mindig nagy megterhelést jelent számukra. Több tízezer háztartás egyáltalán nem tud megbirkózni ezekkel a terhekkel, amit a hátralékosok számának alakulása jelez.

8. tábla. Hátralékosok száma és aránya, 2003

Megnevezés	A háztartásfő 59 éves vagy fiatalabb		A háztartásfő 60 éves vagy idősebb		Összesen	
	hátralékosok aránya,%	háztartások száma (ezer db)	hátralékosok aránya,%	háztartások száma (ezer db)	hátralékosok aránya,%	háztartások száma (ezer db)
A közüzemi díj hátraléka (távfűtés, villany, víz, csatorna, gáz, melegvíz)	7,6	176	1,9	28	5,5	204
A közös költség hátraléka	1,9	43	0,5	7	1,3	50
A lakbér hátraléka	1,4	31	0,3	5	1,0	36

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

Leggyakrabban a távfűtés, villany, víz, csatorna, gáz, melegvíz esetében fordul elő fizetési hátralék. Az idős háztartásfők 2%-a (majdnem 30 ezer háztartás) nyilatkozott úgy, hogy közüzemi számláját legalább 3 hónapon keresztül nem tudta fizetni (a fiatalabbaknál 8% ez az arány, s közel 180 ezer háztartást érint), és 7%-uk kapott az önkormányzattól lakásfenntartási támogatást és/vagy egyéb segítyt (a fiatalabbak 11%-a).

8.4. Az idősek lakásainak minőségi problémái

9. tábla. A lakásban előforduló minőségi problémák a háztartásfő életkora szerint, 2003

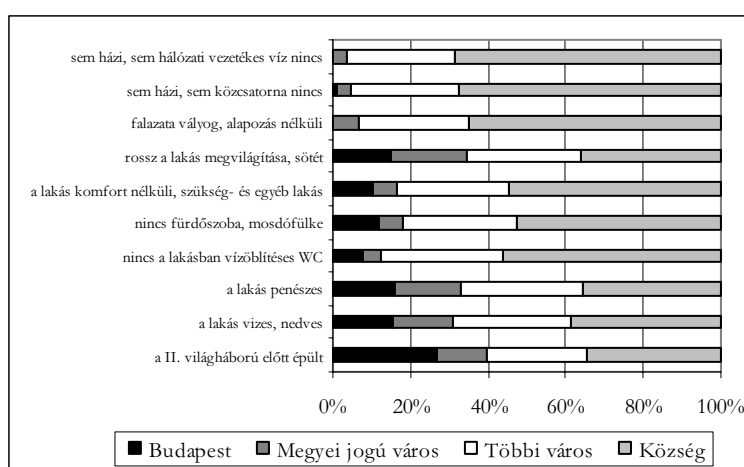
Minőségi jellemző	Lakások száma, ezer db			Lakások aránya,%		
	A háztartásfő		Összesen	A háztartásfő		Összesen
	59 éves vagy fiatalabb	60 éves vagy idősebb		59 éves vagy fiatalabb	60 éves vagy idősebb	
Sem házi, sem hálózati vezetékes víz nincs	78	79	157	3,4	5,5	4,2
Sem házi, sem közcsonna nincs	80	83	163	3,5	5,8	4,4
Falazata vályog, alapozás nélküli	83	87	170	3,6	6,1	4,5
Rossz a lakás megvilágítása, sötét	176	120	296	7,6	8,4	7,9
Komfort nélküli, szükség- és egyéb lakás	146	145	291	6,3	10,1	7,8
Nincs fürdőszoba, mosdófülke	142	149	291	6,2	10,4	7,8
Nincs a lakásban vízöblítéses WC	158	177	335	6,9	12,3	9,0
A lakás penészes	441	274	715	19,1	19,1	19,1
A lakás vizes, nedves	458	338	796	19,9	23,5	21,3
A II. világháború előtt épült	438	428	866	19,0	29,8	23,1
A lakott lakások száma összesen	2 306	1 437	3 743	100,0	100,0	100,0

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

Idős korban – fenntartásának terhei mellett – a lakással való elégedetlenség második leggyakoribb oka annak nem megfelelő állapota. Az elégedetlen idős háztartásfők közel egyharmada kifogásolta ezt. Igaz, a lakásállomány minőségi jellemzői folyamatosan javulnak: nő a 100 lakásra jutó szobák száma, a három- és többszobás lakások aránya, folyamatos javulást tükröznek a komfortossági és egyéb felszereltségi mutatók is. Ennek ellenére még mindig több százezer lakásban hiányoznak alapvető komforttényezők, mint például a víz, a WC, a fürdőszoba vagy valamely közmű.

Egy-egy lakás esetében a fenti problémák halmozottan is előfordulhatnak. A felsorolt minőségi jellemzők bármelyikéről is legyen szó, az időskorúak nagyobb hányada érintett, ők az átlagosnál rosszabb minőségű lakásokban élnek. Az 5. ábra az idős háztartásfők lakta lakásokban előforduló minőségi problémákat településtípus szerint mutatja, rávilágítva, hogy ennek a körülménynek erős a befolyása. A rossz lakásminőség jellemzők előfordulása gyakoribb a községekben.

5. ábra Minőségi problémák előfordulási gyakorisága az idős háztartásfők lakásaiban településtípus szerint, 2003

Forrás: Lakásviszonyok 2003.

8.5. Összegzés

A lakásállomány jellemzése, a lakáshelyzet értékelése során feltétlenül figyelembe kell venni azt a körülményt, hogy folyamatosan nő a csak idősek által lakott lakások száma és aránya, az idősek között egyre többen laknak egyedül. S ahogyan a megkérdezett maguk is úgy érzik, s ahogyan az adatokból is kiolvasható, az idős emberek lakásproblémái elsősorban a fenntartás nehézségeiből és az átlagosnál rosszabb lakásminőségéből fakadnak.

9. GONDOZÁSI FORMÁK AZ IDŐSELLÁTÁSBAN – A SZOCIÁLIS ALAPELLÁTÁS

BÁCSKAY ANDREA

9.1. Bevezetés

Az 1990-es években a társadalomban tovább halmozódtak a már meglévő szociális gondok, többek között felgyorsult a népesség előregedésének folyamata. Különösen súlyos az egyedül élő idősök helyzete, akik fokozott közösségi gondoskodásra szorulnak. Az életkörülményeikkel, fizikai aktivitásukkal foglalkozó vizsgálatok (pl. Lakatos, 2000) azt jelzik, hogy az idősök jelentős tömegei igényelnek intenzív egészségügyi és szociális gondoskodást, de a hétköznapi munka során is érzékelhető, hogy növekszik a szociális ellátások iránti igény. Személyes gondoskodás formális és informális úton nyújtható. Az előbbinek törvényileg garantált, intézményes keretei vannak, az utóbbi rokonok, családtagok, ismerősök közreműködésén alapul, vagy piaci keretek között, pénzért vásárolt szolgáltatásként realizálódik. A társadalmi, demográfiai változások – a népesség elöregedése, a többgenerációs családok fokozatos felbomlása, a női munkavállalás és ebből adódóan a család gondozási erőforrásainak megcsappanása – következtében egyre inkább előtérbe kerülnek az intézményes ellátási formák. Tapasztalható, hogy a növekvő kereslet kielégítésére megkezdődött a kínálat differenciálódása: magánvállalkozások, nonprofit szervezetek, önkormányzattal való együttműködések, ellátási szerződések színesítik a palettát.

A szociális gondoskodás keretében nyújtott ún. alap- és szakosított ellátásokat a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény egységesítette. Ez az alapellátások körébe sorolja többek között az étkeztetést, a házi segítségnyújtást és a családsegítést. Hasonló a funkciója a falugondnoki szolgálatnak is, amely a hátrányos helyzetű, alacsony népességszámú településkört célozza meg tevékenységével. Szakosított ellátásnak minősülnek a nappali intézmények (idősök klubja), illetve az átmeneti vagy tartós elhelyezést biztosító bentlakásos otthonok szolgáltatásai. Az idősök klubja a saját otthonukban élő, szociális és mentális támogatásra szoruló időskorúaknak biztosít lehetőséget a napközbeni tartózkodásra, étkezésre, egészségügyi ellátásra, társas kapcsolatokra, az alapvető higiéniai szükségletek kielégítésére. Az alap- és a nappali ellátás célja, hogy az idős emberek a lehető legtovább maradjanak otthonukban, családjukban. Amennyiben egészségi állapotukban, életkörülményeikben olyan mértékű romlás következik be, hogy állandó felügyeletre, rendszeres gondozásra szorulnak, szociális otthonba kerülhetnek. Az átmeneti elhelyezést nyújtó intézmények (idősök gondozóháza) ideiglenes jelleggel, legfeljebb egy évi időtartamra biztosítanak ellátást azoknak az öregeknek, akikről otthonukban időlegesen nem tudnak gondoskodni. Tartós intézeti elhelyezést, étkezést, egészségügyi ellátást, ápolást, mentális gondozást stb. pedig az idősök otthona biztosít.

Több vizsgálat²⁰ rámutat, és a tapasztalatok is azt támasztják alá, hogy a szociális törvényben előírt személyes gondoskodás egyes elemei (alap – nappali – átmeneti – tartós intézményi ellátás), – a jogalkotó szándéka ellenére –, a gyakorlatban alig épülnek egymásra. A települési önkormányzatok a lakóhelyükön, családi körben élők számára helyben nyújtható szolgáltatásokat nem mindig tudják biztosítani. Erre utal, hogy viszonylag alacsony – és csökken – azok aránya, akik bentlakásos intézetbe kerülésük előtt, a személyes gondoskodás egyszerűbb formáiban részesültek: hányaduk 1993-ban 34%, 2000-ben²¹ pedig 30% volt. Joggal feltételezhető, hogy olyan gondozásra szoruló is bekerülnek a tartós ápolást biztosító intézményekbe, akiknek ellátása még otthoni, családi környezetben, alacsonyabb fajlagos költségek mellett is biztosítható lenne.

²⁰ Többek között az Állami Számvevőszék vizsgálatai.

²¹ A beutalás rendjének megváltozása miatt az elhelyezést kérők számáról az utolsó értékelhető adat ebből az évből származik.

Elemzésünk – elsősorban a rendelkezésre álló statisztikai adatok alapján – az időskorúak gondozásában jelentős szerepet játszó alapellátások közül a házi segítségnyújtás és szociális étkeztetés, valamint a falugondnoki szolgálat elterjedtségét, hozzáférhetőségét vizsgálja, különös tekintettel a területi különbségekre.

Időseknek azokat a személyeket tekintjük, akik betöltötték 60. életévüket. A nemzetközi (OECD-) gyakorlat ugyan 65 évnél vonja meg a határt, de a szociális ellátásban részesülőkről ilyen korcsoportos bontásban nincsenek adataink.

9.2. Alapellátás

A szociális alapellátás azokat a minimális szolgáltatásokat, gondozási formákat foglalja magában, amelyekről az önkormányzatoknak minden településen gondoskodniuk kell, ezáltal biztosítva, hogy az alapvető ellátások minden állampolgár számára, lakóhelytől függetlenül hozzáférhetőek legyenek. „Az alapellátás megszervezésével a települési önkormányzat segítséget nyújt a szociálisan rászorulóknak részére saját otthonukban és lakókörnyezetükben önálló életvitelük fenntartásában, valamint egészségi állapotukból, mentális állapotukból vagy más okból származó problémáik megoldásában.”²² Az ellátások igénybevételének alapfeltétele a szociális rászorultság, amit a törvény tágabban értelmez mint a pénzübeli ellátásoknál. Míg az utóbbiaknál elsősorban a jövedelmet kell figyelembe venni, a szolgáltatásokra való rászorultságot annál is meg lehet állapítani, akinek a jövedelmi helyzete (viszonylag) jó, de életvitelét valamilyen körülmény veszélyezteti (pl. egészségi állapota miatt nem képes bevásárolni, főzni, magát ellátni, ügyeket intézni). A szociális törvény az alapellátások megszervezését a települési önkormányzatok kötelező feladatává tette és határidőként (módosítás után) 1999 végéig szabta meg.

Az étkeztetés és a házi segítségnyújtás elsősorban az idős lakosság támogatását szolgálja, az el látottak döntő hányada 60 éves vagy idősebb (1. tábla).

1. tábla. Házi segítségnyújtásban és szociális étkeztetésben részesülők száma nem és korcsoport szerint, 2002

Nem	Házi segítségnyújtás				Szociális étkeztetés			
	0–59	60–69	70–x	Összesen	0–59	60–69	70–x	Összesen
	éves				éves			
Férfi	1 920	2 677	8 798	13 395	11 652	8 544	19 595	39 791
Nő	2 182	4 923	22 583	29 688	10 512	11 740	41 371	63 623
Együtt	4 102	7 600	31 381	43 083	22 164	20 284	60 966	103 414

9.2.1. Házi segítségnyújtás

A házi segítségnyújtás az egyik legrégebbi alapellátási forma, amely magában foglalja többek között a bevásárlást, a háztartási munkák egy részét, pszichés és egészségügyi segítséget, valamint a hivatalos ügyek intézését is. A segítség legkülönbözőbb formái léteznek a napi 1-2 órás beszélgetéstől a főzésen, takarításon, az ebéd házhoz szállításán át az ápolásig. Mint személyes gondoskodást nyújtó szolgáltatást, egyes településeken már a szociális törvény megjelenését megelőzően is széles körben alkalmazták. Ez a gondozási forma azonban csak az önellátásra részben képes vagy csa-

²² 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.

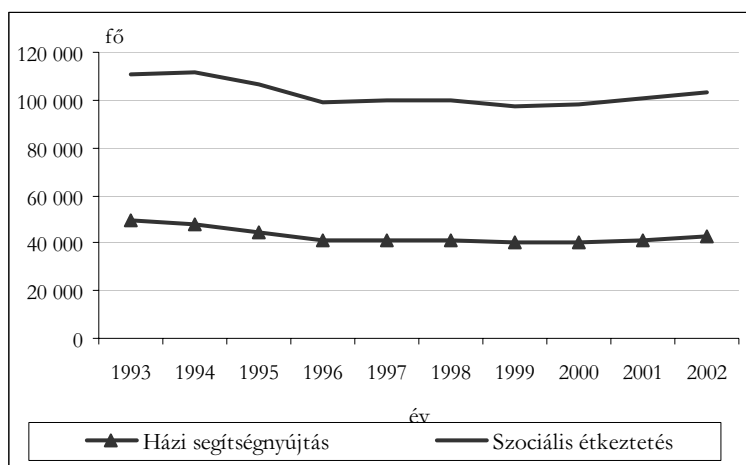
lábban élő idősök helyzetén tud javítani, a gondozónők munkaideje ugyanis nem alkalmazkodik a gondozottak szükségleteihez, az esti és hétfégi ellátás sok helyen megoldatlan.

A házi segítségnyújtást 2002-ben az összes település 59%-ában szervezték meg (ez a népesség kilenczetedét fedti le), holott a szociális törvény kötelezővé teszi. Javulás sem tapasztalható az elmúlt évekhez képest, mivel ugyanez az arány 2000-ben²³ is 60% volt. Az ellátottság erősen függ a települések nagyságától, általánosságban elmondható, hogy minél kisebb egy település, annál kisebb arányban biztosított az ellátás. Míg a 10 000 fő feletti települések mindössze 2%-ában, addig az 500 főnél kisebb lélekszámú községek kétharmadában nem megoldott a házi gondozás. Az 1000 fő alatti települések az átlagos ellátottsági szint alatt vannak, tehát éppen az idősök által nagyobb arányban lakott aprófalvakban kevésbé kiépített a szolgáltatás.

2. tábla. Házi segítségnyújtást és szociális étkeztetést biztosító települések aránya népességnagyság-kategória szerint, 2000–2002, (%)

Népességnagyság	Házi segítségnyújtás		Szociális étkeztetés	
	2000	2002	2000	2002
– 499	36,0	33,2	49,3	52,7
500 – 999	55,5	53,2	65,4	70,1
1 000 – 1 999	70,2	67,6	70,9	77,9
2 000 – 4 999	84,3	85,3	72,7	86,7
5 000 – 9 999	94,9	97,1	83,3	91,4
10 000 – 19 999	98,7	98,7	92,1	100,0
20 000 – 49 900	100,0	95,2	100,0	97,6
50 000 – 99 999	100,0	100,0	100,0	100,0
100 000 –	100,0	100,0	100,0	100,0
Ország összesen	60,2	58,9	64,5	71,0

1. ábra. Étkeztetésben és házi segítségnyújtásban részesülők száma, 1993–2002

A házi gondozásban részesülők száma csökkenő tendenciát mutat. A csökkenés mértéke 1993 és 1999 között volt a legerőteljesebb, mintegy 20%-os, onnantól némi emelkedés tapasztalható. (1. ábra). A deklarált fejlesztési szándék ellenére az idősöknek csupán igen kis hányada részesül

²³ Az ellátottság mértékére vonatkozóan 2000-ben álltak rendelkezésre először pontos adatok.

házi gondozásban, 2002-ben a 60 éven felüliek alig 2%-a. Ez az ellátási forma tehát valamelyest zsugorodott 1993 óta, holott vélhetően nagyobb kereslet lenne iránta. Ezt támasztja alá az ellátást kérők számának utóbbi két évben történő növekedése is.

Az egész ország átlagát tekintve a házi segítségnyújtásban részesülők mintegy kétharmada étkezést is kap. A legkisebb lélekszámú településeken azonban ez az arány csak 47% (3. tábla), bizonytalansággal az ezzel (is) szolgáló közintézmény, például iskola vagy óvoda hiányában. Ezáltal indokolatlan egyenlőtlenségek keletkeznek a hozzájutási lehetőségekben.

9.2.2. Szociális étkeztetés

E szolgáltatás keretében azoknak a szociálisan rászorultaknak legalább napi egyszeri meleg étkeztetéséről kell gondoskodni, akik azt koruk, egészségi állapotuk vagy egyéb ok miatt önmaguknak, illetve eltartottjaiknak tartósan vagy átmeneti jelleggel nem képesek biztosítani. Az ellátás technikailag kétféle formában valósulhat meg: (1) a jogosult az önkormányzat által megjelölt helyen elfogyasztja, vagy hazaviszi, illetve (2) ha erre nem képes, (például betegség miatt), a lakására szállítják a megfőzött ételt.

Az étkeztetés lényegesen elterjedtebb ellátási forma, mint a házi segítségnyújtás, hiszen országos szinten a települések 71 százaléka biztosítja, a népesség 93%-át lefedve. Itt is érvényesül az urbanizációs lejtő hatása: az 500-nál kisebb lélekszámú törpefalvak közel fele, az 1000 fő alatti települések 40%-a nem nyújt szociális étkeztetést. Az ellátás elérhetősége hasonló problémákat vet fel, mint amit a házi gondozás esetében már leírtunk.

Az eltérő nagyságú települések között az étkeztetés igénybevételének módjában is jelentősek a különbségek. Budapesten és a kis falvakban az ellátottak nagyobb részének szállítják haza az ételt, mint a közepes méretű településeken. Ugyan a kisebb lélekszámú helységekből valamivel magasabb az időskorú gondozottak aránya, feltételezhető, hogy ebben az esetben nem csak a rászorultság mértékében van eltérés, hanem a szakember-ellátottság, illetve a közlekedési lehetőségek tekintetében is.

A szociális étkeztetésben részesítettek száma 1993 óta kisebb ingadozásokkal ugyan, de csökkent (1. ábra), és ez megfelel a házi segítségnyújtásnál tapasztalt tendenciának. Ugyanakkor nehezen feltételezhető, hogy a rászorultok kevesebben lennének. Árulkodó tény, hogy az új igénylők száma évről-évre alig változott, évi 40 ezres számon stabilizálódott. Erről az ellátásról is elmondható, hogy az időseknek igen kis hányada részesül benne: 2002-ben a 60 éven felüliek 3,8%-a.

A 3. tábla adatai általánosságban azt mutatják, hogy minél nagyobb településen élnek a rászorultok, annál kisebb valószínűséggel jutnak ellátáshoz. A összes ellátott népességszámhoz viszonyított hányada a kisebb településeken magasabb, mint a nagyobbakon. Ez ellentmondani látszik a 2. táblából levonható következtetésnek, miszerint minél kisebb egy település, annál rosszabb az intézményes ellátottság. E paradoxont egyrésztől az magyarázza, hogy azokon a kisebb helyeken, ahol megoldott a gondozás, ott a hozzájutás lehetősége is kiváló, és sokan igénybe is veszik, azonban a települések nagyobb részében, ahol nincs gondozó, ott erre – intézményes formában – nincs esély. Magyarázó körülmény másfelől a települések alacsony lélekszáma, a statisztikának az aprófalvaknál jelentkező torzító hatása is. Ugyanakkor érdemes vizsgálni a kapacitást is, – erre a házi segítségnyújtás esetében a gondozók számából lehet következtetni –, hiszen az, hogy egy önkormányzat biztosítja az ellátást, nem jelenti automatikusan, hogy az összes igényt képes kielégíteni. Az adatok a kistelepülések hátrányosabb helyzetét mutatják: mind az egy gondozóra jutó 60 éven felüliek száma, mind az egy gondozóra jutó ellátotti szám – Budapestet kivéve – a településmérettel fordítottan arányos. (Az ország egészét tekintve egy ápolónak átlagosan 5,5 a legkisebb lélekszámú községekben ezzel szemben 11,7 személyt kell ellátnia.) (4. tábla).

3. tábla. Házi segítségnyújtásban és szociális étkeztetésben részesültek száma és aránya népességnagyság-kategória szerint, 2002

Népességnagyság	Házi segítségnyújtásban	Étkeztetésben	Házi segítségnyújtásban és étkeztetésben is	Összesen	Arányuk a teljes népességhez viszonyítva, %	Arányuk a 60 éven felüliekhez viszonyítva, %
	részesülők száma					
– 499	1 127	3 873	998	5 998	2,2	8,6
500 – 999	1 271	6 810	2 228	10 309	2,0	8,9
1 000 – 1 999	1 409	9 351	3 375	14 135	1,5	7,2
2 000 – 4 999	1 709	11 154	5 772	18 635	1,2	6,1
5 000 – 9 999	1 136	5 974	2 909	10 019	1,1	5,3
10 000 – 19 999	1 073	7 847	2 605	11 525	1,0	5,5
20 000 – 49 999	2 281	7 266	1 944	11 491	1,0	4,8
50 000 – 99 999	860	4 636	1 247	6 743	0,9	4,5
100 000 –	1 705	4 682	2 838	9 225	0,8	4,1
Budapest	2 385	13 694	4 211	20 290	1,2	5,0
Ország összesen	14 956	75 287	28 127	118 370	1,2	5,6

Az étkeztetés és a házi segítségnyújtás elsősorban az idős lakosság támogatását szolgálja, indokolt tehát hogy ezeket az ellátásokat az időskorú népességhez viszonyítva is vizsgáljuk. Az eredmény az előbbire rímel: az 1000 fő alatti településeken az étkeztetésben, a házi segítségnyújtásban, valamint a mindkettőben részesülők együttesen a 60 éven felüli lakosság 8,6%-át teszik ki, majd a nagyobb települések felé haladva egyre alacsonyabb ez a hányad. Tudni kell, hogy a törvény lehetővé teszi a 60 évesnél fiatalabbak részére is az étkeztetés és a házi gondozás igénybe vételét, ez a körülmény a mutatót torzítja.

4. tábla. Házi segítségnyújtásban foglalkoztatott gondozók száma és aránya népességnagyság-kategória szerint, 2002

Népességnagyság	Gondozók száma	Szakképzett gondozók aránya, %	Egy gondozóra jutó ellátottak száma	Egy gondozóra jutó 60 éven felüliek száma
– 499	182	26,4	11,7	384,4
500 – 999	430	28,8	8,1	270,4
1 000 – 1 999	609	27,8	7,9	322,5
2 000 – 4 999	1 031	36,9	7,3	297,0
5 000 – 9 999	795	32,7	5,1	235,7
10 000 – 19 999	878	36,6	4,2	240,4
20 000 – 49 999	916	39,0	4,6	263,3
50 000 – 99 999	611	48,1	3,4	243,0
100 000 –	1 154	49,7	3,9	195,3
Budapest	1 288	68,4	5,1	317,8
Ország összesen	7 894	43,2	5,5	267,5

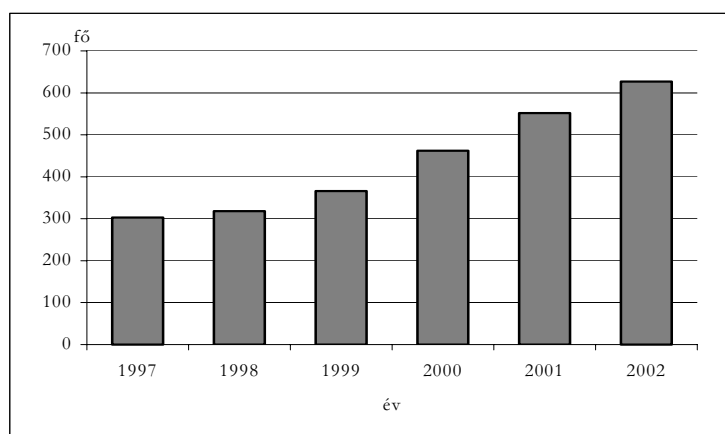
A 60. életévüket betöltött, házi gondozásban részesülő személyek között majdnem két és félszer, az étkeztetést igénybevevők táborában pedig közel kétszer több a nő, mint a férfi. Ez a különbség el-

sősorban demográfiai okokkal magyarázható, hiszen a 60 éven felüliek között 1,6-szeres, a 70 éven felüliek korcsoportjában pedig 1,8-szeres a nők többlete. Továbbá a 60 feletti nők között sokkal nagyobb a vélhetően egyedül élők, azaz az özvegyek, elváltak, hajadonok aránya, mint a hasonló korú férfiak körében. Ezeken túl szerepet játszhatnak egyéb, pszichológiai tényezők is, például a férfiaknak az egészségi állapottal kapcsolatos, nőkéthől eltérő attitűdje. A férfiak általában jobbnak értékelik fizikai és egészségi állapotukat, kevésbé hajlandók segítséget kérni, illetve egyáltalán bevallani, ha segítségre szorulnak. Azonkívül az egyedül maradó férfiak minden valószínűség szerint könnyebben találnak párt maguknak, így ritkábban szorulnak intézményes segítségre.

9.2.3. Falugondnoki szolgálat

A szociális törvény értelmében a 600 fő alatti (2000 előtt az 500 fő alatti) kistelepüléseken, illetve külterületi lakóhelyeken az egyes alapellátási feladatok falugondnoki szolgálat keretében is elláthatók. Ez az intézmény alapvetően a szociális ellátásokban, a hozzáférési lehetőségekben meglévő területi különbségek csökkentésére, az ellátási hiányok korrigálására hivatott. Létrehozásának célja a települési hátrányok csökkentése, az életfeltételek javítása, a közszolgáltatásokhoz való hozzájutás elősegítése, a helyi társadalom közösséggé fejlesztése. Meglehetősen sajátos helyet foglal el a szociális szolgáltatások rendszerében, mivel különféle tevékenységeket, funkciókat egyesít magában. A falugondnok munkájában az alapellátási feladatok a meghatározók, de a helyi sajátosságoknak, igényeknek megfelelően számos olyan tevékenységet is ellát, amelyek túlmutatnak a klasszikus szociális feladatokon (személyszállítástól kezdve a közterület karbantartásán át közösségi programok szervezéséig). Az országos hálózat kiépítését a szociális tárca többéves programmal, pályázati rendszer keretében támogatta. Az első szolgálatok már az 1990-es évek elején megalakultak, de jogszabály csak 1997-től nevesítette. A statisztikai adatokból azt látjuk, hogy a falugondnokok száma évről-évre, egyenletesen nő, –1997-ben teljes munkaidősre átszámítva még csak 303 volt a létszám, 2002-ben már 627 –, ennek ellenére az igazán érintett 500 fő alatti települések közül 2002-ben csak minden másodikban működött ez a szolgálat. (A létszámnövekedésben az is szerepet játszott, hogy a lakosság szám-határ felemelése miatt több településen szervezhető.) Az utóbbi évek hálózati fejlesztését sikerült jól irányozni: a rendszerint egy, illetve két alapellátást biztosító szolgálatokat jellemzően a teljesen ellátatlan vagy a legfeljebb egy ellátást működtető településeken hozták létre (Korintus et al., 2002).

2. ábra. A falugondnokként foglalkoztatottak száma*

* Teljes munkaidősre számítva.

9.3. Ellátottság – ellátatlanság

A statisztikai adatokból nem derül ki, hogy a falugondnoki szolgálat a szociális feladatok sorából mit, mennyit és hogyan vállal át, illetve lát el. Azt sem lehet megállapítani továbbá, hogy a statisztika szerint ellátatlan településeken a funkciót részben vagy egészben átveszik-e más intézmények (pl. az egészségügy). A tapasztalatok, illetve a témában készült esettanulmányok arra vallanak, hogy a kép nem ennyire fekete-fehér, és valószínűsíthető, hogy a teljes ellátatlanság az aprófalvakban sem tipikus. Egy 500 fős településről olvasható: „...a védőnő és az ápolónő rendszeresen látogatja a családokat, amennyiben egészségügyi segítségre szorulnak, és ezen látogatások bizony sok esetben alkalmul szolgálnak a lakosok egyéb gondjainak előhozatalára. Természetesen amiben csak tudnak, segítenek, így hatáskörüket jóval túlmenően teljesítik feladataikat. ... Téli időszakban a közhasznú munkát végzők közül néhányan az időseknek, illetve betegeknek segítenek összevágni és behordani a tűzifát” (Simonyi, 2001). Egy másik vizsgálat tapasztalatai szerint a kistelepülések vezetői vagy abban bíznak, hogy senki sem marad ellátatlan, mivel mindenki ismer mindenkit, vagy eleve olyan, szinte az egész lakosságot érintő szociális problémák léteznek, hogy a pénzügyi ellátásokon kívül nincs mód intézményes megoldás kialakítására. Ezeken a helyeken többnyire az önkormányzat dolgozói, a szociális előadó vagy maga a polgármester tölti be a házi gondozó szerepét (Hodosán, 2002).

9.4. Az állami szektor szerepe

Az 1990-ben elinduló decentralizációs folyamat nyomán a legtöbb szociálpolitikai feladat helyi, önkormányzati hatáskörbe került, finanszírozása a központi költségvetés és az önkormányzatok közös kötelezettsége. A szükséges pénzeszközök azonban helyi szinten nem álltak rendelkezésre. Bár elvben az önkormányzatok számos pénzügyi forrással rendelkeznek (normatív támogatás, személyi jövedelemadó visszatérített hányada, helyi adók és elnyert pályázati összegek stb.), a gyakorlatban többségük csak az első két forrással számolhat. A gazdálkodásukat, pénzügyi helyzetüket behatóbban vizsgáló tanulmányok (pl. Bódi, 2001) alapján a következőket lehet megállapítani: A szociális ellátó rendszerek fenntartására az állami normatívák önmagukban nem elegendőek. (Ráadásul a szociális alapellátási normatíva a települési önkormányzatokat lakosságszáma alapján illeti meg, ami hátrányos azokra a kistelepülésekre nézve, amelyek magasabb az idősek aránya.) Ennek kiegészítése céljából a mindenkori központi kormányzatok pótlólagos saját források feltárására és bevonására ösztönzik a települési önkormányzatokat, ami a gyakorlatban a helyi adóik és díjbevételeik növelését jelenti. A kisebb falvak önkormányzatai azonban demográfiai és társadalmi okok miatt ennek nem tudnak eleget tenni. A települési önkormányzatok 2002. évre vonatkozó bevételi adatait²⁴ vizsgálva azt láthatjuk, hogy a saját folyó bevételek (pl. helyi adók és illetékek, intézményi tevékenységből származó jövedelmek) egy főre jutó átlagos mértéke a település nagyságrendjével lineárisan emelkedik. Eszerint minél kisebb az adott helység, annál valószínűbb, hogy a saját bevételei elmaradnak az országos átlagtól. Ezt az állam igyekszik kiegyenlíteni. Az átengedett bevétel (pl. személyi jövedelemadó) egy főre jutó összege a legkisebb településnagyság kategóriájában a legnagyobb, és felfelé haladva egyenletesen csökken. Az egy főre jutó állami támogatások és hozzájárulások esetében – amihez pl. a címzett és cél-, valamint a működésképtelen önkormányzatok támogatásai is tartoznak – azonban már nem ez a helyzet, itt nem mutatható ki linearitás. Annak ellenére, hogy a kedvezőtlenebb gazdasági feltételeket

²⁴ Forrás: A helyi önkormányzati beszámolók, melyeket a Magyar Államkincstár területi igazgatóságai összesítettek.

nagyobb állami hozzájárulással kompenzálni szándékozó, az önhibájukon kívül hátrányos helyzetű települések számára szolgáló eszköz, az ún. önhiki egy főre számított átlaga a legkisebb lélekszámú községek esetében a legmagasabb. Az adatok szerint az államtól érkező bevételi források nem elégségesek az aprófalvak forráshiányainak pótlására, így az egy főre jutó tárgyevi összes bevétel ezeknél az önkormányzatoknál a legalacsonyabb. A kis településeket működtető önkormányzatok, forgalomképes vagyon hiányában, még javaik áruba bocsátásával sem enyhíthetik gondjaikat. Fennmaradásuk érdekében, túlélési stratégiaként viszont bezárhatnak szociális intézményeket, szüneteltethetnek vagy csökkenthetnek szociális szolgáltatásokat, átcsoportosíthatják a normatív támogatást a szociális szférából más területre (Bódi, 2001).

Az önkormányzatok szűkös anyagi helyzetére utal, hogy évről évre nő az önhikis önkormányzatok száma és aránya (2002-ben már 40%), vagyis azoké, melyek önhibájukon kívül kerülnek hátrányos helyzetbe, válnak forráshiány miatt működésképtelenné. Itt is megfigyelhető a kistele-
pülések felülreprezentáltsága.

9.5. A nem állami szektor szerepe

A nem állami szervezetek számára a szociális feladatok ellátásába való bekapcsolódást a 113/1989. (XI.15.) sz. (az egészségügyi és szociális vállalkozásról szóló) MT-rendelet alapozta meg. Mivel a szociális feladatok ellátására, az igények teljes kielégítésére az arra kötelezett önkormányzatok nem voltak és jelenleg sem képesek, szükségszerű volt, hogy nem költségvetési szervek is bekapcsolódhassanak a szociális ellátórendszerbe. Ennek következtében egyre nagyobb számban jelentek meg nem állami szervezetek, melyek részben a hiányzó önkormányzati szolgáltatásokat pótolják, részben szélesítik az igénybe vehető ellátások körét. Ez a folyamat azonban döntően a bentlakásos ellátás terén zajlik. (1993-ban a szociális otthoni férőhelyek 87%-a, 2002-ben már csak 75%-a működött önkormányzati fenntartásban.) Az alapellátás, azaz az étkeztetés és a házi segítségnyújtás túlnyomórészt még mindig a települési önkormányzatokra hárul. A kisebb településeken jelentős arányban jelennek meg a több önkormányzat közös fenntartásában, illetve másik önkormányzattal kötött ellátási szerződés keretében működő szolgáltatások is. Civil szervezetek, vállalkozások elenyésző számban szerepelnek ellátóként, ami vélhetően gazdasági okokkal magyarázható elsősorban.

5. tábla. Az alapellátásban részesülők száma és megoszlása fenntartók szerint, 2002

Fenntartó	Házi segítségnyújtás	%	Szociális étkeztetés	%
Önkormányzat	41 827	97,1	102 176	98,8
Egyház	85	0,2	506	0,5
Egyéb nonprofit	1 110	2,6	658	0,6
Egyéb	61	0,1	74	0,1
Összesen	43 083	100,0	103 414	100,0

9.6. Néhány következtetés és magyarázat

A szociális alapellátások közül az idősök gondozásában fontos szerepet játszó házi segítségnyújtás és étkeztetés helyzetét tekintettük át. Mindkét ellátási formában visszaesés figyelhető meg, az ellátást igénybe vevők száma 1993 óta – kisebb ingadozásokkal – csökkent, miközben az időskorúak

– különösen a nagyon idős 80 éven felüliek – száma és aránya nőtt. A házi gondozás a települések 40%-ában, az étkeztetés a települések 30%-ában nincs megszervezve, és ebben 2000 óta nem tapasztalható elmozdulás. Megfigyelhető az urbanizációs lejtő hatása, azaz minél kisebb a település lélekszáma, annál hiányosabb az ellátás. (A falugondnoki szolgálat adatai ezzel szemben bővülést mutatnak.) Az ellátási problémák kistelepüléseken koncentrálódását tükrözik a megyei bontású adatok is. A hagyományosan és jellegzetesen aprófalvas településszerkezetű megyékben (Baranya, Zala, Vas, Veszprém, Somogy, Borsod-Abaúj-Zemplén) a szolgáltatások elterjedtsége általában elmarad az országos átlagtól (6. tábla).

6. tábla. Házi segítségnyújtást és étkeztetést biztosító települések aránya, 2002 (%)

Területi egység	Házi segítségnyújtás	Étkeztetés
Budapest	100,0	100,0
Pest	66,8	76,1
Közép-Magyarország	67,0	76,2
Fejér	77,6	82,2
Komárom-Esztergom	68,0	82,7
Veszprém	35,9	70,9
Közép-Dunántúl	52,8	76,0
Győr-Moson-Sopron	48,6	68,6
Vas	56,0	71,8
Zala	47,5	73,5
Nyugat-Dunántúl	50,6	71,6
Baranya	44,5	43,9
Somogy	48,8	73,0
Tolna	63,9	78,7
Dél-Dunántúl	49,3	60,5
Borsod-Abaúj-Zemplén	54,9	61,1
Heves	75,4	93,2
Nógrád	52,3	68,8
Észak-Magyarország	58,4	69,0
Hajdú-Bihar	85,4	82,9
Jász-Nagykun-Szolnok	94,8	98,7
Szabolcs-Szatmár-Bereg	67,5	75,9
Észak-Alföld	76,7	81,9
Bács-Kiskun	70,6	61,3
Békés	89,3	74,1
Csongrád	95,0	95,0
Dél-Alföld	81,9	73,2
Ország összesen	58,9	71,0

Felmerül a kérdés, vajon a lakossági igények változnak, vagy egyéb (gazdasági) feltételek befolyásolják az egyes ellátások, szolgáltatások számát, elérhetőségét. Az előbbire az ellátást kérők számából lehet következtetni, ez évek óta nem csökken. Az utóbbi feltételezés valószínűségéről az önkormányzatok gazdálkodását elemző szakemberek megállapításait érdemes idézni. E szerint a kistelepüléseken a szociális ellátó rendszer fenntartásának feltételeit a gazdálkodás keretei szabják meg. A kapacitáshiány elsősorban pénzügyi-gazdasági okokra vezethető vissza, az önkormányzatok (különösen a kistelepülési önkormányzatok) a szükséges pénzeszközök hiányában nem – vagy nem teljes mértékben – tudnak eleget tenni a jogszabályban előírt kötelezettségeiknek. Nincsenek forrásaik házi gondozók foglalkoztatására, és a szakképzett munkaerő hiányával is szembe kell nézniük. (Terjedelmi okok miatt a munkaerőhelyzettel nem tudunk bővebben foglalkozni, a problémát azonban jól érzékelteti, hogy az ápolási-gondozási munkakörben foglalkoztatottak körében a szakképzettek aránya a települések lélekszáma mentén lefelé haladva csökken.) (4.tábla) A nem költségvetési szervezetek pedig – miután szerepvállalásuk igen csekély az alapellátásban – nem tudják pótolni a hiányzó önkormányzati szolgáltatásokat.

Ugyanakkor az ellátotti szám csökkenése, illetve stagnálása nem magyarázható kizárólag a kapacitáshiánnyal. Vizsgálati tapasztalatok²⁵ szerint a házi gondozást igénylők száma nagymértékben függ a térítési díjak nagyságától. Az Állami Számvevőszék által vizsgált egyik településen például azt követően nőtt meg a gondozottak száma, hogy az önkormányzat közhasznú szociális munkások átmeneti foglalkoztatásával ingyenesen biztosította az ellátást. Azoknál az önkormányzatoknál pedig, amelyek emelték a térítési díjakat – ez az étkeztetés esetén a jövedelem 20 százalékáig terjedhet –, éppen fordított folyamat játszódott le. Az étkeztetést igénybe vevők köre aszerint is változik, hogy honnan történik az étkeztetés, illetve milyen az étel minősége. Az Állami Számvevőszék megállapította, hogy azokban az esetekben, amikor az önkormányzat csak étteremben tudta biztosítani a szolgáltatást, a magasabb ár mellett a minőség is kifogásolható volt. A kiterjedt külterülettel rendelkező helységeken pedig az egyes településrészek ellátása nem egyenletes, és csak egy szűk réteget ér el a nagy távolságok és a közlekedési eszközök hiánya miatt. Ha az alapellátás térítési díjai olyan magasak, hogy a rászorulóknak egy része nem tudja megfizetni, akkor ők már igénylőként sem jelentkeznek. Ezt támasztja alá a 2000-es ÁSZ jelentés is: „Magas térítési díj mellett az igények erőteljesen csökkentek, azt a szociálisan valóban rászorultak már nem tudták megfizetni, másrészt hasonló összegért piaci alapon is megoldható az ellátás.”⁶

²⁵ Állami Számvevőszék 0015 jelentése a települési önkormányzatok szociális és gyermekjóléti szolgáltatásai helyzetéről, 2000.

Irodalomjegyzék

Alapinformációk a települési önkormányzatok szociális tevékenységéről, 2001–2002. Budapest 2003, KSH

Állami Számvevőszék 0015. sz. jelentése a települési önkormányzatok szociális és gyermekjóléti szolgáltatásai helyzetéről. Budapest 2000, www.asz.gov.hu

BÓDI FERENC: *Helyi önkormányzatok gazdasági – gazdálkodási háttere.* In: Helyi szociális ellátórendszer vidéken. Budapest 2001, Agroinform Kiadóház

HODOSÁN RÓZA: *Az alapellátási kötelezettségek – kistépülési stratégiák.* In: Kistépülési hátrányok – alapellátási nehézségek. Budapest, 2002, NCSSZI

KORINTUS M.–HODOSÁN R.–PAPHÁZI T.–RÁCZ A.–SZOMBATHELYI SZ.: *A szociális és gyermekjóléti alapellátások helyzetének áttekintése.* In: Kistépülési hátrányok – alapellátási nehézségek. Budapest 2002, NCSSZI

LAKATOS MIKLÓS: *A családi kapcsolatok és a fizikai aktivitás szerepe az időskorúak életében.* In: *A korfa tetején.* Budapest 2000, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

PAPHÁZI TIBOR: *Kistépülések szociális ellátó tevékenységéről statisztikai adatok alapján.* In: Kistépülési hátrányok – alapellátási nehézségek. Budapest, 2002, NCSSZI

SIMONYI ÁGNES (szerk.): *Tizenegy falu, ötvenöt család. Kisgyermekes, munkanélküli családok hátrányos munkerő-piaci térségekben.* Budapest 2001, Struktúra – Munkaügy Kiadó

Szociális statisztikai évkönyv 2002. Budapest, KSH, 2004.

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról.

188/1999. (XII. 16.) Korm. rendelet a személyes gondoskodást nyújtó szociális intézmény és a falugondnoki szolgálat működésének engedélyezéséről, továbbá a szociális vállalkozás engedélyezéséről.

10. AZ IDŐSKORÚAK ÉS A BŰNÖZÉS

VAVRÓ ISTVÁN

10.1. Bevezetés

Közismert, hogy a népesség korösszetétele változik, az időskorúak aránya emelkedik. Hasonlóképpen ismert az is, hogy az ember magatartása (viselkedése) életkorával átalakul, ugyanakkor a környezete el is várja ezt. Ez az összefüggés érvényesül az életkor és a deviáns magatartások közötti viszonyban is.

Időskorúnak általában a 65 éves és annál idősebb népességet tekintik, bár egyesek szerint a – férfiaknál és nőknél még különböző – nyugdíjkorhatár a határvonal. Ennek a tanulmánynak (eltekintve a sértetti státustól és a külön jelzett kivételektől) az 50 éves és idősebb elítéltek az alanyai, mivel a 60 éves és idősebb elkövetők száma és aránya olyan alacsony, hogy az – különösen egyes bűncselekmények esetében – már nem teszi lehetővé statisztikai módszerek alkalmazását. A bűnözéssel kapcsolatban az időskorúak – legalábbis a közvélekedésben – elsősorban mint áldozatok, büntetőjogi kifejezéssel élve: sértettek kerülnek szóba, és kevésbé gyakran említik meg büntetőjogi normaszegéseiket.

10.2. Az időskorú mint sértett

A sértetti státus mint prekonceptió – az esetenkénti tapasztalati tényeken túl – általában azon a vélelmезésen alapul, hogy az időskorú személy fizikailag gyenge, mozgásában gyakran kifejezetten korlátozott, a világ aktuális ügyeiben tájékozatlan, így viszonylag könnyű célpontja a jogtalan támadásoknak vagy megtévesztő magatartásoknak.

Nem feltételeznek róla ugyanakkor olyan aktív, gyakran erőszakos magatartást, mely – legalábbis a közgondolkodás szerint – a bűnelkövetés szükségszerű velejárója vagy sajátossága.²⁶

Azt, hogy az időskorúak milyen gyakorisággal kerülnek sértetti helyzetbe, az egységes rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszer segítségével vizsgálhatjuk. A korszpecifikus gyakorisági mutatók tájékoztatnak arról, hogy miképpen alakulnak ezek az arányok a valóságban. Terjedelmi okokból csupán egy év (2002) adatait adjuk meg, megjegyezzük azonban, hogy e téren egyik évről a másikra jelentős változás nem következik be, így a közölt számok a lényegét tekintve általánosan érvényesnek tekinthetők. (Az elemzésben a mennyiségi és minőségi mutatók alapján kiemelt bűncselekmények sértettjeiként természetes személyek szerepelnek.)

Az arányokat (lényegében a veszélyeztetettséget) vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy a sértettek kormegoszlása eltér a teljes népességétől. A sértettek száma 2002-ben a rendőrségi-ügyészségi statisztikai adatok szerint 243 582 volt. Életkor szerinti megoszlásuk a következőképpen alakult (1. tábla).

Ha ezeket az arányokat célirányosan csoportosítjuk és összehasonlítjuk a népesség kormegoszlásával, akkor azonnal látjuk a jelentős különbséget (2. tábla).

A 60 éves és idősebb korúakra vonatkozó adatok korántsem igazolják azoknak a feltételezésnek a helytállóságát, melyek szerint az időskorúakat a bűnözés átlag felett veszélyeztetné.

Még világosabban kiderül ez a 100 ezer lakosra számított gyakorisági mutatókból (1. tábla), melyek azt jelzik, hogy a veszélyeztettség 15 éves kor alatt viszonylag alacsony, ezt követően jelentősen emelkedik ugyan, 50 éves kor után azonban újra csökken, és a 60 évesek és idősebbek esetében már nem tér el lényegesen a büntetőjogi értelemben vett fiatalkorúak veszélyeztettségétől.

²⁶ A gondatlan bűncselekmények nem váltanak ki különösebb érdeklődést, sőt a bűnügyi tudományoknak ha nem is margiális, de semmiképpen nem központi témája. Elterjedtségét és társadalomra veszélyességét tekintve ez érthető is.

1. tábla. A sértettek életkor szerinti száma és aránya

Életkor (év)	Szám	Százezer azonos korú lakosra számítva
0–10	1 473	126,4
11	543	433,8
12	658	538,4
13	1 111	901,9
14	1 219	982,1
15	1 928	1 489,5
16	2 439	1 824,1
17	2 770	2 162,3
18	2 232	1 727,6
19	2 759	2 048,3
20–24	19 915	2 547,4
25–29	26 126	3 189,2
30–34	26 973	3 770,2
35–39	24 110	3 941,3
40–44	30 702	4 568,1
45–49	25 974	3 113,9
50–54	22 413	3 089,5
55–59	14 725	2 420,7
60 és több	35 512	1 697,9
<i>Összesen</i>	<i>243 582</i>	<i>2 394,0</i>

2. tábla. Az egyes korcsoportok aránya a népességen, illetve a sértettekben belül (%)

Korcsoport	Népesség	Sértettek
0–19 éves	22,75	7,03
20–59 éves	56,69	78,39
60 éves és idősebb	20,56	14,58

A népesség egészére vonatkozó (2394,0) és az időskorúak veszélyeztettségét jelző gyakorisági mutatót (1697,9) összehasonlítva szintén a fenti következtetésre jutunk. A veszélyeztettségre vonatkozó, széles körben elterjedt és a tömegtájékoztatás által is megerősített nézetek tehát, úgy tűnik, nem teljesen megalapozottak. Még kevésbé igaz ez – legalábbis a rendelkezésünkre álló adatok alapján – az erőszakos bűncselekményeket (például emberölést, szándékos súlyos testi sértést, erőszakos közöszlést, rablást) tekintve. Itt a gyakorisági mutató – ugyancsak 100 ezer lakosra számítva – a teljes népességre vonatkozóan 270,9, korcsoportonként erős szórással (3. tábla).

3. tábla. Az erőszakos bűncselekmények sértettjeinek gyakorisága korcsoportonként

Életkor (év)	Gyakoriság
0–10	34,4
15	475,1
16	534,7
17	610,4
30–34	403,8
35–39	410,2
50–54	299,0
55–59	181,3
60 és több	108,2

Az abszolút számok alapján egyébként megállapítható, hogy a sértettek között az 50 évesek és idősebbek aránya 20,08 %, míg ugyanezen korosztályok népességen belüli aránya a vizsgált évben 33,66% volt.

10.3. Sértettek és elkövetők

A bűncselekmény elkövetése miatt büntetőeljárás alá vont személyek életkor szerinti megoszlása (és a korspecifikus mutatók alakulása) eltér a sértettekétől. Ezzel kapcsolatban azonban mindenképpen fel kell hívni a figyelmet egy tartalmi és ebből adódó módszertani problémára. Sértett elvileg – természetesen a bűncselekmény jellegétől függően – bárki lehet, bűncselekményt elkövetni azonban már csak fizikai okokból sem képes mindenki, büntetőjogi úton pedig a jelenlegi szabályozás szerint csak az vonható felelősségre, aki a cselekmény elkövetésekor a 14. életévét betöltötte. Ezt a körülményt a sértetti és az elkövetői oldal összehasonlításánál mindenképpen figyelembe kell venni, még akkor is, ha gyakran használják az ún. „gyermekbűnözés” fogalmát, amely azt hivatott jelezni, hogy miképpen alakult azoknak a természetes személyeknek a száma és gyakorisága, akik a büntetőjogi normákat megsértették ugyan, de életkoruk következtében nem vonhatók felelősségre.

A gyakorisági számításoknál gondolni kell arra a körülményre is, hogy a büntetőeljárás átlagos időtartama az elmúlt évtizedekben többször változott. Ez elsősorban a jogerősen elítéltek adatainál bír jelentőséggel, különösen akkor, amikor az adott évben elítéltek számát hasonlítjuk össze a népesség számával és kormegoszlásával, tudva azt, hogy az elítéltek (kevés, elhanyagolható kivételtől eltekintve) bűncselekményeiket nem abban az évben követték el, amikor az ellenük hozott ítélet jogerőssé vált. Az elítéltekre vonatkozó gyakorisági mutatókat mint jelzőszámokat tehát bizonyos fenntartásokkal kell kezelni. Ennél valamivel kisebb az időbeli eltérés a bűnelkövetők (tehát az eljárás rendőrségi-ügyészségi szakaszában lévők) esetében. (Ugyanez érvényes a rendőrségi-ügyészségi statisztikai rendszer sértetti adataira.)

A 2002. évi adatokat vizsgálva azt látjuk, hogy a bűnelkövetői és a sértetti státusz száma és gyakorisága a korcsoportok nagyobb aggregátumaiban jelentősen eltér (4. tábla).

4. tábla. Az elkövetők és a sértettek száma és gyakorisága (100 ezer azonos korú lakosra számítva) egyes korcsoport-aggregátumokban

Életkor (év)	Elkövetők	Sértettek	Elkövetők	Sértettek
	száma		gyakorisága	
0–13 éves	3 959	3 785	258	246
14–17 éves	11 689	8 356	2 268	1 621
60 éves és idősebb	2 826	35 512	135	1 698

A sértetti státus teljes népességre számított gyakorisága 2394, míg az elkövetőié 1237. Az arányok különbözősége azonban nem csak a veszélyeztetettség fokát fejezi ki, bár kétségtelenül annak is jelentős szerepe van, hanem egyrészt a felderítési hányados hatására alakult így, másrészt a halmazati bűnelkövetés alakulásával magyarázható. Ezek elsősorban a vagyoni elleni bűncselekményeknél okoznak aránybeli eltéréseket.

A sértettek, illetve az elkövetők vonatkozó gyakorisági mutatókat részletesen összehasonlítva azt látjuk, hogy a 20–59 év közötti korcsoportokban egyrészt mértékbeli különbségek vannak, másrészt eltérő életkorban jelentkezik a maximum, harmadrészt a gyakorisági mutató ugyan az elkövetőknél és a sértetteknel egyaránt csökken, de az utóbbiak esetében lényegesen lassúbb ütemben és kisebb mértékben (5. tábla).

Az adatok (4. és 5. tábla) feltűnő eltéréseit tapasztalva joggal vetődik fel a kérdés, szükséges-e (érdemes-e) az időskorúak és a bűnözés kapcsolatával – a sértettin túl – elkövetői oldalon is foglalkozni. A kérdésre adott válasz csak az egyértelmű igen lehet. Ennek okai: az össznépességen belül fokozatosan emelkedik az időskorúak aránya, ezért viselkedésmódjuk ismeretének jelentősége is nő; a közbiztonságban éltek között (nyilvánvaló összefüggésben az időskorúak számának és népességen belüli arányának emelkedésével) nő az idősebbek száma és aránya is; az időskorúak kriminalitási gyakorisága kimutathatóan emelkedik; az időskorúak bűnözésének szerkezete eltér a fiatalabbaktól.

5. tábla. A sértettek és az elkövetők gyakorisága (100 ezer azonos korú lakosra számítva) a 20–59 év közötti korcsoportokban

Korcsoport	Sértettek	Elkövetők
20–24	2 547	2 815
25–29	3 189	2 491
30–34	3 770	2 305
35–39	3 941	2 037
40–44	4 568	1 602
45–49	3 114	1 086
50–54	3 089	736
55–59	2 421	456
60 éves és idősebb	1 698	135

10.4. Az időskorú mint elkövető

Az időskorúak által elkövetett bűncselekmények trendje emelkedő. A 100 ezer azonos korú lakosra számított gyakorisági mutató a 60 éves és idősebb népesség esetében 1991-ben 97, 1995-ben 102, 1998-ban 127, 2002-ben pedig 135 volt. Még ennél is egyértelműbbnek mutatkozik ez a tendencia, ha a számbavételt kiterjesztjük, és a továbbiakban az 50 éves és idősebb elkövetők abszolút számát és az ismert elkövetőkön belüli arányát vizsgáljuk, először összefoglaló jelleggel (6. tábla), majd bűncselekménytípusonként.

6. tábla. Az 50 éves és idősebb elkövetők száma és korosztályon belüli aránya 1996–2002 között

Év	Az elkövetők	
	száma	aránya (%)
1996	7 513	5,97
1997	8 704	6,44
1998	9 853	6,84
1999	9 865	7,26
2000	9 917	7,82
2001	10 072	8,10
2002	10 943	8,70

Az idős elkövetők számához és korosztályon belüli arányához hasonlóan emelkedik az 50 évesek és idősebbek száma és aránya a közvádas eljárásban elítélt felnőttek között. Míg az elítéltek száma 1991 és 2002 között összességében 57,44%-kal (58 165-ről 91 573-ra) nőtt, addig az időseké több mint kétszeresére, 3882-ről 7896-ra emelkedett (203,4%).

Az 1991–2002 közötti időszakban az 50 éves és idősebb elítéltek hányada 7,13% volt (abszolút számban 66 766). Az arányok növekedése bár nem rohamos, de egyértelmű:

1991–1995:	6,72%,
1996–2000:	6,95%,
2001:	8,00%,
2002:	8,62%.

Ez a tendencia összefüggésben állhat az elítélt nők számának és arányának emelkedésével (7. tábla).

7. tábla. Az elítélt nők száma és aránya, 1993–2002

Év	Az elítéltek	
	száma	aránya (%)
1993	5 556	8,32
1994	6 180	8,86
1995	7 370	9,69
1996	7 609	10,19
1997	8 390	10,51
1998	9 912	11,20
1999	10 393	11,85
2000	10 787	12,40
2001	10 911	12,46
2002	11 508	12,57

Az időskorúak (esetünkben tehát az 50 évesek és idősebbek), illetve a fiatalabbak bűnözési szerkezetének különbsége egyértelműen bizonyítható, ha a Btk. fejezeteit követve áttekintjük az idős elkövetők arányának alakulását. Ebből kiderül, hogy egyrészt az egyes bűncselekménycsoportokban jelentősen különbözik az idősebbek aránya, másrészt ezek az arányok – különösen egyes cselekmények tekintetében – nagy stabilitást mutatnak, harmadrészt – ismét más cselekmények

tekintetében – tükrözik azokat a változásokat, amelyek a bűnözés szerkezetében a rendszerváltozás óta eltelt időszakban kimutathatók.

Személy elleni bűncselekmények (pl. emberölés, testi sértés, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés, segítségnyújtás elmulasztása, emberrablás)

Az emiatt elítéltek között az idősnek az időszak egészére számított átlagos aránya 13,03% volt, az abszolút számok szerint is enyhén emelkedő tendenciával:

1991–1995:	3647 fő,	(729/év),	12,87%;
1996–2000:	4429 fő,	(886/év),	12,85%;
2001:	939 fő,		13,99%;
2002:	985 fő,		13,60%.

E bűncselekmény-kategórián belül is külön említést érdemel az emberölés és a szándékos súlyos testi sértés. Ezekben ugyanis az időskorú elítéltek hányada magasabb az átlagosnál: az előbbi esetben 16,48%, míg az utóbbinál 13,84%. A viszonylag magas arányok minden valószínűség szerint a sorozatkonfliktusokkal, illetőleg a családon belüli konfliktusokkal magyarázhatók.

Közlekedési bűncselekmények (pl. közúti veszélyeztetés, közúti baleset okozása, járművezetés ittas vagy bódult állapotban, járművezetés tiltott átengedése)

A kategórián belül a legnagyobb arányt a járművezetés ittas vagy bódult állapotban megnevezésű bűncselekmény elkövetése miatt elítéltek képviselik: 2002-ben 67%-ot (abszolút számban 11 453 fő). Az idős elkövetők száma és aránya a következőképp alakult:

1991–1995:	9476 fő (1895/év),	8,63%;
1996–2000:	8985 fő (1797/év),	11,38%;
2001:	1979 fő,	13,26%;
2002:	2477 fő,	14,63%.

Itt meg jegyezni, hogy a közlekedési balesetek és bűncselekmények száma a rendszerváltozás körüli években volt a legmagasabb, azóta csökkenő tendencia figyelhető meg. A jelenség okaira vonatkozóan már számos magyarázat született, ezek ismertetése és értékelése nem tárgya e tanulmánynak.

A fenti adatok kapcsán is figyelmet érdemel az arány emelkedő tendenciája.

Az ittas járművezetés eseteinél azt állapíthatjuk meg, hogy az elítéltek között az időskorúak átlagos aránya 9,52% volt, és folyamatosan nőtt:

Év	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Arány	9,01%	10,24%	11,14%	11,22%	12,16%	12,49%	13,76%

A közlekedési bűncselekmények közül külön is meg kell említenünk néhányat, melyek elkövetői között az időskorúak aránya az átlagosnál magasabb. Ilyen a közúti baleset gondatlan okozása (18,81%), ennek maradandó fogyatékoságot, súlyos egészségromlást eredményező esete (15,44%), valamint halált okozó változata (15,00%). Valószínűleg sokak számára meglepő és az időskorúak általában felelősségteljesnek tekintett viselkedésével ellentétben állni látszik az az adat,

mely szerint a cserbenhagyás miatt elítéltek 15,29%-a tartozott az 50 évesek és idősebbek korcsoportjába.²⁷

A házasság, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények (pl. kettős házasság, kiskorú veszélyeztetése, tartás elmulasztása, erőszakos közöselés, szemérem elleni erőszak, megrontás, vérfertőzés, kitartottság, kerítés)

A kategórián belül a legnagyobb arányban előforduló bűncselekménytípus a kiskorú veszélyeztetése és a tartás elmulasztása. A 2002-ben a Btk. e fejezetébe tartozó bűncselekmény elkövetése miatt elítélt 2172 felnőttből 486 fő (22,38%) az előbbi, míg 1117 fő (51,43%) az utóbbi okból kapta büntetését.

Az 1991 és 2002 között ilyen bűncselekmények miatt elítélt idősök száma összesen 1011 volt, ami a fejezeten belül átlagosan 4,5%-os aránynak felel meg. Az időbeli lefutás a következő:

1991–1995:	360 fő,	3,86%;
1996–2000:	388 fő,	4,35%;
2001:	131 fő,	6,31%;
2002:	132 fő,	6,08%.

A fenti adatok értelmezésekor nem hagyható figyelmen kívül az a már jelzett tény, hogy ebben a bűncselekmény-kategóriában túlsúlyban van a tartás elmulasztása és a kiskorú veszélyeztetése. Az életkor szerinti megoszlásban ez úgy tükröződik, hogy a 40–50 évesek generációjában az elítéltek száma jelentősen alacsonyabb. Az ok kézenfekvő: erre az életszakaszra esik a gyermekek nagykorúvá válása, illetőleg tanulmányainak befejezése, ezt követően a bűncselekmény megállapíthatóságának objektív feltételei szűnnek meg. Az erőszakos nemi bűncselekmények időskori visszaszorulása nem igényel külön magyarázatot.

A nemi bűncselekmények kapcsán egyébként érdekes jelenség figyelhető meg: az időskorúnak tekintett elítéltek aránya az időszak egészére számítva az erőszakos közöselésnél 5,02%, míg a szemérem elleni erőszak esetében 12,28%; 2002-ben ugyanez az arány 5,88%, illetőleg 14,46%. A két bűncselekmény intenzitásának különbsége nyilvánvalóan összefügg elkövethetőségük előfeltételével.

Az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a közélet tisztasága elleni bűncselekmények (pl. embercsempészés, hivatali visszaélés, jogellenes fogvatartás, hivatalos személy elleni erőszak, hamis vád, hatuság félrevezetése, hamis tanúzás, bűnpártolás, vesztegetés).

1991–2002 között ilyen bűncselekmény elkövetése miatt összesen 2145 időskorúnak tekintett személyt ítélték el, ami átlagosan 7,19%-os aránynak felel meg. Az időbeli lefutás az alábbi:

1991–1995:	697 fő,	7,14%;
1996–2000:	970 fő,	7,10%;
2001:	221 fő,	7,00%;
2002:	257 fő,	7,90%.

Közrend elleni bűncselekmények (pl. közveszélyokozás, közérdekű üzem működésének megzavarása, visszaélés robbanóanyaggal vagy robbanószerrel, visszaélés lőfegyverrel vagy lőszerrel, garázdaság, közokirat-hamisítás, magánokirat-hamisítás, kábítószerrel visszaélés).

²⁷ Cserbenhagyásról akkor beszélünk, ha a közlekedési balesetben érintett jármű vezetője a helyszínen nem áll meg, illetve onnan eltávozik, mielőtt meggyőződne arról, hogy valaki megsérült-e, avagy az életét vagy testi épségét közvetlenül fenyegető veszély miatt segítségnyújtásra szorul-e.

Az ide sorolt bűncselekmények közül leggyakoribb a közokirat-hamisítás, a garázdaság és az utóbbi időben jelentősen emelkedett a kábítószerral visszaélés miatt elítéltek száma is. Az 50 éves és idősebb elítéltek száma összesen 8730 fő, átlagos aránya 6,45% volt, időben a következőképp differenciálódva:

1991–1995:	1780 fő,	5,95%;
1996–2000:	4348 fő,	6,27%;
2001:	1223 fő,	7,00%;
2002:	1379 fő,	7,40%.

Az e fejezetbe tartozó bűncselekmények elkövetői közül a közokirat-hamisítás miatt elítéltek 5,51%-a, a magánokirat-hamisítás miatt elítéltek 6,26%-a került ki az idősnek tekintett korcsoportokból. A tendencia emelkedő: 2002-ben a megfelelő arányok 7,41%, illetve 8,63%. A kábítószerral visszaélés viszont marginális jelenség körökben. A vizsgált több mint egy évtizedben az emiatt elítélt 6606 felnőttből mindössze 47 tartozott ebbe a korosztályba, ami 0,71%-os aránynak felel meg.

Gazdasági bűncselekmények (pl. csődbüntett, rossz minőségű termék forgalomba hozatala, minőség hamis tanúsítása, tartozás fedezetének elvonása, hitelezési csalás, piramisjáték szervezése, banktitok megsértése, pénzmosás, pénzhamisítás, adó-, társadalombiztosítási csalás, visszaélés jövedékkel)

Az áttekintett időszakban az 50 éves és idősebb elítéltek száma összesen 2591 fő, aránya 9,72% volt, egyértelműen emelkedő tendenciával:

1991–1995:	413 fő,	6,93%;
1996–2000:	1082 fő,	9,18%;
2001:	441 fő,	11,11%;
2002:	655 fő,	13,23%.

A változás iránya minden valószínűség szerint elsősorban a gazdasági struktúra átalakulásával magyarázható. Az adott kategórián belül külön is meg kell emlékeznünk egyes bűncselekményfajtákról: 2002-es adatok szerint az 50 éves és idősebb elítéltek aránya a csődbüntettnél 14,43%, az adócsalásnál 15,33%, a csempészetnél és vámorgazdaságnál 13,13% volt.

Vagyon elleni bűncselekmények (pl. lopás, sikkasztás, csalás, rablás, kifosztás, zsarolás, orgazdaság, jármű önkényes elvétele)

Ez a bűnözés kétségkívül meghatározó strukturális eleme. Súlya elsősorban a tárgyi oldalon mutatható ki. E szerint az elmúlt mintegy két évtizedben az össz-bűnözésen belüli hányada 60–80%; a rendszerváltozás óta 70–80% között mozgott. Az alanyi (elkövetői, elítélti) oldalon az arány ennél természetesen lényegesen alacsonyabb. Ennek ismert okai közül egyrészt a felderítési rátát, másrészt az e kategóriában különösen gyakori halmazati bűnelkövetést kell megemlíteni.

Vagyon elleni bűncselekmény elkövetése miatt 1991 és 2002 között összesen 19 368 idősnek tekintett személyt ítétek el. Ez átlagosan 4,58%-os aránynak felel meg. Az időbeli változások a következők:

1991–1995:	6481 fő,	4,44%;
1996–2000:	8807 fő,	4,41%;
2001:	2069 fő,	5,29%;
2002:	2011 fő,	5,26%.

Az elítéltek számának és arányának alakulása azt mutatja, hogy a vagyon elleni bűncselekmények tekintetében az időskorúak érintettsége nem tért el számottevően az átlagostól.

A bűnözés mint társadalmi jelenség gyakoriság szerinti szerkezetét tekintve megállapíthatjuk, hogy az nemcsak a Btk. egyes fejezeteit mint összefoglaló csoportokat, hanem ezen belül az egyes bűncselekményeket tekintve is erősen differenciált. Tárgyi oldalon jól példázzák ezt a vagyon elleni bűncselekmények. A kategória már említett magas aránya mellett ugyanis azt is tapasztalhatjuk, hogy mintegy négyötödét (természetesen évente változó arányban) a lopás teszi ki. Alanyi oldalon az arányok a már említett okokból (felderítés, halmazati bűnelkövetés) mások. Így a közvé-
das eljárásban elítélt felnőttek között a vagyon elleni bűncselekmény elkövetésében bűnösnek találtak aránya valamivel 50% alatt van.

A közvélemény bűnözésről alkotott képét alapvetően a leggyakoribb, illetve a legsúlyosabb bűncselekmények alakítják. Az időskorúak bűnözésének sajátosságaira ebből a nézőpontból is érdemes egy pillantást vetni. Ezért 2002-es adatokat használva röviden áttekintjük azokat a leggyakoribb vagy legsúlyosabb vagyon elleni bűncselekményeket, amelyeknél az 50 éves és idősebb elkövetők aránya érdekleges:

lopás:	4,52%,
sikkasztás:	7,68%,
csalás:	7,67%,
rablás:	1,14%,
zsarolás:	2,85%.

A fejezeten belül külön is meg kell említenünk egy, az állampolgárokat, legalábbis a gépkocsival rendelkezőket nyugtalanító bűncselekményt, a jármű önkényes elvételét. A 2002-ben emiatt elítélt felnőtteknek csupán az 1,51%-a tartozott az 50 évesek és idősebbek korcsoportjába. Ez a bűncselekmény jellegével és az elkövetés egyéb személyi jellemzőivel egyértelműen megmagyarázható.

10.5. Összegzés

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az időskorúak népességen belüli arányával párhuzamosan emelkedett a közülük kikerülő bűnelkövetők és közvé-
das eljárásban elítéltek száma és aránya is. A növekedés mértéke, különösen egyes bűncselekmények esetében felülmúlta az átlagost.

Az időskorúak bűnözésének szerkezete eltér a fiatalabbakétól. Ezért várható, hogy a népesség korösszetételének változása – hosszabb távon – magával hozza a bűnözés szerkezetének átalakulását is. Ennek iránya és mértéke – nagy vonalakban – már most is kirajzolódik. A bűnmegelőzés szempontjából tehát – az egyébként csökkenő létszámú fiatalokú népesség büntetőjogi jogsértései mellett – külön is figyelmet érdemel az időskorúak bűnözésének elemzése.

11. MIT GONDOLUNK AZ ÖREGSÉGRŐL?

DOBOSSY IMRE – VIRÁGH ESZTER

11.1. Bevezetés

Sokfajta jelenség utalhat arra, hogy a társadalom miként viszonyul az öregekhez. A nyugdíjrendszer, a szociális és egészségügyi ellátások rendszere, az időskorúak érdekképviselője, az állami, önkormányzati és magánszféra számos fóruma, intézménye, a politikai pártok idevágó programja stb. vallhat arról, hogy a közösség milyen mértékben érzi elkötelezettnek magát a megöregedett generáció helyzete, problémái iránt. Ezek az intézményes megoldások egyfelől befolyásolhatják a közvéleményt. Másfelől a döntéshozók is táplálkoznak abból, hogy a közvélemény milyen problémákat jelez, milyen elvárásokat fogalmaz meg az időskorúakat illetően.

Tanulmányunkban azt a részproblémát elemezzük, hogy a közgondolkodásban milyen kép él az öregségről; hogyan vélekednek a fiatalabb generációk a munkából kiöregedett korosztályok jellemző jegyeiről és funkcióiról, kitapinthatók-e olyan generációs konfliktusgócok, amelyek a nemzedékek együttélését, kooperációját nehezítik. Jóllehet a nemzetközi terminológia a 60–75 évet megélt embereket „idősödő korosztálynak” nevezi, kérdőívünkben – éppen a kutatás tárgya miatt – tudatosan használtuk az „öregedés”, „öregkor”, „öregesek” kifejezéseket. A köznyelv ugyanis az „idős ember”, az „idősek”, az „idősödés” kategóriáját eufemizmusnak érzékeli, amely nem elég egyértelmű, nem fejezi ki határozottan azt a problematikát, amelyet vizsgálni kívántunk, ráadásul egyes változatai (pl. „idősség”) alaktanilag is idegenek.

Az elemzést a Központi Statisztikai Hivatal Népeségtudományi Kutatóintézete 2001/2002 fordulóján végzett demográfiai panelfelvételének adatai alapján végeztük. Az „Életünk fordulópontjai” című kérdőíves felmérés országosan – településtípusra, nemre és életkorra – reprezentatív mintája a 18–75 év közötti (és állandó lakóhelyen bejelentett) népesség összesen 16 363 személyére terjedt ki.

11.2. Hány éves kortól számít az ember öregnek?

A társadalomnak az öregekhez való viszonyát vizsgálva tisztázandó, hogy van-e valamiféle egyezményes korhatár, amelyhez ezt az állapotot köthetjük. A válasz nem könnyű, mivel az öregség nem statikus tény, hanem folyamat, csakúgy, mint a felnőtté válás. Ám míg ez utóbbinak megvannak a maga attribútumai (mint amilyen a nagykorúság, a választójog, a szakképzettség, diploma megszerzése, a családalapítás), az öregség esetében ilyen határkönek csupán a gazdasági aktivitás megszűnése számít. Mivel a *nyugdíjba lépés* többnyire az életmód markáns megváltozásával jár, az öregedés kezdetét sokan valóban szívesen kötik ehhez az aktushoz. Egy, a rendszerváltozás küszöbén, 1989-ben készült felmérés szerint a lakosság több mint 60%-a éppenséggel a nyugdíjazást, illetve az ezzel akkor még szinte egybeeső 50–60 év közötti életkort jelölte meg az öregedés kezdetének (vö. S. Molnár–Virágh, 1990.).

Ma ezt későbbre teszik az emberek, többnyire *65 év fölé* (átlagosan 65,07 évre), ami az aktuális nyugdíjkorhatárt jóval meghaladja. Igaz, 16% nem tud pontos életkort megadni. Szerintük az öregedés kinél-kinél „egyéni” fizikai és/vagy mentális állapot függvénye – is.

Az a körülmény, hogy a közgondolkodás *az öregedés kezdetét ma későbbre teszi*, nem lehet független a korstruktúra változásától (a fiatal és középkorú generációkat mind nagyobb létszámú idősödő, illetve ténylegesen öregnek számító ember veszi körül), de az életkor meghosszabbodásától sem (ma kétségkívül többen élnek meg a késői öregkort is, mint néhány évtizeddel ezelőtt). Végül a nyugdíjazási korhatár felemelése – ami a fejlett ipari államok gyakorlatát tekintve még folytatódhat

– ugyancsak azt sugallhatja, hogy 65 éves kor előtt az ember még nem számít öregnek, hiszen a társadalom is teljes értékű munkateljesítményt vár el tőle.

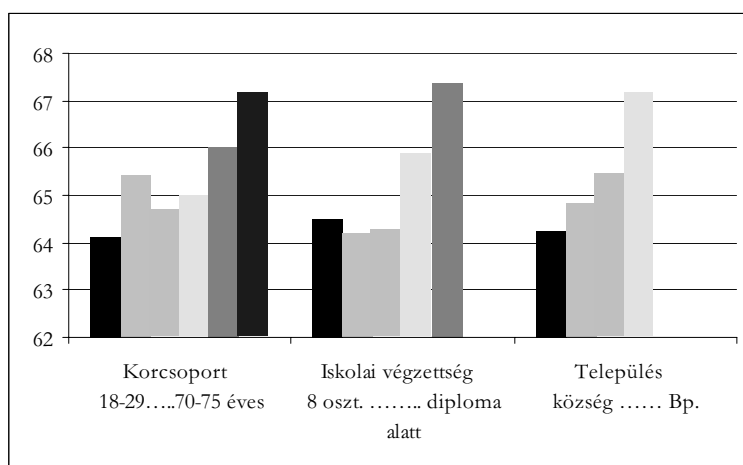
A legidősebbek, a diplomások és a fővárosban élők átlagosan mintegy 3 évvel későbbre helyezik az öregség kezdetét, mint a legfiatalabbak, a legfeljebb 8 osztályt végzettek és a községekben élők. A fiatal felnőttek érthető módon hajlamosak arra, hogy már a középkorúakban is az „öreg”-et lássák, míg a 60 év felettiak öregségtudata csak később alakul ki. Más nézetben a diplomások – akik az alacsonyabban képzettekéhez képest lényegesen kitolódó munkaviszonyukból, és nem utolsósorban saját anyagi, szellemi kondíciójukból kiindulva – úgy érzékelik: az öregedés inkább csak 70 év fele következik be, ugyanakkor az alacsonyan iskolázottak – már csak többnyire fizikailag megerőltető volta miatt is – hamarabb kezdik elveszíteni a munkájukhoz szükséges energiát, ezért öregségtudatuk is korábban érlelődik meg. A különböző településtípusokon élők is eltérően vélekednek az öregkor határainról. Az ok feltehetően abban a demográfiai tényben is kereshető, hogy a községekben lényegesen alacsonyabb a születéskor várható átlagos élettartam, mint a nagyobb településeken, a főváros lakosságáról pedig közismert, hogy itt a legmagasabb az idős népesség aránya.

1. tábla Az öregedés kezdetének életkora a 18–75 éves férfiak és nők véleménye alapján, korcsoport és iskolai végzettség szerint (év)

Korcsoport	Év	Iskolai végzettség	Év	Településtípus	Év
18–29 éves	64,11	8 osztály alatt	64,50	Budapest	67,17
30–39 éves	65,42	8 osztály	64,18	Megyei jogú város	65,44
40–49 éves	64,68	Szakmunkás iskola	64,26	Egyéb város	64,84
50–59 éves	64,95	Érettségi	65,85	község	64,23
60–69 éves	66,00	Felsőfokú végzettség	67,36	Összesen	65,07
70–75 éves	67,17	Összesen	65,07		
Összesen	65,07				

(Elemszám=13 657)

1. ábra Hány éves kortól számít az ember öregnek? A vélemények eltérése életkor, iskolai végzettség, lakóhely szerint

11.3. Kik öregek?

Önmagában az életkor nem dönti el azt, hogy valakit öregnek tartanak-e vagy sem, ennél sokkal fontosabbak a *fizikai és mentális képességek*. Az állapot legfőbb jellemzőit nyolc, előre megadott tulajdonság közül kiválasztva a válaszadók többsége nem egy konkrét életév, a vélt „öregedési életkorküszöb” meghaladását jelölte meg a legfőbb kritériumnak. Ennél sokkal jellemzőbbnek tartották azokat a jelenségeket, amelyek legfeljebb csak az élet késői szakaszában, és nem is szükségszerűen alakulnak ki: *az önellátás képességének elvesztését, a szellemi leépülést, a megromlott egészségi állapotot, a változásokhoz való alkalmazkodás készségének és a problémamegoldó készségnek a gyengülését* vagy megszűnését. Csupán a negyedik helyre került az öregségi jellemzőinek rangsorában „a 65-ik év elhagyása”, és a rangsor végén – a 7-8-ik helyeken – találjuk azokat a jellemzőket is, amelyek inkább az öregség hozadékának mondhatók („öreg-ségi nyugdíjas”, „unokája van”).

2. tábla Mi jellemzi legjobban az öregeket? (Rangsor a 18–75 éves férfiak és nők választásai alapján, %)*

1. Nem tudja ellátni magát.	60,6
2. Szellemileg leépült.	50,5
3. Megromlott az egészségi állapota.	48,6
4. Elmúlt 65 éves.	37,2
5. Nehezen tud alkalmazkodni a változásokhoz.	35,5
6. Nem tud problémákat megoldani.	28,7
7. Öregségi nyugdíjas.	23,1
8. Unokája van.	8,4

(Elemiszám=16 364)

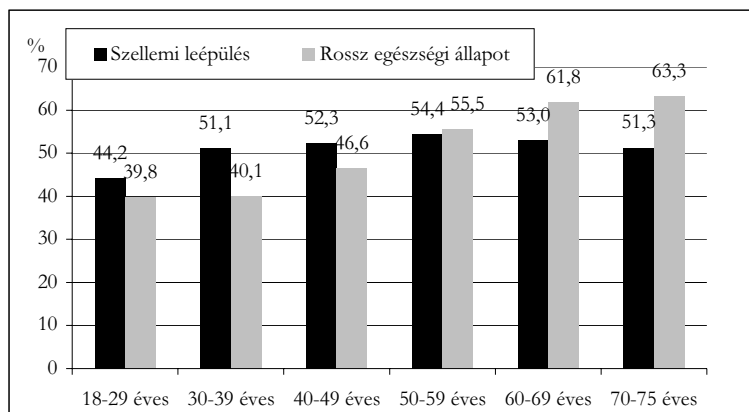
*A válaszadók három legjellemzőbb ismérvet jelöltek meg.

A rangsor első helyét elfoglaló ismérv megítélése *konszenzusos*. A válaszadók közel kétharmada mindegyik társadalmi csoportban úgy találja, hogy az *önellátás képességének elvesztése* magától értetődően jár együtt az öregséggel – tegyük hozzá: legalábbis annak végső szakaszában.

Az öregség ismertetőjegyeinek említése már nem teljesen független a válaszadók társadalmi-demográfiai helyzetétől. Az átlagtól való eltérések nem túlságosan nagyok, de jól értelmezhetők.

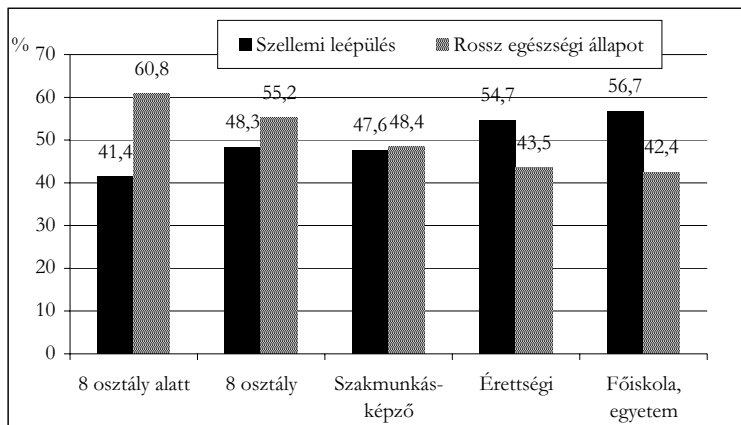
A *szellemi leépülésre és a romló egészségi állapotra* – egymással konkurálva – nagyjából minden második válaszadó hivatkozik. Jelentősen eltér azonban a *60 évesnél idősebb, illetve a legfeljebb 8 osztályt végzettek véleménye* a másokétól: nézetük szerint ugyanis a romló egészségi állapot sokkal jobban jellemzi az öregkort, mint az önellátás képességének hiánya, vagy mint a szellemi leépülés. E válaszadói csoportok az ismérvek rangsoráról másként vélekednek: önáluk a „romló egészségi állapot” áll az élen. Mögötte egyfajta védekezés, öngizolás sejthető: „lehet, hogy az egészségünk már nem a régi, benne vagyunk a korban, de nem lettünk mások, mint akik voltunk, azaz nem vagyunk magatehetetlenek, nem butultunk el”. A diplomások csoportja viszont éppen hogy az *intellektuális képességek megromlását* (a szellemi leépülést, a problémamegoldó készség hiányát, a változások iránti érzéketlenséget) azonosítja másoknál gyakrabban az öregséggel. Igaz, a diplomások magát a folyamat kezdetét is későbbi életkorra helyezik, mint minden más csoport, vagyis öregekről beszélve nagy valószínűséggel idősebbekre gondolnak, mint a náluk kevésbé iskolázottak.

2. ábra A szellemi leépülés és a romló egészségi állapot mint az öregkor ismérve, i életkor szerint

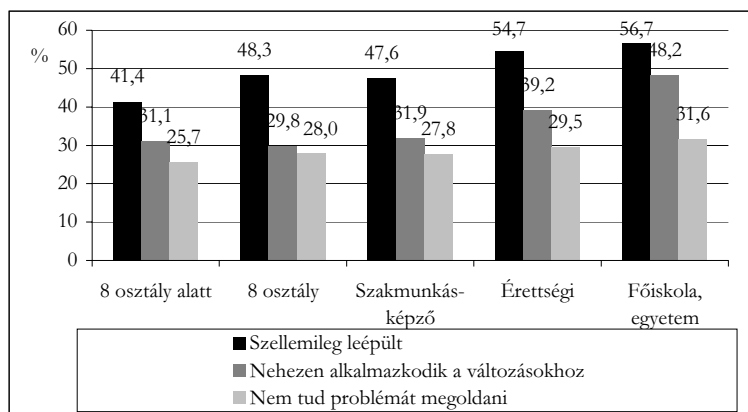

A különböző településtípusok lakóinak is eltérő a véleménye a kérdést illetően. A községi lakosok a szellemi leépülést kevésbé kapcsolják az öregséghez, mint a fővárosban lakók; a két csoport között 15 százalékpontnyi különbség van e tényező említési gyakoriságában. Okát életmódbeli különbségekben kereshetjük. Fővárosi, városi dolgozó emberek, családok számára valóságos tragédia egy őrizet nélkül nem hagyható, szellemileg leépült idős családtag ellátása. A szorosabb szomszédsági kötelékekben élő községekben azonban nagyobb lehet az egymás iránti tolerancia, és a megromlott képességű idős embereket napi elfoglaltsággal is jobban el tudják látni.

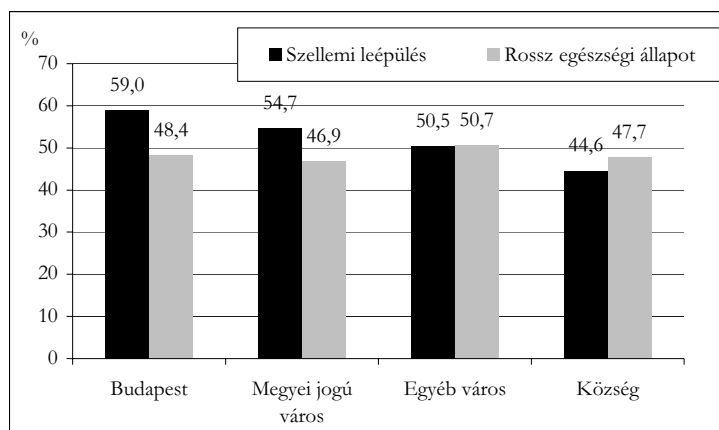
3. ábra A szellemi leépülés és a romló egészségi állapot mint az öregkor ismérve, iskolai végzettség szerint

4. ábra A mentális leépülés megnyilvánulásai mint az öregség ismérvei, iskolai végzettség szerint

5. ábra A szellemi leépülés és a romló egészségi állapot mint az öregség ismérvei, településtípus szerint

Az, hogy a közvélemény szerint az egészségi állapot megromlása ilyen alapvető kritériuma az öregedésnek, abból a szempontból is figyelemre méltó, hogy a felmérésben részt vevő 40 éves korosztálynak már több mint egyharmada, az 50 éveseknek pedig már több mint fele jelezte, hogy vannak olyan *egészségi problémái, amelyek súlyosan vagy valamelyest gátolják őket mindennapi tevékenységeik ellátásában*. Ennek az extrém eredménynek az alapján – a tétel megfordításával – azt is mondhatjuk, hogy tulajdonképpen minden harmadik 40 éves és minden második 50 éves ember öreg.

A közvélemény az öregség kritériumai közül az említett szellemi-fizikai tényezőknél lényegesen kisebb szerepet tulajdonít a *nyugdíjas státusnak*. A válaszadók egynegyede (23%) szerint mondható öregnek az, aki nyugdíjban részesül. Ez a nézet azonban településtípusonként igen különböző súlyt képvisel: a községekben több mint kétszer annyian (31%) tartják ezt fontos ismérvnek, mint a fővárosban (14%). Nem zárható ki, hogy a biztonságot nyújtó rendszeres nyugdíj, ami a csekély munkaalalmat nyújtó községek fiatalabb korosztályai számára olykor nehezen vagy egyáltalán nem érhető el, nagyobb megbecsültségnek örvend a falvakban, mint a nagyvárosokban.

11.4. Milyenek az öregek?

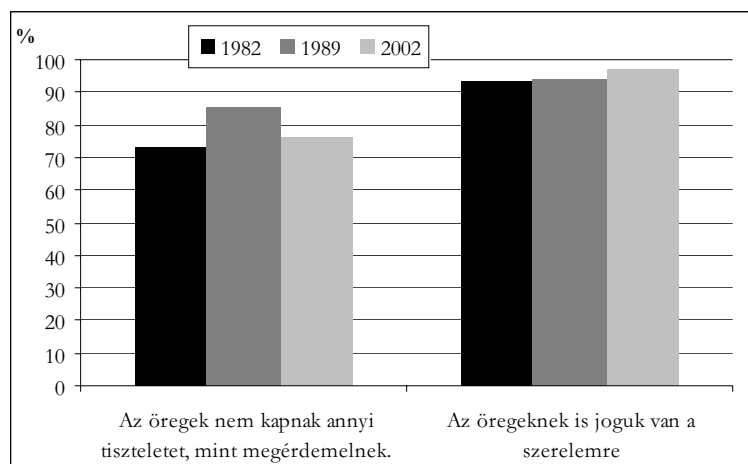
Az a tény, hogy az öregedés kezdetét az emberek későbbre teszik, mint bő évtizeddel ezelőtt, háttal lehet az öregekről kialakult vélekedésekre is. Ezek időbeli változásait a demográfiai panel 2001/2002-es alapfelvétele kapcsán elemezhetjük.

Az idős korosztályról vallott nézeteket, szerzett tapasztalatokat először mintegy 20 évvel ezelőtt (1982-ben) igyekeztünk összegyűjteni és elemezni, majd 1989-ben megismételtük ezt a vizsgálatot (vö. *S. Molnár–Virágh, i.m.*). A 2001/2002 fordulóján alkalmazott kérdőív keretei nem tettek ugyan lehetővé, hogy a korábban felhasznált, 20 tételből álló véleménylista valamennyi elemét újra kérdezzük, de kiválasztottuk közülük a legizgalmasabbnak látszó 13 állítást, s az interjúalanyoknak ezekről kellett eldönteniük, hogy egyetértenek-e velük vagy sem. A „bizonytalan”, „részben egyetért, részben nem”, valamint a „nem tudja” válaszokat külön – ezek felajánlása nélkül – spontán módon jelölték a kérdezőbiztosok.

A három időpontban lezajlott vizsgálat eredményeit egybevetve azt tapasztaltuk, hogy bizonyos attitűdök nagyon *stabilnak* mutatkoznak, vannak azonban olyanok is, amelyek jelentősen *átalakultak*. A változások összességében inkább kedvező irányban történtek, ami az öregeknek a korábbiaknál valamivel pozitívabb társadalmi megítélését bizonyítja.

Az általánosan elfogadott és stabil meggyőződések sorába tartozik az az örök etikai norma, hogy az öregek *több tiszteletet érdemelnének*. Ezt korábban és napjainkban is – kisebb ingadozással – a megkérdezettek túlnyomó többsége elfogadta. Általános és stabil nézet továbbá az is, hogy az öregeknek is joguk van a magánéletre – például arra, hogy akár *szerelmesek* is legyenek. A vizsgálat köréből kizárva a bizonytalanságról szóló vagy neutrális válaszokat („nem tudom”, „is-is”, „bizonytalan”), az adott kérdésben egyértelműen állást foglalók (elfogadók, illetve elutasítók) táborát vethetjük össze. Az 6. ábra ilyen formában („tisztá százalékban”) mutatja be a kijelentésekkel egyetértők háányadát.

6. ábra Az öregekről vallott vélemények változása: 1982, 1989, 2002 (A kijelentéssel egyetértők aránya, „tisztá” %-ban, bizonytalanok nélkül)

A 13 állítással kapcsolatos reflexiók elemzése során azt is vizsgáltuk, hogy melyek alkotnak közös véleménycsoportot, azaz melyek elfogadása és/vagy elutasítása jár együtt szisztematikusan.

Az ennek kimutatására varimax rotálással végzett főkomponens-elemzés eredményeként egy 3 faktorból álló struktúra adódott, ami a vélemények szóródásának 39,2%-át magyarázza (lásd a Mellékletben). A három fő gondolatkör jól jellemzi a társadalomnak az öregekkel kapcsolatos többszintű, strukturált nézetrendszerét. Az egyik gondolatkört azok a beállítódások alkotják, amelyek az idős embereknek a családon belüli – döntően pozitív – szerepét hangsúlyozzák. A másik véleménycsoport az idős emberek személyes tulajdonságaival kapcsolatos pozitív-negatív álláspontok köré épül: aki ezek közül valamelyik negatív karakterjegyet jellemzőnek véli, az hajlamos a többi hátrányos tulajdonságról is ezt gondolni. Lazábban kapcsolódnak ide azok a nézetek, amelyekben az öregek anyagi nehézségeinek elismerése, illetve tagadása a fő motívum. Végül a harmadik nagyobb véleménycsoport az idős emberek munkájának értékelése köré szerveződik. Egyik véleménycsoporthoz sem kötődik az a kijelentés, hogy „az öregeknek is joguk van a szerelemre”. Ez azt jelzi, hogy az emberek gondolkodásában a szerelemnek, az érzelmi életnek olyan önálló szerepe van, amely teljesen elkülönül mind a személyes tulajdonságokról, mind a családi és munkahelyi szerepekről alkotott nézetektől.

Figyelemre méltó, hogy a véleményalkotást mindig is viszonylag nagyfokú *bizonytalanság* kísérte, amely azonban mára jelentősen mérséklődött. A határozatlan választ adók hányadának csökkenése azt jelzi, hogy a vizsgált vélemények fokozatos polarizálódásának lehetünk tanúi.

11.5. Az öregek személyes tulajdonságaira vonatkozó véleménycsoport

A 10–20 évvel korábbiakhoz képest nagy – általában kedvező – *változáson* mentek keresztül az idős emberek *személyes tulajdonságaira* vonatkozó vélekedések, amelyek a közgondolkodásnak egy jellegzetes szegmensét alkotják. Ez a – legerősebbnek mondható, öt állítást magában foglaló – véleményegyüttes aköré szerveződik, hogy képviselőik megítélése szerint az időskorúakra *jellemzők-e bizonyos negatív tulajdonságok, személyiségvonások vagy sem, anyagi nehézségeik reálisak, valóságosak-e, vagy sem. A véleményalkotás egyik pólusát az elutasító attitűd* képezi: az öregek veszekedősek, beleszólnak a fiatalok életébe, gyanakvóak, anyagi jellegű panaszaiuk eltúlzottak. A másik pólust azok képviselik, akik *megértéssel veszik tudomásul* az idős emberek korral együtt járó rossz tulajdonságait.

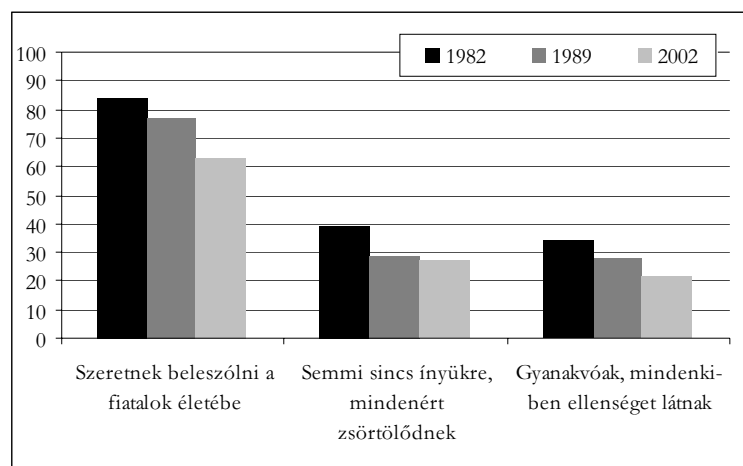
11.5.1. Az öregek negatív tulajdonságai

A kérdőívben szereplő állítások elfogadásának, illetve elutasításának aránya alapján úgy tűnik, az idők során a közvéleményben teret nyert az *öregek kissé szeretetteljesebb, toleránsabb megítélése*. Korábban sem volt általános nézet, de ma még kevesebben fogadják el azt, hogy az öregek gyanakvóak, mindenkinen ellenséget látnak, vagy hogy semmi sincs ínyükre, mindenért zsörtölődnek. Ugyanakkor lényegesen kisebb lett a támogatottsága annak a nézetnek, amely szerint az idős emberek szeretnek beleszólni a fiatalok életébe (3. tábla).

3. tábla Az öregek negatív tulajdonságairól alkotott vélemények változása 1982, 1989, 2001 (%-ban)

Az öregek(nek)...	Év	Egyetért	Nem ért egyet	Bizonytalan	Nem tudja	Összesen
gyanakvóak, mindenkiben ellenséget látnak.	1982	26	51	21	2	100
	1989	22	57	21	–	100
	2001	19	68	12	1	100
semmi sincs ínyükre, mindenért zsörtölődnek.	1982	30	47	21	2	100
	1989	20	48	30	2	100
	2001	22	61	16	1	100
szeretnek beleszólni a fiatalok életébe.	1982	70	13	14	3	100
	1989	55	16	27	2	100
	2001	52	31	16	1	100

7. ábra Az öregek negatív tulajdonságairól vallott vélemények változása: 1982, 1989, 2002 (A kijelentésekkel egyetértők aránya, „tisztá %-ban, bizonytalanok nélkül)

Az öregek negatív tulajdonságait érzékelők viszonylag széles társadalmi csoportja szociodemográfiai ismérvek alapján jó körülhatárolhatók: a kistelepülések (községek) kevésbé iskolázott, fiatalabb generációjáról van szó. Tagjaik már csak a kedvezőtlen anyagi kondíciók miatt is – és esetleg a szülőkkel együtt élve – relatíve gyakran lehetnek kitéve napi családi, lakókörnyezeti súrlódásoknak, frusztrációknak. Ebből eredően csökkenhet toleranciakészségük, illetve fokozódik érzékenységük az idősebb – például szülői – korosztály számukra hátrányos tulajdonságai iránt. Nagy valószínűséggel ebben a közegben legintenzívebb az – az akár komolyabb generációs konfliktusokat is sejtető – jogos vagy jogtalan panasz, hogy „az öregek szeretnek beleszólni a fiatalok életébe”, „semmi sincs ínyükre, mindenért zsörtölődnek”. Megkockáztatjuk, bizonyosfajta előítéletesség is meghúzódhat amögött, hogy amikor a negatív emberi tulajdonságokat az öregséggel hozzák összefüggésbe, az „öreg” jelzőt azokra is kiterjesztik (a határvonalat alacsonyabb életkornál húzzák meg), akik esetében éveik száma alapján ez még nem indokolt.

11.5.2. Az öregek anyagi helyzete

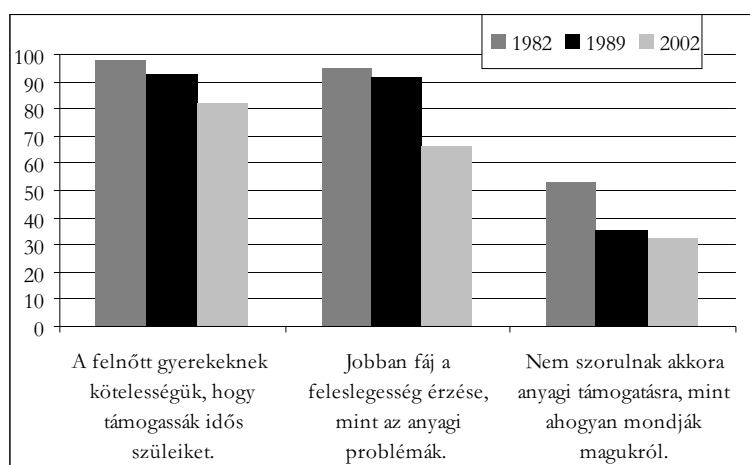
A közgondolkodásban kevésbé karakteresek az idős emberek *anyagi helyzetével* kapcsolatos nézetek. Húsz, illetve tizenkét évvel ezelőtt az emberek még kisebb jelentőséget tulajdonítottak az öregek anyagi nehézségeinek, ma viszont már minden második úgy gondolja, hogy az idősek *anyagi támogatásra szorulnak*. Ezzel összhangban változott az a vélemény is, hogy mi okoz nagyobb gondot az idős embereknek, az anyagi helyzetük vagy inkább a *feleslegesség érzése*. Míg korábban inkább ez utóbbi, lelki problémát állították előtérbe, addig manapság a megkérdezettek jelentős hányada az *anyagi nehézségeket* tekinti az öregség súlyosabb gondjának. Mindazonáltal – bár ma is általánosan elfogadott norma az *idős szülők támogatásának kötelezettsége* – az ezzel egyetértők köre szűkült. E véleményváltozás mögött alighanem az sejtethető, hogy a nyugdíjak szintje, a nyugdíjmelés mértéke az elmúlt 10–12 évben a nyilvánosság napirendjének egyik legkiemeltebb, évről-évre heves közéleti vitákat kiváltó témája. Ez eredményezheti annak a nézetnek a felerősödését, hogy bármennyire is elvárható az idős szülők segítése, ez kevésbé lenne megterhelő, ha a nyugdíjuktól meg lehetne élni. Az idős emberek anyagi létfeltételeinek biztosítását tehát – a közvélemény szerint – az állam, a társadalom nem háríthatja át a családra, a gyerekekre.

4. tábla Az öregek anyagi problémáiról vallott vélemények változása 1982, 1989, 2001 (%-ban)

Az öregek(nek)...	Év	Egyetért	Nem ért egyet	Bizonytalan	Nem tudja	Összesen
nem szorulnak akkora anyagi támogatásra, mint ahogyan mondják magukról.	1982	33	29	32	5	100
	1989	22	41	34	3	100
	2001	25	52	21	2	100
jobban fáj a feleslegesség érzése, mint az anyagi problémák .	1982	86	4	7	3	100
	1989	77	7	14	2	100
	2001	53	30	15	2	100
a felnőtt gyerekeknek kötelességük, hogy támogassák idős szüleiket.	1982	93	2	4	1	100
	1989	81	6	12	1	100
	2001	73	16	11	-	100

A tendenciák jobban érzékelhetők, ha a változások vizsgálatát az egyes kijelentések mellett egyértelműen állást foglalók körére szűkítjük.

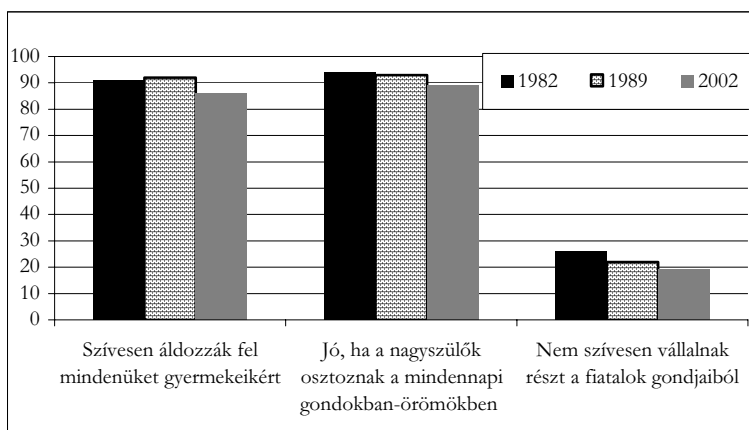
8. ábra Az öregek negatív tulajdonságairól vallott vélemények változása: 1982, 1989, 2002 (A kijelentésekkel egyetértők aránya, „tisztán” %-ban, bizonytalanok nélkül)

11.6. Az öregek családi szerepére vonatkozó véleménycsoport

Az öregek családban betöltött szerepéről vallott vélemények – tulajdonságaik megítéléséhez hasonlóan – a közgondolkodás maradandó eleme. A mérlegelésre tárgya, hogy mennyire kötelessége a fiatal generációnak az idős szülők támogatása, mennyire tesz jót a családi életnek, ha a megöregedett szülők és a felnőtt gyermekek generációja jóban-rosszban együttműködik, mennyire áldozatkészek az idős szülők a fiatal családtagok iránt. A két pólust értelemszerűen a családon belüli generációk kooperációinak előnyeit elismerő, illetve azokat megkérdőjelező attitűd képezi. A többségi vélemény azonban ma is és korábban is pozitív: a válaszadók túlnyomó többsége vallja, hogy az öregek *áldozatkészek* gyermekeik iránt, hogy a családi életnek nagyon jót tesz, ha a nagyszülők *osztóznak* a napi örömeikben-gondokban, és hogy – a felkínált állítással ellentétben – igenis *szívesen vállalnak részt* a fiatalok gondjaiból.

9. ábra Az öregek és a család viszonyáról vallott vélemények változása: 1982, 1989, 2002 (A kijelentésekkel egyetértők aránya, „tisztán” %-ban, bizonytalanok nélkül)

Az öregek családban betöltött szerepe, a velük való családi kooperáció elsősorban: a magasabb iskolai végzettségűeket, a vallásosakat, a magasabb jövedelműeket, a fiatalabbakat, illetve a kisebb létszámú családokban élőket foglalkoztatja. A vallásos szellem elfogadása motiválhatja az idősek iránti szeretetteljes, odaadó érzelmeket, nemkülönben a kötelességtudatot („kötelesség támogatni az idős szülőket”) is; igaz, magasabb jövedelem mellett könnyebb is ezt megtenni. A magasabb képzettség, a fiatalabb életkor, valamint a kisebb létszámú család mint karakterjegyek súlyának együttes jelenléte azt valószínűsítik, hogy a karriert építő fiatal családok másoknál jobban igénylik a nagyszülők segítségét – legyen szó akár az unokák gondozásáról, akár mindennapi családi gondokról. Esetükben egyfajta kölcsönösség tételezhető fel: a fiatalok anyagilag segítik idős szüleiket, akik viszont a rutin jellegű teendők egy részét vállalják át. Ez a gyakorlat azonban – más vizsgálati eredmények szerint – nem mondható általánosnak.

11.7. Az öregek munkájára vonatkozó véleménycsoport

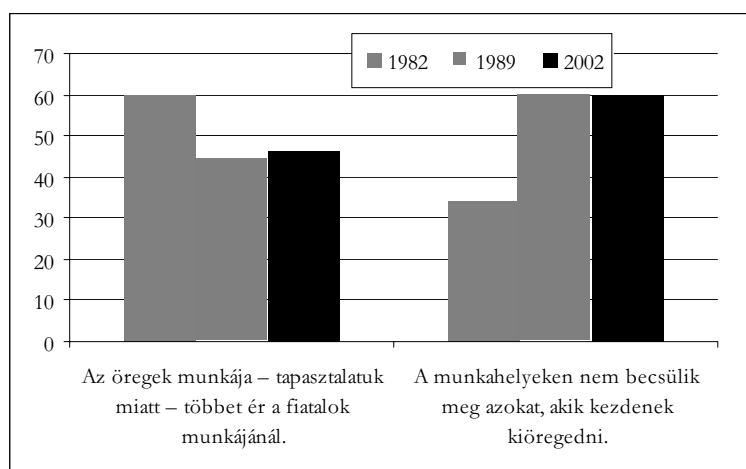
Az öregekkel kapcsolatos vélemények harmadik csoportjában azokat a tényezőket találjuk, amelyek *munkájuk értékére irányul*: a munkahelyeken kellően megbecsülték/megbecsülik-e a munkából kiöregedő (vagy már kiöregedett) korosztályt, hasznosak-e felhalmozott tapasztalataik, e tapasztalatok birtokában mennyire tudják felvenni a versenyt a fiatalokkal; érdemeik alapján megkapták/megkapják-e a nekik járó tiszteletet. Ebben az összefüggésben tehát – a személyes tulajdonságokkal és a családi relációkkal szemben – az idős korosztály és a generációk közötti viszony megítélése társadalmi dimenzióban történik, amennyiben a munka, a teljesítmény szerinti érdemeken, hasznokon alapul.

A közvélemény némileg ingadozónak és rendkívül bizonytalanoknak tűnik e kérdésekben. A 10 és 20 évvel ezelőtti végzett felmérések eredményeihez képest lassú változás mutatható ki. Egyfelől jelentősen megerősödött azok tábora, akik kétségbe vonják, hogy az idős embereknek nagyobb a tapasztalata és értékesebb a munkája. Másfelől egyre többen a valóságban is érzékelik, hogy a munkahelyeken nem becsülik meg azokat, akik kezdenek kiöregedni. A vélemények ingadozása feltehetően a munkapiacra szerzett olyan tapasztalatra vezethető vissza, hogy egyfelől ma a munkaadók inkább alkalmaznak 35–40 év alattiakat és szívesen válnak meg az idősebbektől, másfelől a fiatalok gyakrabban szembesülnek idősebb munkatársaik tudásának, tapasztalatainak avulásával, s előrehaladásuk gátját abban látják, hogy az idősebbek elfoglalják előlük a munkahelyeket.

5. tábla Az öregek munkájáról vallott vélemények változása 1982, 1989, 2001 (%-ban)

Állítások	Év	Egyetért	Nem ért egyet	Bizonytalan	Nem tudja	Összesen
Az öregek munkája – nagyobb tapasztalatuk miatt – többet ér a fiatalok munkájánál.	1982	42	28	28	2	100
	1989	29	37	33	1	100
	2001	38	45	16	1	100
A munkahelyeken egyáltalán nem becsülik meg azokat, akik kezdenek kiöregedni a munkából.	1982	28	54	13	5	100
	1989	33	23	39	5	100
	2001	50	33	15	2	100

10. ábra Az öregek munkájának értékéről vallott vélemények változása: 1982, 1989, 2002 (A kijelentésekkel egyetértők aránya, „tisztán” %-ban, bizonytalanok nélkül)

(Mivel az idősek munkájával kapcsolatos vélemények esetében feltűnően gyakori volt a bizonytalanság, ezért az egyértelműen állást foglalók adatain alapuló 10. ábrából levonható következtetések jelentősen eltérnek attól, amit az 5. tábla sugall.)

E véleményegyüttest meghatározó módon az idősödő korosztálynak szociodemográfiai szempontból jellegzetes – talán legnagyobb létszámú – csoportja képviseli:

a magasabb életkorúak,
az alacsonyabban iskolázottak,
a (már) nem dolgozók,
a városokban élők,
az alacsonyabb jövedelműek,
azok, akik viszonylag alacsonyra teszik az öregedés kezdetének életkorát, valamint
a vallásosak.

Elsősorban a városi kisnyugdíjas rétegben élhet erőteljesen az a szomorú tapasztalat, hogy értékesnek hitt munkájukat nem becsülték/nem becsülik meg eléggé, kevés tiszteletet kapnak/kapnak. Ez valóban elég kényes kérdés, amelyben generációs ellentétek feszülnek: a fiatalok csak fenntartásokkal ismerik el az öregek munkájának értékeit, míg az idős korosztály sajátmagáról alkotott képe inkább pozitív. Nehéz magyarázatot adni arra, hogy ebben a véleménystruktúrában az öregség elképzelt korhatára miért kerül viszonylag alacsonyra. Az összefüggés talán az lehet, hogy akik szerint a munkahelyek nem becsülik eléggé a lassan kiöregedő dolgozókat, azok logikusan feltételezik azt is, hogy a társadalom akár már a nyugdíjhoz közeledő emberekre is könnyen ráakasztja az „öreg” jelzőt.

11.8. Generációs feszültségek

Jó néhány öregekkel kapcsolatos kérdést illetően nagyfokú az egyetértés, s ezekben csak árnyalatnyi a fiatalok és idősek véleményének eltérése. Ilyen általánosan elfogadott nézet például, hogy az öregek áldozatkészek, a családi örömeiket és gondokat szükséges megosztani a nagyszülőkkel, az öregek tiszteletet érdemelnek stb. – más oldalról pedig egyöntetű az öregeket rossz színben feltüntető olyan állítások elutasítása, mint hogy gyanakvóak, nem szívesen vállalnak részt a fiatalok gondjaiból, mindenért zsörtölődnek stb. Ezekben a kérdésekben erős a társadalmi konszenzus, és ennek a fiatal generáció is részese.

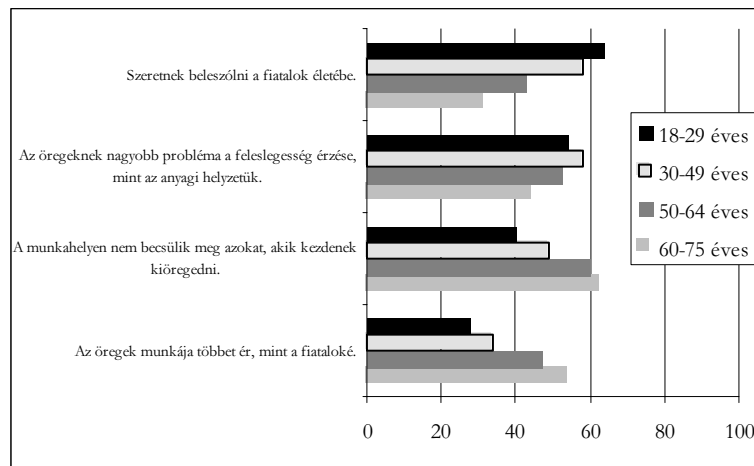
Más a helyzet akkor, ha az egyetértő/elutasító nyilatkozatok erősebben megoszlanak. Ez a jelenség többnyire a generációs véleménykülönbségekből fakad, abból, hogy a fiatalok és az idősek vélekedése kifejezetten egymásnak feszül. Három ilyen témakört figyelhettünk meg.

Legélesebb a különbség annak megítélésében, hogy az *öregek szeretnek beleszólni a fiatalok életébe*. A 18–29 évesek körében ez erős többségi nézet (vagy tapasztalat), a 65–75 évesek nagy része azonban tiltakozik ellene.

Szintén generációs feszültségről árulkodik a munkából kiöregedő korosztály teljesítményének és munkahelyi megbecsültségének mérlegelése. A 18–29 évesek többségi álláspontja az, hogy az *öregek munkája nem ér többet, mint a fiataloké*, és véleményük erősen megoszlik abban, hogy a munkahelyek megbecsülik-e (vagy „kell-e, hogy megbecsüljék”) őket. A 65–75 évesek többsége viszont egyértelműen úgy érzi, hogy *a munkából kiöregedve nem kaptak/nem kapnak kellő munkahelyi elismerést*, holott teljesítményük jobb, mint a fiataloké.

Kevésbé éles, de azért figyelemre méltó generációs eltérés van abban, hogy miként gondolkodnak a „feleslegesség érzése” és az „anyagi problémák” alternatívájáról. A 65–75 évesek gyakorlatilag nem tudják eldönteni, hogy e kettő közül melyiknek az elviselése nehezebb számukra, a 18–29 évesek hiedelmei szerint azonban a feleslegesség érzése a meghatározó. Ezt erősítheti a munkahelytől, kollégáktól, baráti körtől való elszakadás, a nélkülözhetőség, az elmagányosodás sokszor fiatalokat is érintő nyomasztó tapasztalata (pl. munkanélküliség esetén), másrésztől pedig az a vonzónak látszó körülmény, hogy a nyugdíjasoknak biztos jövedelmük van, már nincsenek kitéve kenyérharcnak, következésképp sajátos helyzetük inkább csak lelki problémát okozhat nekik.

11. ábra Generációs feszültségek (A kijelentésekkel egyetértők aránya, („tisztá” %-ban, bizonytalanok nélkül)

Irodalomjegyzék

S. MOLNÁR EDIT–VIRÁGH ESZTER: *Közvélemény-kutatás népesedési kérdésekről*. Budapest 1990, KSH NKI Kutatási Jelentések, 38. sz.

DOBOSSY IMRE – S. MOLNÁR EDIT – VIRÁGH ESZTER: *Öregedés – nyugdíjba lépés, nyugdíjas lét – öregség*. In: *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Szerk. Spéder Zsolt, Budapest 2002, KSH NKI Műhelytanulmányok 1. sz. 73–96. old.

SPÉDER ZSOLT (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Budapest 2002, KSH NKI Műhelytanulmányok, 1. sz.

DOBOSSY IMRE – S. MOLNÁR EDIT – VIRÁGH ESZTER: *Öregedés és társadalmi környezet*. In: *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet*. Szerk. Spéder Zsolt, Budapest 2002, KSH NKI Műhelytanulmányok 3. sz.

IMRE DOBOSSY, EDIT S. MOLNÁR AND ESZTER VIRÁGH: *The role of retirement, family relations and health in the everyday activities of 60-75 year olds*. In: *Demográfia, Special Edition for the 40th Anniversary of the Demographic Research Institute*, Vol. 46. 2003.

Melléklet

6. tábla Az időskorúak megítélése (Faktorsúlyok táblaa)

A faktorokat alkotó véleményváltozók	1. faktor: Az öregek negatívumai	2. faktor: Az öregek értéke a családban	3. faktor: Az öregek értéke a munkában
Az öregeknek semmi sincs ínyükre, zsörtölődnek.	0,700	-0,186	
Az öregek szeretnek beszélni a fiatalok életébe.	0,676		-0,190
Az öregek gyanakvók, mindenkiben ellenséget látnak.	0,628	-0,176	0,103
Az öregeknek nagyobb probléma a feleslegesség érzése, mint az anyagi helyzetük.	0,447	0,231	
Az öregek nem szorulnak akkora anyagi támogatásra, mint mondják.	0,446	-0,228	
A felnőtt gyerekek kötelessége idős szüleik támogatása.	0,176	0,685	
Az öregek szívesen feláldozzák mindenüket gyerekeikért.	-0,153	0,518	0,216
Jó, ha a nagyszülők is osztoznak a mindennapi gondokban, örömeikben.	-0,139	0,468	0,158
Az öregek nem szívesen vállalnak részt a fiatalok gondjaiból.	0,264	-0,431	0,256
A munkahelyen nem becsülik meg azokat, akik kezdenek kiöregedni.			0,701
Az öregek munkája többet ér a fiatalokénál.		0,103	0,633
Az öregek nem kapnak elég tiszteletet.		0,324	0,531
Magyarázott variancia	15,9%	12,0%	11,4%

A faktorelemzés lényege, hogy egy adott témakört – esetünkben az idősek megítélését – leíró vélemények között összefüggéseket keresünk. Tehát azt, hogy egy vélemény elfogadása vagy elutasítása mennyire jár együtt egy második, harmadik stb. vélemény elfogadásával vagy elutasításával. A magyarázott variancia azt mutatja, hogy egy összefüggést mutató véleménycsokor (ezt hívják faktornak) a vélemények matematikailag lehetséges összes kapcsolódásából hány százalékot fed le. Ez azért fontos mutató, mert ez jelzi a faktor erősségét, vagyis azt, hogy mennyire markáns eleme a közgondolkodásnak. Az időskorúak megítélését leíró három faktor együttes magyarázó értéke 39,3 százalék, ami – a szociológiában kialakult gyakorlat szerint – erős közgondolkodásbeli beágyazottságot jelez. A factorsúlyok az adott vélemény faktoron belüli szerepének erősségét mutatják. A factorsúly előjele azt jelzi, hogy az adott vélemény a faktorban az egyetértés (pozitív) vagy az elutasítás (negatív) irányába mutat.

7. tábla Az öregek negatívumait hangsúlyozó véleménystruktúra (1. faktor) társadalmi környezete

Magyarázó változók:	Regressziós együttható (Beta)	t-próba értéke	Szignifikancia szint
A válaszadó életkora	-0,157	-10,659	0,000
A településének jogállása	-0,074	-7,828	0,000
Véleménye arról, hogy hány éves korától számít az ember öregnek	-0,064	-7,098	0,000
Családtípusa	0,061	6,488	0,000
Befejezett legmagasabb iskolai végzettsége	-0,080	-7,610	0,000
Él-e egyik vagy mindkét szülője	0,061	4,839	0,000
Nyugdíjas-e	-0,057	-4,265	0,000
A háztartásának jövedelme	-0,036	-3,664	0,000

8. tábla Az öregek családi értékeit hangsúlyozó véleménystruktúra (2. faktor) társadalmi környezete

Magyarázó változók	Regressziós együttható (Beta)	t-próba értéke	Szignifikancia szint
A válaszadó befejezett legmagasabb iskolai végzettsége	0,074	7,256	0,000
Vallásossága	0,085	8,940	0,000
A háztartásának jövedelme	0,061	6,046	0,000
Életkora	-0,046	-4,700	0,000
Családtípusa	-0,027	-2,926	0,003

9. tábla Az öregek munkabeli értékeit hangsúlyozó véleménystruktúra (3. faktor) társadalmi környezete

Magyarázó változók:	Regressziós együttható (Beta)	t-próba értéke	Szignifikancia szint
A válaszadó életkora	0,195	19,916	0,000
Befejezett legmagasabb iskolai végzettsége	-0,138	-13,326	0,000
Dolgozik-e, vagy sem	-0,077	-7,654	0,000
A településének jogállása	0,067	7,171	0,000
A háztartásának jövedelme	-0,042	-4,253	0,000
Véleménye arról, hogy hány éves korától számít az ember öregnek	-0,038	-4,301	0,000
Vallásossága	0,020	2,172	0,030